ญี่ปุ่นหลากมิติ

หนังสือรวมบทความเนื่องในโอกาสครบรอบ 130 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตไทย-ญี่ปุ่น

ศิริพร วัชชวัลคุ
บรรณาธิการ

ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในหนังสือเป็นของผู้เขียน สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดชาติ
National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

ญี่ปุ่นหลากมิติ: หนังสือรวมบทความเนื่องในโอกาสครบรอบ 130 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตไทย-ญี่ปุ่น.-- กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2561.

312 หน้า.

1. ไทย -- ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ -- ญี่ปุ่น. I. ชื่อเรื่อง.

327.593052

ISBN 978-616-8139-50-9

ญี่ปุ่นหลากมิติ: หนังสือรวมบทความเนื่องในโอกาสครบรอบ 130 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตไทย-ญี่ปุ่น

บรรณาธิการ **ศิริพร วัชชวัลคุ**

พิมพ์ครั้งที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2561

ราคา 200 บาท

จัดทำโดย ศูนย์ประสานงานโครงการสันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น
(Japan Watch Project)
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
โทร. 02-613-2312 โทรสาร 02-223-3459

จัดจำหน่ายโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 14 อาคาร เอส เอ็ม ทาวเวอร์ 979/17-21
ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน เขตพญาไท กรุงเทพฯ 10400
โทร. 02-278-8200 โทรสาร 02-298-0476

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย [6105-018]
โทร. 0-2218-3557 โทรสาร 0-2218-3551
http://www.cuprint.chula.ac.th

คำนำ
ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีความสำคัญต่อประเทศไทยในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ หรือ สังคม-วัฒนธรรม ในระดับประชาชน การเดินทางแลกเปลี่ยนท่องเที่ยวระหว่างสองประเทศมีมาอย่างสม่ำเสมอ และเพิ่มจำนวนมากขึ้นในปัจจุบัน ความใกล้ชิดในระดับประชาชนและผลประโยชน์ร่วมในระดับประเทศทำให้ความสัมพันธ์สองฝ่ายดำรงอยู่มายาวนานถึง 130 ปี ในปีนี้ และเพื่อเป็นการร่วมเฉลิมฉลองเนื่องในโอกาสครบรอบ 130 ปี ของความสัมพันธ์ของสองประเทศดังกล่าว สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จึงได้ให้การสนับสนุนโครงการวิจัยและการผลิตหนังสือ เพื่อเป็นการเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับญี่ปุ่นให้แก่สังคมไทย รวมทั้งเพื่อเป็นข้อเสนอแนะแก่ผู้เกี่ยวข้อง ในการทบทวนความสัมพันธ์ที่ผ่านมาและเรียนรู้จากกันและกันด้วย

สกว. ได้ให้การสนับสนุนการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเทศญี่ปุ่นมาเป็นเวลา 13 ปีแล้ว โดยผ่านโครงการประสานงาน Japan Watch หรือ โครงการสันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น ด้วยความตระหนักว่า ประเทศญี่ปุ่นมีความสำคัญต่อประเทศไทยมาก และมีความจำเป็นที่ประเทศไทยต้องเข้าใจนโยบายและบทบาทของประเทศญี่ปุ่นทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย และภูมิภาคเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อให้การดำเนินนโยบายและความสัมพันธ์เป็นไปในลักษณะที่เป็นผลประโยชน์ร่วมกัน และตอบสนองต่อผลประโยชน์แห่งชาติของแต่ละฝ่าย

นอกจากการศึกษาวิจัยในประเด็นเชิงนโยบายระดับประเทศแล้ว สกว. ยังให้การสนับสนุนการศึกษาวิจัยประเด็นด้านสังคมและเศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นด้วย เพื่อเพิ่มพูนความเข้าใจและส่งเสริมความร่วมมือในการพัฒนาเศรษฐกิจและกระชับความสัมพันธ์ในระดับประชาชน ด้วยความเชื่อว่า ความร่วมมือด้านเศรษฐกิจ

และการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม เป็นสายโซ่อันสำคัญที่เชื่อมร้อยให้ความสัมพันธ์สองฝ่ายแน่นแฟ้นมากขึ้น

หนังสือ เรื่อง “ญี่ปุ่นหลากมิติ: หนังสือรวบบทความเนื่องในโอกาสครบรอบ 130 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตไทย-ญี่ปุ่น” เล่มนี้ เป็นผลงานส่วนหนึ่งของการศึกษาวิจัยภายใต้ชุดโครงการความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 130 ปี ที่ดำเนินการโดยโครงการประสานงาน Japan Watch หนังสือมีเนื้อหาครอบคลุมเรื่องราวของประเทศญี่ปุ่นและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายแก่ประเทศไทยหลายด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ (อัตราแลกเปลี่ยนและการส่งออก การท่องเที่ยว และเศรษฐกิจสร้างสรรค์) สังคม-วัฒนธรรม (การอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ การอพยพของชาวญี่ปุ่น) และ การเมือง-ความมั่นคง (นโยบายความมั่นคงและกองกำลังป้องกันตนเอง) เป็นผลการศึกษาโดยคณาจารย์ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญจากหลายสาขาวิชา และจากหลายสถาบันการศึกษา โดยที่วัตถุประสงค์หลักของหนังสือที่นอกเหนือจากการร่วมเฉลิมฉลองวาระครบรอบ 130 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตไทย-ญี่ปุ่นแล้ว ยังเพื่อเพิ่มพูนความรู้ด้านญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทย เปิดมุมมองใหม่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการทูตหรือความร่วมมือระหว่างประเทศ เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และถอดบทเรียนของฝ่ายญี่ปุ่นที่น่าจะเป็นประโยชน์แก่สังคมไทย รวมทั้งเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างสองประเทศให้มากขึ้นในอนาคต

สกว.ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ ผู้ประสานงานโครงการ Japan Watch และบรรณาธิการของหนังสือเล่มนี้ รวมทั้งนักวิจัยและผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยให้โครงการวิจัยและหนังสือเล่มนี้เสร็จสมบูรณ์ และบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ สกว.เชื่อมั่นว่า หนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น และมีส่วนช่วยให้ความสัมพันธ์สองฝ่ายนี้พัฒนาไปอย่างแน่นแฟ้นมากขึ้น

(ศาสตราจารย์ นายแพทย์สุทธิพันธ์ จิตพิมลมาศ)
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำ
(บรรณาธิการ)

โครงการประสานงาน Japan Watch หรือ สันติไมตรีไทย - ญี่ปุ่น ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ให้ทำการศึกษาวิจัยเชิงลึกเกี่ยวกับประเทศญี่ปุ่นทั้งด้านการเมือง ความมั่นคง เศรษฐกิจ และสังคม - วัฒนธรรม โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อทำความเข้าใจนโยบายและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของญี่ปุ่น อันจะมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์สองฝ่าย และการดำเนินนโยบายต่าง ๆ ของประเทศไทย ซึ่งการสนับสนุนดังกล่าวนี้ มีทั้งในรูปของการสนับสนุนโครงการวิจัย การจัดสัมมนา/อภิปรายสาธารณะ และการผลิตเอกสาร-สิ่งพิมพ์ รวมทั้งเว็บไซต์ เพื่อให้ข้อมูล - ความรู้เกี่ยวกับญี่ปุ่น ถูกนำไปใช้ในการช่วยให้ผู้กำหนดนโยบายมีทางเลือกในการตัดสินใจเพิ่มขึ้น รวมทั้งทำให้สาธารณชนเข้าใจนโยบายและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของญี่ปุ่น รวมทั้งท่าทีและการตอบสนองของฝ่ายไทยได้ดียิ่งขึ้น อันจะนำไปสู่ความเข้าใจและความสัมพันธ์อันยั่งยืนต่อไป

ปี 2017 เป็นปีที่ความสัมพันธ์สองฝ่ายระหว่างประเทศไทยกับญี่ปุ่น เดินทางมาครบ 130 ปี นับเป็นความสัมพันธ์อันยาวนาน ที่ทั้งสองฝ่ายพยายามดำรงรักษาและส่งเสริมให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ซึ่งแน่นอนว่า รากฐานสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์สองฝ่ายดำรงอยู่ได้อย่างยาวนานนี้ ก็คือ ผลประโยชน์ร่วมกันที่ทั้งสองฝ่ายมีอยู่ และการตระหนักว่า ด้วยการพึ่งพาอาศัยกันเท่านั้นจึงจะทำให้ทั้งสองฝ่ายบรรลุถึงการสร้างผลประโยชน์แห่งชาติของตนได้ บนการรับรู้นี้เองที่ทำให้ความสัมพันธ์ได้รับการส่งเสริม - สนับสนุนทั้งในระดับประเทศและระดับประชาชน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากระดับการพัฒนาประเทศของทั้งสองฝ่าย มีความแตกต่างกันมาก ดังนั้น การแสวงหาความสัมพันธ์ในลักษณะเท่าเทียมกัน จึงเป็นสิ่งที่เกินความจริง หากแต่ความมุ่งหวังที่จะพัฒนาความสัมพันธ์ไปในทิศทางที่ทั้งสองฝ่าย “เติบโตไปด้วยกัน”,“เรียนรู้จากกันและกัน” รวมทั้ง “สนับสนุนกันและกัน” ยังคงเป็นเป้าหมายที่เป็นไปได้อยู่ และบนความเข้าใจนี้ โครงการประสานงาน Japan Watch จึงได้พัฒนาโครงการวิจัยในปี 2016 - 2017 ทั้งหมด 6 โครงการ เพื่อศึกษาญี่ปุ่นในเชิงลึก 6 ด้าน ด้วยความตั้งใจที่จะ “เข้าใจ” ญี่ปุ่นให้มากขึ้น เพื่อ “การเติบโต

ไปด้วยกัน” และ “เรียนรู้จากกันและกัน” โดยที่โครงการวิจัย 6 โครงการนี้เป็นการศึกษานโยบายและการเปลี่ยนแปลงของญี่ปุ่นทั้ง 6 ด้าน นับตั้งแต่ความสัมพันธ์สองฝ่ายถูกสถาปนาขึ้น ในปี ค.ศ. 1887 ประกอบด้วย

1. ญี่ปุ่น-ไทย ใน “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” โดย ผศ.พ.อ.หญิงนงลักษณ์ ลิ้มศิริ จากคณะศิลปศาสตร์ สถาบันการจัดการปัญญาภิวัฒน์ และ อาจารย์ Tomohito TAKATA จากมหาวิทยาลัยสยาม
2. แนวปฏิบัติที่ดีสู่ความสำเร็จในการพัฒนาธุรกิจคาแรกเตอร์ของญี่ปุ่น: บทเรียนสำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ของไทย โดย ผศ.ดร.ศุภเจตน์ จันทร์สาส์น จากคณะเศรษฐศาสตร์ และ ผศ.ดร.ศศิประภา พันธนาเสรี จากคณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ
3. บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น โดย ผศ.ดร.พิสุทธิ์ กุลธนวิทย์ จาก คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
4. การบริหารจัดการ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า” (Denken) ในประเทศญี่ปุ่น โดย ผศ.ดร.เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
5. การใช้พื้นที่สาธารณะในการพัฒนาชุมชนของประเทศญี่ปุ่น: กรณีศึกษาบทบาทของสถานีริมทาง (Roadside Station) เป็นต้นแบบของการสร้างความเข้มแข็งให้กับท้องถิ่นด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชน โดย ผศ.เบญจางค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานิออง จาก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
6. บูรณาการหลักสากลบนปทัสถานญี่ปุ่น: วิเคราะห์วาทกรรมที่ให้ความชอบธรรมแก่สิทธิป้องกันตนเองร่วม โดย ดร.ธีวินท์ สุพุทธิกุล จาก คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการวิจัยทั้ง 6 โครงการนี้ ได้ดำเนินการเสร็จสิ้น และได้มีการนำเสนอผลการศึกษาต่อผู้มีส่วนในการกำหนดนโยบายของไทย สมาคมทางวิชาการด้านญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย และสาธารณชนในวงกว้างมาตลอดปี 2017 เพื่อเป็นการร่วมเฉลิมฉลองความสัมพันธ์ 130 ปีของทั้งสองประเทศ และหนังสือเรื่อง “ญี่ปุ่นหลากมิติ:

หนังสือรวมบทความเนื่องในโอกาสครบรอบ 130 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตไทย-ญี่ปุ่น" เล่มนี้ ก็เป็นผลงานอีกชิ้นของโครงการศึกษาวิจัยทั้ง 6 โครงการ ดังกล่าว

โครงการประสานงาน Japan Watch ตระหนักดีว่า การจะเข้าใจประเทศและสังคมที่ซับซ้อนแบบญี่ปุ่นนั้น ไม่ใช่สิ่งที่สามารถทำได้โดยเพียงการศึกษาวิจัยเฉพาะเรื่องและเฉพาะช่วงเวลาเท่านั้น ดังนั้น โครงการประสานงานฯ จึงมีความตั้งใจที่จะศึกษาและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับญี่ปุ่นต่อไปอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อให้ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับญี่ปุ่นมีความรอบด้าน และเป็นประโยชน์แก่ทั้งผู้มีส่วนในการกำหนดนโยบายและสาธารณชนโดยทั่วไป ซึ่งทั้งหมดนี้ จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยความตั้งใจและเพียรพยายามของนักวิชาการและนักวิจัยที่สนใจเรื่องญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่อง และโครงการวิจัยทั้ง 6 โครงการ ในปี 2016 - 2017 รวมทั้งหนังสือเรื่อง "ญี่ปุ่นหลากมิติ" นี้ นับเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในกระบวนการดังกล่าว

โครงการประสานงาน Japan Watch ขอขอบคุณนักวิจัยทั้ง 6 ท่าน ที่ศึกษาค้นคว้าและนำเสนอความรู้เกี่ยวกับญี่ปุ่นมาอย่างตั้งใจตลอด 2 ปีที่ผ่านมา จนทำให้โครงการวิจัยและหนังสือเล่มนี้เสร็จสมบูรณ์ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่เห็นความสำคัญของประเทศมหาอำนาจ เช่น ญี่ปุ่น และให้การสนับสนุนการศึกษาวิจัย และกิจกรรมทางวิชาการและเชิงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับประเทศนี้ โดยผ่านโครงการประสานงานฯ มาอย่างต่อเนื่องและเข้มแข็ง ผู้ประสานงานโครงการฯ เชื่อว่า ความรู้ที่นักวิจัยผลิตผ่านโครงการวิจัยและเผยแพร่ผ่านหนังสือเล่มนี้ จะช่วยทำให้ความสัมพันธ์สองฝ่ายวางอยู่บนความเข้าใจที่มากขึ้น และพัฒนาไปในแนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อกันและกันมากขึ้นต่อไป

ศิริพร วัชชวัลคุ (รศ.ดร.)
บรรณาธิการ

ผู้เขียน

1. ผศ.พ.อ.หญิงนงลักษณ์ ลิ้มศิริ

อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาญี่ปุ่นธุรกิจ คณะศิลปศาสตร์ สถาบันการจัดการปัญญาภิวัฒน์ จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัย Ritsumeikan เกียวโต สาขาญี่ปุ่นศึกษา เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “Japan’s Policy towards Thailand during Pacific War” ความสนใจและงานค้นคว้าที่ผ่านมา ได้แก่ วัฒนธรรมและสังคมญี่ปุ่น ความสัมพันธ์ญี่ปุ่น-ไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นกับภูมิภาคเอเชียตะวันออก พิพิธภัณฑ์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออก

2. Mr.Tomohito TAKATA (โทโมฮิโตะ ทะคะตะ)

หัวหน้าภาควิชาภาษาญี่ปุ่นเพื่อการสื่อสาร คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม จบการศึกษาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร (สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ) มีความสนใจและมีงานค้นคว้าด้าน ประวัติศาสตร์ศิลปะเอเชีย ประวัติศาสตร์ศิลปะเครื่องมุก ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น

3. ผศ.ดร.ศุภเจตน์ จันทร์สาส์น

สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาเศรษฐศาสตร์ (เศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศ) จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปริญญาโทสาขาเศรษฐศาสตร์ (Applied Economics) จาก North Carolina State University ประเทศสหรัฐอเมริกา และปริญญาเอกสาขาประชากรศาสตร์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ มีความสนใจในงานวิจัยด้านเศรษฐศาสตร์ประชากร และเศรษฐศาสตร์การพัฒนา

4. ผศ.ดร.ศศิประภา พันธนาเสวี

สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีทางด้านการตลาดจากคณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ ปริญญาโททางด้านบริหารธุรกิจจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยกรุงเทพ และปริญญาเอกทางด้านธุรกิจระหว่างประเทศจากสถาบัน

เทคโนโลยีแห่งเอเชีย ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นรองคณบดี คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ มีความสนใจในงานวิจัยทางด้านการตลาดและการตลาดระหว่างประเทศ

5. ผศ.ดร.พิสุทธิ์ กุลธนวิทย์

อาจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีและปริญญาโทด้านเศรษฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และระดับปริญญาเอกด้านเศรษฐศาสตร์จาก University of Washington ประเทศสหรัฐอเมริกา สนใจและเชี่ยวชาญด้านเศรษฐศาสตร์มหภาค เศรษฐศาสตร์การเงิน และเศรษฐศาสตร์การเงินระหว่างประเทศ รวมทั้งนโยบายการเงินและนโยบายอัตราแลกเปลี่ยน

6. ผศ.ดร.เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร

สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิตทางด้านสถาปัตยกรรม จาก Kobe University ประเทศญี่ปุ่น ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าหน่วยปฏิบัติการวิจัยสถาปัตยกรรมเพื่อชุมชนสร้างสรรค์ และอาจารย์ประจำภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ความเชี่ยวชาญและหัวข้อที่สนใจ ได้แก่ การอนุรักษ์ชุมชนดั้งเดิมและมรดกทางสถาปัตยกรรม สัณฐานวิทยาสถาปัตยกรรมลุ่มแม่น้ำ และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

7. ผศ.เบญจางค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานิออง

สำเร็จการศึกษา Master of Arts Comparative Culture, Seikei University, Tokyo) ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง หัวหน้าสาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น และอาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เรื่องที่สนใจคือ ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น และการพัฒนาท้องถิ่นญี่ปุ่น ผลงานที่ผ่านมาได้แก่ งานวิจัยเรื่อง “การศึกษากระบวนการพัฒนาชุมชนด้วยสถานีริมทางหรือมิจิโนะเอะคิของประเทศญี่ปุ่น: กรณีศึกษาสถานีโมะเทะงิ ประเทศญี่ปุ่น. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2558 และ 1) หนังสือเรื่อง สังคมญี่ปุ่นสามรัชกาล: เมจิ ไทโช โชวะ 2) หนังสือเรื่องสังคมญี่ปุ่นสมัยโบราณถึงสมัยเอโดะ

8. อ.ดร. ธีวินท์ สุพุทธิกุล

อาจารย์ประจำภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หลังจบการศึกษาระดับปริญญาตรีจากคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2544 ได้รับทุนรัฐบาลญี่ปุ่นไปศึกษาต่อระดับปริญญาโทและเอกในประเทศญี่ปุ่น โดยจบการศึกษาระดับปริญญาเอกที่ Graduate School of Asia-Pacific Studies (GSAPS) มหาวิทยาลัยวะเซดะ พ.ศ. 2553 ความสนใจหลักได้แก่ นโยบายต่างประเทศและความมั่นคงของญี่ปุ่น กลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือ และความสัมพันธ์ในภูมิภาคเอเชีย - แปซิฟิก

9. รศ.ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ (บรรณาธิการ)

อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณบดีสำนักวิชานวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง และนายกสมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทย สำเร็จการศึกษารัฐศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นิติศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ) และ นิติศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ) จาก Nagoya University ประเทศญี่ปุ่น สนใจประเด็นเรื่อง การพัฒนาระหว่างประเทศ การให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ และญี่ปุ่นศึกษา

สารบัญ

หน้า

คำนำ (สกว.)..... iii

คำนำ (บรรณาธิการ)..... v

ผู้เขียน..... viii

บทนำ: ปีที่ 130 ของความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น..... 1
ศิริพร วัชชวัลคุ

บทที่ 1: ญี่ปุ่น-ไทย ใน “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม”..... 15
นงลักษณ์ ลิ้มศิริ

บทที่ 2: แนวปฏิบัติที่ดีสู่ความสำเร็จในการพัฒนาธุรกิจคาแรกเตอร์ของญี่ปุ่น: บทเรียนสำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย..... 67
ศุภเจตน์ จันทร์สาส์น และ ศศิประภา พันธนาเสรี

บทที่ 3: บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น..... 109
พิสุทธิ์ กุลธนวิทย์

บทที่ 4: การบริหารจัดการ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า” (Denken) ในประเทศญี่ปุ่น..... 175
เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร

บทที่ 5: การใช้พื้นที่สาธารณะในการพัฒนาชุมชนของประเทศญี่ปุ่น: กรณีศึกษาบทบาทของสถานีริมทาง (Roadside Station) เป็นต้นแบบของการสร้างความเข้มแข็งให้กับท้องถิ่นด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชน..... 207
เบญจางค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานิออง

บทที่ 6: บูรณาการหลักสากลบนปทัสถานญี่ปุ่น: วิเคราะห์วาทกรรมที่ให้ความชอบธรรมแก่สิทธิป้องกันตนเองร่วม..... 243
ธีวินท์ สุพุทธิกุล

สารบัญ (ต่อ)

ภาคผนวก

1. โครงการ Japan Watch: ความเป็นมา..... 283
2. รายชื่อโครงการวิจัยและนักวิจัยของโครงการ Japan Watch..... 284
3. รายชื่อเอกสาร/สิ่งพิมพ์ของโครงการ Japan Watch..... 287
4. การจัดสัมมนา/อภิปรายทางวิชาการของโครงการ Japan Watch..... 300

บทนำ
ปีที่ 130 ของความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น

ศิริพร วัชชวัลคุ

1. ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น

ในเดือนกันยายน ปี ค.ศ. 1887 ประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่นได้ลงนามใน “ปฏิญญาว่าด้วยทางพระราชไมตรีและการค้าขายในระหว่างประเทศสยามกับประเทศญี่ปุ่น” (The Declaration of Amity and Commerce between Siam and Japan 1887) นับเป็นการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่าง 2 ประเทศอย่างเป็นทางการตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา จนกระทั่งถึงปีนี้ ปี ค.ศ. 2017 เป็นระยะเวลาถึง 130 ปีแล้ว ที่ความสัมพันธ์สองฝ่ายยังคงดำรงอยู่มาอย่างต่อเนื่อง โดยที่ตลอดระยะเวลาดังกล่าว ทั้งสองฝ่ายมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างมาก รวมทั้งเผชิญกับความท้าทายทางการเมืองในระดับโลกที่สำคัญร่วมกัน เช่น สงครามโลกทั้งสองครั้ง สงครามเย็น และสภาวะโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน เป็นต้น

ข้อมูลจากเว็บไซต์ของกระทรวงการต่างประเทศของทั้งสองฝ่าย แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับพระราชวงศ์ ระดับรัฐบาล และระดับประชาชน ซึ่งรวมถึงภาคธุรกิจ ภาคประชาสังคม และประชาชนโดยทั่วไป ความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นดังกล่าวนี้ แสดงออกในลักษณะของการเยือนกันและกันของทั้งสองฝ่ายในทุกระดับอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ และขยายตัวเพิ่มมากขึ้นตามระยะเวลา ความสามารถในการเดินทาง และเงื่อนไขแวดล้อมอื่น ๆ ที่ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนนั้น ๆ ในแต่ละช่วงเวลา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความสัมพันธ์สองฝ่ายจะดำรงอยู่มาเป็นเวลายาวนานถึง 130 ปี แต่ความสัมพันธ์นั้นก็ไม่ได้แน่นแฟ้นอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่ความสัมพันธ์ในระดับรัฐดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง แต่ความสัมพันธ์ในระดับประชาชนก็มีข้อขัดแย้งและความคับข้องใจอยู่หลายครั้ง เช่น ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่แม้ว่ารัฐบาลของทั้งสองฝ่ายจะมีความสัมพันธ์กันในฐานะพันธมิตร แต่ในระดับประชาชนก็มีขบวนการเสรีไทย ที่ทำการต่อต้านญี่ปุ่นอยู่ หรือในช่วงทศวรรษที่ 1970 ที่รัฐบาลและภาคเอกชนของทั้งสองฝ่ายมีความสัมพันธ์ทางการค้ากัน ก็มีขบวนการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในประเทศไทยที่นำโดยขบวนการนิสิต นักศึกษาในสมัยนั้นทำการประท้วงต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น เป็นต้น

ในปัจจุบัน แม้ว่าภาพรวมของความสัมพันธ์สองฝ่ายจะราบรื่นและแน่นแฟ้น แต่กระทรวงการต่างประเทศของไทยก็ตั้งข้อสังเกตว่า ความสัมพันธ์สองฝ่ายดังกล่าวมีลักษณะของความไม่เท่าเทียมแฝงอยู่ อันเป็นผลมาจากการที่สถานะของทั้งสองประเทศแตกต่างกัน โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจและการพัฒนา

ในด้านการเมือง เป็นที่ชัดเจนว่าทั้งสองประเทศมีผลประโยชน์ร่วมกันในการที่จะรักษาสมดุลของอำนาจในภูมิภาค รวมทั้งความมั่นคง ความมีเสถียรภาพและสันติภาพในภูมิภาคด้วย แต่ในเวลาเดียวกัน ประเทศไทยก็คาดหวังว่า ญี่ปุ่นจะให้ความสำคัญแก่ความเป็นพันธมิตรของประเทศไทยมากกว่านี้

ในด้านเศรษฐกิจ การพึ่งพาอาศัยกันทางเศรษฐกิจระหว่างสองประเทศเป็นสิ่งที่ทั้งสองฝ่ายตระหนักถึงความสำคัญและส่งเสริมให้มีเพิ่มมากขึ้น ทั้งสองประเทศต่างเป็นคู่ค้าและคู่ลงทุนที่สำคัญของกันและกัน นอกจากนั้น ทั้งสองฝ่ายยังมีผลประโยชน์ร่วมกันทางเศรษฐกิจในระดับภูมิภาคด้วย ทั้งในเรื่องการเปิดเสรีทางการค้า และการพัฒนาภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะประเทศลุ่มน้ำโขง อย่างไรก็ตาม ด้วยความแตกต่างของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและระดับของการพัฒนาประเทศ ประเทศไทยก็คาดหวังว่า ญี่ปุ่นจะเพิ่มความสำคัญทางด้านการค้าและการลงทุนในประเทศไทยมากขึ้นเพื่อช่วยยกระดับการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย

ในด้านสังคม - วัฒนธรรม ความชื่นชมในประเพณี วัฒนธรรม ศิลปะ และภาษา ของกันและกัน มีให้เห็นอย่างชัดเจนในสังคมของทั้งสองฝ่าย รวมทั้งการเดินทางไปมาหาสู่ เยี่ยมเยียน ท่องเที่ยว และศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันก็ได้รับการสนับสนุนมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ภาคเอกชน และประชาชนด้วยกันเอง จนอาจกล่าวได้ว่า ในความสัมพันธ์ทั้งสามด้านนั้น ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของทั้งสองฝ่ายมีความราบรื่น มั่นคงมากที่สุด รวมทั้งมีแนวโน้มของการขยายตัวไปในทางบวกมากที่สุดด้วย

บทความคิดและความเชื่อที่ว่า ความสัมพันธ์สองฝ่ายนี้ “แม้ราบรื่นแต่ไม่เท่าเทียม” กระทรวงการต่างประเทศของไทยจึงมีแนวทางในการพัฒนาความสัมพันธ์สองฝ่ายนับจากปีที่ 130 ปี ไปในลักษณะที่กระชับความสัมพันธ์ในฐานะพันธมิตรทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจในภูมิภาคให้แน่นแฟ้นมากขึ้น ในเชิงรูปธรรม แนวคิดที่จะทบทวนข้อตกลงการค้าเสรีไทย - ญี่ปุ่น (JTEPA) ซึ่งดำเนินการมาครบ 10 ปี ในปี 2017 นี้ และการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจตะวันออก (EEC) เป็นประเด็นสำคัญสำหรับความสัมพันธ์ระดับสองฝ่าย ในขณะที่ในระดับภูมิภาค ความร่วมมือสามฝ่าย (Triangular Cooperation) ในการพัฒนาประเทศในลุ่มน้ำโขงก็เป็นเป้าหมายอันดับต้น ๆ ของความร่วมมือระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ที่จะร่วมมือกันในการพัฒนาภูมิภาคเพื่อผลประโยชน์ร่วมกันของทุกฝ่าย

2. ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย

มีความเชื่อว่า รากฐานสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์สองฝ่ายมั่นคงยั่งยืนก็คือความเข้าใจกันในระดับประชาชน และการศึกษาก็เป็นเครื่องมือสำคัญประการหนึ่งในการส่งเสริมความเข้าใจกันดังกล่าว

ผาสุก พงศ์ไพจิตร ได้เขียนไว้ในงานศึกษา เรื่อง The State of Japanese Studies on Social Science in Thailand ว่า การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นในสังคมไทยสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ช่วง คือ ทศวรรษที่ 1960 เป็นการศึกษาญี่ปุ่นเพื่อเข้าใจประเทศไทย ทศวรรษที่ 1970 เป็นการศึกษาความสำคัญของญี่ปุ่นต่อประเทศไทย

ทศววรษที่ 1980 เป็นการศึกษาผลกระทบของญี่ปุ่นต่อประเทศไทย และนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1990 มาจนถึงทศวรรษที่ 2000 เป็นการศึกษาญี่ปุ่นเพื่อญี่ปุ่นเอง ซึ่งหมายถึง การทำความเข้าใจญี่ปุ่นอย่างที่ญี่ปุ่นเป็นนั่นเอง

อันที่จริงแล้ว ความสนใจที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับญี่ปุ่น โดยเฉพาะการพัฒนาประเทศเพื่อนำมาปรับใช้กับประเทศไทยมีมาตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เช่น การเรียนรู้เรื่องการทำไหมของญี่ปุ่นในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือการไปศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาในประเทศญี่ปุ่นในด้านต่าง ๆ เป็นต้น สงครามโลกครั้งที่ 2 และการเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม ทำให้การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นหยุดชะงักไปช่วงเวลาหนึ่ง และได้กลับมาเป็นที่สนใจใหม่อีกครั้ง เมื่อญี่ปุ่นพัฒนาตนเองขึ้นจากการเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม กลายเป็นประเทศพัฒนาแล้วนับตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา

ผาสุก ได้อธิบายว่า การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นในทศวรรษที่ 1960 เป็นการศึกษาญี่ปุ่นเพื่อเข้าใจประเทศไทย (Studying Japan to understand Thailand) มากกว่าจะเป็นการศึกษาญี่ปุ่นเพื่อเข้าใจญี่ปุ่น โดยเฉพาะเมื่อญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการพัฒนาประเทศ ทำให้เกิดความต้องการที่จะศึกษาญี่ปุ่นเพื่อเปรียบเทียบกับประเทศไทยและเข้าใจประเทศไทย เช่น การฟื้นฟูเมจิกับการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้น ต่อมาในทศวรรษที่ 1970 การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นได้เปลี่ยนไปสู่ การศึกษาญี่ปุ่นเพื่อเข้าใจความสำคัญของญี่ปุ่นต่อประเทศไทย (Studying Japan's importance for Thailand) โดยเฉพาะอิทธิพลด้านเศรษฐกิจของญี่ปุ่นต่อประเทศไทย เนื่องจากในทศวรรษนี้มีสถานการณ์ที่สำคัญเกิดขึ้นทั้งในระดับโลกและในระดับสองฝ่าย เช่น วิกฤตการณ์น้ำมัน ซึ่งเป็นวิกฤตการณ์ระดับโลก ที่มีผลกระทบต่อทั้งสองประเทศ และการขาดดุลการค้าของไทยต่อญี่ปุ่น อันนำไปสู่การประท้วงสินค้าญี่ปุ่นในประเทศไทย ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของทั้งสองประเทศ เป็นต้น ความรู้เรื่องญี่ปุ่นในทศวรรษนี้ได้ถูกผลิตออกมาทั้งในรูปแบบของหนังสือแต่ง ตำรา และหนังสือแปล

ทศวรรษที่ 1980 เป็นช่วงเวลาที่ญี่ปุ่นพัฒนาไปเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจอันดับที่ 2 ของโลก รวมทั้งมีการขยายบทบาททางเศรษฐกิจมายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างมาก ดังนั้น ผาสุกจึงอธิบายการศึกษาเรื่องญี่ปุ่นในประเทศไทย

ในทศวรรษนี้ ว่าเป็นการศึกษาผลกระทบของญี่ปุ่นต่อประเทศไทย (Studying Japan' s impact on Thailand) โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจ โดยที่การศึกษาจะเน้นไปที่การทำความเข้าใจบทบาททางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในประเทศไทย แรงจูงใจของบริษัทญี่ปุ่นในการทำธุรกิจในประเทศไทย รวมไปถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อนโยบายต่างประเทศและบุคคลสำคัญทางการเมืองของญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม จำนวนหนังสือหรือการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับญี่ปุ่นที่จำกัดก็สะท้อนให้เห็นว่า การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นในสังคมไทยในทศวรรษนี้ยังไม่ได้ขยายตัวไปมากนัก และความสนใจของนักวิชาการไทยในเรื่องตัวแบบการพัฒนาแบบญี่ปุ่นก็ไม่ได้เป็นจุดสนใจหรือเป็นที่ถกเถียงของนักวิชาการไทยมากเมื่อเปรียบเทียบกับตัวแบบอื่น ซึ่ง ผาสุก อธิบายเหตุผลของการที่ตัวแบบการพัฒนาแบบญี่ปุ่นไม่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการไทยมากนักว่าน่าจะมีสาเหตุมาจากการที่ตัวแบบการพัฒนาแบบญี่ปุ่นไม่สอดคล้อง เหมาะสมกับแนวทางการพัฒนาประเทศของไทย กระนั้นก็ตาม เมื่อญี่ปุ่นก้าวขึ้นมาเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจอันดับ 2 ของโลกและมีบทบาทในเวทีระหว่างประเทศมากขึ้น นักวิชาการไทยจำนวนหนึ่งก็หันมาให้ความสนใจศึกษาเรื่องญี่ปุ่นเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะบทบาทของญี่ปุ่นในฐานะประเทศภาคีทางเศรษฐกิจของประเทศไทย

การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นในสังคมไทยช่วงทศวรรษที่ 1990 จนถึง 2000 มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ ผาสุก อธิบายว่าเป็นการศึกษาญี่ปุ่นเพื่อเข้าใจญี่ปุ่นเอง (Studying Japan for itself) มากกว่าจะเป็นการศึกษาความสำคัญของญี่ปุ่นต่อประเทศไทยเหมือนที่ผ่านมา ในเวลาเดียวกัน การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นก็ขยายตัวไปมาก โดยจะเห็นได้จากจำนวนหลักสูตร สาขาวิชา และจำนวนนักศึกษาและคณาจารย์ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่เพิ่มขึ้น นอกจากนั้น การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นในสังคมไทยในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ ยังมีลักณะเด่นในแง่ที่ว่า เป็นการศึกษาเพื่อเข้าใจทั้งญี่ปุ่นและไทยในกระแสโลกาภิวัตน์ด้วย อย่างไรก็ตาม ผาสุก ได้ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดและความยากลำบากของญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยว่า การศึกษาส่วนใหญ่ยังคงเป็นการแปลหรือไม่ก็เป็นการศึกษาที่มีจุดเริ่มต้นจากประเทศตะวันตกมากกว่า งานศึกษาที่เป็นการศึกษาจากเอกสารชั้นต้นของญี่ปุ่น หรือการศึกษาภาคสนามในญี่ปุ่นยังมีอยู่

อย่างจำกัด นอกจากนั้น ความสนใจในการศึกษาวิจัยยังคงมุ่งไปที่ประเด็นทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ รวมทั้งอิทธิพลของวัฒนธรรมญี่ปุ่นที่มีต่อสังคมไทยด้วย และในที่สุด ผาสุก ได้สรุปว่า แม้ว่าญี่ปุ่นศึกษาในหลายประเทศจะเริ่มเสื่อมถอยลง แต่ญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยอาจกล่าวได้ว่า อยู่ห่างไกลจากสถานการณ์ดังกล่าวมาก ดังจะเห็นได้จากจำนวนหลักสูตร สาขาวิชา และจำนวนคณาจารย์ และนักศึกษา ดังที่กล่าวไปแล้ว หากแต่ว่า ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยได้เปลี่ยนรูป เปลี่ยนเป้าหมาย และเปลี่ยนวิธีการศึกษาไปในแต่ละช่วงเวลา

ผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อสรุปของ ผาสุก ที่ว่า ญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยเปลี่ยนรูปแบบ เป้าหมาย และวิธีการศึกษาไปจากเดิม นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2000 เป็นต้นมา ด้วยจำนวนนักวิชาการที่จบการศึกษาจากประเทศญี่ปุ่นมีจำนวนมากขึ้น และบุคคลเหล่านี้สามารถเข้าถึงแหล่งข้อมูลชั้นต้นที่เป็นภาษาญี่ปุ่นได้ รวมทั้งสามารถที่จะทำการศึกษาภาคสนามในประเทศญี่ปุ่นได้ ทำให้การศึกษาเกี่ยวกับญี่ปุ่นมีความครอบคลุม รอบด้าน ลึกซึ้ง และมีจุดเริ่มต้นจากภายในญี่ปุ่นมากขึ้นกว่าแต่ก่อน นอกจากนั้น ประเด็นในการศึกษาเรื่องญี่ปุ่นในสังคมไทยก็กระจายตัวออกจากเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไปสู่เรื่องทางด้านสังคม สิ่งแวดล้อม ชีวิตความเป็นอยู่ และวัฒนธรรม ประเพณีของญี่ปุ่น เพิ่มมากขึ้น[1] ในเวลาเดียวกัน ผู้เขียนมีข้อสังเกตที่สำคัญอีก 2 ประการเกี่ยวกับญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยในปัจจุบัน กล่าวคือ ประการแรก เป้าหมายของการศึกษาเรื่องญี่ปุ่นเปลี่ยนจากการศึกษาอิทธิพลและผลกระทบของญี่ปุ่นต่อไทย หรือ การศึกษาญี่ปุ่นเพื่อเป็นตัวแบบสำหรับประเทศไทย ไปสู่การศึกษาญี่ปุ่นในลักษณะเชิงตั้งคำถามต่อสถานการณ์หรือการพัฒนาในญี่ปุ่นมากขึ้น โดยที่ผู้ศึกษาไม่ได้มองเห็นญี่ปุ่นในฐานะเป็นตัวแบบที่จะเป็นตัวอย่างให้ประเทศไทยเจริญรอยตามเสมอไป หากแต่ญี่ปุ่นอาจเป็นได้ทั้ง

[1] มีโครงการวิจัยภายใต้ชุดโครงการประสานงาน Japan Watch (สันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น) ที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสังคม-วัฒนธรรมของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น เช่น เรื่องสถานีริมทางกับการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมทรงคุณค่า การสร้างพลเมืองแบบญี่ปุ่น และการจัดการภัยพิบัติในระดับท้องถิ่น เป็นต้น

“แนวปฏิบัติที่ดี” ที่ควรเป็นแบบอย่าง และในเวลาเดียวกันก็อาจเป็น “บทเรียน” ของความล้มเหลวหรือปัญหาที่ประเทศไทยไม่ควรดำเนินรอยตามด้วยก็ได้[2] และประการที่สอง การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นในสังคมไทยกำลังจะมีลักษณะเป็นสากลมากขึ้น ด้วยการที่มีนักวิชาการบางคนเริ่มผลิตผลงานการศึกษาเป็นภาษาอื่นที่ไม่ใช่ทั้งภาษาญี่ปุ่น และภาษาไทย แม้ว่าจะใช้เอกสารชั้นต้นเป็นภาษาญี่ปุ่น และทำการศึกษาภาคสนามในประเทศญี่ปุ่นก็ตาม[3] ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ที่สนใจศึกษาเรื่องญี่ปุ่นที่ไม่ใช่ทั้งคนไทยและคนญี่ปุ่นสามารถเข้าถึงได้

นับตั้งแต่ปีที่ 130 ของความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างสองประเทศนี้ ผู้เขียนเชื่อว่าการศึกษาเรื่องญี่ปุ่นในสังคมไทยจะขยายตัวมากขึ้นทั้งในด้านกว้างและด้านลึก สอดคล้องไปกับสถานการณ์ความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของทั้งสองประเทศ

3. ญี่ปุ่นหลากมิติ: หนังสือรวมบทความเนื่องในโอกาสครบรอบ 130 ปี ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น

ความสัมพันธ์สองฝ่ายที่ยาวนานและแปรเปลี่ยนไปในแต่ละช่วงเวลาด้วยเหตุปัจจัยหลายประการ ทั้งภายในและภายนอกของทั้งสองฝ่าย จนมาถึงในปัจจุบัน แม้ว่าทั้งสองฝ่ายจะยังคงความพยายามในการกระชับความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น แต่ก็มีแนวโน้มของการทบทวนนโยบายหลายประการ รวมทั้งปรับความสัมพันธ์ไปในลักษณะของความเป็นหุ้นส่วนเพิ่มมากขึ้น

---

[2] สังเกตได้จากประเด็นที่การประชุมวิชาการญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทยนำมาเป็นหัวข้อในการจัดประชุมในระยะ 2 - 3 ปีมานี้ จะมีลักษณะที่ตั้งคำถามต่อสถานการณ์ในสังคมญี่ปุ่น เช่น ในปี 2017 ประเด็นถกเถียงหลักเป็นการตั้งคำถามกับระบบการศึกษาของญี่ปุ่น หรือ เมื่อปี 2014 เป็นการตั้งคำถามต่อเรื่องสิทธิ เสรีภาพในสังคมญี่ปุ่นว่ามีอยู่จริงหรือไม่ เป็นต้น

[3] โครงการประสานงาน Japan Watch (สันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น) ได้ให้การสนับสนุนโครงการวิจัยที่ใช้ภาษาอังกฤษเป็นสื่อในการผลิตผลงาน ในเวลาเดียวกัน การประชุมวิชาการประจำปีด้านญี่ปุ่นศึกษาโดยสมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทยก็ได้อนุญาตให้ผู้นำเสนอบทความนำเสนอเป็นภาษาอังกฤษได้

ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยเอง ณ ปัจจุบันก็ได้พัฒนาไปสู่การศึกษาญี่ปุ่นเพื่อเข้าใจญี่ปุ่นแบบที่ญี่ปุ่นเป็น มีมิติของการตั้งคำถามในเชิงวิพากษ์เพื่อทำความเข้าใจ รวมถึงการมองเห็นญี่ปุ่นที่เป็นทั้ง “ตัวแบบ” ที่ประสบความสำเร็จและนำมาเป็น “แบบอย่าง” เพื่อดำเนินรอยตาม และ “บทเรียน” ของความล้มเหลวที่สามารถนำมาตั้งคำถามเพื่อหาทางเลือกใหม่ที่แตกต่างได้

ภายใต้ความสัมพันธ์สองฝ่ายในปัจจุบัน พร้อมกับสถานการณ์ของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยที่กำลังแปรเปลี่ยนไปดังกล่าวนี้ หนังสือเรื่อง “ญี่ปุ่นหลากมิติ” ซึ่งเป็นหนังสือรวบรวมบทความที่มาจากโครงการวิจัยทั้งหมด 6 โครงการ ภายใต้การประสานงานของชุดโครงการ Japan Watch โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ถูกผลิตขึ้นมาเพื่อสะท้อนบริบทของความสัมพันธ์สองฝ่ายที่กำลังเปลี่ยนแปลงดังกล่าว พร้อมกับบริบทใหม่ของญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยในปัจจุบัน โดยมีแกนหลักของชุดโครงการวิจัยว่า “การเติบโตไปด้วยกันเพื่อการก้าวเดินไปข้างหน้าด้วยกัน” (Growing Together, Going Together) โดยเป็นการศึกษาวิจัยเรื่องราวในมิติต่าง ๆ ของญี่ปุ่น เพื่อเข้าใจเรื่องราวเหล่านั้นของญี่ปุ่นเอง รวมทั้งข้อพิจารณาว่าความรู้เหล่านั้นสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับบริบทของประเทศไทยได้หรือไม่ หรือ ความรู้เหล่านั้นสะท้อนภาพความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศอย่างไรในอดีต และน่าจะเป็นอย่างไรในอนาคต นับจากปีที่ 130 นี้เป็นต้นไป

หนังสือประกอบด้วยทั้งหมด 7 บท โดยที่บทนำ เป็นการกล่าวถึงความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นในภาพรวม พัฒนาการของญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย และเป้าหมาย รวมทั้งโครงสร้างของหนังสือที่เป็นการรวมบทความจากงานวิจัยที่ผลิตเนื่องในโอกาสครบรอบ 130 ปีความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น

หลังจากบทนำแล้ว หนังสือแบ่งออกเป็น 4 ส่วนหลัก ๆ คือ หนึ่ง เรื่องราวในประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น โดยผ่านการศึกษาเอกสารชั้นต้นของญี่ปุ่น ซึ่งมี 1 บท สอง มิติด้านเศรษฐกิจของญี่ปุ่นที่มีทั้งบทเรียนและผลกระทบต่อประเทศไทย มี 2 บท สาม มิติด้านสังคม-วัฒนธรรมที่เป็นการฉายภาพนโยบายและ

ปฏิบัติการด้านสังคมและวัฒนธรรมของญี่ปุ่น ที่อาจจะเป็นตัวอย่างให้แก่ประเทศไทยได้ ประกอบด้วย 2 บทเช่นกัน และสี่ มิติด้านการเมือง-ความมั่นคง ที่พยายามจะอธิบายการเปลี่ยนแปลงนโยบายด้านความมั่นคงของญี่ปุ่นภายใต้บริบทของความไม่แน่นอน และไม่มีเสถียรภาพในภูมิภาคเอเชียตะวันออก ซึ่งเป็นบทสุดท้ายของหนังสือ

บทที่ 1 เรื่อง “ญี่ปุ่น-ไทย ใน ‘รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม’” เขียนโดย ผศ.พ.อ.หญิงนงลักษณ์ ลิ้มศิริ เป็นบทความที่มาจากการแปลเอกสารชื่อ “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” ซึ่งเป็นเอกสารที่ Saito Miki กงสุลญี่ปุ่นประจำสิงคโปร์รายงานต่อกระทรวงการต่างประเทศเกี่ยวกับการเดินทางมาสำรวจประเทศสยาม ในปี ค.ศ. 1894 ตรงกับสมัยเมจิและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อดูความเหมาะสมในการที่จะส่งผู้อพยพชาวญี่ปุ่นเข้ามาทำนาในประเทศสยาม เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการทำนาและการค้าของประเทศสยาม แบ่งออกเป็น 7 ประเด็นหลัก คือ 1) ความคิดเกี่ยวกับการอพยพชาวญี่ปุ่น 2) สถานที่ที่ควรให้เกษตรกรญี่ปุ่นอพยพไป 3) ธรรมเนียมการครองที่ดิน 4) บันทึกข้อสังเกตการทำเกษตรกรรม 5) สินค้าพื้นเมือง 6) การพาณิชย์ 7) เรื่องทั่วไป

จุดเด่นที่น่าสนใจของเอกสารชิ้นนี้ คือ ประการแรก เป็นรายงานทางราชการของกระทรวงการต่างประเทศที่เขียนขึ้นหลังจากญี่ปุ่นและประเทศสยามสถาปนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการระหว่างกันประมาณ 7 ปี ประการที่สอง นอกจาก Saito จะได้รับมอบหมาย “ภารกิจปกติ” ให้สำรวจความเหมาะสมในการส่งคนมายังประเทศสยามแล้ว ยังได้รับ “ภารกิจแฝงพิเศษ” ในเรื่องการสังเกตดูท่าทีของผู้นำประเทศสยามเกี่ยวกับการทำสนธิสัญญาเพื่อให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ญี่ปุ่นด้วย ด้วยเหตุนี้ นอกจากข้อมูลในรายงานจะบอกเล่าสภาพเกษตรกรรมของประเทศสยามในทัศนะของกงสุลญี่ปุ่นแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของ 2 ประเทศในมิติต่าง ๆ ในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นและไทย โดยเฉพาะความสัมพันธ์ที่เพิ่งเริ่มต้นขึ้นพร้อม ๆ กับช่วงเวลาที่ระบอบจักรวรรดินิยม (Imperialism) ทุนนิยม (Capital) และการทำให้ทันสมัย (Modernization) กำลังขยายตัวอย่างกว้างขวาง ทั้งยังช่วยให้เห็นภาพและเข้าใจวิธีการดำเนินนโยบายของ

ญี่ปุ่นในช่วงเวลาดังกล่าวชัดเจนมากขึ้นด้วย

บทที่ 2 เรื่อง “แนวปฏิบัติที่ดีสู่ความสำเร็จในการพัฒนาธุรกิจคาแรกเตอร์ของญี่ปุ่น : บทเรียนสำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ของไทย” โดย ผศ.ดร.ศุภเจตน์ จันทร์สาส์น และ ผศ.ดร.ศศิประภา พันธนาเสวี มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อสร้างแนวทางยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยโดยอาศัยแนวปฏิบัติที่ดีจากธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น โดยที่บทความนี้เป็นการสรุปจากงานวิจัยที่ศึกษาโดยการทบทวนวรรณกรรมร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกต่อผู้เกี่ยวข้องกับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น เพื่อทำการวิเคราะห์และศึกษาเปรียบเทียบสถานการณ์ทางธุรกิจและปัจจัยที่กำหนดความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น เพื่อสังเคราะห์แนวปฏิบัติที่ดีที่ทำให้ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จ และสร้างข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติที่เป็นไปได้สำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยจากแนวปฏิบัติที่ดีของญี่ปุ่นดังกล่าว

บทที่ 3 ผศ.ดร.พิสุทธิ์ กุลธนวิทย์ ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างอัตราแลกเปลี่ยนกับการส่งออก ซึ่งเป็นข้อสรุปมาจากโครงการวิจัยเรื่อง “บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น” โดยที่ผู้เขียนเห็นว่าความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างไทยและญี่ปุ่นมีมาอย่างยาวนานทั้งด้านการค้าและการลงทุน ญี่ปุ่นนับเป็นตลาดส่งออกสำคัญของไทยมาโดยตลอด และสำหรับการชำระค่าสินค้าที่ไทยส่งออกไปญี่ปุ่นนั้น ผู้ส่งออกไทยรับชำระค่าสินค้าด้วยเงินทั้ง 3 สกุลเงินคือ สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. สกุลเงินเยน และสกุลเงินบาท อย่างไรก็ตาม สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. เริ่มมีบทบาทน้อยลง ในขณะที่สกุลเงินเยนและสกุลเงินบาทเริ่มมีบทบาทมากขึ้น การที่ทั้ง 3 สกุลเงินมีบทบาทในการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นทำให้อัตราแลกเปลี่ยนทั้งในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. บาท/100 เยน และเยน/ดอลลาร์ สรอ. มีบทบาทต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น เนื้อหาของบทนี้จึงเน้นที่การศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภทข้างต้นต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น ทั้งการส่งออกในภาพรวม หมวดสินค้าอุตสาหกรรม หมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร และหมวดสินค้าเกษตรกรรม และยังพิจารณาการเปลี่ยนแปลงนโยบายการค้า

ระหว่างไทยและญี่ปุ่นที่สำคัญคือความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย–ญี่ปุ่น (Japan-Thailand Economic Partnership Agreement: JTEPA) ว่ามีผลอย่างไรต่ออัตราแลกเปลี่ยนและการส่งออกด้วย

บทที่ 4 และ 5 เป็นบทความในมิติด้านสังคมวัฒนธรรม โดยที่ ผศ.ดร.เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร ได้เขียน บทที่ 4 เรื่อง “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า” ในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งเป็นการศึกษา “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า” หรือ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในประเทศญี่ปุ่น ที่รู้จักกันในชื่อ Denken ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาปรับปรุงกฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ในปี ค.ศ. 1975 ภายใต้การกำกับดูแลโดย สำนักงานวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการและวิทยาศาสตร์ มีเป้าหมายเพื่อให้การสนับสนุนควบคู่ไปกับการควบคุม กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมในบริเวณย่านชุมชนรูปแบบต่าง ๆ ที่รอดพ้นจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นเมืองในช่วงเศรษฐกิจก้าวกระโดด ในทศวรรษที่ 1960-1970 ปัจจุบันมีการขึ้นทะเบียน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในประเทศญี่ปุ่น รวม 115 แห่ง และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มเป็น 300 กว่าแห่ง ภายใน 50 ปี ต่อจากนี้

ผู้เขียนได้ถกเถียงและตั้งข้อสังเกตว่า Denken เป็นเพียงหนึ่งในเครื่องมือที่ภาครัฐนำมาใช้เพื่อเก็บรักษาย่านชุมชนที่มีศักยภาพให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อประโยชน์ด้านการศึกษาเป็นหลัก ไม่ใช่เพื่อประโยชน์ในการฟื้นฟูสภาพสังคมและเศรษฐกิจ หากทว่าย่านชุมชนที่สามารถบูรณาการ Denken ร่วมกับกิจกรรมด้านอื่น ๆ ได้ ก็สามารถจะยกระดับสังคมและเศรษฐกิจภายในย่านชุมชนขึ้นมาได้ด้วย ส่วนโอกาสในการประยุกต์ใช้ “ตัวแบบ” ของญี่ปุ่นในงานอนุรักษ์ย่านชุมชนในประเทศไทยจะสามารถดำเนินการให้เป็นรูปธรรมอย่างมีประสิทธิภาพได้ ก็ต่อเมื่อมีการพัฒนาปรับปรุงกฎหมายให้ครอบคลุมในรูปแบบเดียวกันกับกฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมในประเทศญี่ปุ่นเท่านั้น

สำหรับบทที่ 5 ผศ.เบญจางค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานิออง ได้เขียนเรื่อง “การใช้พื้นที่สาธารณะในการพัฒนาชุมชนของประเทศญี่ปุ่น: กรณีศึกษาบทบาทของสถานี

ริมทาง (Roadside Station) เป็นต้นแบบของการสร้างความเข้มแข็งให้กับท้องถิ่นด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชน” เป็นการศึกษาเกี่ยวกับสถานีริมทางของญี่ปุ่นที่เริ่มมีมาตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1993 โดยมีจุดมุ่งหมายในเบื้องต้น คือ เป็นที่พักตามถนนสำหรับผู้เดินทางไกลโดยเฉพาะสตรีและผู้สูงอายุ มีหน้าที่คือ 1) เป็นที่พักผ่อน มีที่จอดรถที่ผู้เดินทางสามารถใช้บริการได้ 24 ชั่วโมง และมีห้องน้ำสะอาดให้บริการ 2) เป็นแหล่งข้อมูลข่าวสาร คือ มีการให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับท้องถิ่นนั้น 3) เป็นประตูที่จะเชื่อมระหว่างท้องถิ่น สถานีริมทางร่วมรับผิดชอบก่อสร้างโดยกระทรวงเกษตร ประมง และป่าไม้ เป็นผู้ก่อสร้างสิ่งที่เป็นพื้นฐานของสถานีริมทาง และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ก่อสร้างในส่วนที่เป็นการบริการที่เป็นเอกลักษณ์ของสถานีริมทางในแต่ละพื้นที่ ปัจจุบันมีสถานีริมทาง 1,117 แห่ง (เมษายน 2017) ในทั้ง 47 จังหวัด และมีการพัฒนาหน้าที่ของสถานีริมทางให้มีบทบาทโดดเด่นทางด้านการท่องเที่ยว และสร้างรายได้ให้กับประชาชนในเขตชนบทห่างไกลเป็นอย่างมาก ผู้เขียนได้พยายามอธิบายว่า ทำไมสถานีริมทางของญี่ปุ่นจึงประสบความสำเร็จ โดยการศึกษาภาคสนามในประเทศญี่ปุ่น โดยเฉพาะในพื้นที่ที่สถานีริมทางประสบความสำเร็จ เช่น สถานีริมทางในจังหวัดกุมมะ เป็นต้น

บทที่ 6 อันเป็นบทสุดท้าย ดร. ธีวินท์ สุพุทธิกุล ได้ใช้แนวคิดด้านวาทกรรมอธิบายการเปลี่ยนแปลงนโยบายความมั่นคงของญี่ปุ่นในชื่อบทว่า “บูรณาการหลักสากลบนปทัสถานญี่ปุ่น: วิเคราะห์วาทกรรมที่ให้ความชอบธรรมแก่สิทธิป้องกันตนเองร่วม” โดยแสดงให้เห็นว่า สิทธิป้องกันตนเองร่วม (Right of Collective Self-Defense) ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการปรับยุทธศาสตร์ความมั่นคงรอบล่าสุดของญี่ปุ่นภายใต้รัฐบาลอาเบะ ชินโซ (2012) และการตีความรัฐธรรมนูญใหม่โดยหันมายอมรับให้ใช้สิทธินี้ได้แบบจำกัด มีนัยสำคัญอย่างไรในการรับมือปัญหาความมั่นคงที่ญี่ปุ่นเผชิญในทศวรรษ 2010 โดยการวิเคราะห์วาทกรรมของกลุ่มการเมืองและแวดวงความคิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายรัฐบาลญี่ปุ่นและฝ่ายสนับสนุนการตีความรัฐธรรมนูญ ผู้เขียนพยายามแสดงให้เห็นว่า รัฐบาลญี่ปุ่นและฝ่ายสนับสนุนสิทธินี้ได้ “อ้างความเป็นสากล” ซึ่งยึดโยงกับกฎหมายระหว่างประเทศ ขณะที่ได้ “เลือกสรร” เฉพาะส่วนที่ตอบสนองความต้องการมาประกอบสร้างเป็นแนวทางของตนได้อย่าง

ยึดหยุ่นสอดรับกับทั้งบรรทัดฐานที่มีอยู่และความจำเป็น

นอกจากเนื้อหาหลักทั้ง 6 บทแล้ว ในภาคผนวก ความเป็นมาและพัฒนาการ รวมทั้งผลงานทางวิชาการของโครงการประสานงาน Japan Watch (สันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น) ยังได้รับการรวบรวมไว้เพื่อแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทย รวมทั้งเป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับผู้ที่สนใจศึกษาเรื่องญี่ปุ่นต่อไปอีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

Pasuk Phongpaichit (n.a) “The State of Japanese Studies on social Science in Thailand” Pioneer. Netserv.chula.ac.th/ ~ppasuk/Japanese-studiesinthailand.pdf.

www.th.emb-japan.go.jp/jt130/index-the.html

www.eastasiawatch.in.th/th/relationship/32/#political

www.thansettakij.com/content/170311

บทที่ 1

ญี่ปุ่น – ไทย ใน “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม”

『暹羅国出張取調書』[1]

ผศ.พ.อ.หญิงนงลักษณ์ ลิ้มศิริ
อาจารย์ Tomohito Takata

บทคัดย่อ

“รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” เป็นเอกสารที่ Saito Miki (齋藤幹) กงสุลญี่ปุ่นประจำสิงคโปร์รายงานต่อกระทรวงการต่างประเทศเกี่ยวกับการเดินทางมาสำรวจประเทศสยาม ปี ค.ศ. 1894 ตรงกับสมัยเมจิและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อดูความเหมาะสมในการที่จะส่งผู้อพยพชาวญี่ปุ่นเข้ามาทำนาในประเทศสยาม เนื้อหาส่วนใหญ่จึงเกี่ยวข้องกับการทำนาและการค้าของประเทศสยาม เนื้อหาแบ่งออกเป็น 7 ประเด็นหลักคือ 1) ความคิดเห็นเกี่ยวกับการอพยพชาวญี่ปุ่น 2) สถานที่ที่ควรให้เกษตรกรญี่ปุ่นอพยพไป 3) ธรรมเนียมการครองที่ดิน 4) บันทึกข้อสังเกตการทำเกษตรกรรม 5) สินค้าพื้นเมือง 6) การพาณิชย์ 7) เรื่องทั่วไป

---

[1] บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “**ย้อนพินิจจุดเริ่มต้นการอพบพชาวญี่ปุ่นสู่สยาม**” ใน “**รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม**”『暹羅国出張取調書』โดย ผศ.พ.อ.หญิงนงลักษณ์ ลิ้มศิริ และ อาจารย์ Takata Tomohito เนื้อหาในงานวิจัยประกอบด้วย 2 ส่วนคือ 1. บทความเรื่อง “ย้อนพินิจจุดเริ่มต้นการอพยพชาวญี่ปุ่นสู่สยาม” 2 บทแปล ซึ่งผู้วิจัยได้แปลเอกสารภาษาญี่ปุ่น เรื่อง 暹羅国出張取調書 (รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม) บทความชิ้นนี้เป็นตอนต้นของการแนะนำและวิเคราะห์ “บทแปล” ข้อความที่อ้างอิงไว้ในเครื่องหมาย 』คือข้อความที่แปลจากเอกสารต้นฉบับเรื่อง 暹羅国出張取調書

จุดเด่นที่น่าสนใจของเอกสารชิ้นนี้คือ ประการแรก เป็นรายงานทางราชการของกระทรวงการต่างประเทศที่เขียนขึ้นหลังจากญี่ปุ่นและประเทศสยามสถาปนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการระหว่างกันประมาณ 7 ปี ประการที่สอง นอกจาก Saito จะได้รับมอบหมาย “ภารกิจปกติ” ให้สำรวจความเหมาะสมในการส่งคนมายังประเทศสยามแล้ว แล้วยังได้รับ “ภารกิจแฝง-พิเศษ” ให้สังเกตดูท่าทีของผู้นำประเทศสยามเกี่ยวกับการทำสนธิสัญญาเพื่อให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ญี่ปุ่นด้วย ด้วยเหตุนี้นอกจากข้อมูลในรายงานจะบอกเล่าสภาพเกษตรกรรมของประเทศสยามในทัศนะของกงสุลญี่ปุ่นแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของ 2 ประเทศในมิติต่าง ๆ ในช่วงเวลาการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นและไทย โดยเฉพาะความสัมพันธ์ที่เพิ่งเริ่มต้นขึ้นพร้อม ๆ กับช่วงเวลาที่ระบบจักรวรรดินิยม (Imperelism) ทุนนิยม (Capitalism) และการทำให้ทันสมัย (Modernization) กำลังขยายตัวอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ยังช่วยให้เห็นภาพและเข้าใจวิธีการดำเนินนโยบายของญี่ปุ่นในช่วงเวลาดังกล่าวชัดเจนมากขึ้นด้วย

1. บทนำ

"รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม"[2] เป็นเอกสารที่ Saito Miki (齋藤幹) กงสุลญี่ปุ่นประจำสิงคโปร์รายงานต่อกระทรวงการต่างประเทศเกี่ยวกับการเดินทางมาสำรวจสยาม เมื่อปี ค.ศ. 1894 เพื่อดูความเหมาะสมในการที่จะส่งผู้อพยพญี่ปุ่นเข้ามา เนื่องจากในเวลาดังกล่าวกระทรวงต่างประเทศมีความสนใจที่จะส่งผู้อพยพไปยังที่ต่าง ๆ และทราบว่าภาคเอกชนของญี่ปุ่นกำลังจะส่งผู้อพยพไปยังสยาม จึงจำเป็นต้องหาข้อมูลเพื่อประกอบการตัดสินใจและวางแนวทางในเบื้องต้น แต่เนื่องจากขณะนั้นญี่ปุ่นยังไม่ได้เปิดความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการกับสยาม และในภูมิภาคที่ใกล้กับสยามมีกงสุลญี่ปุ่นประจำอยู่ที่ฮ่องกงและสิงคโปร์ เพียง 2 แห่งเท่านั้น ดังนั้น Saito ซึ่งเป็นกงสุลญี่ปุ่นประจำสิงคโปร์จึงเป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่นี้ โดยกระทรวงการต่างประเทศมีคำสั่งถึง Saito ชี้แจงภาระของงานในครั้งนี้ดังความตอนหนึ่งว่า

" ...ประเทศสยามเป็นที่ที่เหมาะสมสำหรับอพยพหรือไม่ความรู้สึกของชาวพื้นเมืองเป็นอย่างไร จึงให้ท่านสำรวจพื้นที่ในบางกอกและที่อื่น ๆ ที่จำเป็นและทำรายงาน..."[3] นอกจากนั้น ประเด็นที่น่าสนใจนอกเหนือจาก "ภารกิจปกติ" ซึ่งหมายถึงการสำรวจเพื่อการอพยพแล้ว ในคำสั่งจากกระทรวงฉบับเดียวกันนั้นยังมอบหมาย "ภารกิจแฝง-พิเศษ" ที่ไม่เปิดเผยให้แก่ Saito อีกด้วย นั่นคือให้ Saito สังเกตท่าทีของข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายสยามในเรื่องการทำสนธิสัญญาให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับญี่ปุ่นด้วย โดยมีข้อความระบุว่า

" ... นอกจากนี้ให้สำรวจเรื่องต่อไปนี้ เมื่อเมจิ 20 เดือน 9 มีการประกาศไมตรีและการค้ากับประเทศสยามเท่านั้น [หมายถึง การลงนามใน "ปฏิญญาทาง

---

[2] ในบทความชิ้นนี้ใช้ "ประเทศสยาม" สำหรับข้อความที่ยกมาจากเอกสารชั้นต้นฉบับภาษาญี่ปุ่นที่ใช้คำว่า "暹羅国" และใช้คำว่า "สยาม" ตามแบบที่นิยมสำหรับข้อความที่กล่าวโดยทั่วไป

[3] 「在新嘉坡斎藤領事暹羅國へ出張ノ件 機密送第二号 明治二十七年二月二十三日」(新嘉坡領事官報告書 第一巻)

พระราชไมตรีและการค้าระหว่างประเทศสยามกับประเทศญี่ปุ่น" ค.ศ. 1887 – ผู้วิจัย] มีความจำเป็นที่จะทำสนธิสัญญาที่ทางเราต้องได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแน่นอน แต่ยังไม่ทราบว่าประเทศสยามจะยอมให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับเราเหมือนที่ให้แก่ประเทศอื่น ๆ หรือไม่

หากท่านมีความจำเป็นที่จะกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการสำรวจครั้งนี้ แน่นอนว่าพูดแค่มาเพื่อสำรวจคนญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในสยามเท่านั้น แต่ไม่ต้องพูดถึงเรื่องสนธิสัญญาทางไมตรี อย่างไรก็ตามเมื่อพบปะคุยกับข้าราชการผู้ใหญ่ที่สยามก็พยายามให้สังเกตจากการสนทนาว่าทางสยามคิดอย่างไรเกี่ยวกับการทำสนธิสัญญากับญี่ปุ่น"

ด้วยเหตุนี้เมื่อ Saito มีหนังสือผ่านกงสุลสยามประจำสิงคโปร์เพื่อขออนุญาตเดินทางมายังสยามได้ระบุจุดมุ่งหมายของการเดินทางว่า

"... เพื่อสอบถามถึงความเป็นไปได้ในการที่จะสถาปนาการค้าระหว่างญี่ปุ่นและสยาม" (to enquire into the possibilities of establishing tradal interchange between Siam and Japan.)[4] และเมื่อเดินทางมาถึงสยามก็ได้ทำหนังสืออธิบายจุดมุ่งหมายเพิ่มเติมว่า

"...รัฐบาลให้มาดูความเป็นอยู่ของชาวญี่ปุ่นในบางกอก และดูสภาพการค้าและเกษตรของสยาม ..." (...that having ordered by my Government to enquire into the Japanese Subject now living in Bangkok, and assertion of possible correct information in regarding the commercial and agricultural affairs in Your Kingdom, ...)[5]

---

[4] หจช. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศกต. 33 .6 .6/5 "กิมิไซโต กงสุลญี่ปุ่นเมืองสิงค์โปร์จะเข้ามากรุงเทพ" พ.ศ. 2436 - 2437 (ผ.4 - 5, หนังสือภาษาอังกฤษ จาก ม. แอนเดอร์ซัน กงสุลสยาม, มีข้อความประทับหัวกระดาษ "ศาลาว่าการต่างประเทศ วันที่ 1 เม.ย.113 ฉบับที่ 57)

[5] หจช. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศกต. 33 .6 .6/5 "กิมิไซโต กงสุลญี่ปุ่นเมืองสิงค์โปร์จะเข้ามากรุงเทพ" พ.ศ. 2436 - 2437 (4 ผ.10-11, จดหมายภาษาอังกฤษจากไซโต มิกิ ลงวันที่ 1 ค.ศ. 1894, มีข้อความประทับหัวกระดาษ "ศาลาว่าการต่างประเทศ วันที่ 3 เม.ย. 113 ฉบับที่ 179)

จากภาระงานที่ปรากฏในคำสั่งเอกสารญี่ปุ่นจึงน่าจะกล่าวได้ว่า เอกสาร “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” ซึ่งมีความยาว 80 หน้า เป็นเอกสารที่มีจุดมุ่งหมายทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ชัดเจนมากที่สุด รวมทั้งน่าจะเป็นรายงานทางราชการฉบับแรกที่เขียนขึ้นหลังจากที่ญี่ปุ่นและสยามลงนามในสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีคือ “ปฏิญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างญี่ปุ่นกับประเทศสยาม ค.ศ. 1887” (พ.ศ. 2430) เพื่อเริ่มความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเป็นมาและเนื้อหาของรายงานจึงมีความน่าสนใจมาก เพราะมีนัยยะมากกว่าเรื่องการสำรวจสยามตาม “ภารกิจปกติ”[6]

2. ที่มาและความสำคัญของเอกสาร

เอกสารญี่ปุ่นที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสยามมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา[7] โดยจะรวมอยู่ในรายงานการติดต่อระหว่างญี่ปุ่นกับประเทศต่าง ๆ ซึ่งเนื้อหาสาระส่วนใหญ่เกี่ยวกับการค้าและสถานการณ์โดยทั่วไป เช่น Rekidaihoan(歷代法案) เอกสารรวบรวมบันทึกการติดต่อทางการค้า ค.ศ. 1429 - 1867 ระหว่างอาณาจักรริวกิว[8] กับจีนและอาณาจักรต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น สยาม ปัตตานี และ The Tosen Fusetsugaki(唐船風説書) รายงานการค้าและการเดินทาง ค.ศ. 1674 - 1723 ที่ลูกเรือชาวจีนบอกเล่าแก่เจ้าหน้าที่ญี่ปุ่นที่เมืองนางาซากิเกี่ยวกับความเป็นไปของอาณาจักรต่าง ๆ ในทะเลจีนใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น สยาม ปัตตานี สงขลา และลิกอร์ (นครศรีธรรมราช) ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งตรงกับสมัยเมจิที่ชาวญี่ปุ่นสามารถเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ ได้อย่างเป็นอิสระมากขึ้น

---

[6] เรื่องราวเกี่ยวกับท่าทีของสยามในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนั้น Saito Miki ได้ทำรายงาน “เอกสารลับ”「機密号外 明治二十七年二月二十三日機密第二号内訓附書ニ関スル件 機密受第九六二号」(新嘉坡領事官報告書 第一巻) แยกเป็นอีกชุดหนึ่งโดยเฉพาะ

[7] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน กรมศิลปากร. **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 14** . กรุงเทพ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2560.

[8] อาณาจักรอิสระซึ่งต่อมาถูกรัฐบาลญี่ปุ่นสมัยเมจิผนวกเป็นแคว้นหนึ่งของญี่ปุ่นและในที่สุดเป็นจังหวัดโอกินาวาในปี ค.ศ. 1897

ในช่วงเวลาดังกล่าวมีเอกสารและหนังสือที่ชาวญี่ปุ่นได้บันทึกเรื่องราวของสยามหลากหลายเพิ่มขึ้น ดังตัวอย่างบางส่วนที่น่าสนใจตามลำดับเวลาที่บันทึกและเผยแพร่ได้แก่

1. “**บันทึกการเดินทางสู่สยาม**” (暹羅記行 – ค.ศ. 1875) โดย Otori Keisuke （大鳥圭介）ข้าราชการกระทรวงอุตสาหกรรมและคณะจากกระทรวงการคลัง ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลญี่ปุ่นให้ติดตามเอกอัครราชทูตออสเตรียมาดูสภาพแวดล้อมและความเป็นไปของสยาม บันทึกฉบับนี้บรรยายสภาพของบางกอก ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบการเมือง กฎหมาย การค้าระหว่างประเทศ

2. “**ข้อมูลพุทธศาสนาในสยามโดยสังเขป**” (暹羅仏教事情小言[9] – ค.ศ. 1891) โดย Ikuta Tokunori (生田得徳) พระสงฆ์ชาวญี่ปุ่นเขียนบรรยายเกี่ยวกับพุทธศาสนาในสยาม เรื่องราวของหลักคำสอนพุทธศาสนา กฎระเบียบคณะสงฆ์ สภาพของพระสงฆ์ และสภาพของวัดในสยาม

3. “**บันทึกการสำรวจประเทศสยาม**” (暹羅国探検実記[10] – ค.ศ. 1894) โดย Iwamoto Chitsuna (岩本千綱) ชาวญี่ปุ่นที่เดินทางเข้ามาสยามเพื่อดูความเป็นไปหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 และพำนักอยู่ในสยามระยะหนึ่ง Iwamoto Chitsuna ได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับสภาพทั่วไป พร้อมทั้งแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพสังคม การเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การค้า ประวัติศาสตร์และประเพณีของสยาม

4. “**รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม**” (暹羅国出張取調書[11] – ค.ศ. 1894) โดย Saito Miki (齋藤幹) กงสุลญี่ปุ่นประจำสิงคโปร์เป็นผู้เขียน

---

[9] Ikuta Tokunori (生田得徳), 暹羅仏教事情小言 (ข้อมูลพุทธศาสนาในสยามโดยสังเขป), 東京: 真宗法話), 1891.

[10] Iwamoto Chizuna (岩本千綱), 暹羅国探検実記 (บันทึกการสำรวจประเทศสยาม), 東京: 鹿島長次郎, 1894.

[11] Saito Miki (齋藤幹), 暹羅国出張取調書 (รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม), 東京: 外務省通商局第二課, 1894.

รายงานเสนอต่อกระทรวงต่างประเทศ แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการอพยพชาวญี่ปุ่นมายังสยาม พร้อมทั้งรายงานถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอพยพ ได้แก่ การเกษตรกรรม การทำนา ที่ดิน และการค้าของสยาม

5. **"สถานการณ์ประเทศสยามโดยทั่วไป"** (暹羅国形勢一班[12] – ค.ศ. 1894) โดย Azai Yoshio (浅井誉至夫) ปัญญาชนชาวญี่ปุ่นได้เขียนบรรยายเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์ เชื้อชาติ การเกษตรกรรมของสยามโดยสังเขป พร้อมทั้งให้ข้อมูลรายการสินค้าส่งออก และกล่าวแนะนำชาวญี่ปุ่นเกี่ยวกับการอพยพไปยังสยาม

6. **"การเฉลิมฉลองพระบรมสารีริกธาตุที่ระลึกจากสยาม"** (仏骨奉迎暹羅土産[13] – ค.ศ. 1901) โดย Kiga Agiho (気賀秋畝) ช่างภาพผู้ร่วมเดินทางมายังสยามร่วมกับคณะทูตเพื่อรับพระบรมสารีริกธาตุที่สยามมอบให้กับญี่ปุ่น เพื่อนำไปประดิษฐานที่วัด Nittai (日泰寺) จังหวัดนาโงยะ โดยช่างภาพได้ถ่ายภาพงานพิธี ภาพผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งฝ่ายญี่ปุ่นและฝ่ายสยาม เช่น ภาพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระสังฆราช ภาพวัดต่าง ๆ ในบางกอกและอยุธยา พร้อมเขียนคำบรรยาย

7. **"ประเทศช้างเผือก"** (白象王国[14] – ค.ศ. 1912) โดย Yamaguchi Takeshi (山口武) ซึ่งอาศัยอยู่ในสยามและเกิดความคิดว่าชาวญี่ปุ่นไม่ค่อยเข้าใจผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงได้เขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้นมาบรรยายให้เห็นสภาพสังคม ธรรมชาติ และเศรษฐกิจของสยาม โดยแบ่งออกเป็นหลายหัวเรื่องได้แก่ ภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศ สถาบันกษัตริย์ ประชาชน ประวัติศาสตร์ ศาสนา ภาษา การเมือง การเงิน การค้า ระบบกฎหมาย การศึกษา การเกษตรกรรม การป่าไม้ อุตสาหกรรมการผลิต การขนส่งสินค้านำเข้า - ส่งออก สุขอนามัย ชาวต่างชาติและชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในสยาม เป็นต้น

---

[12] Azai Yoshio (浅井誉至夫), 暹羅国形勢一班 (สถานการณ์ประเทศสยามโดยทั่วไป), 和歌山県 : 浅井誉至夫, 1894.

[13] Kiga Agiho (気賀秋畝), 仏骨奉迎暹羅土産 (การเฉลิมฉลองพระบรมสารีริกธาตุที่ระลึกจากสยาม), 東京: 気賀秋畝, 1901.

[14] Yamaguchi Takeshi (山口武), 白象王国 (ประเทศช้างเผือก), 東京: 博文館, 1912.

จากสาระในเอกสารตามที่ได้กล่าวแล้วในข้างต้นจะพบว่าส่วนใหญ่เป็นบันทึกความทรงจำหรือคำบรรยายบอกเล่าสภาพและเรื่องราวโดยทั่วไปของสยาม ขณะที่เอกสาร “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” นอกจากบอกเล่าเรื่องทั่วไปแล้ว ยังเป็นเอกสารแสดงความคิดเห็นเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับการอพยพชาวญี่ปุ่นสู่สยาม โดยมีประเด็นสำคัญที่แตกต่างจากเอกสารอื่น ๆ บางประการคือ

1. ผู้รายงาน

ดังที่ได้เกริ่นไว้ในตอนต้นว่าผู้รายงานคือ Saito Miki กงสุลญี่ปุ่นประจำสิงคโปร์ จากประวัติความเป็นมาพบว่า Saito เป็นเจ้าหน้าที่กระทรวงต่างประเทศผู้หนึ่งที่มีความสนใจเรื่องการอพยพชาวญี่ปุ่นมาตั้งแต่แรก โดย Saito เกิดเมื่อ ค.ศ. 1857 ที่จังหวัดยามากุจิซึ่งเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีผู้อพยพออกไปต่างประเทศจำนวนมาก Saito รับราชการอยู่ในกระทรวงการต่างประเทศมาโดยตลอด จนกระทั่งปี ค.ศ. 1886 จึงได้ออกมาปฏิบัติหน้าที่ยังต่างประเทศเป็นครั้งแรกในตำแหน่งเลขานุการกระทรวงการต่างประเทศประจำฮ่องกง ต่อมาในปี ค.ศ. 1890 ได้เดินทางมาประจำที่สิงค์โปร์ และในปี ค.ศ. 1893 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกงสุลญี่ปุ่นประจำสิงคโปร์[15] ขณะที่ดำรงตำแหน่งกงสุลประจำสิงคโปร์นั้น Saito มีความสนใจสยามดังปรากฏว่า Saito เคยกล่าวกับ Aoki Chuso เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำเยอรมันเมื่อครั้งที่เดินทางไปสิงคโปร์ว่า สนใจที่จะไปสำรวจประเทศสยามเพื่อตรวจสอบความเหมาะสมที่จะส่งผู้อพยพเข้าไป และ Saito ก็ได้เสนอความคิดนี้ไปยังกระทรวงการต่างประเทศ พร้อมทั้งเสนอแนวทางเพิ่มเติมว่า คาบสมุทรมลายูจากตอนกลางลงไปทางใต้อยู่ใต้อำนาจของอังกฤษ และจากตอนกลางขึ้นไปทางตอนเหนือเป็นอาณาเขตของประเทศสยามซึ่งเป็นพื้นที่ที่ยังไม่ได้รับการบุกเบิก ถ้าชาวญี่ปุ่นจะขยายอำนาจของญี่ปุ่นในเอเชีย สิ่งที่น่าสนใจก็คือ การขุดคลองในบริเวณคอคอดกระ หากทำให้เรือสามารถผ่านทางด้านทิศตะวันออกไปยังตะวันตกได้ญี่ปุ่นจะสามารถควบคุมการค้าด้านทิศตะวันออกและตะวันตก[16] ซึ่งข้อเสนอของ Saito สอดคล้องกับนโยบาย

---

[15] 明治期外交資料研究会編. 『外交官及び領事官年鑑明治四〇年版』明治期外務省調書集成 外務省制度・組織・人事関係調書集第1巻. 株式会社クレス出版. 1995. p. 233.

[16] 今野敏彦 (Konno Toshihiko) 藤崎康夫 (Fujisaki Yasuo). 『移民史Ⅱアジア・オセアニア編』. 東京 : 新泉社、1996. p. 18-20.

ของกระทรวงการต่างประเทศที่กำลังส่งเสริมให้ชาวญี่ปุ่นอพยพไปยังประเทศต่าง ๆ ดังนั้นกระทรวงการต่างประเทศจึงมีคำสั่งให้ Saito ไปสำรวจพื้นที่แหลมมลายูในปลายปี ค.ศ. 1893 และไปสำรวจสยามปี ค.ศ. 1894 ในระหว่างที่อยู่ในสยามนั้น Saito พร้อมด้วย Inagaki Manjiro[17] ข้าราชการจากกระทรวงการต่างประเทศและผู้อำนวยการสมาคมเอเชียที่ได้เดินทางมายังบางกอกในขณะนั้นได้เข้าพบกรมหลวงเทววงษ์วโรปการเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศพร้อมกับบุคคลสำคัญอีกหลายคน[18] และ Saito ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่งมงกุฎไทย ระดับ 5 (ชั้นจัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย) ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1894[19]

ในฐานะข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศที่สนใจสยามรวมทั้งมีประสบการณ์จากสำรวจพื้นที่ในแหลมมลายูน่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ Saito สามารถหาข้อมูลให้รายละเอียดและแสดงความคิดเห็นที่เกี่ยวกับการอพยพได้ชัดเจนและน่าสนใจ

2. เวลาการสำรวจ

Saito เดินทางเข้ามาสำรวจสยามเมื่อวันที่ 31 มีนาคม ค.ศ. 1894[20] และใช้เวลาอยู่ในสยามนานเท่าใดนั้นไม่ทราบชัดเจน แต่สันนิษฐานว่าไม่เกิน 3 เดือน เนื่องจาก Saito ระบุวันเวลาที่ส่งในเอกสารรายงานถึงกระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่น

---

[17] Inagaki Manjiro (稲垣 満次郎 ค.ศ. 1861 – 1908) เป็นนักการทูตที่มีความสามารถโดดเด่นและเป็นปัญญาชนรุ่นบุกเบิกสมัยเมจิจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยคนแรก (ค.ศ. 1896 –1905) เป็นผู้ที่มีบทบาทต่อความสัมพันธ์ญี่ปุ่นไทยในช่วงแรก (https://en.wikipedia.org/wiki/Inagaki_Manjiro)

[18] อิชิอิ โยเนะโอะ และ โยชิกาวะ โทชิฮารุ. (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, สายชล วรรณรัตน์ บรรณาธิการ), **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542. หน้า 98.

[19] 明治期外交資料研究会編. Op.cit., p. 233.

[20] 村嶋英治. 1890 **年代に於ける岩本千綱の冒険的タイ事業：渡タイ（シャム）前の歴史と移民事業を中心に** (上) (งานที่เสี่ยงภัยในประเทศสยามของ Iwamoto Chizuna ในทศวรรษที่ 1890 : ศึกษางานอพยพและประวัติก่อนหน้านั้น). 東京：アジア太平洋討究第26号 (抜刷), 2016. p. 192.

ว่า “วันที่ 12 เดือน 6 ปีเมจิที่ 27 [ค.ศ. 1894]”[21] ประเด็นที่น่าสนใจในเรื่องของเวลาคือช่วงทศวรรษที่ 1890 ที่ Saito เดินทางมายังสยามเป็นช่วงเวลาที่ญี่ปุ่นมีนโยบายอพยพประชาชนไปต่างประเทศอย่างชัดเจน ดังจะเห็นว่ามีการตั้งองค์กรเพื่อสนับสนุนการอพยพขึ้นมา เช่น ตั้งแผนกผู้อพยพ (Section for emigration – 殖民局) ในสำนักเลขาธิการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ในปี ค.ศ. 1891 และตั้งสมาคมอาณานิคม (Colonial Association – 植民協会) ขึ้นใหม่ในปี ค.ศ. 1893 เพื่อสนับสนุนให้ชาวญี่ปุ่นออกไปทำการเกษตรหรือตั้งถิ่นฐานอยู่ต่างประเทศ [รายละเอียดจะได้กล่าวต่อไป ใน 4. ญี่ปุ่น – ไทย : มิติจากรายงาน”] นอกจากนี้ใน ปี ค.ศ. 1894 รัฐบาลยังอนุญาตให้เอกชนดำเนินการส่งแรงงานไปต่างประเทศอย่างเต็มรูปแบบในนามของบริษัทผู้อพยพ (移民会社) ดังนั้นในช่วงทศวรรษที่ 1890 เป็นต้นมา การอพยพโยกย้ายถิ่นฐานของชาวญี่ปุ่นไปยังประเทศต่าง ๆ ขยายตัวอย่างกว้างขวาง[22] และในสยามมีการตั้งบริษัทผู้อพยพ (シャム植民会社) ด้วยเช่นกัน[23]

นอกจากนี้ “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” เป็นเอกสารทางราชการญี่ปุ่นที่เกิดขึ้นหลังจากญี่ปุ่นและสยามลงนามในหนังสือปฏิญญาว่าด้วยพระราชไมตรีและการค้า ค.ศ. 1887 เพื่อสถาปนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการเพียง 7 ปี จึงเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นทั้งแนวคิดเกี่ยวกับการอพยพของญี่ปุ่นในช่วงแรกและยังสะท้อนให้เห็นทั้งความสัมพันธ์ญี่ปุ่น - ไทยในช่วงเปลี่ยนผ่านทางประวัติศาสตร์ ที่สำคัญซึ่งเป็นเรื่องที่ยังไม่ค่อยมีการกล่าวถึงเท่าใดนักโดยเฉพาะในงานวิชาการทางฝ่ายไทย

---

[21] Saito Miki (齋藤幹), Op.cit, 表紙.

[22] ดูเพิ่มเติม **“ลำดับเหตุการณ์สำคัญการอพยพย้ายถิ่นฐานชาวญี่ปุ่นปลายสมัยเอโดะและสมัยเมจิ”**

[23] 村嶋英治. Op.cit, p. 212.

3. ที่มาของข้อมูล

Saito ใช้เวลาที่อยู่ในประเทศสยามด้วยการเดินทางไปสำรวจพื้นที่ต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง ข้อมูลจากการรายงานสันนิษฐานว่าส่วนใหญ่ได้จากการเดินทางไปยังพื้นที่จริง โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับการปลูกข้าวโดย Saito ได้ระบุไว้ในรายงานว่า

『เมื่อเดินทางมาถึงประเทศสยามทราบว่าอาชีพหลักของประชาชนประเทศนี้คือ การปลูกข้าว และสินค้าส่งออกส่วนใหญ่คือข้าว จึงได้สำรวจสภาพการปลูกข้าวและโรงสีข้าว อีกทั้งสภาพการส่งออกของประเทศนี้ 』

Saito มีโอกาสไปสำรวจพื้นที่สำคัญสำหรับการปลูกข้าวของสยามหลายแห่ง ได้แก่ ที่ราบภาคกลาง เช่น บริเวณสระปทุม ปทุมธานีรวมทั้งรังสิต อยุธยา – บางปะอิน ปากน้ำ ภาคตะวันออก ได้แก่ บางปะกง – แปดริ้ว – เกาะสีชัง

นอกจากนั้นยังมีข้อมูลบางส่วนที่ได้จากการสอบถามจากเจ้าหน้าที่และผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น ได้สอบถามคุณภาพของดินที่อยุธยา และสอบถามคุณภาพของข้าว รวมทั้งข้อมูลบางส่วนน่าจะรวบรวมมาจากบันทึกที่มีมาก่อนหน้านั้น เช่น ราคาสินค้า อัตราภาษีชนิดต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งเป็นข้อมูลที่มักจะมีอยู่ในรายงานทางราชการของญี่ปุ่น เช่น ในบันทึกการเดินทางสู่สยาม (暹羅記行) ของ Otori Keisuke[24]

สาระที่ Saito บันทึกไว้ในรายงานเป็นอีกหนึ่งแหล่งข้อมูลที่น่าสนใจสำหรับเรื่องราวของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเอกสารญี่ปุ่น โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับการทำนาซึ่งไม่ค่อยมีการกล่าวถึงมากนักในเอกสารอื่น ๆ ร่วมสมัย

3. เนื้อหาสาระจากรายงาน

ตามที่ได้กล่าวแล้วว่า “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” เป็นรายงานของกระทรวงต่างประเทศที่เกิดขึ้นเพื่อจะรองรับนโยบายการอพยพผู้คนของญี่ปุ่นตาม “ภารกิจปกติ” ที่กระทรวงการต่างประเทศสั่งมายัง Saito รูปแบบและ

[24] กรมศิลปากร. เรื่องเดิม, หน้า 209 – 298.

เนื้อหาของรายงานจึงมีลักษณะพิเศษต่างจากเอกสารหลายชิ้นที่บันทึกเกี่ยวกับสยามในช่วงเวลาเดียวกัน โดยเฉพาะในส่วนแรกที่มีการตั้งประเด็นปัญหาและมีคำตอบพร้อมกับการแสดงความคิดเห็น โดยในรายงานนั้น Saito ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพความเป็นไปของสยาม แบ่งออกเป็น 7 ประเด็น ได้แก่

1. ความคิดเห็นเกี่ยวกับการอพยพชาวญี่ปุ่นสู่สยาม

เนื้อหาในรายงานเริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามสำคัญ 2 คำถามคือ 1. สยามเป็นพื้นที่ที่คนญี่ปุ่นควรจะอพยพไปหรือไม่ 2. ข้าราชการและประชากรของสยามมีความรู้สึกต่อผู้อพยพญี่ปุ่นอย่างไร ซึ่ง Saito ได้ตอบคำถามพร้อมทั้งรายงานข้อมูลที่เกี่ยวข้องว่า

1. สยามเป็นพื้นที่ที่สามารถอพยพไปได้โดยทำอาชีพปลูกข้าว เพราะสยามยังมีพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เหลืออยู่เป็นจำนวนมากที่ยังไม่ได้บุกเบิก รวมทั้งผู้บริหารประเทศก็ต้องการให้ชาวนาญี่ปุ่นที่มีความชำนาญไปปลูกข้าว นอกจากนี้ในรายงานยังได้เสนอความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า รัฐบาลญี่ปุ่นควรจะต้องสนับสนุนให้ชาวนาที่อพยพไปนั้นสามารถตั้งโรงสีข้าวและมีสิทธิในการจำหน่ายข้าวที่ผลิตได้ด้วย และจำนวนชาวนาที่อพยพไปจะต้องมีจำนวนมากและรัฐบาลจะต้องให้การปกป้องดูแลผู้อพยพเป็นอย่างดี

2. เสนาบดีและข้าราชการของสยามต้องการให้ชาวนาญี่ปุ่นอพยพเข้าไปเพื่อบุกเบิกที่ดินสำหรับการทำนา เพื่อที่จะได้ปริมาณผลผลิตข้าวจำนวนมากขึ้นซึ่งจะส่งผลให้การส่งออกข้าวเพิ่มขึ้นด้วย สำหรับประชาชนนั้นไม่ค่อยสนใจเรื่องการอพยพนี้เท่าใดนัก ขณะที่ชาวต่างชาติอื่น ๆ ให้ความสนใจและคอยสังเกตการณ์

เนื้อหาตอนท้ายเป็นการรายงานให้ทราบถึงความยากลำบากที่อาจจะเกิดขึ้นเมื่อผู้อพยพเดินทางเข้ามา เช่น สภาพอากาศที่ร้อนจัด การขนส่งและการติดต่อที่ไม่สะดวก ความไม่พร้อมด้านเสบียงอาหารและเครื่องมือเครื่องใช้ เป็นต้น

2. พื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับเกษตรกรญี่ปุ่นอพยพ

รายงานกล่าวว่าญี่ปุ่นและสยามยังไม่ได้ทำสนธิสัญญาทางไมตรีเหมือนกับ

ประเทศอื่น ๆ[25] ดังนั้นเพื่อให้ทุกอย่างดำเนินไปได้ด้วยดี ญี่ปุ่นควรจะดำเนินการเพื่อให้มีสิทธิในการใช้ที่ดินให้ได้ในระดับหนึ่งก่อน โดยระบุว่าสยามมีผืนดินที่อุดมสมบูรณ์กว้างใหญ่ไพศาลเหมาะที่จะปลูกข้าวมากที่สุด และได้อธิบายให้เห็นว่าพื้นที่ที่สยามอนุญาตให้ชาวต่างชาติที่รัฐบาลได้ลงนามในสัญญาไมตรีและการค้าแล้วนั้นอยู่ในบางกอกก็เป็นพื้นที่ที่สะดวกและอุดมสมบูรณ์ พร้อมทั้งอธิบายถึงโครงการขุดคลองเพื่อทำการเกษตรของโครงการรังสิตบริเวณชลประทานปทุมธานี โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพของพื้นที่ ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม และในท้ายที่สุดสรุปว่า พื้นที่ที่เหมาะสำหรับการอพยพชาวญี่ปุ่นมาเพื่อปลูกข้าวมากที่สุดคือ พื้นที่ปทุมธานี โดยมีข้อเสนอว่าสิ่งที่ญี่ปุ่นจะต้องดำเนินเป็นอันดับแรกคือจัดซื้อที่ดินในบริเวณดังกล่าว

3. ธรรมเนียมการครองที่ดินของสยาม

กล่าวถึงกฎหมายการถือครองที่ดินของสยามว่ายังไม่มีความสมบูรณ์ และกระทรวงเกษตรและพาณิชย์กำลังปรับปรุงอยู่ อย่างไรก็ตาม กฎหมายการถือครองที่ดินของสยามที่ใช้อยู่นั้นมีความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน โดยยกตัวอย่างเรื่องการซื้อขายที่ดินซึ่งผู้ซื้อและผู้ขายสามารถตกลงราคากันเอง รูปแบบและเนื้อหาโฉนดที่มีเพียงชื่อของผู้ถือครองที่ดิน ตำแหน่งที่ตั้งและขนาดของที่ดิน พร้อมทั้งได้อธิบายถึงกฎระเบียบในการถือครองที่ดินและประเภทภาษีที่ดินที่แบ่งออกเป็น 2 แบบคือภาษีที่ดินที่ไม่มีการระบุว่าจะพัฒนา กับภาษีที่ดินที่มีการพัฒนา และอธิบายอัตราการเก็บภาษีต้นไม้ผลที่มีอยู่ในประเทศสยาม

---

[25] ปี ค.ศ. 1894 ที่กงสุลไซโตเดินทางเข้ามาสำรวจสยามและส่งรายงานฉบับนี้ไปยังกระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่น มีประเทศที่ทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับสยามและได้รับสิทธิทำการค้าโดยเสรีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และสามารถถือครองที่ดินได้ประกอบด้วยประเทศต่าง ๆ ตามลำดับดังนี้คือ อังกฤษ ค.ศ. 1855, สหรัฐอเมริกา ค.ศ. 1856, ฝรั่งเศส ค.ศ. 1856, นอร์เวย์ ค.ศ. 1858, โปรตุเกส ค.ศ. 1858, เดนมาร์ก ค.ศ. 1858, เบลเยียม ค.ศ. 1858, อิตาลี ค.ศ. 1858, ออสเตรีย-ฮังการี ค.ศ. 1859, แฮนซีแอติกรีปับลิก ค.ศ. 1860, เนเธอร์แลนด์ ค.ศ. 1860, ปรัสเซีย ค.ศ. 1861 (https://th.wikipedia.org/wiki)

สุดท้าย อธิบายถึงกฎระเบียบที่กำหนดไว้ในสนธิสัญญาระหว่างประเทศสยามกับประเทศต่าง ๆ เกี่ยวกับเขตพื้นที่อาศัยสำหรับชาวต่างชาติ ขอบเขตที่ชาวต่างชาติสามารถเดินทางไปได้ และบริเวณที่ชาวต่างชาติสามารถซื้อที่ดินได้ ตัวอย่างสิทธิที่ชาวอังกฤษได้รับจากสนธิสัญญา ได้แก่ ชาวอังกฤษสามารถพักอาศัยภายในเมืองท่าของสยาม และชาวอังกฤษที่อาศัยอยู่ในสยามมากกว่า 10 ปีเท่านั้นที่จะสามารถซื้อที่ดินในบางกอก รวมทั้งสามารถซื้อและเช่าบ้านเรือนหรือที่ดินเพื่อทำการเกษตรภายในพื้นที่ที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาได้ โดยจะต้องทำเรื่องผ่านกงสุลเพื่อส่งเรื่องต่อมายังรัฐบาลสยาม เมื่อได้รับสิทธิในการครอบครองที่ดินแล้วจะต้องปฏิบัติตามระเบียบที่กำหนดและต้องเสียภาษีเช่นเดียวกับชาวสยามในพื้นที่นั้น ๆ รวมทั้งอธิบายว่าชาวอังกฤษได้รับอนุญาตให้เดินทางได้ภายในบริเวณที่กำหนดโดยจะต้องมีหนังสือเดินทางที่มีตราประทับของข้าราชการสยาม

4. บันทึกข้อสังเกตการทำเกษตรกรรมของสยาม

เริ่มต้นด้วยการอธิบายถึงที่ตั้งและสภาพภูมิประเทศ โดยชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ของสยามเหมาะที่จะทำการเกษตร โดยเฉพาะที่ราบใจกลางของประเทศซึ่งเป็นที่ราบที่มีน้ำท่วม ทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์และเป็นผลดีต่อพืชผลทางการเกษตร แต่ในบางเวลาที่เกิดน้ำท่วมใหญ่ ก็อาจก่อความเสียหายให้แก่พืชผลทางการเกษตรได้เช่นกัน ยกเว้นพื้นที่ใกล้เคียงกับบางกอกและภูมิภาคที่อยู่ใกล้ทะเล เพราะถึงแม้ว่าน้ำจะท่วมแต่ก็ไม่ค่อยได้รับความเสียหายเท่าใดนักเพราะน้ำสามารถไหลลงสู่ทะเลได้อย่างรวดเร็ว

ต่อมากล่าวถึงอาชีพหลักของชาวสยามว่ามี 3 ประการ คือ การเกษตร การค้า และการประมง โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศ ผู้คน และอาชีพทั้ง 3 ประการใน 3 เมืองที่สำคัญทางประวัติศาสตร์สยาม ได้แก่

1. เมืองพิษณุโลก รายงานกล่าวว่าพิษณุโลกเป็นเมืองที่กลุ่มชาวสยามรวมตัวกันอย่างแท้จริงเป็นครั้งแรก ผู้คนทำนาหว่านและนาดำ ข้าวที่ผลิตได้ส่วนใหญ่ใช้เป็นอาหารสำหรับคนในพื้นที่ แต่สินค้าที่มีชื่อเสียงของที่นี่คือไม้สักที่สามารถส่งลงมาขายเป็นสินค้าที่บางกอกได้จำนวนมาก

2. อยุธยา รายงานชี้ให้เห็นว่าอยุธยาเป็นเมืองหลวงเก่าของสยามที่มีเวลาสุขสงบยาวนานถึง 400 กว่าปี โดยอธิบายถึงสภาพภูมิประเทศและวิธีการทำนาของอยุธยาค่อนข้างละเอียด ชี้ให้เห็นว่าพื้นที่แถบอยุธยามีความอุดมสมบูรณ์มีต้นไม้หนาแน่นและนาข้าวที่ให้ผลผลิตจำนวนมหาศาล ซึ่งข้าวเปลือกจำนวนมากของสยามส่งไปจากอยุธยา ในรายงานได้กล่าวถึงหมู่บ้านโบราณของชาวญี่ปุ่นและเรื่องราวของยามาดะ นางามาซะ ซึ่งเป็นชาวญี่ปุ่นที่เดินทางเข้ามารับราชการในราชสำนักสยามในสมัยอยุธยาและถูกสังหารในเวลาต่อมา นอกจากนี้ ยังได้รายงานถึงความเป็นมาของพระราชวังบางปะอินและสภาพพื้นที่โดยรอบว่าเป็นสวนผลไม้และทุ่งนาที่อุดมสมบูรณ์

3. บางกอก รายงานกล่าวถึงที่ตั้งของบางกอก สภาพความเป็นอยู่ของผู้คน โดยระบุว่าบางกอกเป็นเมืองหลวงในปัจจุบันของสยาม เป็นศูนย์กลางการค้า และเป็นที่ตั้งของโรงสีและโรงเลื่อย หลังจากนั้นจึงให้ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับการปลูกข้าวในพื้นที่ชานเมืองของบางกอกอย่างละเอียด เริ่มต้นด้วยวิธีการปลูกข้าว โดยอธิบายให้เห็นถึงการปลูกข้าวแบบนาดำและนาหว่านเปรียบเทียบกับวิธีการของญี่ปุ่น และแสดงภาพวาดเครื่องมือที่ใช้ในการไถนาของชาวสยาม หลังจากนั้นได้อธิบายถึงการเก็บเกี่ยวและการเอาเมล็ดข้าวออกจากรวงด้วยวิธีการต่าง ๆ ระยะเวลาในการเก็บเกี่ยว พร้อมทั้งให้รายละเอียดพันธุ์ข้าวชนิดต่าง ๆ ของสยามพร้อมกับราคาการซื้อขาย วิธีการซื้อขายข้าวระหว่างพ่อค้ากับชาวนา ซึ่งในรายงานกล่าวว่ามีความยากลำบากหลายประการ โดยเฉพาะการวัดปริมาณข้าวเพราะในสยามที่ผ่านมาไม่มีมาตราส่วนที่รัฐบาลกำหนด แต่ใช้มาตราส่วนที่ชาวบ้านคิดและทำขึ้นเองจากวัสดุต่าง ๆ เช่น “ทะนาน” เป็นเครื่องมือตวงข้าวที่ทำจากกะลามะพร้าว หรือ “ถัง” ทำจากไม้ซึ่งในแต่ละพื้นที่มีขนาดแตกต่างกันออกไป แต่ในปัจจุบัน รัฐบาลพยายามกำหนดมาตราการวัดที่ชัดเจนขึ้น และรายงานส่วนนี้จบลงด้วยเรื่องการส่งออกข้าว

หลังจากรายงานเรื่องทั่วไปว่าด้วยเรื่องของข้าวแถบชานเมืองบางกอกโดยละเอียดแล้ว ในตอนท้ายเป็นการรายงานการเดินทางไปสำรวจแหล่งปลูกข้าวในพื้นที่จริง ได้แก่ บริเวณสระปทุม ปากน้ำ ลุ่มน้ำบางปะกง และเกาะสีชัง โดยรายงานได้อธิบาย

ถึงที่ตั้งและความสำคัญของสถานที่ การเดินทาง ประชากร วิถีชีวิตของผู้คน และวิธีการทำนาในแต่ละพื้นที่อย่างละเอียด

5. สินค้าพื้นเมือง

เนื้อหาในรายงานอธิบายและให้รายละเอียดเกี่ยวกับสินค้าของสยาม โดยยกตัวอย่างเฉพาะสินค้าสำคัญ ๆ ได้แก่

1. ข้าว รายงานกล่าวว่า ข้าวในสยามมีมากกว่า 30 ชนิด โดยข้าวที่ดีและเหมาะแก่การบริโภคมากที่สุดคือ “ข้าวหอม” และ Saito แบ่งประเภทข้าวที่ปลูกโดยทั่วไปและส่งออกของสยามว่ามี 4 ชนิด ได้แก่ ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้เร็วปลูกในพื้นลุ่มต่ำ ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้เร็วปลูกในที่สูงหรือในพื้นที่แห้งแล้ง ข้าวที่ปลูกบนผืนนาขนาดใหญ่มาก และข้าวสวนซึ่งเป็นข้าวชนิดดี รายงานระบุว่าข้าวที่มีคุณภาพดีของสยามจะปลูกแถบลุ่มน้ำแม่กลองและพื้นที่บริเวณแปดริ้ว รายงานจบลงด้วยเรื่องปริมาณการส่งออกข้าวชนิดต่าง ๆ

2. ไม้สัก รายงานระบุว่าไม้สักเป็นสินค้าส่งออกที่มีความสำคัญรองจากข้าว พร้อมทั้งแสดงความคิดเห็นว่ารัฐบาลสยามไม่สนใจที่จะจัดการเรื่องป่าไม้ ผู้ส่งออกจึงสามารถตัดไม้ได้ตามความต้องการโดยไม่ต้องระมัดระวัง แหล่งผลิตไม้สักที่สำคัญมีอยู่ 2 แห่งคือ สวรรคโลกและเชียงใหม่ สุดท้าย Saito ได้รายงานถึงชนิดของไม้สัก วิธีการนำไม้สักลงมาจากภาคเหนือ คุณภาพของไม้ โรงเลื่อย และราคาไม้

3. พริกไทย Saito อธิบายว่าแหล่งผลิตพริกไทยอยู่ที่จันทบุรีเนื่องจากมีสภาพภูมิประเทศที่เหมาะสม Saito มีความเห็นว่า เนื่องจากการปลูกและการเก็บเกี่ยวพริกไทยของสยามไม่มีการพัฒนา ผลผลิตที่ได้จึงมีไม่มากนัก ตลาดส่งออกอยู่ที่สิงคโปร์และฮ่องกง นอกจากนี้ ยังให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศ วิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของผู้คนในจันทบุรี และกล่าวว่าท่าเรือที่จันทบุรีมีความสำคัญรองจากท่าเรือที่บางกอก

4. น้ำตาล เนื้อหาในรายงานอธิบายโดยสังเขปว่าน้ำตาลเคยเป็นสินค้าสำคัญเมื่อ 5-6 ปีที่ผ่านมา โดยมีแหล่งผลิตใหญ่อยู่ที่นครชัยศรี ผลิตจากต้นอ้อย

ที่ปลูกโดยชาวจีน และใช้วิธีการผลิตตามแบบวิธีของคนจีน ปัจจุบันน้ำตาลที่ผลิตได้นั้นใช้ทั้งบริโภคในพื้นที่และส่งออก โดยมีตลาดส่งออกอยู่ทางใต้ของประเทศจีน

5. งา มีคำอธิบายสั้น ๆ ว่าการปลูกงาในสยาม เป็นการปลูกตามธรรมชาติตามพื้นที่ว่างใกล้แม่น้ำลำคลอง โดยการหว่านเมล็ดทิ้งไว้และรอเวลาเก็บเกี่ยวเท่านั้น ดังนั้น ผลผลิตที่ได้จึงไม่สมบูรณ์และมีปริมาณไม่มาก

6. ปลา มีคำอธิบายสั้น ๆ แต่เพียงว่าปลาส่งออกจากสยามมีทั้งปลาแม่น้ำและปลาทะเล โดยส่งออกไปยังฮ่องกง และสิงคโปร์

6. การค้า รายงานเริ่มต้นด้วยการอธิบายภาพรวมการค้าของสยามว่าสินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าจากธรรมชาติ ผู้ที่ทำการค้าส่วนใหญ่เป็นชาวจีน พร้อมกับชี้ให้เห็นว่าระบบการค้าของสยามเป็นการค้าแบบผูกขาด 2 ลักษณะคือ การค้าที่ผูกขาดโดยรัฐบาลและการค้าที่ผูกขาดโดยชาวจีน ในปัจจุบันชาวยุโรปมีสิทธิและบทบาทมากขึ้นทั้งการค้าภายในและภายนอกประเทศ

นอกจากนั้นยังมีข้อมูลเพิ่มเติมว่าการค้าและการผลิตสินค้าของสยามไม่พัฒนาและไม่มีความซับซ้อน เนื่องจากประชาชนไม่มีความรู้และสินค้าส่วนใหญ่เป็นผลผลิตทางการเกษตร สินค้าออกที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวเปลือกและไม้สัก อุตสาหกรรมมีอยู่เวลานั้นคือ โรงสีข้าว และโรงเลื่อย

รายงานส่วนที่เหลือต่อมาทั้งหมดเป็นรายละเอียดเกี่ยวกับรายชื่อสินค้าประเภทต่าง ๆ พร้อมกับอัตราภาษี และมูลค่าสินค้า เช่น สินค้าที่ต้องเสียภาษีส่งออก สินค้าที่ต้องเสียภาษีภายใน ตามมาด้วยรายชื่อสินค้านำเข้าของสยามซึ่งอาจจะเป็นสินค้าส่งออกของญี่ปุ่นในอนาคต รายชื่อสินค้าส่งออกจากสยามซึ่งเป็นสินค้าที่ญี่ปุ่นนำเข้าจากต่างประเทศ รายชื่อสินค้าและราคาในตลาดบางกอก รายงานส่วนนี้จบลงด้วยรายชื่อสินค้าส่งออกและสินค้านำเข้าของสยาม พร้อมด้วยมูลค่าสินค้าในช่วงปี ค.ศ. 1891 – 1893

7. เรื่องทั่วไป เนื้อหาส่วนสุดท้ายเป็นการรายงานข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับสยามโดยสังเขป ได้แก่ สภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ภูมิอากาศ จำนวนประชากร

กลุ่มเชื้อชาติ โรคติดต่อ การคมนาคม ระบอบการปกครอง การศึกษา ขนบธรรมเนียมประเพณี และระบบเงินตรา เป็นต้น ซึ่งข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้จะช่วยให้เข้าใจความเป็นไปของสยามได้ชัดเจนขึ้น

สาระที่ Saito รายงานต่อกระทรวงการต่างประเทศนั้นครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ตาม “ภารกิจปกติ” ที่ได้รับมอบหมาย เรื่องราวต่าง ๆ ที่นำเสนอถือว่าเป็นข้อมูลที่มีคุณค่าสำหรับกระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่นจะได้ใช้ประโยชน์และมองเห็นความเป็นไปของประเทศไทยในแง่มุมต่าง ๆ ที่กว้างขึ้น

4. ญี่ปุ่น – ไทย : มิติจากรายงาน

จากรายชื่อเอกสารที่ได้นำเสนอในข้างต้นแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าเอกสารรายงานการเดินทางมายังสยามโดยข้าราชการญี่ปุ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีไม่มาก ตัวอย่างเช่น เอกสาร “บันทึกการเดินทางสู่สยาม” ของ Otori Keisuke และคณะ ซึ่งเดินทางมาสำรวจสยามก่อนที่ญี่ปุ่นและสยามจะสถาปนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการระหว่างกันในปี ค.ศ. 1887 และ “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” ฉบับนี้ ของ Saito ซึ่งเดินทางมาสำรวจสยามในปี ค.ศ. 1894 คือ 7 ปีหลังจากที่ญี่ปุ่นและไทยได้สถาปนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการแล้ว โดยมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนเกี่ยวกับการอพยพชาวญี่ปุ่นออกมายังสยาม ประเด็นที่น่าสนใจคือ สาระจากรายงานฉบับนี้ ไม่เพียงแต่จะสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดเบื้องหลังการอพยพชาวญี่ปุ่นซึ่งเป็นนโยบายหนึ่งที่สำคัญในสมัยเมจิ แต่ยังสะท้อนภาพของช่วงแรกของความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่น – ไทยในหลายมิติคือ

1. มิติความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ : การพึ่งพิงซึ่งกันและกัน

ญี่ปุ่น – ไทยเป็นชาติที่มีความสัมพันธ์กันมาอย่างยาวนาน เรื่องราวที่กล่าวถึงกันและกันอย่างกว้างขวางคือ เรื่องของออกญาเสนาภิมุขหรือยามาดะ นางามาซะ ชาวญี่ปุ่นที่อพยพเข้ามาในสมัยอยุธยาพร้อมกับเรื่องราวของหมู่บ้านชาวญี่ปุ่น ความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศยุติลงชั่วคราวเนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองของสยาม และเริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่งในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 – 1912) ซึ่งตรงกับรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของไทย (ค.ศ. 1868 – 1910) เป็นที่น่าสังเกตว่าการเริ่มต้นความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการครั้งใหม่นี้ ทั้งสองประเทศตกอยู่ภายใต้ภัยจากลัทธิจักรวรรดินิยมเช่นเดียวกัน ตัวอย่างที่นักวิชาการมักจะกล่าวถึงคือ การถูกคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน โดยการอธิบายถึงเหตุการณ์ในปี ค.ศ. 1853 –1854 ที่ญี่ปุ่นสมัยเอโดะถูกสหรัฐอเมริกาบังคับให้เปิดประเทศเพื่อให้ชาวต่างชาติสามารถส่งเรือเข้ามาติดต่อค้าขายได้อย่างเสรี และต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ในขณะที่สยามก็ตกอยู่ในสถานะเดียวกันด้วยการถูกอังกฤษบีบบังคับให้ลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง ในปี ค.ศ. 1855 นอกจากนั้นยังอธิบายถึงการพัฒนาให้ทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกของญี่ปุ่นที่เรียกว่า Meiji Restoration และอธิบายการปฏิรูปประเทศให้ทันในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของไทยที่เรียกว่า Chakri Reformation ด้วย

อย่างไรก็ตาม นอกจากความเหมือนของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายใต้ภัยจากลัทธิจักรวรรดินิยมที่มีการกล่าวถึงค่อนข้างมากแล้ว ความเหมือนที่ยังไม่ค่อยมีการกล่าวถึงคือ ความต้องการพึ่งพิงกันและกันเพื่อผลประโยชน์ของชาติ ใน “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” ของ Saito แม้ว่าประเด็นสำคัญจะเป็นเรื่องของเศรษฐกิจ แต่ถ้าพิจารณาสาระจากรายงานการฉบับนี้ประกอบกับสถานการณ์ภายในและภายนอกประเทศทั้งของญี่ปุ่นและไทย ก็จะสามารถมองเห็นมิติของประเทศที่ต้องการพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกันเพื่อรักษาผลประโยชน์ภายใต้กระแสจักรวรรดินิยมที่ชัดเจน 2 เรื่องได้แก่ การพึ่งพิงกันในเรื่องการอพยพและการพึ่งพิงกันในเรื่องความมั่นคงทางการเมือง

1.1 การพึ่งพิงกันในเรื่องผู้อพยพ

การอพยพโยกย้ายที่อยู่มีมาโดยตลอดในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น แต่การที่การอพยพถูกกำหนดเป็นนโยบายโดยรัฐบาลเข้ามามีส่วนสนับสนุนอย่างจริงจังเริ่มขึ้นอย่างชัดเจนในสมัยเมจิ โดยเฉพาะการอพยพโยกย้ายแรงงานออกไปเพื่อทำเกษตรกรรมซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งในรายงานฉบับนี้ อันมีจุดเริ่มต้นจาก

แนวคิดของ Enomoto Takeaki[26] (榎本 武揚 ค.ศ. 1836 –1908) ผู้ซึ่งเป็นนักการเมืองคนแรก ๆ ที่คิดเรื่องการขยายอำนาจไปทางใต้ และมีบทบาทอย่างมากในการส่งเสริมการอพยพชาวญี่ปุ่นผ่านระบบอาณานิคม Enomoto มีความคิดว่า การซื้อหรือลงทุนเช่าที่ดินในต่างประเทศและส่งผู้อพยพไปยังพื้นที่นั้นเพื่อบุกเบิกทำการเกษตรหรืออาศัยอยู่อย่างถาวรนั้นเป็นวิธีสันติที่สำคัญต่อการพัฒนาประเทศและพัฒนาเศรษฐกิจ ความคิดดังกล่าวนี้ สะท้อนจากสถานการณ์ในปี ค.ศ. 1874 ที่เขาดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำรัสเซีย โดยได้เสนอความคิดให้รัฐบาลซื้อหมู่เกาะมาเรียนาและหมู่เกาะแคโรไลน์ อีกทั้งยังเสนอให้ตั้งอาณานิคมที่นิวกีนี[27] แต่รัฐบาลในเวลานั้นยังไม่เห็นด้วย

ต่อมาเมื่อ Enomoto ได้รับการแต่งตั้งให้รับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เขาได้ตั้งแผนกผู้อพยพ (Section for Emigration – 殖民局) ขึ้น ในสำนักเลขาธิการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในปี ค.ศ. 1891 เพื่อดำเนินการดูแลและส่งเสริมการอพยพ[28] แม้ว่า Enomoto จะออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ มาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ

---

[26] Enomoto Takeaki (榎本 武揚 ค.ศ. 1836 –1908) เกิดในตระกูลซามูไรสมัยเอโดะเมื่อ ค.ศ. 1836 ในปี ค.ศ. 1862 ขณะที่อายุ 26 ปี ได้เดินทางไปศึกษาต่อทางด้านเทคโนโลยีและเทคนิคด้านทหารเรือที่ประเทศเนเธอแลนด์ และเดินทางกลับญี่ปุ่น ค.ศ. 1867 Enomoto มีบทบาทสำคัญในช่วงปลายสมัยเอโดะในฐานะซามูไรและนายพลเรือเอกกองเรือของรัฐบาลโทะกุงะวะ ทำงานและสนับสนุนโชกุนตระกูลโทะกุงะวะตลอดมา ต่อมาภายหลังเมื่อสงครามโบชิน (Boshin ค.ศ. 1868 – 1869) สิ้นสุดลงญี่ปุ่นปฏิรูปประเทศเข้าสู่สมัยเมจิ Enomoto ยังคงมีบทบาทสำคัญในรัฐบาลโดยเป็นผู้ก่อตั้งกองทัพเรือ และดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ อีกหลายตำแหน่งได้แก่

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมแห่งแรกของประเทศญี่ปุ่น (ค.ศ. 1885 – 1888), รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ค.ศ. 1889 – 1890), รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (ค.ศ. 1891 - 1892) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและการพาณิชย์ (ค.ศ. 1894 – 1897) และได้รับการยกย่องให้เป็น Viscount และเป็นสมาชิกสภาองคมนตรี (ค.ศ. 1887)

[27] 今野敏彦 (Konno Toshihiko) 藤崎康夫 (Fujisaki Yasuo). op.cit., p. 15-16.

[28] 柳沼 孝一郎. 『ディアス政権の産業振興・殖民政策と日本人移民～メキシコのコーヒー産業と日本人殖民構想の史的背景～』. 日本 : ラテン・アメリカ政経学会, 1999. p. 2.

กระทรวงเกษตรและการพาณิชย์ (ค.ศ. 1894 –1897) แต่เขาก็ยังคงให้การสนับสนุนและมีบทบาทในเรื่องการอพยพอยู่ ที่สำคัญคือการรวมกลุ่มบุคคลที่มีแนวคิดเหมือนกันก่อตั้งเป็นสมาคมอาณานิคม (Colonial Association - 殖民協会) ขึ้น ในปี ค.ศ. 1893 เพื่อสนับสนุนการอพยพและการหาพื้นที่ใหม่ให้ชาวญี่ปุ่นไปตั้งถิ่นฐานในต่างประเทศ โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ[29]

1. เพื่อตั้งรกรากเป็นการขยายอาณานิคมของญี่ปุ่นอย่างสันติ
2. เพื่อใช้เป็นมาตรการแก้ปัญหาการเพิ่มจำนวนประชากรชาวญี่ปุ่น
3. เพื่อขยายเส้นทางการเดินเรือและกระตุ้นการค้าทางทะเล
4. เพื่อขยายการค้าด้วยการเปิดช่องทางการตลาด และส่งเสริมธุรกิจอุตสาหกรรม

Enomoto ดำรงตำแหน่งประธานสมาคมอาณานิคมเป็นคนแรกและความคิดของ Enomoto ก็มีอิทธิพลต่อรัฐบาลเป็นอย่างมาก และในช่วงเวลาดังกล่าวก็มีการส่งคนไปสำรวจพื้นที่ต่าง ๆ รวมทั้งส่งเสริมให้ประชาชนอพยพออกไปยังต่างประเทศ ซึ่งรวมถึงการที่เดินทางมาสำรวจสยามด้วย[30]

ขณะที่ญี่ปุ่นต้องการพื้นที่สำหรับแรงงานที่จะอพยพออกไป ประเทศสยามก็ต้องการแรงงานสำหรับพื้นที่ที่ต้องการการบุกเบิกใหม่ในทุ่งรังสิต (ดูรายละเอียดใน 2. มิติด้านเศรษฐกิจ : เป้าหมายที่สอดคล้องกัน) ดังที่ Saito ได้กล่าวถึงข้อความที่ผู้นำประเทศสยามได้กล่าวชื่นชมและสนับสนุนให้มีการอพยพแรงงานญี่ปุ่นมายังประเทศสยามว่า

『ประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศที่เพิ่งพัฒนาเมื่อไม่นานมานี้ จึงต้องสร้างความสัมพันธ์ที่มั่นคงกับประเทศญี่ปุ่นอยู่แล้ว ประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศไม่ใหญ่มากแต่ประชาชนก็ยึดถือความถูกต้อง และไม่ได้ขึ้นอยู่กับอำนาจ (ประเทศในยุโรป) จึงเห็นด้วยกับการอพยพชาวญี่ปุ่น และเมื่อผู้อพยพเข้ามาอาศัยแล้วอย่างไรก็จะต้องปกป้อง

---

[29] Ibid., p. 6-7.

[30] ดูประกอบ **“ลำดับเหตุการณ์สำคัญการอพยพย้ายถิ่นฐานชาวญี่ปุ่นปลายสมัยเอโดะและสมัยเมจิ”**

และต้องช่วยเพื่อให้ประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของประเทศสยามกล่าวว่า ประเทศญี่ปุ่นเป็นชาติพันธุ์เดียวกันกับประเทศสยาม แม้ว่ายังมีสัมพันธไมตรีกันไม่มากนักแต่ประชาชนของประเทศญี่ปุ่นที่มีความต้องการอพยพเข้ามาในประเทศเรา เราต้องช่วยให้ประสบความสำเร็จด้วยการอำนวยความสะดวกสบายในด้านต่าง ๆ แน่นอน หากมีที่ดินที่ดีเหมาะสมกับผู้อพยพจากประเทศท่าน เราจะตระเวนหาพื้นที่ที่เหมาะสมให้แม้ว่าใกล้หรือไกลก็ตาม และจะสั่งให้ข้าราชการในพื้นที่นั้นช่วยเหลือไม่ให้มีอะไรขาดตกบกพร่อง 』

1.2 การพึ่งพิงกันเรื่องความมั่นคงทางการเมือง

จากประสบการณ์ที่ต้องตกอยู่ภายใต้การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกเหมือนกันน่าจะเป็นปัจจัยที่ทำให้ญี่ปุ่นและสยามพยายามหาทางสร้างความมั่นคงให้กับตนเอง และแนวทางที่ทั้งสองชาติเลือก คือ การแสวงหาพันธมิตร ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อญี่ปุ่นปฏิรูปประเทศเข้าสู่สมัยเมจิในปี ค.ศ. 1868 การดำเนินนโยบายต่างประเทศที่สำคัญประการหนึ่งของญี่ปุ่นคือการเปิดความสัมพันธ์กับประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยหรือสยามในเวลานั้นด้วย ญี่ปุ่นมีความกระตือรือร้นที่จะรื้อฟื้นความสัมพันธ์กับสยาม ดังจะเห็นว่า ในปี ค.ศ. 1875 หลังจากเปลี่ยนรัฐบาลเข้าสู่สมัยเมจิได้เพียง 7 ปีและเป็นช่วงเวลาที่ญี่ปุ่นและสยามยังไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกัน รัฐบาลญี่ปุ่นได้ให้ Otori Keisuke และคณะติดตามเอกอัครราชทูตออสเตรียเดินทางเข้ามายังสยามด้วยเหตุผลที่บันทึกไว้ในเอกสารว่า

“ ... รัฐบาลของเราได้รู้มานานแล้วว่า เมื่อเร็ว ๆ นี้สยามมีการติดต่อกับประเทศต่าง ๆ อย่างกว้างขวางการค้าภายในประเทศและระหว่างประเทศของสยามเจริญรุ่งเรือง รัฐบาลเราจึงต้องการทราบสภาพแวดล้อมของสยามแต่ยังไม่มีโอกาสในการมาเยี่ยมเยือน เมื่อฤดูหนาวที่ผ่านมา บารอนเซ็ฟฟา เอกอัครราชทูตประเทศออสเตรีย ผู้ซึ่งทำหน้าที่ดูแลญี่ปุ่น จีน และสยาม ได้มาประจำประเทศญี่ปุ่น ท่านกล่าวว่าในเดือน 1 ของปีนี้ท่านจะเดินทางไปยังสยาม นับเป็นโอกาสที่ดีสำหรับเราที่จะได้ไปดูสภาพแวดล้อมของสยาม พวกเราจึงได้รับการแต่งตั้งเป็นราชทูตและออกเดินทางไปพร้อมกับท่านเอกอัครราชทูต...”[31]

[31] กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 210.

ข้อความดังกล่าวถือเป็นหนึ่งจุดเริ่มต้นที่สะท้อนให้เห็นถึงความสนใจที่ญี่ปุ่นมีต่อสยาม และสยามเองก็มีท่าทีที่ดีด้วยเช่นกัน โดย Otori Keisuke ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง 2 ครั้ง ทั้งที่เป็นทางการหนึ่งครั้ง (เดือน 3 ค.ศ. 1875) และไม่เป็นทางการอีกหนึ่งครั้ง (วันที่ 7 เดือน 3 ค.ศ. 1875) นอกจากนี้ยังทรงมีรับสั่งแสดงถึงความสนพระทัยที่มีต่อญี่ปุ่นด้วย[32]

สำหรับ “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” แม้ว่าประเด็นสำคัญจะเน้นเรื่องของเศรษฐกิจ แต่ถ้าพิจารณาบริบทอื่นที่เกี่ยวข้องจะพบว่าการส่งเจ้าหน้าที่มาเพื่อสำรวจนั้นไม่ได้เป็นเรื่องของเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นการเริ่มต้นความสัมพันธ์ในฐานะประเทศที่เคยมีไมตรีที่ดีระหว่างกันมาเป็นเวลานาน ดังที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้นแล้วว่า Saito และ Inagaki ได้เข้าพบกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศพร้อมกับบุคคลสำคัญของ ๆ ไทยอีกหลายคน[33] รวมทั้ง Saito ยังได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่งมงกุฎไทย ระดับ 5 (ชั้นจัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย) ซึ่งถือว่าเป็นการยอมรับและให้เกียรติซึ่งกันและกัน ทั้งยังมีข้อความในรายงานหลายแห่งที่แสดงให้เห็นว่าสยามต้องการติดต่อและสร้างสัมพันธไมตรีที่ดีกับญี่ปุ่น ดังที่ Saito ได้รายงานถึงสิทธิพิเศษที่ฝ่ายสยามจะให้แก่ผู้อพยพชาวญี่ปุ่น ความว่า

---

[32] เรื่องเดียวกัน, หน้า 227 – 228.

“... พระองค์ [พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว] สอบถามเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้
พระองค์ : ได้ยินว่าที่ญี่ปุ่นมีการสร้างทางรถไฟ
ข้าพเจ้า : เป็นเช่นนั้น ปัจจุบันมี 2 สาย และยังต้องการสร้างเพิ่มอีกต่อไป
พระองค์ : ปฏิรูปการเมืองของญี่ปุ่นมีความรวดเร็วประชาชนต้องการหรือไม่
ข้าพเจ้า : เนื่องจากมีสงครามในครั้งปฏิวัติเมจิ จึงไม่สามารถปฏิรูปการเมืองได้อย่างรวดเร็ว ...
พระองค์ : ไม่ว่าประเทศใดปฏิรูปการเมืองเป็นเรื่องใหญ่และยากลำบาก
...
พระองค์ : สินค้าส่งออกของญี่ปุ่นที่มากที่สุดคืออะไร
ข้าพเจ้า : ผ้าไหม ชา เครื่องเขิน ถ้วยชาม เป็นต้น

[33] Saito ได้เข้าพบกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการวันที่ 2 เมษายน ค.ศ. 1894 หลังจากเดินทางมาถึงบางกอกเพียง 2 วัน หจช. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศกต. 33 .6 .6/5 “กิมิไซโต กงสุลญี่ปุ่นเมืองสิงค์โปร์จะเข้ามากรุงเทพ” พ.ศ. 2436 - 2437 (ผ.13, จดหมายจากนายฉัน, มีข้อความประทับหัวกระดาษ “ศาลาว่าการต่างประเทศ วันที่ 3 เม.ย. 113 ฉบับที่ 180)

『ระหว่างที่ข้าพเจ้าทำหน้าที่สำรวจอยู่ที่ประเทศสยามได้รับเรื่องจากเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เสนาบดีกระทรวงเกษตรพาณิชย์ และพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ (เชื้อพระวงศ์ผู้ซึ่งเป็นประธานบริษัทการบุกเบิกและชลประทาน) ว่าต้องการรับชาวนาญี่ปุ่นเสมอและจะดูแลอย่างดีที่สุด โดยอาจจะลองส่งชาวนาหลาย ๆ คนไปทดลองทำนาในพื้นที่ที่ดีที่สุดและพื้นที่ที่ลำบากที่สุด หากทำไม่ได้ก็เลิกได้ แต่ถ้าหากทำได้ดีก็จะให้ดำเนินการต่อไป ในช่วงเวลา 1 ปีแม้ว่าจะยกเลิกก็ไม่ต้องเสียค่าเช่าที่ดินและภาษี รวมทั้งจะไม่เรียกร้องอะไรทั้งสิ้น ทั้งหมดนี้เป็นหลักฐานที่ชัดเจนโดยไม่ต้องพูดถึงเรื่องอื่นอีกแล้วว่าทางการไทยต้องการให้ชาวนาญี่ปุ่นอพยพเข้าไป 』

การที่ผู้นำสยามมีท่าทีที่ดีต่อคณะของ Saito และต่อผู้อพยพชาวญี่ปุ่นนั้น ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งน่าจะมาจากการที่สยามตระหนักถึงอันตรายของการขยายอิทธิพลของชาติมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาที่ Saito เดินทางมานั้น “วิกฤตการณ์ ร.ศ 112” (ค.ศ. 1893) ที่ฝรั่งเศสส่งกองกำลังเข้ามารุกรานทำให้สยามต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเพิ่งยุติลงได้ไม่นาน “วิกฤต” ที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สยามดำเนินนโยบายแสวงหาพันธมิตรประเทศที่ 3 เพื่อดุลอำนาจกับชาติตะวันตกต่าง ๆ ดังที่ข้อความตอนหนึ่งใน “เอกสารลับ” ที่ Saito รายงานไปยังญี่ปุ่นถึงท่าทีของฝ่ายสยามเกี่ยวกับการทำสนธิสัญญาทางไมตรี โดยอ้างถึงข้อความจากการสนทนากับกรมหลวงเทวะวงษ์โรปการเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศว่า สยามยังไม่ได้พิจารณาเรื่องการทำสนธิสัญญากับญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม กรมหลวงเทวะวงษ์โรปการได้กล่าวกับ Saito ว่า “... แต่หวังว่าจะทำในอนาคต สองประเทศเราควรสร้างมิตรภาพที่ดีและสร้างความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดยิ่งกว่าประเทศตะวันตก ดังนั้น สนธิสัญญาของสองประเทศนี้ควรมีประโยชน์สองฝ่าย”[34]

การเดินทางมาของ Saito ถือเป็นช่วงเวลาที่ดีของญี่ปุ่นขณะที่สยามกำลังต้องการมิตร และทางญี่ปุ่นเองคงจะกังวลใจต่อสถานการณ์ความมั่นคงของสยาม

[34] 「機密号外 明治二十七年二月二十三日機密第二号内訓附書ニ関スル件 機密受第九六二号」(新嘉坡領事官報告書 第一巻)

ใน “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” ได้กล่าวถึงวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 หลายครั้ง เช่น กล่าวถึงการคุกคามของฝรั่งเศสว่า

『ค.ศ. 1893 ประเทศฝรั่งเศสบังคับโดยใช้เรือรบ ให้ประเทศสยามลงนามสนธิสัญญา ทำให้อาณาเขตทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงถูกยกให้เป็นของประเทศฝรั่งเศส เป็นการเสียดินแดน 1 ใน 4 ของอาณาจักร』 และยังแสดงถึงความกังวลใจและวิจารณ์การต่อสู้ของประเทศสยามว่า

『ไม่มีวิสัยทัศน์เมื่อเกิดเหตุการณ์ จึงตั้งรับและแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น』

การที่ญี่ปุ่นให้ความสนใจกับวิกฤตการณ์ในครั้งนี้ เนื่องจากตระหนักถึงภัยอันตรายที่อาจจะเกิดขึ้นทั้งกับสยามและมีผลกระทบต่อชาวญี่ปุ่นด้วย ดังข้อความในรายงานส่วนหนึ่งกล่าวว่า

『... เนื่องจากพื้นที่ที่ติดต่อกับประเทศสยามทางด้านทิศตะวันออกถูกยึดครองโดยประเทศฝรั่งเศสและด้านทิศตะวันตกถูกยึดครองโดยประเทศอังกฤษ ... เมื่อดูวิธีการปกป้องประเทศนั้นจะเห็นว่ายังอ่อนหัดอยู่ หากเกิดความขัดแย้งกับต่างประเทศ คงจะไม่สามารถปกป้องประชาชนของตนเองได้อย่างทั่วถึง ฉะนั้นแน่นอนว่าคงจะไม่สามารถปกป้องผู้อพยพชาวญี่ปุ่นของเราได้อย่างดีเช่นกัน ... 』

ประเด็นที่น่าสังเกตคือนอกจากญี่ปุ่นจะมีความกังวลในสถานการณ์ความมั่นคงของสยามแล้ว ในขณะเดียวกันญี่ปุ่นก็พยายามที่จะขยายอิทธิพลเข้ามาในสยามเช่นเดียวกับชาติมหาอำนาจตะวันตกด้วย ในคำสั่งที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นจึงมี “ภารกิจแฝง-พิเศษ” ให้ Saito สังเกตท่าทีฝ่ายสยามเกี่ยวกับการให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับญี่ปุ่นด้วย รวมทั้งการที่ Inagaki เดินทางมายังสยามและได้เข้าพบข้าราชการผู้ใหญ่ของฝ่ายไทยพร้อมกับ Saito ก็แสดงให้เห็นว่าญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับเรื่องดังกล่าว โดยเลือกส่ง Inakagi ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสามารถและความเหมาะสมกับสถานการณ์ในขณะนั้น เนื่องจาก Inakagi ไม่เพียงแต่เป็นข้าราชการกระทรวงต่างประเทศเท่านั้น หากยังเป็นผู้ก่อตั้งและเป็นประธานสมาคมเอเชีย (東邦協会 - ค.ศ. 1891) มีแนวคิดเอเชียนิยม (Asianists - アジア主義者)

สนับสนุนให้ประเทศในเอเชียมีความมั่นคงเพื่อต่อต้านการรุกรานของยุโรป Inakagi เคยเสนอให้ญี่ปุ่นมีอำนาจในดินแดนต่าง ๆ รอบมหาสมุทรแปซิฟิก โดยกล่าวว่า “ยุคสมัยของมหาสมุทรแปซิฟิกกำลังจะมาถึงแล้ว”[35] อีกประการหนึ่งคือ Inakagi ให้ความสำคัญกับการดำเนินการทางการทูตโดยแสดงทัศนะว่า “ถึงแม้จะรบชนะ แต่ถ้าความสัมพันธ์ทางการทูตล้มเหลวก็จะไม่เกิดผลดีแต่อย่างใด”[36] จากคุณสมบัติดังกล่าว หลังจากเริ่มต้นภารกิจในสยามพร้อมกับ Saito ใน ค.ศ. 1894 แล้ว ต่อมาอีก 2 ปี Inakagi ก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำสยามคนแรกในปี ค.ศ. 1896 และปฏิบัติหน้าที่อยู่จนถึงปี ค.ศ. 1905[37]

Inakagi ประสบความสำเร็จในหน้าที่ ได้รับความไว้วางใจจากบรรดาผู้นำไทย[38] และได้รับพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างมากจากราชสำนัก[39] ที่สำคัญที่สุดคือเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเจรจากับสยามทำให้มีการลงนามใน “หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี การค้า และการเดินเรือในระหว่างกรุงสยามกับกรุงญี่ปุ่น พ.ศ. 2440”[40] ส่งผลให้ญี่ปุ่นได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจากสยามเช่นเดียวกับประเทศมหาอำนาจตะวันตกตามเป้าหมายสำคัญที่ญี่ปุ่นกำหนดไว้

สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ภัยจากจักรวรรดินิยมขยายตัวอย่างกว้างขวาง มีส่วนทำให้แนวทางการพึ่งพิงของญี่ปุ่นและสยามมีแง่มุมและความซับซ้อน ในส่วนของญี่ปุ่นนั้น ขณะที่ต้องการเป็นพันธมิตรป้องกันสยามให้หลุดพ้น

---

[35] Inakagi ได้เสนอแนวคิดต่าง ๆ ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง Japan and the Pacific : A Japanese View of the Eastern Question และ A History of the Migration of Commercial and Industail Energies of the World ที่เสนอต่อมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และต่อมาได้มีการแปลและตีพิมพ์หลายครั้งในชื่อ “วิเทโศบายต่อตะวันออกเล่ม 1” และ “วิเทโศบายต่อตะวันออกเล่ม 2”
(ดูเพิ่มเติมใน อิชิอิ โยเนะโอะและโยชิกาวะ โทชิฮารุ. เรื่องเดิม, หน้า 89)

[36] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[37] เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

[38] ทวี ธีระวงศ์เสรี. สัมพันธภาพทางการเมืองระหว่างไทยกับญี่ปุ่น. กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2524. หน้า 46.

[39] อิชิอิ โยเนะโอะและโยชิกาวะ โทชิฮารุ. เรื่องเดิม, หน้า 108.

[40] ทวี ธีระวงศ์เสรี. เรื่องเดิม, หน้า 37.

จากอำนาจของชาติตะวันตก แต่ในเวลาเดียวกันก็ต้องการสิทธิพิเศษจากสยาม เช่นเดียวกับชาติมหาอำนาจต่าง ๆ ด้วย ส่วนสยามนั้น ภัยคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 มีส่วนทำให้สยามมีท่าทีที่ดีกับญี่ปุ่น สนับสนุนการอพยพคนญี่ปุ่นมายังสยามและยอมให้สิทธิพิเศษโดยหวังที่จะพึ่งพิงญี่ปุ่นเพื่อสร้างดุลอำนาจและความมั่นคงทางการเมืองระหว่างประเทศในขณะนั้น

2. มิติด้านเศรษฐกิจ : แนวทางพัฒนาที่สอดคล้องกัน

เมื่อกล่าวถึงแนวทางการพัฒนาประเทศสมัยเมจิ คนส่วนใหญ่มักจะให้ความสำคัญกับคำขวัญ “ชาติมั่งคั่งกองทัพเข้มแข็ง” ภาพจำที่ปรากฏในมโนคติจึงเป็นภาพของกองทัพ สงคราม เครื่องจักร และโรงงาน ทำให้ภาพที่เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาทางด้านเกษตรและขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกไม่ค่อยมีการกล่าวถึงมากนัก โดยเฉพาะในงานวิชาการโดยชาวต่างชาติ ซึ่งถ้าพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะเห็นว่านโยบายการขยายพื้นที่เพื่อการเกษตรถือเป็นอีกหนึ่งนโยบายที่สำคัญ และประวัติศาสตร์สมัยเมจิได้มีการกล่าวถึงเรื่องราวของการบุกเบิกพื้นที่ภายในประเทศที่ฮอกไกโด รวมทั้งการอพยพแรงงานไปยังดินแดนต่าง ๆ เพื่อขยายพื้นที่การเกษตรและเพิ่มผลผลิต ดังจะเห็นได้จากแนวคิดของ Enomoto ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น นอกจากนี้ การเพิ่มขึ้นของประชากรจำนวนมากนั้น ส่งผลให้อาหารและทรัพยากรธรรมชาติขาดแคลน รัฐบาลได้ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น จึงได้ส่งเสริมให้มีการอพยพไปตั้งถิ่นฐานนอกประเทศ[41] ซึ่งสอดคล้องกับสาระที่ปรากฏใน “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” ในข้อความส่วนหนึ่งที่ระบุว่า ในเวลานั้น “ข้าว” เป็นสิ่งที่ขาดแคลนในญี่ปุ่น โดยกล่าวว่า

『 ถ้าพิจารณาเรื่องการนำเข้าข้าวจากต่างประเทศของประเทศญี่ปุ่นในช่วงที่ผ่านมาด้วยแล้ว (ดูจำนวนการนำเข้าข้าวจากต่างประเทศทั่วทั้งประเทศญี่ปุ่นในปีเมจิที่ 26 [ค.ศ. 1893] มีมากถึง 3,254,842 ดอลลาร์) จะเห็นว่าการอพยพผู้ใช้แรงงานไปยังต่างประเทศเพื่อปลูกข้าวในปัจจุบันนี้ไม่ได้เป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ และควรจะต้องรู้ด้วยว่าประเทศสยามเป็นสถานที่แห่งหนึ่งที่เหมาะต่อการอพยพไป 』 นอกจากนี้ยังมีข้อความระบุว่า

---

[41] ทวี ธีระวงศ์เสรี. เรื่องเดิม, หน้า 33.

『จุดมุ่งหมายที่ถูกต้องของการอพยพคือการปลูกข้าว』 และให้เหตุผลว่า

『... ประเทศสยามในปัจจุบันนอกจากการปลูกข้าวแล้วไม่มีงานที่เหมาะสมสำหรับผู้อพยพจากต่างประเทศอีกเลย หากต้องการส่งผู้ใช้แรงงานไปประเทศนี้ จุดประสงค์จึงต้องเป็นการปลูกข้าวเท่านั้น 』

อย่างไรก็ตามเป้าหมายของการอพยพของญี่ปุ่นไม่ได้มีเฉพาะเรื่องของการปลูกข้าวเท่านั้น ญี่ปุ่นต้องการที่จะควบคุมกระบวนการการผลิตข้าวทั้งหมด คือ

1. การปลูกข้าว
2. การเป็นเจ้าของโรงสี
3. การมีสิทธิในการส่งออกข้าว

ในรายงานระบุว่าเพื่อพัฒนารายได้และอาชีพ ทำให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้น

『 จึงจะต้องตั้งโรงสีข้าวที่ท่าส่งสินค้าออกในบางกอกและจำหน่ายข้าวของชาวนาอพยพญี่ปุ่น การส่งออกต่างประเทศเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพื่อ 1. จำหน่ายข้าวที่ชาวนาอพยพผลิตขึ้นได้ง่าย 2. วางรากฐานการค้าประเทศเราในประเทศสยาม 』

นอกจากนั้นยังเสนอว่าการปลูกข้าวอย่างเดียวโดยไม่มีสิทธิในการส่งออกข้าว ปล่อยให้ราคาข้าวที่ผลิตขึ้นนั้นขึ้นอยู่กับพ่อค้าคนกลางหรือโรงสีข้าวจะก่อให้เกิดผลเสีย โดยกล่าวว่า

『 การปล่อยราคาข้าวซึ่งเป็นผลผลิตจากแรงงานของชาวนาให้กับพ่อค้าคนกลางหรือโรงสีข้าวโดยสิ้นเชิง อีกทั้งมอบสิทธิในสินค้าของตนให้กับพ่อค้าต่างชาตินั้นเป็นผลเสียเกินกว่าที่จะบรรยายได้ และเป็นต้นเหตุที่ร้ายแรงทำให้ชาวนาประเทศสยามไม่สามารถหนีจากความยากจนไปได้จนตลอดชีพ 』

พร้อมทั้งชี้นำย้ำว่าต้องพยายามให้ชาวนาญี่ปุ่นมีสิทธิในการกำหนดเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับข้าวในสยามได้ด้วยตัวเองไม่เช่นนั้น

『 จะมีแต่ข้อเสียไม่มีข้อดีแม้แต่น้อย 』

สาระที่ได้กล่าวในข้างต้นแสดงให้เห็นแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและการเกษตรของญี่ปุ่นที่เน้นเรื่องการปลูกข้าว เมื่อพิจารณาสภาพความเป็นไปของ

สยามทั้งจาก “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” และจากเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยทั่วไปจะเห็นได้ว่า สยามอยู่ในช่วงเวลาของการบุกเบิกพื้นที่เพื่อการเกษตรเช่นกัน

งานค้นคว้าของนักวิชาการไทย[42] อธิบายถึงการบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำการเกษตรบริเวณคลองรังสิตว่าในช่วงกลางรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาสำคัญของการขยายพื้นที่เพาะปลูกและเพิ่มปริมาณการผลิตข้าวเพื่อตอบสนองความต้องการข้าวในต่างประเทศที่เพิ่มมากขึ้นนับตั้งแต่สยามลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง ปี ค.ศ. 1855 โดยเฉพาะงานของ สุนทรี อาสะไวย์ ได้อธิบายถึงโครงการสำคัญคือ โครงการขุดคลองรังสิต ที่รัฐบาลสนับสนุนให้เอกชนบุกเบิกที่ดินใหม่ ๆ โดยจัดตั้งบริษัทที่มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า “กอมปนีขุดคลองแลคูนาสยาม” ในปี ค.ศ. 1888[43] ซึ่งต่อมาภายหลังมักจะเรียกกันว่า บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม (Siam Lands, Canal and Irrigation Company) รัฐบาลอนุญาตให้บริษัทดังกล่าวดำเนินการขุดคลองในเขตพื้นที่ราบอันกว้างใหญ่ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และบางปะกง ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1887 – 1897 เพื่อให้คนเข้าไปจับจองและบุกเบิกบริเวณริมฝั่งคลองที่ขุดและพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อทำนา[44] ทางฝ่ายสยามจึงต้องการแรงงานสำหรับพื้นที่ใหม่ที่พัฒนาขึ้น นอกจากนี้ ข้าราชการและเจ้านายของสยามก็เริ่มลงทุน (ซื้อที่นาที่บุกเบิกในเขตทุ่งรังสิต) ประชากรของสยามเวลานั้นมีไม่มากนัก ในขณะที่ยังมีที่ดินที่ว่างเปล่าอยู่มาก แรงงานทำนาขาดแคลนจึงต้องมีการจ้างแรงงาน โดยแรงงานรับจ้างที่สำคัญจะเป็นแรงงานลาวที่มาจากภาคอีสาน

---

[42] ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. การผลิตข้าวและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2475). วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2521. และสุนทรี อาสะไวย์. **ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคมไทย พ.ศ. 2431 – 2457.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530.

[43] เมื่อตั้งบริษัทแล้วมีสัญญาอนุญาตให้ขุดคลองฉบับแรก ในวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2431/1889 แต่รัฐบาลมีหนังสืออนุญาตให้ขุดคลองได้จริงในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2433/1891 (สุนทรี อาสะไวย์. เรื่องเดิม. หน้า 5 และหน้า 8)

[44] สุนทรี อาสะไวย์. เรื่องเดิม. หน้า 88.

เนื่องจากเป็นแรงงานที่หาได้ง่าย ราคาถูก และทำงานได้ดี นอกจากนี้ยังมีแรงงานจีนและแรงงานทาสที่เจ้านายให้ทำงานเพื่อลดค่าตัวหรือเจ้าของนาไปไถ่ตัวทาสจากนายเพื่อให้มาทำนาของตน[45]

ดังนั้น การส่งออกแรงงานของญี่ปุ่นและความต้องการแรงงานของไทยจึงเป็นเรื่องผลประโยชน์ที่สอดคล้องกัน ดังจะเห็นว่าแรงงานอพยพจากญี่ปุ่นเดินทางมายังสยามในช่วงปี ค.ศ. 1894 - 1985[46] ซึ่งอยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับการบุกเบิกที่ดินโครงการคลองรังสิต ทางฝ่ายญี่ปุ่นทราบดีว่าทางการสยามต้องการให้ชาวนาญี่ปุ่นอพยพเข้ามา พร้อมทั้งชี้ให้เห็นว่าฝ่ายสยามมีความต้องการแรงงานอพยพจากญี่ปุ่นเนื่องจาก เสนาบดีและข้าราชการต้องการสิ่งต่าง ๆ ดังนี้ 1. ต้องการพัฒนาพื้นที่นาและเกษตรกรรมด้วยแรงงานของชาวญี่ปุ่นที่มีทักษะในการทำนา 2. เพิ่มปริมาณการส่งออกข้าวและกระตุ้นการค้าระหว่างประเทศ นอกจากนี้ Saito Miki ยังได้พูดถึงแรงงานชาวจีนและชาวพื้นเมืองว่า ชาวจีนทำนาไม่ถาวร ถ้ามีอาชีพที่ดีกว่าก็จะไปทำอาชีพใหม่ ชาวพื้นเมืองก็เกียจคร้านและไม่มีแรงบันดาลใจที่จะพัฒนาเรื่องต่าง ๆ และกล่าวถึงการสนับสนุนของฝ่ายไทยว่า จะให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ พร้อมทั้งอธิบายให้เห็นว่าทางการสยามเสนอที่จะให้ผู้อพยพชาวญี่ปุ่นลองทำนาในพื้นที่ต่าง ๆ ว่า

“อาจจะลองส่งชาวนาหลาย ๆ คนไปทดลองทำนาในพื้นที่ที่ดีที่สุดและพื้นที่ที่ลำบากที่สุด หากทำไม่ได้ก็เลิกได้ แต่ถ้าหากทำได้ดีก็จะให้ดำเนินการต่อไป ในช่วงเวลา 1 ปีแม้ว่าจะยกเลิกก็ไม่ต้องเสียค่าเช่าที่ดินและภาษี รวมทั้งจะไม่เรียกร้องอะไรทั้งสิ้น ทั้งหมดนี้เป็นหลักฐานที่ชัดเจนโดยไม่ต้องพูดถึงเรื่องอื่นอีกแล้วว่าทางการไทยต้องการให้ชาวนาญี่ปุ่นอพยพเข้าไป”

---

[45] เรื่องเดียวกัน. หน้า 115-117.

[46] แรงงานอพยพที่เดินทางมาทำงานในสยามผ่านบริษัทผู้อพยพภายใต้การนำของ Iwamoto Shizuna มี 2 กลุ่ม กลุ่มแรก 32 คน และกลุ่มที่สอง 20 คน โดยเข้ามาในช่วง ค.ศ. 1894 – 1895 (รายละเอียดกล่าวไว้ในส่วนที่ 1 ในบทความเรื่อง “ย้อนพินิจจุดเริ่มต้นการอพยพชาวญี่ปุ่นสู่สยาม” ของโครงการวิจัย)

3. มิติทางสังคม : ญี่ปุ่นมองไทย

ใน “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” มีข้อความหลายส่วนที่ Saito ได้แสดงทัศนะต่อสิ่งที่ได้พบเห็นทั้งในเรื่องของผู้คน ระบบราชการ และสภาพทั่วไป โดยข้อความและความคิดเห็นมีแนวทางค่อนข้างลบ โดยเฉพาะการวิจารณ์ถึงความเกียจคร้านของชาวสยาม ดังตัวอย่างบางส่วนเช่น

『รายได้ของชาวนาในสยามไม่เพิ่มขึ้นเลยแม้เวลาจะผ่านไปหลายปี (ชาวพื้นเมืองที่ยากจนมีอยู่ทั่วไป) เมื่อพิจารณาที่มาของเรื่องดังกล่าวจะสังเกตได้ว่านอกจากไม่มีการคิดวิธีช่วยส่งเสริมรายได้แล้ว ชาวนาสยามยังมีนิสัยเกียจคร้านมาแต่ดั้งเดิม ไม่มีความคิดที่จะขยายงานของตนเพื่อเพิ่มรายได้แต่อย่างใด มีความต้องการว่าอยากจะขายข้าวที่ผลิตให้ได้ราคาแพงทุกปี อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องที่น่าเศร้าว่าเมื่อไม่มีการคิดวิธีส่งเสริมเรื่องต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ราคาข้าวที่ตนเองผลิต จึงขึ้นอยู่กับพ่อค้าคนกลางหรือโรงสีข้าวของต่างชาติที่ตั้งอยู่ในบางกอกตลอดมา จึงดูเหมือนว่าพวกเขาบางคนเป็นแรงงานรับจ้างของโรงสีข้าวทั้ง ๆ ที่ตนเป็นผู้ครองไร่นาที่แท้จริง 』

『ชาวพื้นเมืองก็เกียจคร้านและไม่มีแรงบันดาลใจที่จะพัฒนาอะไรเท่าใดนัก เพราะพื้นที่ที่จะปลูกข้าวนั้นมีความสมบูรณ์ตามธรรมชาติและมีสภาพอากาศที่น่าพอใจ ผลผลิตที่ได้สามารถเลี้ยงชีพของตนและครอบครัวได้ตลอดปี 』

อย่างไรก็ตาม Saito ก็เห็นคุณค่าของความอุดมสมบูรณ์ของประเทศสยาม แต่ยังคงเห็นว่าความไม่กระตือรือร้นของผู้คนทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินลดคุณค่าลง โดยแสดงความคิดเห็นไว้ว่า

『ประชากรประเทศสยามชอบสบายไม่กระตือรือร้น อุตสาหกรรมการผลิตจึงยังไม่พัฒนาเลย อาชีพส่วนใหญ่ที่ประชาชนทำตลอดทั้งปีคือการปลูกข้าว พริกไทย และงา เท่านั้น การปลูกพริกไทยมีความละเอียดและต้องดูแลอย่างมาก จึงเป็นงานที่ไม่ค่อยเหมาะกับชาวสยามที่ไม่ค่อยมีความกระตือรือร้น คนที่ทำงานนี้ส่วนใหญ่จึงเป็นชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศสยาม

.....

แม้ว่าจะมีอาณาเขตกว้างขวางมากและมีประชากรจำนวนมาก (ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่น้อย) แต่ประชากรชอบสบายไม่กระตือรือร้นในการทำงาน ก็ไม่มีประโยชน์และไม่มีความจำเป็นที่จะคำนวณปริมาณผลผลิตกับจำนวนประชากร **มูลค่าจากสินค้าส่งออกที่ได้คือสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าความอุดมสมบูรณ์**พื้นที่อาณาเขตของประเทศสยามมีค่า ดังจะเห็นได้จากสินค้าสำคัญของประเทศนี้ต่อไป 』

ประเด็นที่น่าสงสัยคือ เพราะเหตุใด Saito จึงแสดงทัศนะค่อนข้างไปทางลบต่อผู้คนในสยาม เมื่อพิจารณารายงานอื่นประกอบโดยเฉพาะเอกสารของ Otori Keisuke พบว่าประเด็นเรื่องของความเกียจคร้านหรือการวิจารณ์ชาวพื้นเมืองไม่ได้มีเพียงในรายงานของ Saito เท่านั้น ในรายงานของ Otori Keisuke ก็มีข้อวิจารณ์ไปในทิศทางเดียวกัน แต่เนื้อหาที่กล่าวถึงมีไม่มากเท่ากับในรายงานฉบับนี้ เช่น Otori Keisuke กล่าวไว้ว่า

『ผู้หญิงทั่วไปขยันขันแข็งทำไร่ไถนา พายเรือในแม่น้ำ ขนของ แต่ผู้หญิงที่อยู่ในครอบครัวขุนนางเกียจคร้านไม่มีงานทำ ใช้เวลาแค่กินและนอนเท่านั้น

แต่ไหนแต่ไรมา ชาวสยามมีอุปนิสัยอ่อนโยนและไม่ทำร้ายผู้อื่น แต่ประชาชนทั้งประเทศเป็นทาสต้องรับใช้พระบรมวงศานุวงศ์หรือขุนนาง จึงมีคนยากจนมากมาย อีกทั้งไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาและไม่คิดจะปรับปรุงด้านอาหารการกิน ที่อยู่อาศัยและการแต่งกาย เพียงแต่อาศัยอยู่ในบ้านที่มีสภาพทรุดโทรม ใส่เสื้อผ้าธรรมดา กินอาหารที่เรียบง่ายก็พอใจแล้ว เพราะคนพวกนี้มีนิสัยเกียจคร้าน ขาดความรับผิดชอบกระฉับกระเฉงและไม่มีงานประจำ ชอบเล่นการพนันและเอาแต่ดื่มเหล้า ชอบร้องเล่นเต้นรำ บางคนสูบฝิ่น 』[47]

มุมมองดังกล่าวนั้น น่าจะมาจากลักษณะนิสัยของคนในแต่ละชาติที่ต่างกัน ทัศนะที่ข้าราชการญี่ปุ่นทั้งสองคนมีต่อชาวไทยส่วนใหญ่ น่าจะเป็นการมองจากพื้นฐานของคนญี่ปุ่น ซึ่งเป็นที่ยอมรับของส่วนใหญ่ว่าเป็นชาติที่มีกฎเกณฑ์มีระเบียบ ทำงานโดยแบ่งหน้าที่ที่ชัดเจน[48] นอกจากนี้ สภาพภูมิประเทศก็มีส่วนทำให้

---

[47] กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 234.

[48] คาสุโอะ มัตสึโมโต. (ชุมพล พูนยิ่ง แปลและเรียบเรียง), **คนจีนกับคนญี่ปุ่น**. กรุงเทพ สำนักพิมพ์บิ๊กบุ๊ค, 2534. หน้า 157.

คนญี่ปุ่นมีความขยันขันแข็ง เช่น ข้าราชการที่ดีจะรู้สึกว่าตัวเองมีหน้าที่ที่จะต้องทำงานที่ได้รับมอบหมายมาให้ดี และมักจะ “เรียกร้องให้ผู้อื่นทำแบบตนเองด้วย”[49] ซึ่ง Saito คงจะเป็นข้าราชการญี่ปุ่นคนหนึ่งที่มองสังคมไทยจากมาตรฐานของญี่ปุ่นรวมกับความรู้สึกส่วนตัวและประสบการณ์ตรงที่ได้พบเห็นมา นอกจากนี้ การที่ Saito เดินทางมาสำรวจสยามด้วยเป้าหมายทางเศรษฐกิจ ทำให้ต้องให้ความสำคัญกับความเป็นไปของสังคมและคนพื้นเมืองซึ่งเป็นแรงงานหลักของการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ การแสดงความคิดเห็นของ Saito จึงค่อนข้างจริงจังและตรงไปตรงมา และไม่เพียงแต่เรื่องของคนพื้นเมืองเท่านั้น Saito ยังได้แสดงความคิดเห็นต่อระบบเศรษฐกิจแบบผูกขาดที่ขึ้นอยู่กับอำนาจของราชวงศ์ รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการกับพ่อค้าชาวจีนในทางที่ทำให้เกิดความเสียหายว่า

『พ่อค้าชาวจีนมีความสัมพันธ์กับข้าราชการชาวสยาม ซึ่งเห็นได้จากสิ่งของที่ใช้ในกรมวังและกระทรวงต่าง ๆ ทั้งหมดเป็นของมาจากพ่อค้าชาวจีนทั้งสิ้น ชาวสยามไม่สามารถทำเช่นนี้ได้ สิ่งที่น่าตกใจมากกว่านี้คือ ข้าราชการชาวสยามจะมีสมบัติมาก นอกจากนี้ยังเป็นพวกพ้องกับพ่อค้าชาวจีน และยังยืมชื่อชาวต่างประเทศเพื่อทำการค้าโดยไม่ให้ใครทราบ ได้ยินมาว่าหากข้าราชการและพ่อค้าชาวจีนมีความสัมพันธ์กันจะทำให้เกิดสิ่งไม่ดีตามมา』

5. ส่งท้าย “ภาพ” จากย้อนพิพิจ

แม้ว่าการเดินทางมาสำรวจสยามของ Saito จะเป็นเสมือนจุดเล็ก ๆ ในระยะเวลาสั้น ๆ ของประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่น - ไทย แต่ก็เป็นปรากฏการณ์หนึ่งของการเริ่มต้นการสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่น - ไทย มิติต่าง ๆ ที่แทรกอยู่ใน “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” สรุปเป็นภาพที่สำคัญได้ 2 ภาพคือ

1. ภาพจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ญี่ปุ่น - ไทยภายใต้เหตุการณ์สำคัญ 3 เหตุการณ์คือ ลัทธิจักรวรรดินิยม (Imperialism) ทุนนิยม (Capitalism) และการทำให้ทันสมัย (Modernization)

[44] เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.

งานค้นคว้าที่ผ่านมาส่วนใหญ่จะเห็นภาพญี่ปุ่น - ไทยในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศว่าเป็นความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมเสมอกัน รวมทั้งเสนอภาพการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยในลักษณะที่ใกล้เคียงหรือเหมือนกัน เอกสารชิ้นนี้จึงช่วยเสริมภาพที่เคยเห็นและเพิ่มมุมมองบางส่วนให้ชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะมุมมองทางเศรษฐกิจที่ทั้งสองชาติมีความสนใจและมีจุดมุ่งหมายที่สอดคล้องกัน โดยประเด็นที่น่าสนใจคือแนวทางการเพิ่มทุน รวมทั้งการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ดังจะเห็นว่า ขณะที่สยามพัฒนาและขยายพื้นที่เพื่อการเกษตร ฝ่ายญี่ปุ่นใช้วิธีขยายอาณาเขตด้วยการส่งแรงงานออกไปยังภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อทำการเกษตรในรูปแบบอาณานิคมเกษตรกรรม โดยที่ไทยก็อยู่ในข่ายความต้องการของญี่ปุ่นด้วยเช่นกัน ดังที่ Saito รายงานต่อรัฐบาลว่า

『 สิ่งที่ทุกคนจะต้องทำก่อนอื่นคือการจัดซื้อที่ดินในพื้นที่ชลประทานปทุมธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ดีที่สุดสำหรับอพยพคนเข้าไป ไม่มีที่อื่นที่ดีกว่านี้แล้วในปัจจุบัน 』

นี่คือรูปแบบความสัมพันธ์ญี่ปุ่น - ไทยในจุดเริ่มต้นที่อยู่ภายใต้บรรยากาศของลัทธิจักรวรรดินิยม ทุนนิยม และการพัฒนาให้ทันสมัย ซึ่งส่งผลให้เกิดการพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมีผลประโยชน์ของชาติเป็นเป้าหมายที่สำคัญ ในปัจจุบันแม้ว่าบรรยากาศทางการเมืองระหว่างประเทศจะเปลี่ยนไปแต่ความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศยังคงอยู่บนรากฐานของการพึ่งพิงระหว่างกัน หากแต่เป็นการพึ่งพิงที่ขยายบริบทกว้างขวางและซับซ้อนมากขึ้น

2. ภาพญี่ปุ่นกับการจัดทำนโยบาย กล่าวคือ ชาวญี่ปุ่นมักจะได้รับการกล่าวขานถึงเรื่องของความละเอียดรอบคอบ ซึ่งลักษณะดังกล่าวไม่ได้ปรากฏในตัวบุคคลเท่านั้น แต่ยังปรากฏให้เห็นในผลงานด้วย ดังรายละเอียดเกี่ยวกับการทำงานของ Saito ที่แสดงให้เห็นเป็นอย่างมากในรายงานฉบับนี้ คือการให้ความสำคัญกับข้อมูล และรูปแบบการทำงานอย่างมีแผนและรอบคอบ มีการเสนอแนวทางที่ชัดเจนประกอบกับข้อมูล เช่น Saito เสนอแนวทางที่ควรจะปฏิบัติในการส่งผู้อพยพมายังสยามว่า

1. จะต้องส่งผู้อพยพมาเป็นจำนวนมากและเมื่อเข้ามาแล้วจะต้องทำนาขนาดใหญ่

2. กำหนดเป้าหมายในการอพยพแรงงานเข้ามาในสยามว่า จะต้องดำเนินการให้ได้ตามขั้นตอนดังนี้ คือ ปลูกข้าว เป็นเจ้าของโรงสี และได้รับสิทธิในการส่งออกข้าว

3. รัฐจะต้องวางแผนเรื่องต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกในการอพยพ

4. รัฐจะต้องดูแลคุ้มครองผู้ที่อพยพเป็นพิเศษ เช่น ดูแลความปลอดภัย ดูแลให้ความสะดวกสบายด้านสุขอนามัย เตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ เช่น อุปกรณ์การเกษตร และของใช้ในชีวิตประจำวันสำหรับผู้อพยพ

เป็นที่น่าสังเกตว่าการกำหนดนโยบายของญี่ปุ่นเน้นเรื่องความถูกต้องชัดเจนของข้อมูล โดยเฉพาะนโยบายต่างประเทศ ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยเมจิมีการส่งบุคลากรที่เกี่ยวข้องออกไปเก็บข้อมูลยังประเทศต่าง ๆ อยู่เสมอ โดยใช้รูปแบบและลักษณะการรายงานเหมือนกัน เช่น รายงานการสำรวจเบอร์เนียวภาคเหนือ ที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยอังกฤษ ของ Sunejiro Nakagawa กงสุลญี่ปุ่นประจำฮ่องกง และรายงานการสำรวจคาบสมุทรมลายู ซึ่งเป็นรายงานอีกฉบับของ Saito เป็นต้น สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงความระมัดระวังก่อนที่จะกำหนดนโยบายอย่างใดอย่างหนึ่งของญี่ปุ่นในช่วงเวลาดังกล่าว

อีกประการหนึ่งที่เห็นได้จากรายงานฉบับนี้คือ การคำนึงถึงประชาชน เห็นคุณค่าและให้ความสำคัญของประชาชนในทุกระดับแม้จะอยู่ในระดับผู้ใช้แรงงานก็ตาม โดยคำนึงความปลอดภัย ความสะดวกสบายต่าง ๆ ที่คนกลุ่มนี้ควรจะได้รับ ซึ่ง Saito เขียนข้อความบรรยายไว้ว่า

『 ชาวญี่ปุ่นต้องพิจารณาอย่างรอบคอบก่อนที่จะลงมือดำเนินการ เราต้องไม่ลืมว่าหากดำเนินการอย่างไม่รอบคอบและการดำเนินการล้มเหลวไม่บรรลุตามวัตถุประสงค์แล้ว ผู้อพยพของเราก็จะได้รับความทุกข์ทรมาน และผู้ดำเนินการอพยพก็จะได้รับความเสียหายอย่างไม่ต้องสงสัย ชาวต่างชาติเองก็จะเยาะเย้ยไปอีกนาน และเสียชื่อเสียงอย่างมาก 』

สาระที่ได้จาก “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม” ไม่เพียงจะช่วยเสริมภาพและสร้างความเข้าใจญี่ปุ่น - ไทยในระยะแรกแห่งความสัมพันธ์ระหว่างกันเท่านั้น แต่รายละเอียดประกอบอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องญี่ปุ่นมองไทย หรือญี่ปุ่นกับการจัดทำนโยบาย ยังช่วยให้เข้าใจลักษณะพิเศษของญี่ปุ่น รวมทั้งอาจจะเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถปรับเพื่อใช้ประโยชน์กับปัจจุบันได้

ลำดับเหตุการณ์สำคัญ
การอพยพย้ายถิ่นฐานชาวญี่ปุ่นปลายสมัยเอโดะและสมัยเมจิ

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1853	“เรือดำ” เดินทางถึงอ่าว Uraga พลเรือจัตวา แมทธิว ซี เพอร์รี่ (Commodore Matthew C. Perry) เรียกร้องให้รัฐบาลโชกุนโทะกุงะวะ (Bakufu幕府) เปิดประเทศ	
1854	รัฐบาลโชกุนโทะกุงะวะและพลเรือจัตวา แมทธิว ซี เพอร์รี่ ตกลงทำ “สนธิสัญญาสัมพันธไมตรีและมิตรภาพญี่ปุ่น-สหรัฐอเมริกา”	
1856	กงสุลใหญ่ ทาวน์เซนด์ แฮร์ริส (Townsend Harris) เดินทางถึงเมืองท่า Shimoda	
1858	รัฐบาลโชกุนโทะกุงะวะลงนามในสนธิสัญญาสัมพันธไมตรีและการค้ากับประเทศต่าง ๆ คือ สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร ฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์ และรัสเซีย	
1859	รัฐบาลโชกุนโทะกุงะวะเปิดเมืองท่า Kanagawa (Yokohama) Nagasaki Hakodate เพื่อค้าขายกับประเทศต่าง ๆ ที่ทำสนธิสัญญาสัมพันธไมตรีระหว่างกัน	
1861	“ผู้อพยพจากญี่ปุ่น” ถูกบันทึกครั้งแรกในรายงานสถิติผู้อพยพของกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกา โดยมีข้อความว่า คนรับใช้ เพศชาย อายุ 20-25 ปี เดินทางถึงซานฟรานซิสโก ระหว่างเดือนมกราคมและมีนาคม	
1866	รัฐบาลโชกุนโทะกุงะวะได้ประกาศทำหนังสือเดินทางแก่ผู้ที่ต้องการเดินทางไปต่างประเทศ และเริ่มทำหนังสือเดินทางให้แก่นักเรียนที่ไปศึกษาต่อต่างประเทศ คนรับใช้ ชาวต่างชาติ และนักแสดงกายกรรม	

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1867	- โชกุน Tokugawa Yoshinobu คืนอำนาจให้แก่พระจักรพรรดิเมจิ	
1868 เมจิที่ 1	- สงคราม Boshin (戊辰戦争) เริ่มต้น - เริ่มต้นสมัยเมจิ - ยูจีน แวน รีด (Eugene Van Reed) นักธุรกิจชาวอเมริกันส่งผู้อพยพญี่ปุ่น 153 คน ที่เรียกว่า “gannen-mono”［元年者］เดินทางจากโยโกฮามาไปยังฮาวาย (เกาะแซนด์วิช) เพื่อทำงานในไร่อ้อยโดยไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลเมจิ - ยูจีน แวน รีด ลักลอบส่งชาวญี่ปุ่น 42 คน ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในย่านที่ชาวต่างชาติอาศัยอยู่ที่ Kanagawa ไปยังเกาะกวมของสเปน	
1869 เมจิที่ 2	- ชาวญี่ปุ่นจำนวน 22 คน อพยพไปตั้งถิ่นฐานในสหรัฐอเมริกาเป็นกลุ่มแรก โดยตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ซานฟรานซิสโกประกอบอาชีพทำผ้าไหมและปลูกชา	
1870 เมจิที่ 3	- ผู้อพยพชาว gannen-mono ที่อพยพไปฮาวายจำนวน 60 คน ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลเมจิให้อพยพต่อไปที่ชายฝั่งตะวันตกของสหรัฐอเมริกาเพื่อเป็นแรงงานอพยพชั่วคราว［出稼ぎ］และอีก 40 คน ให้เดินทางกลับญี่ปุ่นได้ - เกิร์ทเนอร์ (Gertner) ชาวอเมริกัน ผู้ทำเรื่องขออนุญาตจากรัฐบาลเมจิ ขอจ้างชาวญี่ปุ่นจำนวน 250 คน ไปทำไร่อ้อยที่มลรัฐหลุยส์เซียนาในสหรัฐอเมริกา แต่ไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลเมจิ	

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1871 เมจิที่ 4	- อัครราชทูตดัชประจำญี่ปุ่นเรียกร้องให้ Nobuyoshi Sawa รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่น ส่งทหารญี่ปุ่นจำนวน 500 นาย ไปยังอาณานิคมดัชเพื่อเป็นทหารรับจ้าง แต่ได้รับการปฏิเสธ	
1874 เมจิที่ 7	- Enomoto Takeaki ขณะที่ดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตรัสเซียได้เสนอให้รัฐบาลญี่ปุ่นซื้อหมู่เกาะตอนใต้ คือหมู่เกาะมาเรียนา (Mariana) ในมหาสมุทรแปซิฟิกทางตอนใต้ของญี่ปุ่น และหมู่เกาะแคโรไลน์ (Caroline) ในมหาสมุทรแปซิฟิกทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศปาปัวนิวกินี ทั้งยังเสนอให้รัฐบาลตั้งอาณานิคมที่นิวกีนีแต่ได้รับการปฏิเสธ - ตามรายงานของสถานกงสุลญี่ปุ่นในซานฟรานซิสโก มีชาวญี่ปุ่นเป็นชาย 67 คน หญิง 8 คน และเด็ก 4 คน อาศัยอยู่ที่มลรัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา	
1876 เมจิที่ 9	- กลุ่มโอเชียนิค (Oceanic Group) จำนวน 5 คน นำโดย Momotaro Sato เดินทางไปอเมริกาเพื่อเริ่มขายผ้าไหมญี่ปุ่น และสินค้าทั่วไปในนครนิวยอร์ก	
1878 เมจิที่ 11	Nonami Kojiro ชาวจังหวัด Shimane เดินทางถึงเกาะเทอร์สเดย์ (Thursday) [อยู่บริเวณช่องแคบทอร์เรส (Torres) ระหว่างรัฐควีนส์แลนด์และปาปัวนิวกินี]	
1880 เมจิที่ 13	- ชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ที่ซานฟรานซิสโก ในสหรัฐอเมริกา จัดงานเลี้ยงต้อนรับลูกเรือประจำเรือ “Tsukaba” ราชนาวีญี่ปุ่นที่ท่าเรือซานฟรานซิสโก	
1881 เมจิที่ 14	Nakagawa Minchi ชาวจังหวัด Hyogo ออกเดินทางไปเกาะเทอร์สเดย์	

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1882 เมจิที่ 15	Nakagawa Kiryu ชาวจังหวัด Wakayama, Watanabe Shunnosuke ชาวจังหวัด Hiroshima ออกเดินทางไปเกาะเทอร์สเดย์	
1883 เมจิที่ 16	- รัฐบาลเมจิแก้ไข “พระราชกฤษฎีกาการเกณฑ์ทหาร” อนุญาตให้นักเรียนในต่างประเทศผ่อนผันการเกณฑ์ทหาร ทำให้จำนวนชายชาวญี่ปุ่นที่ต้องการเดินทางไปศึกษาต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น เพราะต้องการผ่อนผันการเกณฑ์ทหาร - จอห์น มิลเลอร์ (John Miller) ชาวอังกฤษยื่นคำร้องต่อรัฐบาลเมจิ จ้างนักดำน้ำชาวญี่ปุ่นไปเป็นแรงงานเก็บหอยมุกที่เกาะเทอร์สเดย์ รัฐบาลญี่ปุ่นอนุญาต	
1884 เมจิที่ 17	Goto Taketaro คนของรัฐบาลญี่ปุ่น, Suzuki Kei สำรวจหมู่เกาะมาแชล (Marshall) ในเขตแปซิฟิกตอนกลาง - รัฐบาลฮาวายแต่งตั้งกงสุลใหญ่โรเบิร์ต ไอร์วิน (Robert Irwin) เป็นตัวแทนของสำนักงานตรวจคนเข้าเมืองช่วยเหลือแรงงานชาวญี่ปุ่นที่อพยพไปยังเกาะฮาวาย	
1885 เมจิที่ 18	- กลุ่มผู้อพยพภายใต้สัญญาระหว่างรัฐบาลญี่ปุ่นกับฮาวายกลุ่มแรกจำนวน 945 คน อพยพไปทำงานในไร่อ้อยที่ฮาวายภายใต้สัญญา 3 ปี - สภาคองเกรสแห่งสหรัฐออกกฎหมายสัญญาแรงงาน เพื่อยับยั้งแรงงานสัญญาเดินทางเข้าสหรัฐอเมริกา	
1886 เมจิที่ 19	- รัฐบาลญี่ปุ่นและฮาวายทำข้อตกลงผู้อพยพ - นักธุรกิจชาวอังกฤษส่งผู้อพยพ 40 คนไปยังเกาะเทอร์สเดย์ในมหาสมุทรแปซิฟิก	

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1887 เมจิที่ 20	- งานเขียนเรื่อง “สถานการณ์แปซิฟิกใต้” (南洋時事) ของ Shigetaka Shiga และเรื่อง “การอพยพไปยังอเมริกา” (米国移住論) ของ Sanji Muto ส่งเสริมให้มีผู้อพยพถาวรจำนวนมากขึ้น	ประเทศสยามและญี่ปุ่นลงนามใน “ปฏิญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างประเทศสยามกับประเทศญี่ปุ่น” สถาปนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก (วันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2430 / ค.ศ. 1887)
1888 เมจิที่ 21	- ตั้งสถานกงสุลญี่ปุ่นที่มะนิลา - มีการโฆษณาชักชวนเกษตรกรชาวญี่ปุ่น 100 คนให้ไปบุกเบิกที่ดินทำไร่อ้อยในรัฐควีนส์แลนด์ โดยที่กระทรวงการต่างประเทศให้จังหวัด Kanagawa จ่ายเงินให้นายจ้างเป็นค่าเดินทางกลับของแรงงานจำนวน 9 ปอนด์อังกฤษต่อคน	วันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2431 / ค.ศ. 1888 บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามได้รับหนังสือพระราชทานพระบรมราชานุญาต ขุดคลองโครงการรังสิตเป็นเวลา 25 ปี และเริ่มขุดคลองสายแรกในพ.ศ. 2433 / ค.ศ. 1890
1889 เมจิที่ 22	- ตั้งสถานกงสุลญี่ปุ่นที่สิงคโปร์ - Taguchi Ukichi ตั้งบริษัท South Island Trading เพื่อเป็นกองทุนช่วยเหลือชนชั้นซามูไรข้ามไปที่เกาะเทอร์สเดย์	

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1891 เมจิที่ 24	- หนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษในซานฟรานซิสโกเริ่มโจมตีแรงงานชาวญี่ปุ่น - ตั้งสมาคมชาวญี่ปุ่น (大日本人会) ขึ้นที่ซานฟรานซิสโก - Enomoto Takeaki ขณะที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศตั้งแผนกผู้อพยพขึ้นในสำนักเลขาธิการรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศเพื่อส่งเสริมการอพยพแบบถาวร - Miyake Setsurei นักปรัชญาและนักเขียนชาตินิยมร่วมกับคณะออกเดินทางสำรวจแมนจูเรีย, นิวแคลิโดเนีย (New Caledonia), นิวกีนี และมีความคิดว่า ญี่ปุ่นควรที่จะศึกษาความเป็นไปของเอเชียเพื่อต่อต้านจักรวรรดินิยมตะวันตกและรักษาความโดดเด่นของญี่ปุ่นให้สวยงาม - ตั้งบริษัทผู้อพยพ Kichizai (吉佐移民会社) - Moriyuki Tsuneya ตีพิมพ์ “การขยายตัวในต่างประเทศของชาวญี่ปุ่น”(海外殖民論) เพื่อเพิ่มจำนวนคนญี่ปุ่นในต่างประเทศ - บริษัท Japan Kissa Emigration ตั้งขึ้น	
1892 เมจิที่ 25	- Enomoto Takeaki รัฐมนตรีต่างประเทศวางแผนการพัฒนาในเม็กซิโก - บริษัทผู้อพยพ Kichizai ทำสัญญากับนิวแคลิโดเนีย ส่งคนญี่ปุ่นไป 600 คน เพื่อทำงานในเหมืองนิกเกิล - Iwamoto Chitsuma, Ishibashi Usaburo เดินทางมาประเทศสยาม - กระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่นส่ง Takahashi Akiraไปสำรวจหมู่เกาะนิวเฮบริดีส์ [New Hebrides - ตั้งอยู่ในมหาสมุทรแปซิฟิกตอนใต้] และหมู่เกาะฟิจิ - บริษัทผู้อพยพ Kichizai ส่งแรงงานญี่ปุ่น 50 คน ไปทำไร่ที่รัฐควีนส์แลนด์	- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มต้นปฏิรูปการปกครองยกเลิกระบบจตุสดมภ์จัดตั้งกระทรวงแบบใหม่ 12 กระทรวง (วันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1892 / พ.ศ. 2435) -เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรพาณิชยการ (ค.ศ. 1892 – 1896 / พ.ศ. 2435 – 2439)

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1893 เมจิที่ 26	- เกิดการปฏิวัติในฮาวาย และอาณาจักรถูกโค่นในเดือนกุมภาพันธ์ - สมาคมอาณานิคม (殖民協会) ตั้งขึ้นภายใต้การนำของ Enomoto Takeaki อดีตรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศ และได้รับเลือกเป็นประธานคนแรก (กุมภาพันธ์) - กระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่นให้ไซโตมิกิ (Saito Miki) กงสุลที่สิงคโปร์สำรวจชายฝั่งคาบสุมทรมลายู - มีแรงงาน 10 คนไปทำงานตัดไม้ที่อินโดนีเซีย - บริษัทผู้อพยพ Kichizai ส่งแรงงาน 520 คนไปทำไร่ที่รัฐควีนส์แลนด์ - ผู้อพยพประมาณ 130 คน ที่เดินทางไปฮาวายภายใต้สัญญาระหว่างรัฐเดินทางไปทำงานต่อที่กัวเตมาลา	
1894 เมจิที่ 27 สงครามจีน - ญี่ปุ่นเริ่มขึ้น ชาวญี่ปุ่นจำนวนมากเข้าสู่เกาหลีและแมนจูเรีย	- ประกาศใช้ “ระเบียบว่าด้วยการคุ้มครองผู้อพยพ” (Emigrant Protection Ordinance) - รัฐบาลอนุญาตให้เอกชนในนามของบริษัทผู้อพยพ (移民協会) ดำเนินการส่งผู้อพยพอย่างเต็มรูปแบบ - กระทรวงต่างประเทศญี่ปุ่นให้ Saito Miki กงสุลประจำสิงคโปร์สำรวจประเทศสยาม (เดินทางเข้ามาวันที่ 31 มีนาคม ค.ศ 1894) - กระทรวงต่างประเทศญี่ปุ่นให้ Tsunejirou Nakagawa กงสุลประจำฮ่องกง สำรวจตอนเหนือเกาะบอร์เนียว - การอพยพไปฮาวายเปลี่ยนจากสัญญาระหว่างรัฐ (官約移民) เป็นการอพยพส่วนตัวระบบ (私約移民) - บริษัทผู้อพยพ Kichizai อพยพชาวญี่ปุ่น 425 คน ไปยังรัฐควีนส์แลนด์เพื่อบุกเบิกที่ดิน - บริษัทผู้อพยพ Kichizai อพยพชาวญี่ปุ่น 305 คน ไปอยู่ที่เกาะฟิจิในมหาสมุทรแปซิฟิกตอนใต้ - บริษัทผู้อพยพ Kichizai ส่งคนไปที่กัวเดอลุป (Guadeloupe) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของทะเลแคริบเบียน 490 คน	Inagaki Manjiro ประธานสมาคมเอเชีย (ในเวลาต่อมาดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศสยาม คนแรก) เดินทางมาประเทศไทยพร้อมกับ Saito Miki กงสุลประจำสิงคโปร์ วันที่ 31 มีนาคม ค.ศ. 1894 / พ.ศ. 2437

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1895 เมจิที่ 28	- Iwamoto Chitsuna ชักชวนชาวญี่ปุ่น 32 คน อพยพมาที่ประเทศสยาม ตั้งบริษัท Siam Colony Company - ผู้อพยพชาวญี่ปุ่นในฟิจิ เสียชีวิต 101 คน - Miyazaki Toten พาผู้อพยพจำนวน 20 คน มาที่ประเทศสยาม - ผู้อพยพชาวญี่ปุ่นบนเกาะ กัวเดอลุป (Guadeloupe) 184 คน เดินทางกลับญี่ปุ่น - ญี่ปุ่นทำสนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับบราซิล	
1896 เมจิที่ 29	- รัฐบาลญี่ปุ่นประกาศใช้ “กฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองผู้อพยพ” ให้อำนาจบริษัทดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับผู้อพยพ รวมทั้งดูแลและปกป้องผลประโยชน์ของผู้อพยพ - Ishihara Tetsunosuke นำผู้อพยพ 30 คน ไปที่เมือง Kubon มาเลย์ - Ogawa Kiyo พาชาวประมง 10 คน ไปทำประมงบริเวณน่านน้ำสิงคโปร์ - ตั้งกิจการไปรษณีย์ทางน้ำ และการเดินเรือที่ออสเตรเลีย - รัฐบาลออสเตรเลีย กำหนดให้ใช้กฎหมายควบคุมผู้อพยพที่ออกใน ค.ศ. 1888 กับทุกเชื้อชาติสัญชาติในทุกรัฐ - กระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่นลงนามในสนธิสัญญาการอพยพย้ายถิ่นกับรัฐบาลรัฐควีนส์-แลนด์ - การอพยพย้ายถิ่นของคนญี่ปุ่นอยู่ภายใต้ระบบการควบคุมของกระทรวงการต่างประเทศ - บริษัท Nippon Yusen เปิดเส้นทางการเดินเรือไปยังซีแอตเทิล	Inagaki ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยคนแรก (ค.ศ. 1896 – 1905 / พ.ศ. 2439 – 2448)

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1897 เมจิที่ 30	- Enomoto Takeaki ส่งแรงงานผู้อพยพชาวญี่ปุ่นกลุ่มแรก 34 คน ไปยังเมืองเชียบัส (Chiapas) เม็กซิโกเพื่อจัดตั้งอาณานิคมเกษตร (Agriculture Colony) มักเรียกกันว่า “อาณานิคม Enomoto” - ญี่ปุ่นตั้งสถานกงสุลที่ซิดนีย์ - เกิดการประท้วงขับไล่ชาวญี่ปุ่นในรัฐควีนส์แลนด์ กระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่นจึงออกกฎห้ามเดินทางไปเกาะเทอร์สเดย์ รัฐควีนส์แลนด์ (ในเวลานั้นมีชาวญี่ปุ่นในออสเตรเลีย มากกว่า 2,000 คน โดยเป็นแรงงานเก็บหอยมุกที่เกาะเทอร์สเดย์ 900 คน) - แรงงานที่มาบุกเบิกทำไร่ 900 คน ผู้ประกอบการร้านค้า, ร้านซักรีดในซิดนีย์และเมลเบิร์น 200 คน (เดือน ส.ค.) - ญี่ปุ่นมากกว่า 1,000 คนไม่ได้รับอนุญาตให้ขึ้นบกที่ท่าเรือโฮโนลูลู ฮาวาย	
1898 เมจิที่ 31	- รัฐบาลญี่ปุ่นประท้วงต่อต้านการผนวกฮาวายของสหรัฐอเมริกา - รัฐบาลรัฐควีนส์แลนด์ ปรับแก้กฎหมาย “การทำประมงหอยมุกและปลิงทะเล” ใหม่ โดยอนุญาตให้เรือประมงของชาวอังกฤษเท่านั้น ทั้งคนที่ทำประมงอยู่แล้ว และชาวประมงใหม่ ขณะเดียวกัน ไม่ออกใบอนุญาตให้เรือประมงใหม่ที่เป็นของชาวญี่ปุ่นทำประมงหอยมุกและปลิงทะเลได้ - ประธานาธิบดีเปรูออกคำสั่งให้แรงงานสัญญาระหว่างรัฐเข้าประเทศ	ประเทศสยามและญี่ปุ่นลงนามใน “หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี การค้าและการเดินเรือ” ค.ศ. 1898 / พ.ศ. 2441
1899 เมจิที่ 32	- ผู้อพยพกลุ่มแรก 790 คน ออกเดินทางไปยังเปรู - วิกฤตการณ์โรคระบาดเกิดขึ้นที่ไชน่าทาวน์ โฮโนลูลู ฮาวาย	

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1900 เมจิที่ 33	- แรงงานอพยพไปฮาวายภายใต้สัญญาระหว่างรัฐเริ่มเปลี่ยนเป้าหมายอพยพไปยังชายฝั่งตะวันตกของสหรัฐอเมริกา และจำนวนผู้อพยพเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี - ผู้อพยพจากโอกินาวากลุ่มแรก 27 คน เดินทางถึงท่าเรือโฮโนลูลู ฮาวาย - ตัวเลขผู้ปลอมแปลงหนังสือเดินทางอพยพเข้าชายฝั่งตะวันตกของสหรัฐอเมริกาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว - การประชุมพลเมืองจัดขึ้นที่ซานฟรานซิสโก สหรัฐอเมริกา และได้ข้อสรุปให้ขับไล่ชาวญี่ปุ่น - ชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในซานฟรานซิสโกตั้งสภาประสานงานญี่ปุ่น (Japanese Liaison Council) - รัฐบาลญี่ปุ่นยุติการออกหนังสือเดินทางให้แรงงานญี่ปุ่นที่เดินทางไปยังสหรัฐอเมริกาและบริทิชโคลัมเบียชั่วคราวเพื่อตอบสนองต่อกระแสต่อต้านการตั้งถิ่นฐานชาวญี่ปุ่นในชายฝั่งตะวันตกของสหรัฐอเมริกา - กระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่นทำสนธิสัญญาความร่วมมือ เรื่องการอพยพย้ายถิ่นกับรัฐบาลรัฐควีนส์แลนด์ - ตั้งบริษัทผู้อพยพตะวันออก (東洋移民会社) มีผู้อพยพไปอยู่ที่นิวแคลิโดเนียจำนวนมาก	
1901 เมจิที่ 34	- รัฐบาลสหพันธรัฐออสเตรเลียกำหนดกฎหมายการอพยพย้ายถิ่นของสหพันธรัฐโดยอยู่บนหลักการชาติพันธุ์ชนผิวขาวแบบ Natal และพยายามปฏิเสธผู้อพยพด้วยการเลือกใช้ภาษายุโรปตะวันออก ข้อสอบที่ยากต่อการตอบคำถาม - สถานกงสุลญี่ปุ่นที่ซิดนีย์ ปรับฐานะให้มีอำนาจมากขึ้น	

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1902 เมจิที่ 35	- บังคับใช้ “กฎหมายจำกัดการอพยพย้ายถิ่น” เพื่อควบคุมการถ่ายถิ่นฐานของคนญี่ปุ่น แต่ขณะเดียวกันก็ออกใบอนุญาตให้ชาวตะวันตกว่าจ้างชาวญี่ปุ่นให้ไปทำงานในกิจการเก็บหอยมุกที่หมู่เกาะเทอร์สเดย์ - Kasada Naokichi, Nakagawa Kikuzo เริ่มกิจการทำสวนยางบนแหลมมาเลย์	
1903 เมจิที่ 36	- รัฐบาลญี่ปุ่น อนุญาตให้มีการอพยพย้ายถิ่นฐานฟิลิปปินส์ได้อย่างอิสระ โดยตั้งบริษัทผู้อพยพ (移民会社) ขึ้นมาเพื่อกำกับดูแลผู้อพยพ - นายพลเคนอน (Kenon) เป็นผู้แทนรัฐบาลฟิลิปปินส์เดินทางมาทำสัญญาตั้งบริษัทเดินเรือและอพยพแรงงานกับรัฐบาลญี่ปุ่นที่โกเบ - ผู้อพยพกว่า 3,000 คน เดินทางไปฟิลิปปินส์เพื่อก่อสร้างทางหลวง - ผู้อพยพมากกว่า 120 คนไปชิลีเพื่อทำงานในเหมืองถ่านหิน - Iwata Yoshito และพวก ปิดรับสมัครแรงงานญี่ปุ่นในมะนิลา เพื่อส่งไปทำงานในโรงงานที่รัฐเบงเกวต (Benguet) ในฟิลิปปินส์ แรงงาน 1,470 คน ออกเดินทางไปฟิลิปปินส์	

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1904 เมจิที่ 37 สงครามรัสเซีย ญี่ปุ่นเข้ายึดครองเกาหลีและแมนจูเรีย ชาวญี่ปุ่นหลายพันคนเข้าสู่เกาหลีและแมนจูเรีย	- ชาวญี่ปุ่นประมาณ 150 คน ที่อยู่ในมะนิลาเดินทางไปตั้งถิ่นฐานที่ Davao บนเกาะมินดาเนา ซึ่งภายหลังกลายเป็นชุมชนชาวญี่ปุ่นที่ใหญ่ที่สุดในเกาะนี้ - ชาวญี่ปุ่น 1,626 คน อพยพไปฟิลิปปินส์ - Ota Kyosaburo นำชาวญี่ปุ่น 180 คน ไปที่ดาเวา (Davao) - ออกกฎควบคุมการอพยพไปที่เกาะเทอร์สเดย์เป็นการเฉพาะ	
1905 เมจิที่ 38	- หนังสือพิมพ์ The San Francisco Chronicle สนับสนุนการขับไล่ชาวญี่ปุ่น - สันนิบาตการขับไล่ชาวเอเชีย (Asiatic Exclusion League) ถูกตั้งขึ้นที่ซานฟรานซิสโก - เปิดกิจการบริษัทอพยพ Oriental อพยพคนขึ้นไปอยู่บนเกาะที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ	
1906 เมจิที่ 39	- แผ่นดินไหวครั้งใหญ่เกิดขึ้นที่ซานฟรานซิสโก ส่งผลให้เมืองเสียหายครั้งใหญ่ มีรายงานผู้เสียหายชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในเมืองประมาณ 10,000 คน - การเจรจาระหว่างรัฐบาลสหรัฐฯ และญี่ปุ่นเกิดขึ้นเพื่อยุติวิกฤตการณ์การแบ่งเชื้อชาติ และปัญหาการอพยพของชาวญี่ปุ่นจากฮาวาย - Takahashi Ichiro เดินทางไป Indochina (เวียดนามในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส	

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1907 เมจิที่ 40	- ข้อตกลงสุภาพบุรุษ (The Gentlemen's Agreement) ระหว่างประเทศญี่ปุ่นกับสหรัฐฯ ใน ค.ศ. 1907-1908 และข้อตกลงกับแคนาดา ศ.ศ. 1908 มีผลให้ผู้อพยพไปยัง 2 ประเทศ ลดน้อยลง แรงงานชาวญี่ปุ่นจำนวนมากมุ่งหน้าไปยังเม็กซิโก รวมทั้งเปลี่ยนจุดมุ่งหมายไปที่อเมริกาใต้ เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ - จากข้อตกลงสุภาพบุรุษ ประธานาธิบดีธีโอดอร์ รูสเวลต์ (Theodore Roosevelt) ออกห้ามไม่ให้แรงงานญี่ปุ่นอพยพจากฮาวายมายังแผ่นดินสหรัฐอเมริกา - กลุ่มผู้ประท้วงโจมตีร้านอาหารญี่ปุ่นในซานฟรานซิสโก - จลาจลต่อต้านชาวจีนและญี่ปุ่น ที่แวนคูเวอร์ บริทิชโคลัมเบีย - Ryo Mizuno ผู้อำนวยการบริษัท Empire Emigration และรัฐบาลเซาเปาโล ได้ข้อสรุปตกลงรับผู้อพยพจากญี่ปุ่น - Ota ตั้งบริษัท Ota Industrial Company ที่ดาเวา	

เวลา	เหตุการณ์สำคัญ	เหตุการณ์ในประเทศสยาม
1908 เมจิที่ 41	- ชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ที่ซานฟรานซิสโกตั้งสมาคมญี่ปุ่น (Japanese Association) ญี่ปุ่นและรัฐบาลแคนาดาได้ข้อสรุปจำกัดจำนวนผู้อพยพญี่ปุ่นในแคนาดา - ผู้อพยพไปประเทศบราซิลกลุ่มแรกออกเดินทาง (เรือ S.S. Kasato Maru ออกเดินทางจากท่าเรือโกเบโดยมีผู้อพยพญี่ปุ่นจำนวน 781 คน) - สิงคโปร์ออกหนังสือพิมพ์ “Nanyo shimpo” (南洋新聞) - Takasuga Osamu ปัญญาชนและนักการเมืองซึ่งอพยพไปอยู่ที่ออสเตรเลียมีบทบาทสำคัญในการใช้ระบบชลประทานเพื่อปลูกข้าว ได้สร้างทำนบน้ำบริเวณแม่น้ำเมอร์เรย์ (Murray River) เพื่อทำการเกษตร	
1909 เมจิที่ 42	- ชาวญี่ปุ่น 160 คน ที่อพยพไปบราซิลอพยพอีกครั้งไปอาร์เจนตินา - ตั้งสถานกงสุลที่ปัตตาเวีย (ปัจจุบัน คือ จาการ์ตา) - แรงงานญี่ปุ่นประท้วงหยุดงานที่ไร่อ้อยเมือง Oahu ฮาวาย	
1911 เมจิที่ 44	- มีสวนยางที่ชาวญี่ปุ่นเป็นเจ้าของ 79 แห่งบนคาบสมุทรมาเลย์ - ชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ที่นิวแคลิโดเนียมีจำนวนมากกว่า 1,934 คน	

หมายเหตุ : เพื่อความสะดวกในการสืบค้น ชื่อเฉพาะภาษาญี่ปุ่นที่คนไทยไม่คุ้นเคยจะทับศัพท์ด้วยตัวอักษรโรมันจิที่ใช้กันโดยทั่วไปและคำสำคัญบางคำจะกำกับเพิ่มเติมไว้ด้วยตัวอักษรคันจิ

รวบรวมและเรียบเรียงจาก :

Japan International Cooperation Agency Yokohama International Center. **Japanese Overseas Migration Museum Guide to Exhibits**. Yokohama :Takayama Printing, 2004.

http://www.janm.org/projects/inrp/english/overview.htm

藤崎 康夫（編者）. 日本人移民４アジア・オセアニア. 東京：日本図書センター, 1997.

บทที่ 2

แนวปฏิบัติที่ดีสู่ความสำเร็จในการพัฒนาธุรกิจคาแรกเตอร์ของญี่ปุ่น: บทเรียนสำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย[1]

ศุภเจตน์ จันทร์สาส์น และ ศศิประภา พันธนาเสวี

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อสร้างแนวทางการยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยโดยอาศัยแนวปฏิบัติที่ดีจากธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น โดยงานวิจัยเรื่องนี้ได้อาศัยการทบทวนวรรณกรรมร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกต่อผู้เกี่ยวข้องกับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น เพื่อทำการวิเคราะห์และศึกษาเปรียบเทียบสถานการณ์ทางธุรกิจและปัจจัยที่กำหนดความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น เพื่อสังเคราะห์แนวปฏิบัติที่ดีที่ทำให้ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จ และสร้างข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติที่เป็นไปได้สำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยจากแนวปฏิบัติที่ดีดังกล่าว จากการศึกษาพบว่าธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยยังมีขนาดเล็กมากและมีความได้เปรียบในการแข่งขันต่ำ อันเป็นผลมาจากกลยุทธ์ในการออกแบบและพัฒนาคาแรกเตอร์และการทำการตลาดที่ยังไม่ตรงกับไลฟ์สไตล์ของผู้บริโภค และการขาดความร่วมมือจากธุรกิจอื่น ๆ ในประเทศในการนำเอาตัวคาแรกเตอร์ไทยไปใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ ทั้งนี้ ผู้ประกอบการ สมาคมวิชาชีพ สถาบันการศึกษา และภาครัฐ จำเป็น

[1]งานวิจัยเรื่องนี้ได้รับเงินทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ต้องทำงานร่วมกันในเชิงบูรณาการ รวมทั้งปรับปรุงการดำเนินงานไปในทิศทางที่เหมาะสมตามแผนที่ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่กำหนด เพื่อยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยในระยะยาว

คำสำคัญ: แนวปฏิบัติที่ดี ธุรกิจคาแรกเตอร์ ห่วงโซ่คุณค่า แผนที่คลัสเตอร์ ความได้เปรียบในการแข่งขัน

1. บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันประเทศไทยติดอยู่ในปัญหากับดักรายได้ปานกลาง (Middle Income Trap) ภายใต้โมเดลเศรษฐกิจไทย 3.0 ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่เน้นอุตสาหกรรมหนักเพื่อการส่งออก ทำให้เกิดปัญหาการพัฒนาที่ไม่สมดุลและความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ส่งผลต่อความยั่งยืนของการพัฒนาเศรษฐกิจ อีกทั้งปัญหาจะทวีความรุนแรงขึ้นภายใต้สังคมสูงวัยซึ่งประชากรวัยแรงงานจะมีสัดส่วนลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับประชากรวัยสูงอายุอีกด้วย ทำให้ความสามารถในการแข่งขันของประเทศไทยต่ำลงไปอีก เพื่อก้าวข้ามปัญหาดังกล่าว ประเทศไทยจึงได้หันมาพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้โมเดล “เศรษฐกิจไทย 4.0” (Thailand 4.0) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่มีมูลค่าสูงด้วยนวัตกรรม (Innovation Driven Economy) โดยจะขับเคลื่อนเศรษฐกิจใน 3 มิติ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงจากสินค้าโภคภัณฑ์ไปสู่สินค้านวัตกรรม การเปลี่ยนแปลงจากการขับเคลื่อนประเทศด้วยอุตสาหกรรมเป็นการขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม ความคิดสร้างสรรค์ และเทคโนโลยี และการเปลี่ยนแปลงจากภาคการผลิตเป็นภาคบริการ (กระทรวงอุตสาหกรรม, 2559)

อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยยังมิใช่ผู้นำทางด้านนวัตกรรมและเทคโนโลยี ดังนั้น การขับเคลื่อนเศรษฐกิจไทย 4.0 โดยอาศัยนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่ทันสมัยอาจเป็นไปได้ยากในระยะสั้น ทำให้การขับเคลื่อนในระยะสั้นอาจต้องเริ่มต้นจากธุรกิจหรืออุตสาหกรรมที่เน้นการใช้ความคิดสร้างสรรค์ (Creativity) อันเป็นจุดแข็งของประเทศไทยมากกว่านวัตกรรมและเทคโนโลยี ซึ่งจากการศึกษาสถานภาพของ

เศรษฐกิจสร้างสรรค์ของประเทศไทย พบว่าอุตสาหกรรมงานสร้างสรรค์และออกแบบ (Functional Creation) คืออุตสาหกรรมที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูงที่สุด สะท้อนความสามารถในด้านงานสร้างสรรค์ของประเทศไทยได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ ธุรกิจคาแรกเตอร์ (Character Business) เป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมงานสร้างสรรค์และออกแบบที่ขับเคลื่อนด้วยความคิดสร้างสรรค์ กลยุทธ์การตลาด และการสร้างความร่วมมือเป็นหลัก กล่าวคือ ธุรกิจคาแรกเตอร์สามารถประสบความสำเร็จได้ด้วยกลไกดังกล่าว โดยที่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมิได้มีบทบาทสำคัญมากนักนั่นเอง

งานวิจัยเรื่องนี้ได้เล็งเห็นความสำเร็จของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น อาทิ บริษัท Sanrio บริษัท San X บริษัท LINE FRIENDS บริษัท Pokemon และอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งได้รับการยอมรับในตลาดโลกอย่างกว้างขวางและมีการพัฒนาคาแรกเตอร์เป็นสินค้าและบริการอย่างหลากหลายจนกลายเป็นสินค้าส่งออกที่เป็นอัตลักษณ์ของประเทศ สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศได้อย่างมหาศาล ซึ่งงานวิจัยในอดีตจำนวนมากพบว่า ความสำเร็จของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นมิได้มาจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี แต่มาจากกลยุทธ์ในการออกแบบและพัฒนาตัวคาแรกเตอร์และกลยุทธ์การตลาดที่มีประสิทธิภาพ ในขณะเดียวกัน งานวิจัยนี้ได้เล็งเห็นว่าคนไทยมีความสามารถในการออกแบบคาแรกเตอร์เป็นอย่างสูง แต่ยังมีข้อจำกัดทางด้านกลยุทธ์ในการสร้างความได้เปรียบและการยอมรับให้แก่คาแรกเตอร์ ทำให้ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยยังไม่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้อย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความเชื่อมั่นว่าการเรียนรู้จากความสำเร็จของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นจะสามารถเป็นประโยชน์ต่อการสร้างแนวปฏิบัติที่ดีในการพัฒนาความสามารถในการแข่งขันและการยกระดับมูลค่าเพิ่มให้แก่ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย นำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย ช่วยส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมสร้างสรรค์เศรษฐกิจสร้างสรรค์ และการพัฒนาเศรษฐกิจที่ยั่งยืนของประเทศไทยต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ ได้แก่ (1) เพื่อศึกษาสถานการณ์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น (2) เพื่อพัฒนาแผนที่คลัสเตอร์ของธุรกิจคาแรกเตอร์

ไทยและญี่ปุ่น (3) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่กำหนดความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น และ (4) เพื่อสร้างแนวปฏิบัติที่ดีสำหรับการยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย

1.3 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

1. คาแรกเตอร์ (Character) หมายถึง เอกลักษณ์ (Entity) ซึ่งถูกสร้างสรรค์ขึ้นโดยจินตนาการในเกมส์ การ์ตูน แอนิเมชั่น แอพพลิเคชั่นและเนื้อหาออนไลน์ เอกลักษณ์ที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อการพาณิชย์โดยเฉพาะ และเอกลักษณ์ที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นจากตัวมาสคอตต่าง ๆ โดยไม่รวมถึงดารา นักแสดง และศิลปินที่เป็นมนุษย์

2. ธุรกิจคาแรกเตอร์ (Character Business) ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึง ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ตัวคาแรกเตอร์และใช้ประโยชน์จากตัวคาแรกเตอร์ในการสร้างมูลค่าเพิ่มในเชิงพาณิชย์ในลักษณะต่าง ๆ เช่น การขายลิขสิทธิ์ตัวคาแรกเตอร์ การใช้ตัวคาแรกเตอร์เพื่อพัฒนาสินค้าและบริการ การใช้ตัวคาแรกเตอร์เพื่อการโฆษณาและเพื่อการบันเทิงในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น

3. คาแรกเตอร์แบบ Original Character หมายถึง ตัวคาแรกเตอร์ที่ถูกพัฒนาเป็นตัวคาแรกเตอร์เชิงพาณิชย์ตั้งแต่เริ่มต้น ทั้งคาแรกเตอร์ที่นำไปผลิตเป็นสินค้าและบริการ และคาแรกเตอร์ที่นำไปผลิตเป็นเนื้อหาดิจิทัล โดยมิได้เป็นคาแรกเตอร์ในเกมส์และแอนิเมชั่นหรือเป็นตัวมาสคอตมาก่อน

1.4 การทบทวนวรรณกรรม

ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นเริ่มต้นขึ้นในทศวรรษที่ 1980 และมีการเติบโตอย่างต่อเนื่อง จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่ามีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นอย่างกว้างขวางทั้งโดยนักวิชาการในประเทศญี่ปุ่นและในต่างประเทศ อีกทั้งยังมีการสำรวจสถานภาพของอุตสาหกรรมอย่างเป็นระบบซึ่งดำเนินการโดย Yano Research Institute โดยสถาบันดังกล่าวได้ทำการสำรวจมูลค่าตลาดของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้จากการสำรวจในปี ค.ศ. 2016 พบว่ามูลค่าตลาด

ของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นมีมูลค่าประมาณ 2.45 ล้านล้านเยน แบ่งเป็นมูลค่าสินค้าและบริการคาแรกเตอร์ ประมาณ 1.23 ล้านล้านเยน และมูลค่าการขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ญี่ปุ่นประมาณ 1.22 ล้านล้านเยน (Yano Research Institute, 2016) สถิติดังกล่าวสะท้อนว่าธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นไม่ใช่อุตสาหกรรมขนาดเล็ก แต่ถือเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่มีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญ อีกทั้งยังเป็นอุตสาหกรรมที่ส่งผลดีต่อภาพลักษณ์และแบรนด์ของประเทศญี่ปุ่น ซึ่งส่งผลดีต่ออุตสาหกรรมอื่น ๆ มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการท่องเที่ยว

ทั้งนี้ ความสำเร็จของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นทำให้มีงานศึกษาวิจัยจำนวนมากที่ให้ความสนใจศึกษาธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น โดยประเด็นสำคัญที่มีการศึกษาอย่างกว้างขวางคือปัจจัยที่ทำให้ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จ จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า ความสำเร็จของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นในตลาดโลกถูกขับเคลื่อนโดยการออกแบบคาแรกเตอร์ที่มีลักษณะน่ารัก มีความเฉพาะตัวแบบญี่ปุ่น ซึ่งเรียกว่า Kawaii (Wai-Ming, 2001; Tobin, 2004) เรียบง่าย (Hosany et al., 2013) ชดเชยโลกของความจริงที่กดดันและโหดร้ายที่คนทั่วไปต้องเผชิญในปัจจุบัน (McVeigh, 2000) มีเรื่องราวและเข้าถึงคนง่าย (Kanai et al., 2014) มีคุณลักษณะที่เป็นเหมือนเพื่อน สร้างความผูกพันตั้งแต่เด็กจนโต ทำให้เกิดความรู้สึกถวิลหาช่วงเวลาในวัยเด็กซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้บริโภคกลุ่มนี้ยังคงซื้อหาสินค้าคาแรกเตอร์อย่างต่อเนื่องแม้จะโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว และการมีสินค้าคาแรกเตอร์ที่ครอบคลุมผู้บริโภคทุกเพศทุกวัย (Wai-Ming, 2001; Buckingham and Sefton-Green, 2003; Hosany et al., 2013)

นอกจากนี้ ความสำเร็จของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นยังถูกขับเคลื่อนโดยการสร้างความร่วมมือระหว่างธุรกิจคาแรกเตอร์กับธุรกิจอื่น ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ และใช้กลยุทธ์ Localization ซึ่งให้สิทธิ์แก่ผู้ซื้อลิขสิทธิ์ในการปรับเปลี่ยนรูปแบบตัวคาแรกเตอร์ให้เหมาะกับตลาดในพื้นที่ (Hosany et al., 2013; Isomura et al., 2015) นอกจากนี้ ความสำเร็จของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นยังเป็นผลมาจากความสำเร็จของธุรกิจเกมส์และแอนิเมชั่นของญี่ปุ่นในตลาดโลก (Itagoshi 2014) อีกด้วย

จากการทบทวนงานวิจัยของ Kamata et al. (2014) และ Isomura et al. (2015) ยังพบว่ากลยุทธ์สำคัญอีกหนึ่งประการคือ การยกเว้นการเก็บค่าลิขสิทธิ์ (Royalty Free) ในกรณีของ Kumamon ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ Kumamon โด่งดังไปทั่วประเทศและทั่วโลก และ Isomura et al. (2015) ยังได้ระบุว่าความสำเร็จของ Kumamon มาจากกลยุทธ์ในการประชาสัมพันธ์ที่ชาญฉลาดและการใช้ Social Media อย่างมีประสิทธิภาพของจังหวัด Kumamoto อีกด้วย

1.5 ช่องว่างการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมทำให้พบว่าช่องว่างการวิจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยคือการที่ยังไม่มีการศึกษาและวิจัยอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยแต่อย่างใด ซึ่งมีสาเหตุมาจากการที่ธุรกิจคาแรกเตอร์ถือเป็นธุรกิจที่ใหม่มากสำหรับประเทศไทยนั่นเอง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศไทยซึ่งกำลังเสียเปรียบในด้านต้นทุนการผลิต ส่งผลทำให้ความได้เปรียบในการผลิตสินค้าที่เน้นใช้แรงงาน (Labor Intensive Product) ในตลาดโลกลดลงอย่างต่อเนื่อง เกิดเป็นความกดดันให้ประเทศต้องเร่งพัฒนาอุตสาหกรรมหรือธุรกิจอื่น ๆ ที่เน้นใช้ทุน (Capital Intensive Industry) เป็นการทดแทน ธุรกิจคาแรกเตอร์ถือเป็นธุรกิจที่น่าสนใจและมีศักยภาพที่จะสามารถแข่งขันในตลาดโลกได้ เนื่องจากเป็นธุรกิจที่ไม่ได้ขับเคลื่อนโดยเทคโนโลยีและนวัตกรรมเป็นหลัก หากแต่เป็นธุรกิจที่ขับเคลื่อนโดยความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการ (Creativity and Imaginary Driven Business) และส่งเสริมโดยกลยุทธ์ทางการตลาด (Marketing Strategies) เป็นหลัก ซึ่งอยู่ในวิสัยที่ประเทศไทยจะสามารถพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันในตลาดโลกได้มากกว่าธุรกิจที่เน้นการใช้เทคโนโลยีสูงอื่น ๆ

จากโอกาสของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยดังกล่าวข้างต้น ทำให้การศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับการพัฒนาธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยถือเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม เนื่องด้วยการศึกษาในเรื่องดังกล่าวไม่ปรากฏในกรณีของประเทศไทย อีกทั้งธุรกิจคาแรกเตอร์ยังถือว่าใหม่มากสำหรับประเทศไทย ทำให้การศึกษาธุรกิจคาแรกเตอร์ของประเทศที่ประสบความสำเร็จเป็นหนทางที่

เหมาะสม ทั้งนี้เพื่อนำเอาบทเรียนจากธุรกิจคาแรกเตอร์ของประเทศดังกล่าวมาพัฒนาเป็นแนวปฏิบัติที่ดีเพื่อการพัฒนาธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยต่อไป ทั้งนี้ จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าธุรกิจคาแรกเตอร์ในระดับโลกถูกยึดครองโดยธุรกิจคาแรกเตอร์จาก 2 ประเทศ ได้แก่ ประเทศสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม คณะผู้วิจัยได้พิจารณาเห็นว่าธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นเหมาะสมที่จะเป็นกรณีศึกษาในงานวิจัยเรื่องนี้มากกว่าธุรกิจคาแรกเตอร์สหรัฐอเมริกา แม้ว่าจะเป็นอันดับสองในตลาดโลกรองจากธุรกิจคาแรกเตอร์สหรัฐอเมริกาก็ตาม

สาเหตุที่ธุรกิจคาแรกเตอร์สหรัฐอเมริกาไม่เหมาะสมสำหรับประเทศไทย เนื่องจากผู้วิจัยพบว่าตัวคาแรกเตอร์สหรัฐอเมริกาที่ประสบความสำเร็จส่วนใหญ่มาจากภาพยนตร์แอนิเมชั่นเป็นหลัก กล่าวคือ ตัวคาแรกเตอร์ที่ประสบความสำเร็จในตลาดโลกเกือบทั้งหมดมาจากภาพยนตร์แอนิเมชั่นของ Walt Disney และ Pixar ตัวอย่างเช่น Elsa จากเรื่อง Frozen; Lightning McQueen จากเรื่อง Cars; Woody และ Buzz Lightyear จากเรื่อง Toy Story และ Mike และ Sulley จากเรื่อง Monster Inc. ร่วมกับคาแรกเตอร์จากแอนิเมชั่น Disney Princess ต่าง ๆ เช่น Snow White; Sleeping Beauty; The Little Mermaid ฯลฯ คาแรกเตอร์ยุคแรก เช่น Mickey Mouse และ Donald Duck ซึ่งความสำเร็จเป็นผลมาจากชื่อเสียงที่มีมาตั้งแต่อดีตและเงินทุนในการสร้างและการตลาดมูลค่ามหาศาล โดยลักษณะของธุรกิจคาแรกเตอร์และปัจจัยที่ทำให้ธุรกิจคาแรกเตอร์ประสบความสำเร็จในกรณีของประเทศสหรัฐอเมริกาดังกล่าวเป็นไปได้ยากมากที่ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยจะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีและเงินทุนในการพัฒนานั่นเอง

ในทางตรงกันข้าม เมื่อพิจารณาธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น โดยเฉพาะกรณีของตัวคาแรกเตอร์ของบริษัท Sanrio และ บริษัท San-X รวมทั้ง Kumamon จะพบว่ามีความเป็นไปได้สูงสำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยในการประยุกต์ใช้กลยุทธ์ต่าง ๆ ของตัวคาแรกเตอร์เหล่านี้ เนื่องจากผู้วิจัยพบว่าปัจจัยแห่งความสำเร็จอยู่ที่การออกแบบตัวคาแรกเตอร์ กลยุทธ์ทางการตลาด และกลยุทธ์ในการสร้างแบรนด์

และการโฆษณาเป็นหลัก ในขณะที่การพัฒนาตัวคาแรกเตอร์ดังกล่าวไม่ได้พึ่งพาเทคโนโลยีและเงินทุนเป็นหลักแต่อย่างใด สำหรับกรณีของตัวคาแรกเตอร์ Pokemon แม้จะพัฒนามาจากการ์ตูนแอนิเมชั่น ซึ่งโดยทั่วไปจะมีต้นทุนที่สูงกว่ากรณีของ Original Character และคาแรกเตอร์ที่เป็นตัวมาสคอต แต่ก็เป็นแอนิเมชั่นตอนสั้น ๆ ซึ่งใช้เงินทุนน้อยกว่าภาพยนตร์เป็นอย่างมาก ด้วยสาเหตุดังกล่าว จึงทำให้บทเรียนจากความสำเร็จของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นเหมาะสมต่อการศึกษาวิจัยในเชิงลึกเพื่อนำมาพัฒนาเป็นแนวปฏิบัติที่ดีสำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยมากกว่า

ดังนั้น งานวิจัยเรื่องนี้จะทำการเติมเต็มช่องว่างการวิจัยโดยเน้นการศึกษาสถานการณ์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น และทำการวิเคราะห์ห่วงโซ่คุณค่าและพัฒนาแผนที่คลัสเตอร์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น ทั้งนี้เพื่อนำเสนอความเชื่อมโยงระหว่างธุรกิจคาแรกเตอร์ อุตสาหกรรม องค์กร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ อุตสาหกรรมสนับสนุน อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา สมาคมวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง ก่อนที่จะอาศัยแบบจำลองเพชรแห่งพลวัตรเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น และอาศัยบทเรียนจากธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นเพื่อพัฒนาแนวปฏิบัติที่ดีสำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยต่อไป

1.6 วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งอาศัยการทบทวนเอกสาร สถิติและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกต่อผู้เกี่ยวข้องกับธุรกิจคาแรกเตอร์เป็นเครื่องมือหลัก โดยผู้เกี่ยวข้องกับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยที่ทำการสัมภาษณ์เชิงลึกมีจำนวน 9 คน ได้แก่

1. คุณวิศุทธิ์ พรนิมิตร เจ้าของผลงานคาแรกเตอร์เด็กหญิงมะม่วง (Mamuang Chan)

2. คุณกฤษณ์ ณ ลำเลียง กรรมการผู้จัดการ บริษัท 2Spot Commutation Co. Ltd.

3. คุณกฤษณ์ เงาศรี Production Manager บริษัท เชลล์ฮัท เอ็นเทอร์เทนเมนท์ จำกัด

4. คุณสัญญา เลิศประเสริฐภากร Creative Director บริษัท Zylo Studio จำกัด

5. คุณอรมดี ปุรผาติ Creative Director บริษัท เอ็กซ์ฮาบิชั่น จำกัด

6. คุณณัฐพร กาญจนภูมิ คาแรกเตอร์ดีไซน์เนอร์ บริษัท โตโมแกรม สตูดิโอ จำกัด

7. คุณเยาวนิจ ไชยพร ผู้อำนวยการฝ่ายการตลาดดิจิตอล บริษัท เมืองไทยประกันชีวิต จำกัด (มหาชน)

8. คุณฐิติ ตันติเลิศอนันต์ Social Media Management Officer Integrated Digital Marketing Management ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน)

9. คุณบุญย์ญานุช บุญบำรุงทรัพย์ รองประธานเจ้าหน้าที่บริหาร บริษัท บาร์บีคิวพลาซ่าจำกัด

สำหรับผู้เกี่ยวข้องกับธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นทำการสัมภาษณ์เชิงลึก มีจำนวน 4 คน ได้แก่

1. คุณบริญดา บรรพพงศ์ Brand Manager บริษัท ไอ.ซี.ซี.อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด (มหาชน) ผู้ดูแลตราสินค้าของคาแรกเตอร์ “Kumamon” ในประเทศไทย

2. Associate Professor Masae Takimoto, Ph.D. อาจารย์ประจำ Faculty of Business Administration, Kindai University เมืองโอซาก้า ประเทศญี่ปุ่น

3. Professor Yukihiko Kubota, Ph.D. อาจารย์ประจำ School of Business, Aoyama Gakuin University, กรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น และอดีตบุคลากรบริษัท Sanrio Company

4. Mr.Kazuo Rikukawa ประธานบริษัท Character Databank Ltd. และ กรรมการบริหารและเลขาธิการ Character Brand Licensing Association

โดยขั้นตอนในการวิเคราะห์มีดังนี้

1. วิเคราะห์สถานการณ์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น

2. วิเคราะห์ห่วงโซ่คุณค่าและแผนที่คลัสเตอร์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น

3. วิเคราะห์ปัจจัยที่กำหนดความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น

4. นำเสนอแนวปฏิบัติที่ดีเพื่อการพัฒนาธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยซึ่งสังเคราะห์มาจากแนวปฏิบัติที่ดีของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น

ทั้งนี้ การศึกษาและวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยข้างต้นจะอาศัยการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ (Comparative Analysis) โดยจะเปรียบเทียบกับธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นเป็นหลัก ทั้งนี้ เพื่อพิจารณาว่า หากเปรียบเทียบกับธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยอยู่ในสถานะใด ขาดปัจจัยที่จำเป็นใดบ้าง และควรดำเนินการอย่างไร หากต้องการยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขัน

1.7 คาแรกเตอร์ที่เป็นกรณีศึกษา

ตัวคาแรกเตอร์ไทยที่เป็นกรณีศึกษาแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

1. คาแรกเตอร์แบบ Original Character ที่เน้นพัฒนาเป็นสินค้าและบริการ ได้แก่ คาแรกเตอร์เด็กหญิงมะม่วง คาแรกเตอร์ของบริษัท 2Spot Communication คาแรกเตอร์ของบริษัท Zylo Studio จำกัด คาแรกเตอร์ของบริษัท เอ็กซ์ฮาบิชั่น จำกัด และคาแรกเตอร์ของบริษัท โตโมแกรม สตูดิโอ จำกัด

2. คาแรกเตอร์แบบ Original Character ที่เน้นผลิตเป็นเนื้อหาดิจิทัล (Digital Contents) ได้แก่ คาแรกเตอร์ของบริษัทเมืองไทยประกันชีวิต คาแรกเตอร์ของธนาคารไทยพาณิชย์ และคาแรกเตอร์ของบริษัทบาร์บีคิวพลาซ่า

3. คาแรกเตอร์ที่พัฒนาจากเกมส์และแอนิเมชั่น ได้แก่ คาแรกเตอร์ของบริษัท Shell Hut

นอกจากนี้ ตัวคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นที่เป็นกรณีศึกษาแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

1. คาแรกเตอร์แบบ Original Character ที่เน้นพัฒนาเป็นสินค้าและบริการ ได้แก่ คาแรกเตอร์ของบริษัท Sanrio และคาแรกเตอร์ของบริษัท San-X

2. คาแรกเตอร์แบบ Original Character ที่เน้นผลิตเป็นเนื้อหาดิจิทัล (Digital Contents) ได้แก่ คาแรกเตอร์ LINE FRIENDS

3. คาแรกเตอร์ที่พัฒนาจากเกมส์และแอนิเมชั่น ได้แก่ คาแรกเตอร์ Pokemon

4. คาแรกเตอร์ที่พัฒนาจากตัวมาสคอต ได้แก่ คาแรกเตอร์ Kumamon

รูปที่ 1 : คาแรกเตอร์ไทยที่เป็นกรณีศึกษา

เด็กหญิงมะม่วง

Bloody Bunny

Tidlom the Sky Hanger

Fire

Mon'd Ster

บาร์บีกอน

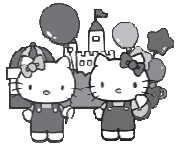

SCB Nong Easy

Shelldon

รูปที่ 2 : คาแรกเตอร์ญี่ปุ่นที่เป็นกรณีศึกษา

Hello Kitty

Pompompurin

My Melody

Little Twin Stars

Rilakkuma

LINE FRIENDS

Pokemon

Kumamon

2. สถานการณ์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น

2.1 ภาพรวมของสถานการณ์ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น

สถานการณ์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยในภาพรวมเปรียบเทียบกับธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย	ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น
จากการศึกษาพบว่าข้อมูลที่เกี่ยวกับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยมีน้อยมาก เนื่องจากเป็นธุรกิจที่ค่อนข้างใหม่มาก อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลที่มี สามารถสรุปได้ว่าธุรกิจยังมีขนาดเล็กมาก แต่คาดว่ามีผู้ประกอบการรายใหม่เข้าสู่ตลาดอย่างต่อเนื่อง โดยมีมูลค่าตลาดอยู่ในช่วง 100 – 200 ล้านบาท อย่างไรก็ตาม มูลค่าส่วนใหญ่มาจากตัวคาแรกเตอร์ที่มีการรับจ้างออกแบบ มิได้มาจากมูลค่าสินค้าและบริการคาแรกเตอร์หรือมูลค่าการขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์	ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นถือเป็นธุรกิจที่มีขนาดใหญ่มาก มีผู้ประกอบการในธุรกิจเป็นจำนวนมาก มีมูลค่าตลาดรวมมากกว่า 2.4 ล้านล้านเยน คิดเป็นประมาณร้อยละ 0.5 ของ GDP โดยแบ่งเป็นมูลค่าของสินค้าและบริการคาแรกเตอร์และมูลค่าการขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ในสัดส่วนที่เท่ากันคือร้อยละ 50 สะท้อนให้เห็นว่าคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นได้รับความนิยมเป็นอย่างมากทั่วโลก บ่งบอกความสำเร็จของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นได้เป็นอย่างดี

ที่มา: ผู้วิจัย

2.2 สถานการณ์ธุรกิจคาแรกเตอร์แบบ Original Character ของไทยและญี่ปุ่น ที่เน้นผลิตเป็นสินค้าและบริการ

สถานการณ์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยแบบ Original Character ที่เน้นผลิตเป็นสินค้าและบริการเป็นหลักเปรียบเทียบกับธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นมีรายละเอียดดังนี้

ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย	ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น
ภาพรวม ผู้ประกอบการส่วนใหญ่เริ่มต้นจากธุรกิจออกแบบกราฟิก ต่อมาจึงเริ่มสร้างคาแรกเตอร์ของตนเองเพื่อต่อยอดทางธุรกิจ โดยมีจำนวนผู้ประกอบการรายใหม่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น บริษัท Zylo Studio บริษัท เอ็กซ์ฮาบิชั่น จำกัด และบริษัท โตโมแกรม สตูดิโอ จำกัด อย่างไรก็ตาม ผู้ประกอบการรายใหม่ส่วนใหญ่ยังมีขนาดเล็ก และตัวคาแรกเตอร์ก็ยังไม่เป็นที่รู้จัก ทั้งนี้ คาแรกเตอร์แบบ Original Character ที่สำคัญ ได้แก่ คาแรกเตอร์เด็กหญิงมะม่วงและคาแรกเตอร์ของบริษัท 2Spot Communication ซึ่งเป็นที่รู้จักและมีการขยายการตลาดได้พอสมควร **สินค้าและบริการที่ต่อยอด** เนื่องจากยังเป็นธุรกิจที่ใหม่ สินค้าและบริการคาแรกเตอร์จึงมีอย่างจำกัด โดยมีสินค้าไม่กี่ประเภท ส่วนใหญ่ได้แก่ เครื่องเขียน ตุ๊กตา เสื้อผ้า กระเป๋า แก้วน้ำ เคสโทรศัพท์ ของที่ระลึก และมีเพียงคาแรกเตอร์เด็กหญิงมะม่วงและคาแรกเตอร์ของบริษัท 2Spot Communication เท่านั้นที่มีการต่อยอดเป็นสินค้าได้อย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ยังไม่ปรากฏว่ามีคาแรกเตอร์ตัวใดสามารถต่อยอดไปสู่กิจการบริการได้	**ภาพรวม** บริษัท Sanrio และบริษัท San-X คือผู้ประกอบการ Original Character รายใหญ่ของญี่ปุ่น โดยเป็นบริษัทที่เก่าแก่ มีการดำเนินธุรกิจคาแรกเตอร์มายาวนาน มีคาแรกเตอร์ที่เป็นที่นิยมหลายตัว โดยคาแรกเตอร์ของบริษัท Sanrio ได้แก่ Hello Kitty; My Melody; Pompom; purin; Little Twin Stars ฯลฯ และคาแรกเตอร์ของบริษัท San-X ได้แก่ Rilakkuma;Tare Panda; Sentimental Circus ทั้งนี้ คาแรกเตอร์หลายตัวเป็นที่นิยมทั้งในประเทศญี่ปุ่นและในต่างประเทศ นอกจากนี้ก็ยังมีคาแรกเตอร์ใหม่ๆ เข้าสู่ตลาดอย่างต่อเนื่อง เช่น Kapibarasan ของบริษัท Bandai **สินค้าและบริการที่ต่อยอด** บริษัท Sanrio และบริษัท San-X ได้พัฒนาสินค้าคาแรกเตอร์หลากหลายรายการครอบคลุมทุกประเภทสินค้า มีทั้งสินค้าที่บริษัทพัฒนาขึ้นเอง สินค้าที่ร่วมมือกับผู้ประกอบการรายอื่น ๆ ในลักษณะ Limited Collection สินค้าที่พัฒนาขึ้นสำหรับร้านสะดวกซื้อโดยเฉพาะ นอกจากนี้ยังมีธุรกิจบริการต่อเนื่องจากคาแรกเตอร์ ได้แก่ ธุรกิจ Character Café และธุรกิจ Theme Park อีกด้วย

ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย	ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น
สถานการณ์ด้านการตลาด จากการศึกษาพบว่า มีเพียงคาแรกเตอร์เด็กหญิงมะม่วงและคาแรกเตอร์ของบริษัท 2Spot Communication เท่านั้นที่สามารถทำการตลาดได้อย่างมีนัยสำคัญ โดย บริษัท 2Sport ได้มีการผลิตสินค้าคาแรกเตอร์เพื่อวางจำหน่ายในห้างสรรพสินค้าต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม รายได้จากการขายสินค้าถือว่ายังมีมูลค่าไม่มากนัก อีกทั้งการขายลิขสิทธิ์ยังทำได้น้อยมาก โดยสร้างรายได้ได้เพียงร้อยละ 10 เท่านั้น ทั้งนี้ คาแรกเตอร์เด็กหญิงมะม่วงเป็นคาแรกเตอร์ไทยตัวเดียวที่ขายลิขสิทธิ์ได้อย่างต่อเนื่องทั้งในประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่น แต่รายได้ที่เกิดขึ้นก็ยังไม่มากนัก ในขณะที่รายได้จากการขายสินค้าคาแรกเตอร์ยังมีมูลค่าน้อยมาก	**สถานการณ์ด้านการตลาด** บริษัท Sanrio สามารถสร้างรายได้รวมได้มากกว่า 70,000 ล้านเยน มีการวางจำหน่ายสินค้าคาแรกเตอร์ในร้านค้าทางการของบริษัทและร้านค้าปลีก ต่าง ๆ ทั่วประเทศ ทำรายได้จากการขายสินค้าคาแรกเตอร์ได้มากกว่า 20,000 ล้านเยน และทำรายได้จากการขายลิขสิทธิ์ได้มากกว่า 50,000 ล้านเยนทั่วโลก ในขณะที่บริษัท San-X ซึ่งมีขนาดเล็กกว่าก็สามารถทำรายได้ได้มากกว่า 7,500 ล้านเยน ทั้งที่มีพนักงานเพียง 110 คน มีการจำหน่ายสินค้าในร้านค้าทางการของบริษัททั้งในประเทศญี่ปุ่นและในต่างประเทศ รวมทั้งร้านค้าปลีกต่าง ๆ ทั่วประเทศ ตลอดจนสามารถขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ได้อย่างต่อเนื่องทั้งในประเทศญี่ปุ่นและทั่วทั้งภูมิภาคเอเชีย

ที่มา: ผู้วิจัย

2.3 สถานการณ์ธุรกิจคาแรกเตอร์แบบ Original Character ของไทยและญี่ปุ่นที่เน้นผลิตเนื้อหาดิจิทัล

สถานการณ์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยแบบ Original Character ที่เน้นผลิตเนื้อหาดิจิทัลเป็นหลักเปรียบเทียบกับธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นมีรายละเอียดดังนี้

ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย	ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น
ภาพรวม ผู้ประกอบการไทยจำนวนมากเข้าสู่ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยโดยการพัฒนาตัวคาแรกเตอร์เพื่อการประชาสัมพันธ์และการตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์หลักของบริษัทเป็นหลัก ตัวอย่าง เช่น บริษัทเมืองไทยประกันชีวิต ธนาคารไทยพาณิชย์ บริษัทบาร์บีคิวพลาซ่า โดยได้พัฒนาคาแรกเตอร์ขึ้นและสร้างขึ้นเป็นเนื้อหาดิจิทัล นั่นคือ สติ๊กเกอร์ LINE	**ภาพรวม** ธุรกิจ LINE FRIENDS คือตัวอย่างของ Original Character ที่เริ่มต้นจากการเป็นเพียงเนื้อหาดิจิทัล นั่นคือ สติ๊กเกอร์ LINE ซึ่งเมื่อตัวคาแรกเตอร์ได้รับความนิยมตามความนิยมของการใช้ LINE ทำให้ LINE Corporation ตั้งบริษัท LINE FRIENDS เพื่อทำธุรกิจคาแรกเตอร์โดยเฉพาะ โดยคาแรกเตอร์ที่ได้รับความนิยม ได้แก่ Brown Bear และ Cony Bunny
สินค้าและบริการที่ต่อยอด หลังจากพัฒนาคาแรกเตอร์ขึ้นมาแล้ว ผู้ประกอบการกลุ่มนี้ได้พัฒนาสินค้าคาแรกเตอร์ขึ้น โดยมีสินค้าไม่กี่รายการ ส่วนใหญ่เป็นสินค้าของที่ระลึก เช่น แก้วน้ำ ร่ม ตุ๊กตา เครื่องเขียน	**สินค้าและบริการที่ต่อยอด** LINE FRIENDS ได้พัฒนาสินค้าคาแรกเตอร์หลากหลายรายการออกวางจำหน่ายใน LINE FRIENDS Store แม้จะไม่เท่ากรณีของบริษัท Sanrio หรือ San-X แต่ก็ถือว่ามีสินค้าหลากหลาย รวมทั้งมีสินค้าที่เป็นความร่วมมือกับผู้ประกอบการายอื่น ๆ ด้วย นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการสร้างธุรกิจ Character Café และ Theme Park อีกด้วย

ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย	ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น
สถานการณ์ด้านการตลาด เนื่องด้วยคาแรกเตอร์กลุ่มนี้ถูกพัฒนาเป็นสติ๊กเกอร์ LINE เพื่อการประชาสัมพันธ์กิจการเป็นหลัก ทำให้ไม่มีการทำการตลาดสินค้าคาแรกเตอร์แต่อย่างใด โดยสินค้าคาแรกเตอร์ที่พัฒนาขึ้น จะถูกแจกเป็นของที่ระลึกและสินค้าส่งเสริมการขายเท่านั้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าคาแรกเตอร์ไทยที่เริ่มต้นจากเนื้อหาดิจิทัลลักษณะนี้ไม่มีบทบาทในธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยแต่อย่างใด	**สถานการณ์ด้านการตลาด** บริษัท LINE FRIENDS สามารถทำรายได้ได้มากกว่า 2.5 พันล้านเยน มีการขายลิขสิทธิ์ไปทั่วโลกได้อย่างต่อเนื่อง มีการเปิด LINE FRIENDS Store มากกว่า 40 สาขาใน 10 ประเทศทั่วโลก เพิ่มสัดส่วนรายได้จากธุรกิจคาแรกเตอร์ให้แก่บริษัท LINE Corporation เป็นร้อยละ 7 ถือได้ว่าธุรกิจ LINE FRIENDS เป็น Original Character ที่มีศักยภาพเป็นอย่างมาก

ที่มา: ผู้วิจัย

2.4 สถานการณ์ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่นที่พัฒนามาจากเกมส์และแอนิเมชั่น

สถานการณ์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยที่พัฒนามาจากเกมส์และแอนิเมชั่นเปรียบเทียบกับธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นมีรายละเอียดดังนี้

ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย	ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น
ภาพรวม ในประเทศไทย ผู้ประกอบการแอนิเมชั่นที่ก้าวเข้าสู่ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยอย่างเป็นรูปธรรม คือ คาแรกเตอร์ Shelldon ของบริษัท Shell Hut โดยแอนิเมชั่นเรื่อง Shelldon มีการผลิตและออกฉายอย่างต่อเนื่องหลายปี ได้รับความนิยมจากผู้ชมกลุ่มเด็กในระดับหนึ่ง ทำให้คาแรกเตอร์ Shelldon ถูกพัฒนาเป็นสินค้าคาแรกเตอร์ในเวลาต่อมา	**ภาพรวม** ในประเทศญี่ปุ่นมีเกมส์และแอนิเมชั่นหลายเรื่องที่เป็นที่นิยม แต่ Pokemon ถือเป็นแอนิเมชั่นที่ต่อยอดไปสู่ธุรกิจคาแรกเตอร์ได้อย่างเข้มแข็งมากที่สุด โดยคาแรกเตอร์ Pikachu ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก อันเป็นผลมาจากความสำเร็จของเกมส์และแอนิเมชั่น Pokemon ทำให้ Pikachu ได้รับความนิยมไปทั่วประเทศญี่ปุ่นและทั่วโลก

ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย	ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น
สินค้าและบริการที่ต่อยอด เนื่องจากคาแรกเตอร์ Shelldon ยังได้รับความนิยมไม่มากนัก ทำให้สินค้าคาแรกเตอร์ออกสู่ตลาดค่อนข้างจำกัด และมีสินค้าไม่หลากหลายส่วนใหญ่ เป็นสินค้าที่ผลิตโดยผู้ประกอบการที่ซื้อลิขสิทธิ์ไปจากบริษัท สินค้าส่วนใหญ่ ได้แก่ ตุ๊กตา แก้วน้ำ จานชาม กระเป๋า เครื่องนอน	**สินค้าและบริการที่ต่อยอด** ความนิยมที่มีต่อ Pokemon และ Pikachu ทำให้มีสินค้าคาแรกเตอร์ออกวางจำหน่ายมากมายครอบคลุมทุกประเภทสินค้า โดยมีสินค้าสำหรับทุกเพศทุกวัย รวมทั้งมีสินค้าที่เกิดจากความร่วมมือกับผู้ประกอบการรายอื่น ๆ ในลักษณะของ Limited Collection ตลอดจนบริการที่เกี่ยวเนื่อง เช่น Character Café และการแสดงโชว์ต่าง ๆ
สถานการณ์ด้านการตลาด เนื่องด้วยบริษัท Shell hut ยังคงเน้นธุรกิจแอนิเมชั่นมากกว่าธุรกิจคาแรกเตอร์ ทำให้บริษัทไม่ได้มีการผลิตสินค้าออกจำหน่ายเอง แต่อาศัยการขายลิขสิทธิ์ให้แก่ผู้ประกอบการอื่น ๆ ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม รายได้จากการขายลิขสิทธิ์ของบริษัท Shell hut ถือว่ายังมีมูลค่าต่ำ ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนว่าคาแรกเตอร์จากแอนิเมชั่นไทยยังไม่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้	**สถานการณ์ด้านการตลาด** บริษัท Pokemon จำหน่ายสินค้าคาแรกเตอร์ผ่าน Pokemon Center ทั่วประเทศ มีการตั้งบริษัทตัวแทนเพื่อจัดจำหน่ายสินค้าในสหรัฐอเมริกา ยุโรป และเกาหลีใต้ มีการขายลิขสิทธิ์ไปทั่วโลก โดยบริษัท Pokemon สามารถสร้างรายได้จากการขายลิขสิทธิ์ได้มากกว่า 2 พันล้านดอลลาร์สหรัฐ (200,000 ล้านเยน) ต่อปี

ที่มา: ผู้วิจัย

2.5 สถานการณ์ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นที่พัฒนามากจาก Kumamon

สำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ที่พัฒนามาจากตัวมาสคอต พบว่าในประเทศไทยไม่มีคาแรกเตอร์ลักษณะดังกล่าว ทั้งนี้ สามารถสรุปสถานการณ์คาแรกเตอร์ญี่ปุ่นที่พัฒนามากจากมาสคอต นั่นคือ Kumamon ได้ดังนี้

ภาพรวม

Kumamon เริ่มต้นจากการเป็นตัวมาสคอตเพื่อประชาสัมพันธ์จังหวัด Kumamoto แต่ด้วยกลยุทธ์การประชาสัมพันธ์และการสร้างกระแส และการใช้ Social Media ที่ชาญฉลาดของจังหวัด ทำให้ Kumamon เป็นที่นิยมอย่างรวดเร็ว และเมื่อ Kumamon ชนะการประกวดมาสคอตระดับประเทศ นั่นคือ รายการ YuraChara Grand Prix ทำให้ Kumamon ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก ทั้งในประเทศญี่ปุ่นและทั่วโลก ทำให้ Kumamon ก้าวเข้าสู่ธุรกิจคาแรกเตอร์อย่างเต็มตัว

สินค้าและบริการที่ต่อยอด

หลังจากได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก ได้มีการผลิตสินค้าคาแรกเตอร์ Kumamon ออกมามากมายหลากหลายรายการ อันเป็นผลมาจากนโยบาย Royalty Free ของจังหวัด ที่ให้สิทธิ์ผู้ประกอบการใช้ Kumamon ได้โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์ โดยมีทั้งสินค้าอาหารและผลไม้ สินค้าทั่ว ๆ ไป และสินค้าพรีเมี่ยมมากมาย รวมทั้งมีการใช้ Kumamon เพื่อการประชาสัมพันธ์และส่งเสริมการค้าสินค้าและบริการอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง

สถานการณ์ด้านการตลาด

เนื่องด้วย Kumamon เป็นของจังหวัด Kumamoto ทำให้ไม่ได้มีการหารายได้จาก Kumamon โดยตรง แต่การเปิดโอกาสให้ใช้ Kumamon โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์ได้ก่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจแก่จังหวัด Kumamoto สูงถึง 124.4 พันล้านเยน มีรายได้จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ Kumamon กว่า 100.7 พันล้านเยน และจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์อาหารซึ่งบรรจุในกล่องที่มีรูป Kumamon กว่า 78.1 พันล้านเยนอีกด้วย สำหรับในตลาดต่างประเทศ พบว่ารายได้รวมจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ Kumamon ทั่วโลกมีมูลค่ารวมสูงถึง 2.1 พันล้านเยน

3. ห่วงโซ่คุณค่าและแผนที่คลัสเตอร์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น

จากการศึกษากำหนดให้ห่วงโซ่คุณค่า (Value Chain) ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่นแสดงดังรูปที่ 3 ซึ่งประกอบด้วย 5 กิจกรรมหลักที่ไม่แตกต่างกัน ได้แก่ การพัฒนาคาแรกเตอร์ การสร้างคาแรกเตอร์ การสร้างมูลค่าให้คาแรกเตอร์ และการจัดจำหน่ายสินค้าคาแรกเตอร์ และการขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ อย่างไรก็ตาม พบว่ารายละเอียดของกิจกรรมมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก กล่าวคือ กิจกรรมดำเนินงานของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นมีมิติที่กว้างและลึกกว่าธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยเป็นอย่างมาก โดยสามารถสรุปได้ดังนี้

รูปที่ 3 : ห่วงโซ่คุณค่าของธุรกิจคาแรกเตอร์

3.1 การพัฒนาคาแรกเตอร์: เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการสำรวจความต้องการของผู้บริโภค วางแผน และพัฒนาแนวคิดของคาแรกเตอร์ จากการศึกษาพบว่าธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่นไม่ได้มีความแตกต่างกันในด้านกิจกรรมที่ดำเนินการ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิผลมากกว่า

3.2 การสร้างคาแรกเตอร์: เกี่ยวข้องกับการออกแบบและสร้างคาแรกเตอร์ ให้รายละเอียดกับตัวคาแรกเตอร์ สร้างเรื่องราว (Story) และคุณลักษณะ (Characteristics) ให้แก่ตัวคาแรกเตอร์ จากการศึกษาพบว่า ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่นไม่ได้มีความแตกต่างกันในด้านกิจกรรมที่ดำเนินการ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิผลมากกว่า

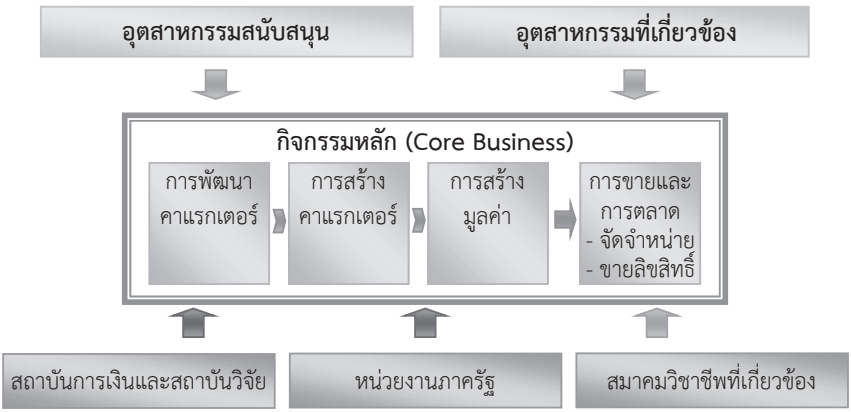
3.3 การสร้างมูลค่า: เกี่ยวข้องกับการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่คาแรกเตอร์ โดยการพัฒนาคาแรกเตอร์เป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ประเด็นนี้พบว่าธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่นมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก กล่าวคือ คาแรกเตอร์ไทยถูกพัฒนาเป็นสินค้าคาแรกเตอร์ไม่กี่ประเภท โดยส่วนใหญ่จะเน้นผลิตเป็นสติ๊กเกอร์ LINE เป็นหลัก และยังไม่สามารถพัฒนาเป็นธุรกิจบริการได้ ในทางตรงกันข้าม คาแรกเตอร์ญี่ปุ่นถูกพัฒนาไปสู่สินค้าทุกประเภท ทั้งสินค้าที่ผู้ประกอบการผลิตเองและสินค้าที่เป็นความร่วมมือกับธุรกิจอื่น ในลักษณะของ Limited Collection มีการพัฒนาไปสู่ธุรกิจบริการ เช่น ร้านอาหาร ร้านคาเฟ่ และสวนสนุก ดิจิทัลคอนเทนต์ต่าง ๆ ทั้งเกมส์และแอนิเมชั่น รวมทั้งมีการพัฒนาเป็นตัวมาสคอต

3.4 การจัดจำหน่าย: เกี่ยวข้องกับการจัดจำหน่ายสินค้าคาแรกเตอร์ผ่านช่องทางต่าง ๆ จากการศึกษาพบว่า ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่นมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ ในประเทศไทย ช่องทางจำหน่ายสินค้าคาแรกเตอร์มีน้อยมาก โดยส่วนใหญ่เน้นจำหน่ายออนไลน์เป็นหลัก และมีเพียงบริษัท 2Spot Communication เท่านั้นมีการจำหน่ายสินค้าคาแรกเตอร์ผ่านร้านค้าทางการและห้างสรรพสินค้า ในทางตรงกันข้าม สินค้าคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นมีช่องทางจัดจำหน่ายมากมาย ทั้งผ่านร้านค้าทางการ ห้างสรรพสินค้า ร้านค้าปลีก ร้านสะดวกซื้อ ช่องทางออนไลน์ ทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งมีการส่งออกสินค้าคาแรกเตอร์อีกด้วย

3.5 การขายลิขสิทธิ์: เกี่ยวข้องกับการขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ จากการศึกษาพบว่า ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่นไม่ได้มีความแตกต่างกัน นั่นคือ มีการขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ทั้งในและต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่แตกต่างกันคือรายได้จากการขายลิขสิทธิ์

จากห่วงโซ่คุณค่าที่ได้จากการวิเคราะห์ข้างต้น ทำให้สามารถกำหนดแผนที่คลัสเตอร์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ได้ดังรูปที่ 4 ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า แผนที่คลัสเตอร์มีธุรกิจหลัก (Core Business) นั่นคือ กิจกรรมตามห่วงโซ่คุณค่าเป็นศูนย์กลาง ดังแสดงในรูปที่ 3 โดยธุรกิจหลักดังกล่าวจะมีความเชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมและหน่วยงานอื่น ๆ มากมาย ซึ่งล้วนมีบทบาทต่อกิจกรรมและการดำเนินงานของธุรกิจคาแรกเตอร์ทั้งสิ้น จากการศึกษาพบว่า อุตสาหกรรมสนับสนุน อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง หน่วยงานภาครัฐ สภาบันการศึกษา และสมาคมวิชาชีพของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่นมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก โดยสามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

รูปที่ 4: แผนที่คลัสเตอร์ของธุรกิจคาแรกเตอร์

ตารางเปรียบเทียบ: ธุรกิจ หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา และสมาคมวิชาชีพในแผนที่คลัสเตอร์ของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น

ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย	ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น
อุตสาหกรรมสนับสนุน	
(1) ธุรกิจโฆษณาและการสร้างตราสินค้า (2) ธุรกิจบริการด้านกฎหมาย (3) ธุรกิจสถาบันการเงิน (4) ธุรกิจการประกันภัย (5) ธุรกิจเกี่ยวกับทรัพยากรมนุษย์และการฝึกอบรม (6) ธุรกิจเทคโนโลยีสารสนเทศ (7) ธุรกิจจัดการแสดงนิทรรศการ	(1) ธุรกิจโฆษณาและการสร้างตราสินค้า (2) ธุรกิจบริการด้านกฎหมาย (3) ธุรกิจสถาบันการเงิน (4) ธุรกิจการประกันภัย (5) ธุรกิจเกี่ยวกับทรัพยากรมนุษย์และการฝึกอบรม (6) ธุรกิจเทคโนโลยีสารสนเทศ (7) ธุรกิจจัดการแสดงนิทรรศการ (8) ธุรกิจที่ปรึกษาธุรกิจคาแรกเตอร์ (9) ธุรกิจสนับสนุนการจับคู่ธุรกิจ (10) ธุรกิจเกมส์อนิเมะ และ มังงะ
อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง	
(1) ธุรกิจของเล่น (2) ธุรกิจเครื่องเขียน (3) เสื้อผ้าและเครื่องแต่งกาย (4) ธุรกิจของที่ระลึกและเครื่องประดับ (5) ธุรกิจของใช้ในห้องนอน (6) ธุรกิจอุปกรณ์สื่อสารเคลื่อนที่ (7) ธุรกิจอาหารและเครื่องดื่ม (8) ธุรกิจของใช้ในบ้านทั่วไป	(1) ธุรกิจของเล่น (2) ธุรกิจเครื่องเขียน (3) เสื้อผ้าและเครื่องแต่งกาย (4) ธุรกิจของที่ระลึกและเครื่องประดับ (5) ธุรกิจของใช้ในห้องนอน (6) ธุรกิจอุปกรณ์สื่อสารเคลื่อนที่ (7) ธุรกิจอาหารและเครื่องดื่ม (8) ธุรกิจของใช้บ้านทั่วไป (9) ธุรกิจเฟอร์นิเจอร์ (10) ธุรกิจเครื่องครัวและของใช้ในห้องครัว (11) ธุรกิจของใช้ในห้องน้ำ (12) ธุรกิจอุปกรณ์เดินทาง (13) ธุรกิจเครื่องสำอาง (14) ธุรกิจเครื่องไฟฟ้า (15) ธุรกิจเครื่องกีฬา (16) ธุรกิจร้านอาหารและคาเฟ่ (17) ธุรกิจสื่อ (18) ธุรกิจค้าปลีก

ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย	ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น
หน่วยงานภาครัฐ	
(1) สำนักงานส่งเสริมอุตสาหกรรมซอฟต์แวร์แห่งชาติ (2) กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ (3) สำนักงานส่งเสริมการจัดประชุมและนิทรรศการ (4) สำนักงานคณะกรรมส่งเสริมการลงทุน (5) กรมทรัพย์สินทางปัญญา (6) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	(1) Bureau of Industrial and Labor Affairs of Tokyo (2) Creative Industries Promotion Department of JETRO (3) Minitry of Economy, Trade and Industry (4) Ministry of Foreign Affairs
สถาบันการศึกษา	
สถาบันอุดมศึกษาต่างๆ ที่เปิดสอนหลักสูตรการออกแบบกราฟิก หรือหลักสูตรการออกแบบคอมพิวเตอร์กราฟิก หรือหลักสูตรการออกแบบนิเทศศิลป์	สถาบันอุดมศึกษาและสถาบันการศึกษาที่เปิดสอนหลักสูตรการออกแบบคาแรกเตอร์การออกแบบแอนิเมชั่น การออกแบบมังงะ การออกแบบกราฟิก และการออกแบบคอมพิวเตอร์กราฟิก
สมาคมวิชาชีพ	
(1) สมาคมผู้ประกอบการแอนิเมชั่นและคอมพิวเตอร์กราฟิกส์ไทย (2) สมาคมอุตสาหกรรมซอฟต์แวร์เกมส์ไทย (3) สมาคมดิจิทัลคอนเทนท์ไทย (4) สมาคมบางกอกเอซีเอ็มซิกกราฟ (5) สมาคมอีเลิร์นนิ่งแห่งประเทศไทย (6) สมาพันธ์สมาคมดิจิตอลคอนเทนต์บันเทิงไทย	(1) Character Brand Licensing Association (2) Association of Japan Animation (3) Digital Content Association of Japan (4) Japanese Animation Creators Association (5) Association of MANGA Publishers

ที่มา: ผู้วิจัย

3.6 อุตสาหกรรมสนับสนุน: ในภาพรวม ประเทศไทยและญี่ปุ่นมีอุตสาหกรรมสนับสนุนธุรกิจคาแรกเตอร์ไม่แตกต่างกันมากนัก อย่างไรก็ตาม อุตสาหกรรมสนับสนุนที่ประเทศญี่ปุ่นมีแต่ประเทศไทยไม่มี ได้แก่ ธุรกิจที่ปรึกษาธุรกิจคาแรกเตอร์ ธุรกิจจับคู่ธุรกิจที่เน้นธุรกิจคาแรกเตอร์โดยเฉพาะ รวมทั้งธุรกิจแอนิเมชั่นมังงะ และเกมส์ที่เข้มแข็ง

3.7 อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง: จากการศึกษาพบว่า ในประเทศญี่ปุ่นทุกธุรกิจล้วนเข้ามาเกี่ยวข้องกับธุรกิจคาแรกเตอร์ โดยได้นำเอาคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นไปผลิตเป็นสินค้าคาแรกเตอร์หรือนำเอาคาแรกเตอร์ไปใช้ประโยชน์ในด้านการตลาดและประชาสัมพันธ์ แตกต่างจากประเทศไทยที่มีอุตสาหกรรมที่เข้ามาเกี่ยวข้องไม่มากนัก

3.8 สถาบันการศึกษา: ในประเทศไทยยังไม่มีสถาบันการศึกษาใดที่เปิดสอนการออกแบบคาแรกเตอร์โดยตรง รวมทั้งด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การออกแบบมังงะและแอนิเมชั่น ในขณะที่ประเทศญี่ปุ่นมีสถาบันการศึกษาจำนวนมากเปิดสอนด้านนี้

3.9 หน่วยงานภาครัฐ: ในด้านหน่วยงานภาครัฐ จากการศึกษาพบว่ามีความไม่แตกต่างกัน นั่นคือ มีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาให้การสนับสนุนในการจัด Trade Show ในประเทศและส่งเสริมให้ผู้ประกอบการไปร่วมงาน Trade Show ในต่างประเทศ

3.10 สมาคมวิชาชีพ: ในประเทศไทย ยังไม่พบสมาคมวิชาชีพที่เน้นธุรกิจคาแรกเตอร์โดยตรง อีกทั้งสมาคมวิชาชีพส่วนใหญ่มีบทบาทเน้นไปที่การพัฒนาการผลิตและสร้างคาแรกเตอร์ แต่ไม่พบสมาคมใดที่เน้นสนับสนุนด้านการตลาดและการขายลิขสิทธิ์ ซึ่งแตกต่างจากประเทศญี่ปุ่นที่มีสมาคมวิชาชีพที่เน้นธุรกิจคาแรกเตอร์โดยเฉพาะและเน้นสนับสนุนด้านการตลาดคาแรกเตอร์และการขายลิขสิทธิ์เป็นหลัก

4. ความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์

งานวิจัยนี้อาศัยแบบจำลอง Diamond Model (Porter, 1990) เพื่อวิเคราะห์ความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและญี่ปุ่น โดยมีข้อค้นพบดังนี้

4.1 กรณีของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย

4.1.1 กลยุทธ์ทางธุรกิจและการแข่งขัน: ปัจจัยที่ส่งผลเชิงบวก ได้แก่ การแข่งขันที่รุนแรงซึ่งก่อให้เกิดแรงผลักดันในการพัฒนา การค้าเสรีของธุรกิจคาแรกเตอร์ในตลาดโลก การพัฒนาคาแรกเตอร์ที่มีต้นทุนต่ำและผู้ประกอบการมีความคล่องตัวสูง ในขณะที่ปัจจัยที่ส่งผลเชิงลบ ได้แก่ การแข่งขันที่รุนแรงแต่ศักยภาพของผู้ประกอบการไทยยังอยู่ในระดับต่ำ คาแรกเตอร์มี Story ไม่น่าสนใจและไม่ตรงกับไลฟ์สไตล์ของผู้บริโภค อีกทั้งยังยากในการพัฒนาเป็นสินค้าและทำการตลาด กลยุทธ์ในการสร้างกระแสที่ยังไม่มีประสิทธิภาพ การขาดโอกาสเปิดตัวคาแรกเตอร์ให้เป็นที่รู้จัก การขาดความร่วมมือกับธุรกิจอื่น ๆ ในประเทศ รวมทั้งปัญหาการละเมิดลิขสิทธิ์

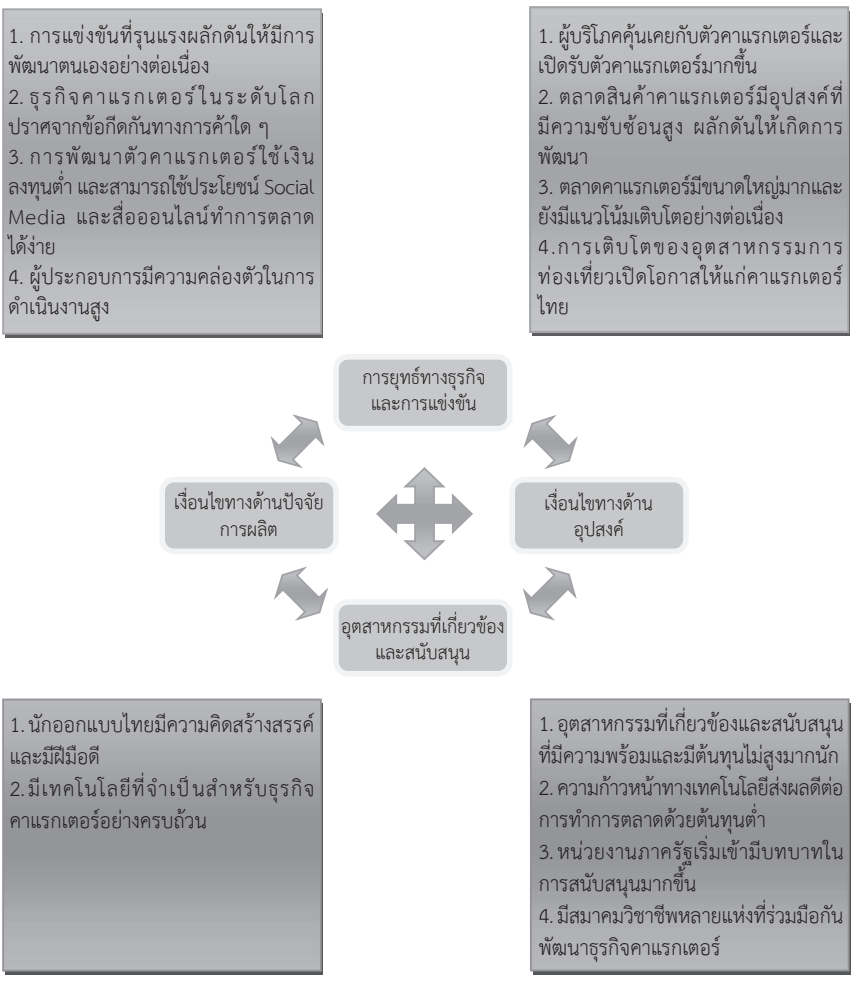
4.1.2 เงื่อนไขด้านปัจจัยการผลิต: ปัจจัยที่ส่งผลเชิงบวก ได้แก่ นักออกแบบมีความคิดสร้างสรรค์และการมีเทคโนโลยีที่จำเป็นในการพัฒนาคาแรกเตอร์อย่างครบถ้วน ในขณะที่ปัจจัยที่ส่งผลเชิงลบ ได้แก่ นักออกแบบขาดทักษะในการออกแบบคาแรกเตอร์เพื่อให้เหมาะสมกับการตลาดและการต่อยอดทางธุรกิจ ผู้ประกอบการยังมีข้อจำกัดด้านเงินทุนทำให้ไม่สามารถสร้างกระแสให้แก่คาแรกเตอร์ผ่านดิจิทัลคอนเทนต์ได้ การขาดฐานข้อมูลสนับสนุนการดำเนินงาน และการขาดทักษะภาษาอังกฤษของบุคลากร

4.1.3 เงื่อนไขด้านอุปสงค์: ปัจจัยที่ส่งผลเชิงบวก ได้แก่ ตลาดคาแรกเตอร์ที่มีขนาดใหญ่มากและมีการเติบโตต่อเนื่องผู้บริโภคมีความคุ้นเคยและเปิดรับคาแรกเตอร์มากขึ้น และอุปสงค์ต่อสินค้าคาแรกเตอร์ที่ซับซ้อนเป็นแรงผลักดันให้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ปัจจัยที่ส่งผลเชิงลบ ได้แก่ ผู้บริโภคส่วนใหญ่ยังนิยมคาแรกเตอร์อเมริกาและญี่ปุ่นมากกว่า ผู้ชายและผู้ใหญ่ยังเปิดรับ

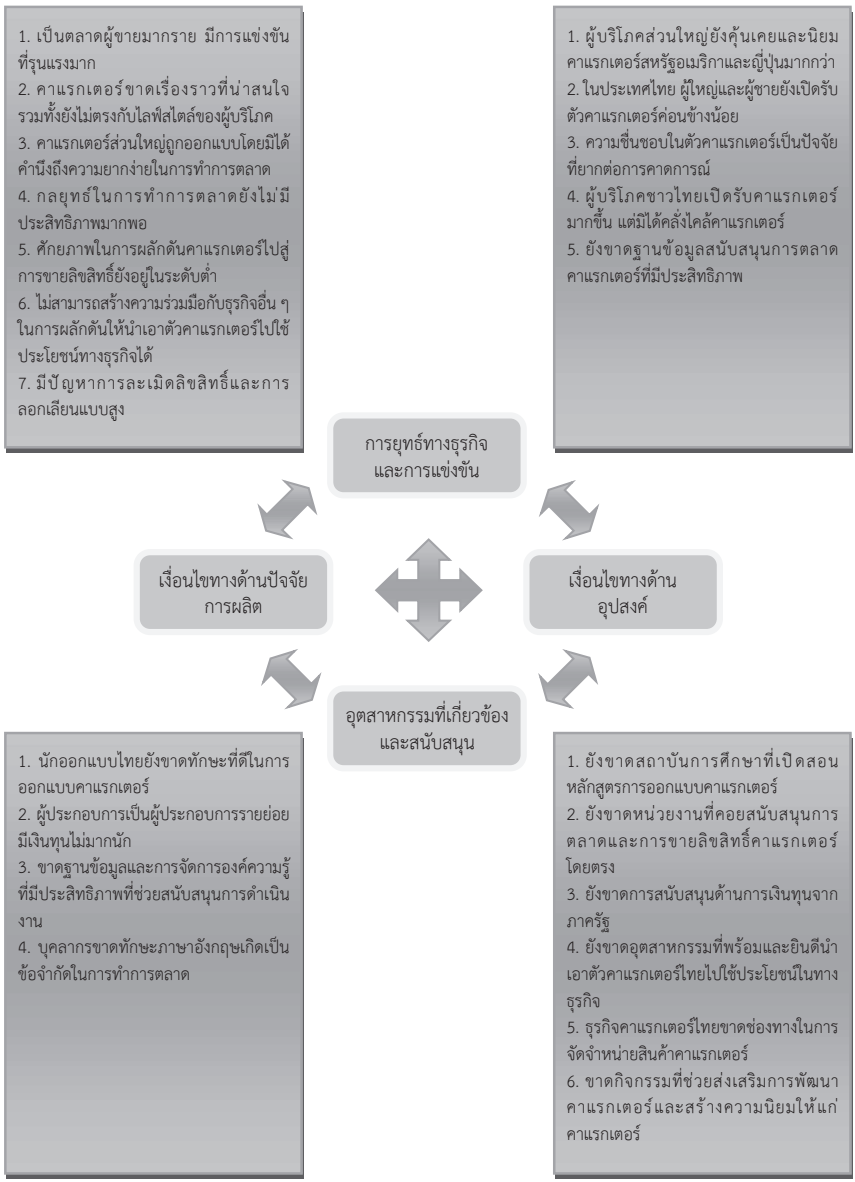
คาแรกเตอร์ค่อนข้างน้อย ความนิยมที่มีต่อคาแรกเตอร์เป็นสิ่งที่คาดการณ์ได้ยาก คาแรกเตอร์ไม่ใช่สิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันของคนไทยมากนัก และการขาดฐานข้อมูลสนับสนุนการตลาด การจับคู่ธุรกิจ และการขายลิขสิทธิ์

4.1.4 อุตสาหกรรมสนับสนุนและเกี่ยวข้อง: ปัจจัยที่ส่งผลเชิงบวก ได้แก่ การธุรกิจเชื่อมต่อที่มีต้นทุนต่ำ การได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการจัด Trade Show และการมีสมาคมวิชาชีพที่เข้ามาสนับสนุนการดำเนินงานและการจัด Trade Show ในขณะที่ปัจจัยที่ส่งผลเชิงลบ ได้แก่ การขาดสถาบันที่สอนการออกแบบคาแรกเตอร์โดยตรง การขาดหน่วยงานที่สนับสนุนการตลาดคาแรกเตอร์โดยตรง การขาดสมาคมวิชาชีพที่สนับสนุนการขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์โดยตรง การขาดอุตสาหกรรมที่พร้อมและยินดีนำเอาตัวคาแรกเตอร์ไทยไปใช้ และการมีช่องทางการจัดจำหน่ายสินค้าคาแรกเตอร์น้อย

รูปที่ 5: ปัจจัยเชิงบวกต่อความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย

รูปที่ 6: ปัจจัยเชิงลบต่อความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย

4.2 กรณีของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น

4.2.1 กลยุทธ์ทางธุรกิจและการแข่งขัน: ปัจจัยที่ส่งผลเชิงบวก ได้แก่ การแข่งขันที่รุนแรงซึ่งก่อให้เกิดแรงผลักดันในการพัฒนา การค้าเสรีของธุรกิจคาแรกเตอร์ในตลาดโลก การมีคาแรกเตอร์ที่มีความโดดเด่นแบบญี่ปุ่นแต่มีความเป็นสากล รวมทั้งมีเรื่องราวที่น่าสนใจ การใช้สื่อออนไลน์เพื่อสร้างกระแสให้คาแรกเตอร์อย่างมีประสิทธิภาพ การใช้กลยุทธ์ Localization ซึ่งให้สิทธิ์ผู้ซื้อลิขสิทธิ์ในการปรับเปลี่ยนรูปแบบคาแรกเตอร์ได้ การสร้างความร่วมมือกับธุรกิจอื่น ๆ เพื่อพัฒนาสินค้า การเน้นผลิตสินค้าคาแรกเตอร์ที่หลากหลายสำหรับผู้บริโภคทุกเพศทุกวัยและการมีผู้ประกอบที่มีความคล่องตัวสูง ในขณะที่ปัจจัยที่ส่งผลเชิงลบ ได้แก่ ธุรกิจคาแรกเตอร์อเมริกาที่มีศักยภาพสูงกว่า ต้นทุนที่สูงมากจากการที่ผลิตสินค้าคาแรกเตอร์ที่หลากหลาย และการแข่งขันที่รุนแรงขึ้นจากธุรกิจคาแรกเตอร์ของประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออก

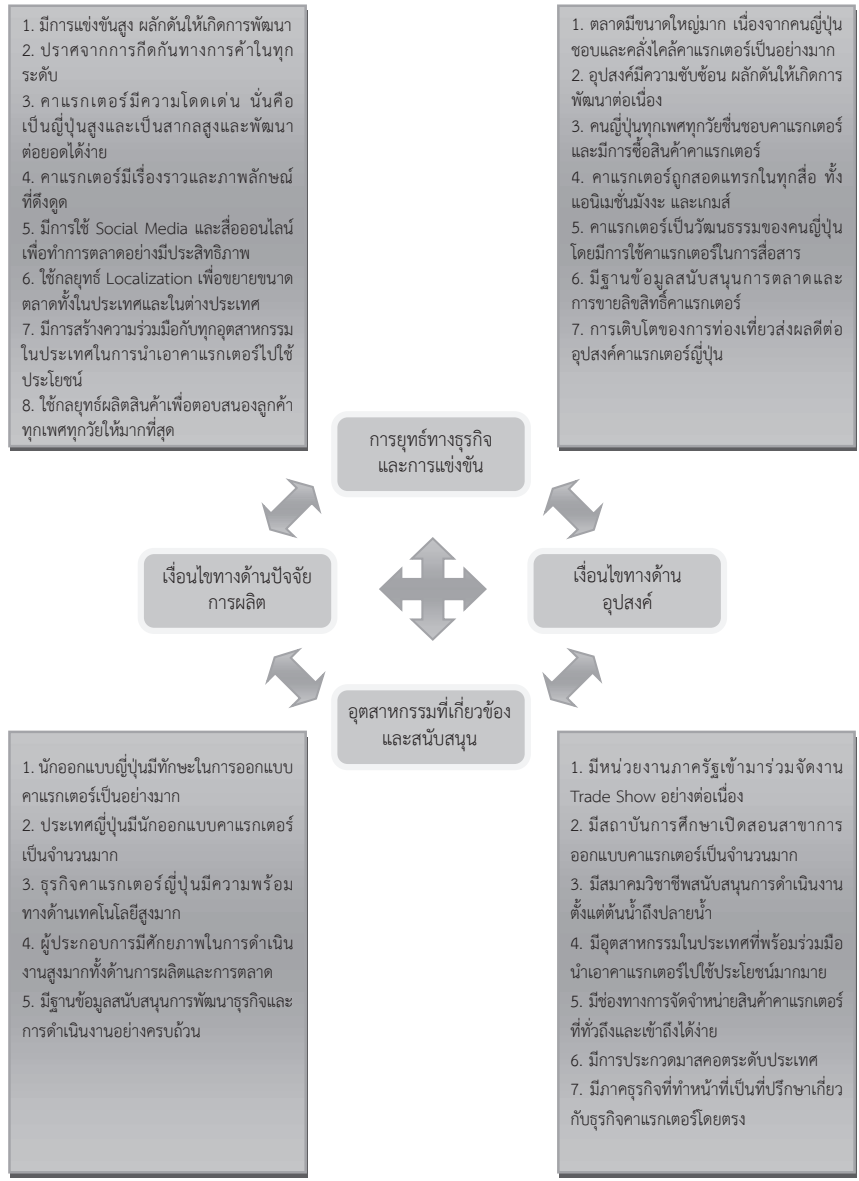
4.2.2 เงื่อนไขด้านปัจจัยการผลิต: ปัจจัยที่ส่งผลเชิงบวก ได้แก่ การมีนักออกแบบจำนวนมากที่มีทักษะในการออกแบบคาแรกเตอร์ซึ่งสามารถออกแบบคาแรกเตอร์ที่โดดเด่น มีความเป็นญี่ปุ่นและความเป็นสากลควบคู่กัน รวมทั้งมีเรื่องราวที่น่าสนใจ และง่ายต่อการทำการตลาด การมีผู้ประกอบการที่มีศักยภาพสูงทั้งด้านการผลิตและการตลาด การมีเทคโนโลยีสนับสนุนที่ครบถ้วน และการมีฐานข้อมูลสนับสนุนการดำเนินงานที่ดี ในขณะที่ปัจจัยที่ส่งผลเชิงลบ ได้แก่ การเข้าสู่สังคมสูงวัยของประเทศญี่ปุ่นที่อาจทำให้ขาดแคลนแรงงานได้

4.2.3 เงื่อนไขด้านอุปสงค์: ปัจจัยที่ส่งผลเชิงบวก ได้แก่ ผู้บริโภคญี่ปุ่นคลั่งไคล้คาแรกเตอร์และมีการซื้อสินค้ารับคาแรกเตอร์เป็นอย่างมาก โดยคาแรกเตอร์ถูกใช้อย่างกว้างขวาง ถูกสอดแทรกอยู่ในสื่อทุกประเภท จนกลายเป็นวัฒนธรรมของประเทศญี่ปุ่น ทำให้คาแรกเตอร์เป็นที่ชื่นชอบของคนทุกเพศทุกวัยนอกจากนี้ อุปสงค์ต่อสินค้าคาแรกเตอร์ที่ซับซ้อนยังเป็นแรงผลักดันให้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนการมีฐานข้อมูลสนับสนุนการตลาดและการขายลิขสิทธิ์ที่ดี รวมทั้งการที่ตลาดมีขนาดใหญ่มากและเติบโตต่อเนื่อง ในขณะที่ปัจจัยที่ส่งผลเชิงลบ ได้แก่ การเข้าสู่สังคม

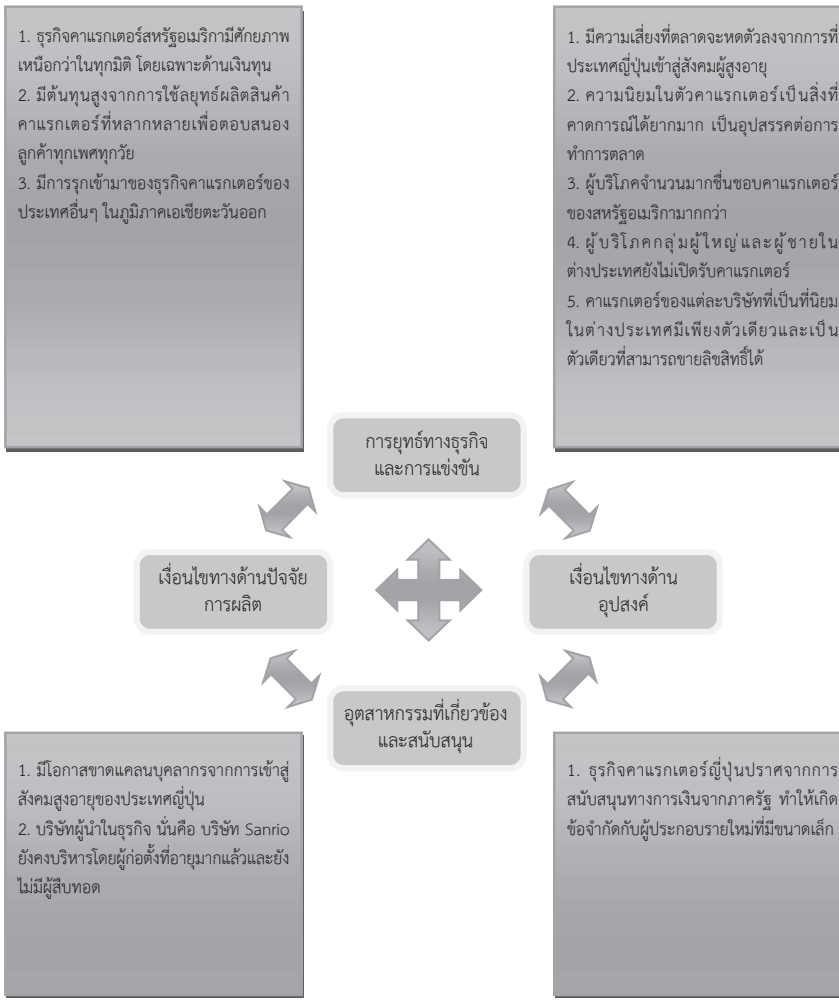
สูงวัยของประเทศญี่ปุ่นที่อาจทำให้ตลาดหดตัวลง ความนิยมที่มีต่อคาแรกเตอร์ที่คาดการณ์ได้ยาก การที่ผู้บริโภคส่วนใหญ่ในโลกยังชื่นชอบคาแรกเตอร์อเมริกามากกว่า การที่ผู้บริโภคที่เป็นผู้ชายและผู้ใหญ่ในประเทศอื่น ๆ ยังไม่เปิดรับคาแรกเตอร์ รวมทั้งข้อจำกัดจากการที่มีตัวคาแรกเตอร์เพียงไม่กี่ตัวที่เป็นที่นิยมและสร้างรายได้ได้มากอย่างต่อเนื่อง

4.2.4 อุตสาหกรรมสนับสนุนและเกี่ยวข้อง: ปัจจัยที่ส่งผลเชิงบวก ได้แก่ การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐในการจัดTrade Show และการออกงาน Trade Show ในต่างประเทศ การมีสถาบันการศึกษาจำนวนมากที่เปิดสอนการออกแบบคาแรกเตอร์โดยตรง การมีสมาคมวิชาชีพที่ร่วมมือกันพัฒนาธุรกิจอย่างครบวงจร ทั้งการผลิต การตลาดและการขายลิขสิทธิ์ การที่ทุกอุตสาหกรรมในประเทศพร้อมและยินดีนำเอาตัวคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นไปใช้การสร้างช่องทางการจัดจำหน่ายสินค้าคาแรกเตอร์มากมาย การประกวด YuraChara Grand Prix การมีหน่วยงานที่ปรึกษาสำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์โดยตรง โดยเฉพาะการจับคู่ธุรกิจและการขายลิขสิทธิ์ รวมทั้งความสำเร็จของธุรกิจแอนิเมชั่นและเกมส์ในตลาดโลก ในขณะที่ปัจจัยที่ส่งผลเชิงลบ ได้แก่ การขาดการสนับสนุนทางการเงินใด ๆ จากภาครัฐ โดยเฉพาะการสนับสนุนแก่ผู้ประกอบการรายเล็ก

รูปที่ 7: ปัจจัยเชิงบวกต่อความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น

รูปที่ 8: ปัจจัยเชิงลบต่อความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น

5. แนวปฏิบัติที่ดีเพื่อยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย

จากการวิเคราะห์ Diamond Model ข้างต้นพบว่าธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นมีแนวปฏิบัติที่ดีหลายประการที่ช่วยให้ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จ อย่างไรก็ตาม แนวปฏิบัติที่ดีหลายประการเหล่านั้น เป็นไปได้ยากสำหรับประเทศไทย เนื่องจากเป็นแนวทางเฉพาะตัวของประเทศญี่ปุ่นหรือเกิดขึ้นจากลักษณะของคนญี่ปุ่น ทำให้งานวิจัยต้องทำการวิเคราะห์แนวปฏิบัติที่ดีแต่ละประการว่าเป็นไปได้สำหรับประเทศไทยหรือไม่ อย่างไร ตารางต่อไปนี้ นำเสนอแนวปฏิบัติที่ดีที่ผู้วิจัยวิเคราะห์แล้วพบว่ามีความเป็นไปได้สำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย โดยจะนำเสนอทั้งแนวปฏิบัติที่ดีสำหรับการยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยและเป้าหมายในการพัฒนา รายละเอียดมีดังนี้

ตารางนำเสนอ: แนวปฏิบัติที่ดีสำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย

ที่	แนวปฏิบัติที่ดี	เป้าหมายของการพัฒนา
	ด้านการออกแบบและสร้างคาแรกเตอร์	
1	พัฒนาคาแรกเตอร์ให้มีลักษณะเฉพาะ โดยมีความเป็นไทยควบคู่กับการมีความเป็นสากลสูง	เพื่อสร้างคาแรกเตอร์ไทยที่มีความแตกต่าง โดยมีความเป็นไทย ควบคู่กับความเป็นสากล มีความเป็นตะวันออกควบคู่กับความเป็นตะวันตก มีเรื่องราวและลักษณะนิสัยที่เข้าถึงไลฟ์สไตล์ของผู้บริโภคส่วนใหญ่ และง่ายต่อการพัฒนาเป็นสินค้าหรือการทำการตลาด
2	พัฒนาคาแรกเตอร์ให้มีเรื่องราว (Story) และลักษณะนิสัย (Characteristic) เฉพาะตัวและสอดคล้องกับไลฟ์สไตล์ของผู้บริโภค	
3	พัฒนาคาแรกเตอร์ให้เรียบง่าย โดยต้องคำนึงถึงการต่อยอดในเชิงพาณิชย์ทั้งการนำไปผลิตเป็นสินค้าและการนำไปใช้ส่งเสริมการตลาด	

ที่	แนวปฏิบัติที่ดี	เป้าหมายของการพัฒนา
4	ปรับเปลี่ยนและพัฒนารูปแบบคาแรกเตอร์อย่างต่อเนื่องให้สอดคล้องกับ Product Life Cycle และสถานการณ์ทางการตลาด	เพื่อพัฒนาคาแรกเตอร์ไทยให้สอดคล้องกับ Product Life Cycle โดยต้องมีการ Re-Design เพื่อมิให้คาแรกเตอร์เผชิญกับระยะอิ่มตัว (Maturity) หรือภาวะตกต่ำ (Decline)
	ด้านการสร้างมูลค่าให้แก่คาแรกเตอร์	
5	พัฒนาสื่อแอนิเมชั่นและเกมส์ รวมทั้งพัฒนาสื่อประเภทต่างๆ โดยใช้คาแรกเตอร์ไทยเป็นส่วนประกอบ เพื่อสร้างกระแสความนิยมให้แก่คาแรกเตอร์ไทย	เพื่อสร้างมูลค่าให้แก่คาแรกเตอร์ไทย โดยพัฒนาคาแรกเตอร์ให้อยู่ในรูปเนื้อหาดิจิทัล (Digitla Content) ตลอดจนสื่อประเภทต่าง ๆ ทั้งสื่อการเรียน สื่อของภาครัฐ ป้ายสัญญาณและข้อมูลฯลฯ เพื่อให้เข้าถึงผู้บริโภคในวงกว้างทุกเพศทุกวัย
6	ใช้ประโยชน์จาก Social Media และสื่อออนไลน์ต่าง ๆ ในการดำเนินกลยุทธ์การตลาดและการสร้างกระแสให้แก่คาแรกเตอร์ในต้นทุนต่ำ	
7	สร้างความร่วมมือกับผู้ประกอบการอื่น ๆ ในการร่วมกันผลิตสินค้าคาแรกเตอร์แบบ Limited Collection	เพื่อให้มีสินค้าคาแรกเตอร์ไทยออกสู่ตลาดให้มากขึ้น ช่วยทำให้คาแรกเตอร์ไทยเป็นที่รู้จักและเป็นที่คุ้นเคยสำหรับผู้บริโภคมากขึ้น
8	ริเริ่มจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาคาแรกเตอร์และสร้างกระแสให้แก่คาแรกเตอร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคาแรกเตอร์ประเภทมาสคอต	เพื่อพัฒนาคาแรกเตอร์ใหม่ ๆ ที่มีศักยภาพด้านการตลาด โดยอาศัยการโหวตของประชาชน เพื่อให้คาแรกเตอร์ตรงกับความชื่นชอบของผู้บริโภค
9	ให้สิทธิ์แก่ผู้ประกอบการอื่น ๆ ในการนำเอาคาแรกเตอร์ประเภทมาสคอตไปใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์ (Royalty Free)	เพื่อส่งเสริมให้คาแรกเตอร์ประเภทมาสคอตถูกนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์อย่างเป็นรูปธรรมและเป็นที่รู้จักในวงกว้าง

ที่	แนวปฏิบัติที่ดี	เป้าหมายของการพัฒนา
	ด้านการจัดจำหน่ายสินค้าคาแรกเตอร์	
10	เพิ่มช่องทางการจัดจำหน่ายสินค้าคาแรกเตอร์ให้หลากหลายและครอบคลุม เพื่อให้ผู้บริโภคเข้าถึงได้ง่ายมากขึ้น	เพื่อให้ผู้บริโภคสามารถเข้าถึงสินค้าคาแรกเตอร์ได้ง่ายขึ้น พบเห็นสินค้าคาแรกเตอร์ในชีวิตมากขึ้น เกิดความคุ้นเคยมากขึ้น ตัดสินใจซื้อสินค้าคาแรกเตอร์มากขึ้น
11	ริเริ่มจัดตั้งย่านศูนย์รวมร้านค้าของคาแรกเตอร์ต่าง ๆ ทั้งคาแรกเตอร์ไทยและคาแรกเตอร์ต่างประเทศ	เพื่อพัฒนาศูนย์กลางของธุรกิจคาแรกเตอร์ขึ้นในประเทศไทย เพื่อให้คาแรกเตอร์เป็นที่คุ้นเคยในกลุ่มผู้บริโภคมากขึ้น
	ด้านการขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์	
12	ใช้กลยุทธ์ Localization โดยให้สิทธิ์แก่ผู้ซื้อลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ในการปรับเปลี่ยนรูปแบบคาแรกเตอร์ให้เหมาะสมกับการทำการตลาด	เพื่อให้ผู้ประกอบการคาแรกเตอร์ไทยสามารถขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ได้ง่ายขึ้นทั้งภายในประเทศไทยและในต่างประเทศ
13	ส่งเสริมให้ผู้ประกอบการเข้าร่วม Trade Show ที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจคาแรกเตอร์อย่างต่อเนื่อง ทั้งในและต่างประเทศ	เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ประกอบไทยได้เปิดตัวคาแรกเตอร์มากขึ้น รวมทั้งสร้างโอกาสในการตกลงทางธุรกิจแบบ B2B มากขึ้น
14	ผลักดันให้ผู้ประกอบการในประเทศซื้อลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ไทยหรือนำเอาคาแรกเตอร์ไทยไปใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์	เพื่อผลักดันให้คาแรกเตอร์ไทยสามารถขายลิขสิทธิ์ได้มากขึ้น ตลอดจนถูกนำไปใช้ในเชิงพาณิชย์มากขึ้น เพื่อให้คาแรกเตอร์ไทยเป็นที่รู้จักในวงกว้างมากขึ้น

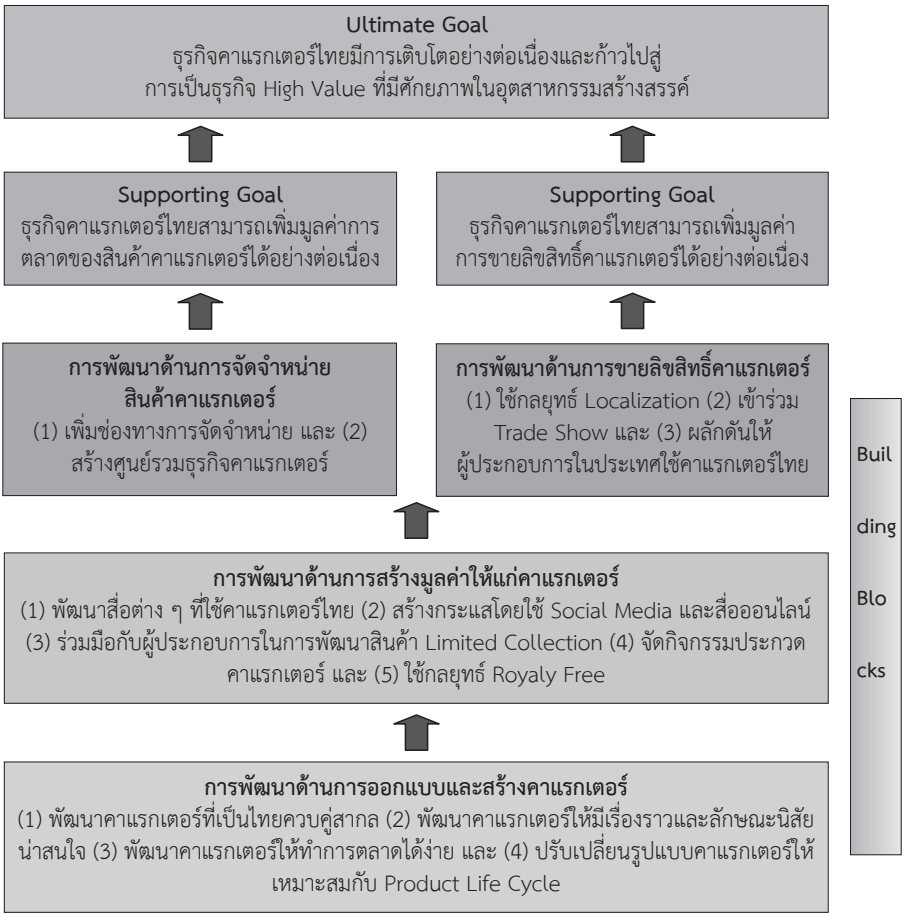
ที่มา: ผู้วิจัย

6. แผนที่ยุทธศาสตร์ในการยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย

จากการวิเคราะห์แนวปฏิบัติที่ดีสำหรับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย ทำให้สามารถกำหนดแผนที่ยุทธศาสตร์ในการยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยได้ดังรูปที่ 9 โดยกำหนดให้เป้าหมายสูงสุด (Ultimate Goal) ของแผนยุทธศาสตร์คือ “ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยมีการเติบโตอย่างต่อเนื่องและก้าวไปสู่การเป็นธุรกิจ High Value ที่มีศักยภาพในอุตสาหกรรมสร้างสรรค์” ซึ่งการที่จะสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดดังกล่าวได้นั้นจำเป็นต้องบรรลุเป้าหมายขั้นกลาง (Supporting Goals) 2 ประการ ได้แก่ (1) ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยสามารถเพิ่มมูลค่าการตลาดของสินค้าคาแรกเตอร์ได้อย่างต่อเนื่อง และ (2) ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยสามารถเพิ่มมูลค่าการขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ได้อย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้ การที่จะสามารถบรรลุเป้าหมายขั้นกลางทั้ง 2 ประการ และบรรลุเป้าหมายสูงสุดได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการพัฒนาฐานราก (Building Blocks) ของธุรกิจคาแรกเตอร์ ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ด้านดังที่ระบุข้างต้น นั่นคือ (1) ด้านการออกแบบและสร้างคาแรกเตอร์ (2) ด้านการสร้างมูลค่าให้แก่คาแรกเตอร์ (3) ด้านการจัดจำหน่ายสินค้าคาแรกเตอร์ และ (4) ด้านการขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ โดยจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างผู้เกี่ยวข้องกับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย ได้แก่ (1) ผู้ประกอบการ (2) ภาครัฐ (3) สมาคมวิชาชีพ และ (4) สถาบันการศึกษา ในการปรับปรุงกระบวนการดำเนินงานงานให้ประสิทธิภาพและประสิทธิผล รวมทั้งตรงกับบริบทของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย

รูปที่ 9: แผนที่ยุทธศาสตร์ในการยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย

จากรูปที่ 9 จะสามารถสรุปได้ว่า หากต้องการยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยให้สามารถเพิ่มมูลค่าการตลาดของสินค้าคาแรกเตอร์และมูลค่าการขายลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ได้อย่างต่อเนื่อง จนทำให้ธุรกิจคาแรกเตอร์สามารถก้าวไปสู่การเป็นธุรกิจ High Value ที่มีศักยภาพในอุตสาหกรรมสร้างสรรค์

ของประเทศไทยได้อย่างแท้จริง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการดำเนินการพัฒนาฐานรากในแต่ละด้าน ซึ่งผู้เกี่ยวข้องกับธุรกิจคาแรกเตอร์ไทย ไม่ว่าจะเป็นผู้ประกอบการ ภาครัฐ สมาคมวิชาชีพ และสถาบันการศึกษา จำเป็นต้องมีการปรับปรุงและพัฒนาการดำเนินงาน รวมทั้งสร้างบทบาทให้เกื้อหนุนต่อการพัฒนาด้วยเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ แนวทางการดำเนินงานสำหรับผู้ประกอบการ ภาครัฐ สมาคมวิชาชีพ และสถาบันการศึกษา เพื่อการพัฒนาศักยภาพของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยในแต่ละประเด็นสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

6.1 ผู้ประกอบการ: ออกแบบคาแรกเตอร์ที่มีความเป็นสากลควบคู่ไปกับความแปลกใหม่แบบไทย มีเรื่องราวที่น่าสนใจ สอดคล้องกับไลฟสไตล์ของผู้บริโภค สามารถนำไปผลิตเป็นสินค้าได้ง่ายและทำการตลาดได้ง่าย มีการพัฒนาดิจิทัลคอนเทนต์ที่ใช้คาแรกเตอร์เพื่อให้คาแรกเตอร์เป็นที่รู้จัก มีการใช้ช่องทางสื่อออนไลน์ต่าง ๆ เพื่อสร้างกระแสให้แก่คาแรกเตอร์ มีการสร้างความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ ในการนำเอาคาแรกเตอร์ไปใช้ มีการนำเอากลยุทธ์ Localization ไปใช้ในการขายลิขสิทธิ์ และมีการเข้าร่วมงาน Trade Show ที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง

6.2 สมาคมวิชาชีพ: เป็นตัวกลางในการรวมกลุ่มผู้ประกอบการ การพัฒนาทักษะที่จำเป็นให้แก่ผู้ประกอบการ โดยเน้นที่ทักษะการออกแบบและการขายลิขสิทธิ์ การผลักดันให้ผู้ประกอบการอื่น ๆ หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษานำเอาคาแรกเตอร์ไทยไปใช้ประโยชน์ การจัดประกวดคาแรกเตอร์ไทย การขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ การสร้างความร่วมมือกับห้างค้าปลีกในการจัดสรรพื้นที่ให้จัดจำหน่ายสินค้าแรกเตอร์ไทย การผลักดันให้เกิด Character Street ในประเทศไทย การจัดงาน Trade Show และการจัดตั้งสมาคมวิชาชีพที่เน้นส่งเสริมการขายลิขสิทธิ์ของงานสร้างสรรค์ต่าง ๆ

6.3 หน่วยงานภาครัฐ: ให้การสนับสนุนสมาคมวิชาชีพในทุก ๆ ด้าน ให้การสนับสนุนด้านการเงินแก่ผู้ประกอบการในการพัฒนาสื่อดิจิทัลคอนเทนต์ต่าง ๆ นำเอาคาแรกเตอรไทยไปใช้ในสื่อต่าง ๆ ของหน่วยงานภาครัฐ ช่วยผลักดันให้หน่วยงานเอกชนนำเอาคาแรกเตอร์ไทยไปใช้หรือซื้อลิขสิทธิ์คาแรกเตอร์ไทย สนับสนุนการ

จัดงาน Trade Show ที่เกี่ยวข้อง และให้การสนับสนุนผู้ประกอบการไทยในการเดินทางไปเข้าร่วมงาน Trade Show ในต่างประเทศ

6.4 สถาบันการศึกษา: เพิ่มการออกแบบคาแรกเตอร์เข้าไปในหลักสูตรการออกแบบกราฟิกการจัดการเรียนการสอนเชิงบูรณาการโดยเชื่อมโยงการออกแบบกราฟิกเข้ากับการสื่อสารแบรนด์ การตลาด การจัดการการดำเนินงาน และการออกแบบผลิตภัณฑ์ ร่วมมือกับสมาคมวิชาชีพในการผลักดันให้มีการนำเอาคาแรกเตอร์ไทยไปใช้ในสถาบันการศึกษา มีการสร้างวัฒนธรรมคาแรกเตอร์ในสถาบันการศึกษา และจัดให้มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับกฎหมายทรัพย์สินทางปัญหาโดยเน้นให้ความรู้เกี่ยวกับการขายลิขสิทธิ์

7. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ธุรกิจคาแรกเตอร์ถือเป็นธุรกิจที่น่าสนใจสำหรับประเทศไทยในวันที่ประเทศไทยมุ่งหวังจะก้าวไปสู่เศรษฐกิจไทย 4.0 ซึ่งจะขับเคลื่อนเศรษฐกิจไทยด้วยอุตสาหกรรมและธุรกิจที่มีมูลค่าสูง เนื่องจากเป็นธุรกิจที่ขับเคลื่อนด้วยความคิดสร้างสรรค์และการดำเนินงานเชิงกลยุทธ์ที่มีประสิทธิภาพและตรงกับบริบทความต้องการของผู้บริโภค มิได้ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรมซึ่งประเทศไทยยังไม่ได้มีความได้เปรียบ ทั้งนี้ ธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่นได้พิสูจน์ให้เห็นว่า การออกแบบที่ดีและกลยุทธ์ที่มีประสิทธิภาพจะช่วยให้ธุรกิจคาแรกเตอร์สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้อย่างมหาศาล และยังส่งผลดีต่อภาพลักษณ์ของประเทศอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยยังมีความได้เปรียบในการแข่งขันต่ำอันเป็นผลมาจากปัจจัยหลายประการ ซึ่งผู้ประกอบการ สมาคมวิชาชีพ หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา จำเป็นต้องทำงานร่วมกันในเชิงบูรณาการ รวมทั้งปรับปรุงการดำเนินงานไปในทิศทางที่เหมาะสมตามแผนที่ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่กำหนด เพื่อยกระดับความได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจคาแรกเตอร์ไทยในระยะยาว

บรรณานุกรม

กระทรวงอุตสาหกรรม. (2559). *ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมไทย 4.0 ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579)*. กรุงเทพ: กระทรวงอุตสาหกรรม.

Hosany, S., Prayag, G., Martin, D. and Lee, W.L. (2013). "Theory and strategies of anthropomorphic brand characters from Peter Rabbit, Mickey Mouse, and Ronald McDonald, to Hello Kitty," *Journal of Marketing Management,* 29(1-2), 48 – 68.

Isomura, K., Suzuki, K. and Tochimoto, K. (2015). "The Evolution of Character Business Model in Japan: Duffy, Hello Kitty and Kumamon," *Strategic Direction,* 31(4), 34 – 37.

Itagoshi, G.T. (2014). "Marketing Strategies for Japanese Industry within U.S. Animation Market," *International Journal of Business and Social Science,* 5(8), 280 – 287.

Kamata, N., Shimizuishi, T. & Nishiyama, T. (2014). "Low License Fees Help Japan Cartoon Characters Find Fame Abroad," *Nikkei Asian Review,* Retrieved June 12, 2016, from http://asia.nikkei.com/Business/Trends/Low-license-fees-help-Japan-cartoon-characters-find-fame-abroad?page=1

Kanai, S., Hara, Y., Kobayashi, H. & Takemura, M. (2014). "Making and Consuming Characters," *International Journal of Multidisciplinary in Business and Science*, 2(2), 68 – 75.

McVeigh, B. J. (2000). "How Hello Kitty Commodities the Cute, Cool and Camp," *Journal of Material Culture,* 5(2), 225 – 45.

Porter, M. (1990). *Competitive Advantage of Nations.* New York, The Free Press.

Tobin, J. (2004). *Pikachu's Global Adventure: The Rise and Fall of Pokemon.* North Carolina: Duke University Press.

Wai-Ming, B. (2001). "The Hello Kitty Craze in Singapore: A Cultural and Comparative Analysis," *Asian Profile,* 29(6), 481 – 491.

Yano Research Institute. (2016). *Licensed Character Business in Japan: Key Research Findings 2016.* Retrieved August 30, 2016, from http://www.yanoresearch.com/press/pdf/1556.pdf.

บทที่ 3

บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น

พิสุทธิ์ กุลธนวิทย์

บทคัดย่อ

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างไทยและญี่ปุ่นมีมาอย่างยาวนานทั้งด้านการค้าและการลงทุน โดยญี่ปุ่นนับเป็นตลาดส่งออกสำคัญของไทยมาโดยตลอด สำหรับการชำระค่าสินค้าที่ไทยส่งออกไปญี่ปุ่นนั้นผู้ส่งออกไทยรับชำระค่าสินค้าทั้ง 3 สกุลเงิน คือ สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. สกุลเงินเยน และสกุลเงินบาท อย่างไรก็ตาม สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. เริ่มมีบทบาทน้อยลง ในขณะที่สกุลเงินเยนและสกุลเงินบาทเริ่มมีบทบาทมากขึ้น การที่ทั้ง 3 สกุลเงินมีบทบาทในการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นทำให้อัตราแลกเปลี่ยนทั้งในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. บาท/100 เยน และเยน/ดอลลาร์ สรอ. มีบทบาทต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น งานวิจัยนี้ศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภทข้างต้น ต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นทั้งการส่งออกในภาพรวม หมวดสินค้าอุตสาหกรรม หมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร และหมวดสินค้าเกษตรกรรม และงานวิจัยนี้ยังพิจารณาการเปลี่ยนแปลงนโยบายการค้าระหว่างไทยและญี่ปุ่นที่สำคัญคือความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย – ญี่ปุ่น (Japan-Thailand Economic Partnership Agreement: JTEPA)

งานวิจัยพบว่า (1) อัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภทมีบทบาทต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น (2) การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. อาจส่งผล (สุทธิ) ทางลบต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น หากผู้ส่งออก

ไทยกำหนดราคาสินค้าในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. เพราะเงินบาทและเงินเยนมีแนวโน้มอ่อนค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. พร้อมกัน (3) การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินเยนเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ส่งผลทางลบต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น และ (4) การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินเยนส่งผลทางบวกต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น

คำสำคัญ : การส่งออกและอัตราแลกเปลี่ยน

Keywords : Export, Exchange Rate

1. บทนำ

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างไทยและญี่ปุ่นมีมาอย่างยาวนานทั้งด้านการค้าและการลงทุน สำหรับความสัมพันธ์ทางด้านการค้านั้น ญี่ปุ่นนับเป็นตลาดส่งออกสำคัญของไทยมาโดยตลอด ญี่ปุ่นเป็นตลาดส่งออกลำดับที่ 3 ของไทยในปี ค.ศ. 2016 (ตารางที่ 1)[1] โดยการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นมีมูลค่า 20,563.05 ล้านดอลลาร์สหรัฐอเมริกา (สรอ.) ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 9.55 ของมูลค่าการส่งออกรวมทั้งหมดของไทยในปี ค.ศ. 2016 ในขณะที่ไทยเป็นตลาดส่งออกลำดับที่ 6 ของญี่ปุ่น โดยมีสัดส่วนเป็นร้อยละ 4.25 ของมูลค่าการส่งออกรวมทั้งหมดของญี่ปุ่นในปี ค.ศ. 2016[2] ภาพที่ 1 แสดงให้เห็นว่ามูลค่าการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1988 จนกระทั่งปี ค.ศ. 2012 มูลค่าการส่งออกลดลงติดต่อกันเป็นเวลา 4 ปี และเพิ่มขึ้นอีกครั้งในปี ค.ศ. 2016 เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย - ญี่ปุ่น (Japan-Thailand Economic Partnership Agreement: JTEPA) มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน 2007 นั้นมูลค่าการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นร้อยละ 10.58 และ 10.90 ในปี ค.ศ. 2007 และ ค.ศ. 2008 ตามลำดับ แต่มูลค่าการส่งออกกลับลดลงร้อยละ 21.75 ในปี ค.ศ. 2009 ซึ่งอาจเป็นผลจากวิกฤติการณ์การเงินโลก อย่างไรก็ตาม มูลค่าการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นตั้งแต่ปี ค.ศ. 2010 ยังคงมากกว่ามูลค่าการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นก่อนปี ค.ศ. 2008 ที่ JTEPA มีผลบังคับใช้

[1] ประเทศญี่ปุ่นเป็นตลาดส่งออกลำดับที่ 2 ของไทยมาจนกระทั่งปี ค.ศ. 2012

[2] ข้อมูลจากกรมศุลกากร ประเทศญี่ปุ่น (www.customs.go.jp)

ตารางที่ 1: มูลค่าการส่งออกของไทยไปยังตลาดส่งออกสำคัญ ในปี ค.ศ. 2016

ลำดับที่	ประเทศ	มูลค่าการส่งออก (ล้านดอลลาร์ สรอ.)	สัดส่วนการส่งออกต่อมูลค่าการส่งออกรวม
1	สหรัฐอเมริกา	24,494.86	11.38
2	จีน	23,809.55	11.06
3	ญี่ปุ่น	20,563.05	9.55
4	ฮ่องกง	11,467.87	5.33
5	ออสเตรเลีย	10,304.52	4.79
6	มาเลเซีย	9,633.55	4.47
7	เวียดนาม	8,907.30	4.14
8	สิงคโปร์	8,214.99	3.82
9	อินโดนีเซีย	8,078.46	3.75
10	ฟิลิปปินส์	6,392.88	2.97
11	ประเทศอื่นๆ	83,459.59	38.76

ที่มา: ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวงพาณิชย์ โดยความร่วมมือจากกรมศุลกากร

ภาพที่ 1: มูลค่าการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นปี ค.ศ. 1988 – ค.ศ. 2016

หน่วย: ล้านดอลลาร์ สรอ.

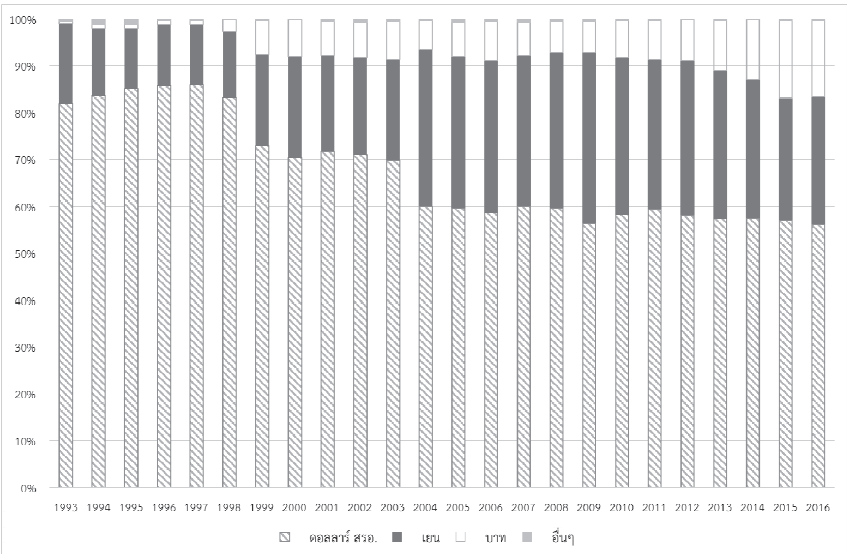

ที่มา: ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวงพาณิชย์ โดยความร่วมมือจากกรมศุลกากร

การชำระค่าสินค้าที่ไทยส่งออกไปญี่ปุ่นมีทั้งในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. สกุลเงินเยน และสกุลเงินบาท (ภาพที่ 2) อย่างไรก็ตาม สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. เริ่มมีบทบาทน้อยลง ในขณะที่สกุลเงินเยนและสกุลเงินบาทเริ่มมีบทบาทมากขึ้น ในปี ค.ศ. 1993 การชำระค่าสินค้าส่งออกไทยไปญี่ปุ่นนั้นเป็นสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 82.00 สกุลเงินเยนร้อยละ 17.00 และสกุลเงินบาทเพียงร้อยละ 0.60 เท่านั้น ซึ่งโครงสร้างการชำระค่าสินค้าส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากตั้งแต่

ปี ค.ศ. 1997 โดยในปี ค.ศ. 2016 การชำระค่าสินค้าส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นมีการใช้สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 56.20 แต่การใช้สกุลเงินเยนและสกุลเงินบาทเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 27.20 และร้อยละ 16.40 ตามลำดับ[3]

ภาพที่ 2: โครงสร้างการชำระเงินค่าสินค้าออกของไทยกับญี่ปุ่น จำแนกตามสกุลเงิน

ที่มา: ธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.)

[3] ข้อมูลจาก ธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.) ระบุว่าสกุลเงินบาทถูกนำไปใช้ชำระค่าสินค้าที่ไทยส่งออกเพิ่มมากขึ้นจากร้อยละ 0.90 ในปี “ค.ศ. 1993” เป็นร้อยละ 13.20 ในปี “ค.ศ. 2016” โดยการชำระค่าสินค้าออกของไทยไปกลุ่มประเทศอาเซียนเป็นสกุลเงินบาทเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 0.60 ในปี “ค.ศ. 1993” เป็นร้อยละ 23.00 ในปี ค.ศ. 2016 การชำระค่าสินค้าออกของไทยไปสหภาพยุโรป (EU-28) เป็นสกุลเงินบาทเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 6.20 ในปี ค.ศ. 2004 เป็นละ 10.20 ในปี ค.ศ. 2016 และการชำระสินค้าออกของไทยไปสหรัฐอเมริกาเป็นสกุลเงินบาทเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 0.30 ในปี ค.ศ. 1993 เป็นร้อยละ 5.10 ในปี ค.ศ. 2016

เป็นที่น่าสังเกตว่าสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ถูกนำมาใช้ในการชำระค่าสินค้าส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นลดลงตั้งแต่ปี ค.ศ. 1997 ซึ่งเป็นปีที่ธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.) เปลี่ยนนโยบายอัตราแลกเปลี่ยนจากระบบตะกร้าเงินเป็นระบบลอยตัวแบบมีการจัดการ[4] ข้อสังเกตดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดว่าประเทศที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤติการณ์ทางการเงินในปี ค.ศ. 1997 พยายามหันไปใช้สกุลเงินอื่นนอกเหนือจากสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ในการทำธุรกรรมระหว่างประเทศ เพื่อกระจายความเสี่ยงที่เกิดจากการกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนอ้างอิงกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ.

การที่ทั้ง 3 สกุลเงินได้แก่ สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. สกุลเงินเยน และสกุลเงินบาทถูกนำมาใช้เพื่อชำระค่าสินค้าส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น จึงมีนัยว่าอัตราแลกเปลี่ยนที่จะมีบทบาทต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นคืออัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. บาท/100 เยน และเยน/ดอลลาร์ สรอ. ไม่ใช่เพียงแค่อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. เท่านั้นที่จะมีบทบาทต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น Takagi and Shi (2011) ศึกษาบทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการลงทุนทางตรงของญี่ปุ่นในประเทศเอเชีย 9 ประเทศ ได้แก่ จีน ฮ่องกง อินเดีย อินโดนีเซีย เกาหลี มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ และไทย โดยใช้ panel data ในช่วงปี ค.ศ. 1987 – ค.ศ. 2008 และพิจารณาทั้งอัตราแลกเปลี่ยนที่เป็นตัวเงินและอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริงระหว่างสกุลเงินเยนและสกุลเงินท้องถิ่นของประเทศผู้รับเงินลงทุนจากญี่ปุ่น งานศึกษาพบว่าเมื่อสกุลเงินเยนอ่อนค่าเทียบกับสกุลเงินท้องถิ่น (หรือสกุลเงินท้องถิ่นแข็งค่าเทียบกับสกุลเงินเยน) ทั้งที่เป็นตัวเงินและที่แท้จริง การลงทุนทางตรงจากญี่ปุ่นไปประเทศผู้รับทุนจะลดลง

การที่สกุลเงินเยนถูกนำมาใช้ในการทำธุรกรรมทางการค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่นมากขึ้นนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากนโยบายทางเศรษฐกิจและการเมืองของญี่ปุ่นในช่วงปี ค.ศ. 1984 – ค.ศ. 2003 กล่าวคือรัฐบาลญี่ปุ่นมีนโยบายที่ต้องการผลักดัน

[4] ธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.) เปลี่ยนนโยบายอัตราแลกเปลี่ยนจากระบบตะกร้าเงินเป็นระบบลอยตัวแบบมีการจัดการเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม ค.ศ. 1997

สกุลเงินเยนให้เป็นสกุลเงินสากล (Internationalize the Yen) อย่างน้อยให้เป็นที่ยอมรับมากขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออก รัฐบาลญี่ปุ่นมองว่านโยบายดังกล่าวก่อให้เกิดผลประโยชน์ 3 ด้าน ได้แก่[5] (1) ลดความผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยนที่มีต่อบริษัทสัญชาติญี่ปุ่น (2) เพิ่มความแข็งแกร่งด้านการแข่งขันระหว่างประเทศให้กับสถาบันการเงินสัญชาติญี่ปุ่น และ (3) ช่วยสนับสนุนให้ญี่ปุ่นเป็นศูนย์กลางทางการเงินระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตาม นโยบายดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร Sato (1999) แสดงข้อมูลว่าผู้นำเข้าญี่ปุ่นส่วนใหญ่นิยมใช้สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. มากกว่าสกุลเงินเยนของตนเอง แต่การใช้สกุลเงินเยนมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น โดยในปี ค.ศ. 1987 การนำเข้าของญี่ปุ่นกำหนดราคาเป็นสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 81.7 และสกุลเงินเยนร้อยละ 10.6 แต่ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1998 การนำเข้าของญี่ปุ่นกำหนดราคาเป็นสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ลดลงเหลือร้อยละ 71.5 และสกุลเงินเยนเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 21.8 สำหรับการส่งออก ผู้ส่งออกญี่ปุ่นนิยมใช้สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. มากกว่าสกุลเงินเยนของตนเองเช่นกัน ในปี ค.ศ. 1988 การส่งออกของญี่ปุ่นใช้สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 55.2 และสกุลเงินเยนร้อยละ 33.4 และในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1998 การส่งออกของญี่ปุ่นใช้สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ลดลงเล็กน้อยเป็นร้อยละ 51.2 และสกุลเงินเยนเพิ่มขึ้นเล็กน้อยเป็นร้อยละ 36.0 Ito et al. (2010) แสดงข้อมูลว่าการใช้สกุลเงินเยนเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 40.1 ในครึ่งปีแรกของปี ค.ศ. 2004

Sato (1999) อธิบายว่าผู้ส่งออกญี่ปุ่นมีพฤติกรรมการกำหนดราคาสินค้าส่งออกตามโครงสร้างตลาดของสินค้า (Pricing to Market: PTM) ในประเทศปลายทาง จึงทำให้ต้องกำหนดราคาเป็นสกุลเงินท้องถิ่น (Local Currency Pricing: LCP) ของประเทศปลายทางที่ส่งสินค้าไปขาย ดังนั้น ผู้ส่งออกญี่ปุ่นจึงกำหนดราคาสินค้าในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. สำหรับสินค้าที่ส่งออกไปที่สหรัฐอเมริกา ในขณะที่ผู้ส่งออกญี่ปุ่นจะกำหนดราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินเยน สำหรับสินค้าที่ส่งออกไปยังประเทศเอเชียตะวันออก และประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งทำให้ประเทศเหล่านี้ต้องรับภาระความเสี่ยงของอัตราแลกเปลี่ยนระหว่างสกุลเงินเยนและสกุลเงินท้องถิ่นของตนเอง

[5] Takagi (2012)

Ito et al. (2010) พบข้อสรุปที่สอดคล้องกันคือ ผู้ส่งออกญี่ปุ่นกำหนดราคาสินค้าส่งออกโดยใช้สกุลเงินของตลาดเป้าหมาย (PTM) สำหรับประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้แก่ สหรัฐอเมริกา แคนาดา สหราชอาณาจักร และกลุ่มประเทศยุโรป (Eurozone) เนื่องจากการส่งออกส่วนใหญ่เป็นการส่งออกไปยังบริษัทย่อยของตนที่ตั้งอยู่ในประเทศปลายทาง (Local subsidiaries) ซึ่งการกำหนดราคาด้วยวิธี LCP จะช่วยลดความเสี่ยงด้านอัตราแลกเปลี่ยนให้แก่บริษัทย่อยของตนดังกล่าว นอกจากนี้ ยังเป็นการเพิ่มความสามารถในการแข่งขันให้กับบริษัทย่อยในตลาดท้องถิ่น (Local market) ด้วย ในขณะที่ผู้ส่งออกญี่ปุ่นที่มีสัดส่วนการตลาดของสินค้าสูงในตลาดโลกก็จะกำหนดราคาสินค้าเป็นสกุลเงินเยนทั้งที่ส่งออกไปยังประเทศที่พัฒนาแล้วหรือประเทศกำลังพัฒนา Takagi (2012) ระบุว่าผู้ส่งออกญี่ปุ่นจะเลือกใช้สกุลเงินใดในการกำหนดราคาสินค้า (Invoice currency) นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น อำนาจทางการตลาด หรือความพึงพอใจระหว่างผู้ส่งออกและผู้นำเข้าเอง และการที่นโยบายที่จะผลักดันให้สกุลเงินเยนเป็นสกุลเงินสากลไม่ประสบความสำเร็จนั้นเป็นผลมาจากการขาดความเชื่อมั่นในเศรษฐกิจญี่ปุ่นและความต้องการใช้สกุลเงินเยนที่ยังอยู่ในวงจำกัด Ogawa (2001) อธิบายปรากฏการณ์นี้ว่า “ความล้มเหลวในการร่วมมือ (Coordination failure)” เนื่องจากทุกคนยังคงให้ความสำคัญของการใช้สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ในการทำธุรกรรมระหว่างประเทศ จนกระทั่งปี ค.ศ. 2003 รัฐบาลญี่ปุ่นได้เปลี่ยนนโยบายจากการทำให้สกุลเงินเยนเป็นสกุลเงินสากล (Internationalize the yen) มาเป็นการทำให้ตลาดทุนของญี่ปุ่นเป็นตลาดทุนสากล (Internationalize the capital market) แทน

สำหรับการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น ผู้ส่งออกไทยสามารถกำหนดราคาสินค้า (Invoice currency) โดยใช้ 3 สกุลเงินหลัก ได้แก่ สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. สกุลเงินเยน และสกุลเงินบาท ดังนี้

1) การกำหนดราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. และรับชำระค่าสินค้าเป็นสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ผู้ส่งออกไทยเลือกวิธีการนี้อาจเป็นเพราะว่าสกุล

เงินดอลลาร์ สรอ. เป็น vehicle currency[6] หรือสกุลเงินสากลในการชำระค่าสินค้าและบริการระหว่างประเทศ

2) การกำหนดราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินเยน และรับชำระค่าสินค้าเป็นสกุลเงินเยน ในกรณีนี้ผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าตามสกุลเงินของท้องถิ่นหรือตลาดที่ส่งสินค้าไปขาย ซึ่งเรียกว่า Local Currency Pricing (LCP)

3) การกำหนดราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินบาท และรับชำระค่าสินค้าเป็นสกุลเงินบาท ในกรณีนี้ผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าตามสกุลเงินของประเทศตน ซึ่งเรียกว่า Producer Currency Pricing (PCP)

ถึงแม้ว่าเหตุผลในการเลือกใช้สกุลเงินใดเป็นสกุลเงินในการทำการค้าระหว่างประเทศจะเป็นเหตุผลในระดับผู้ประกอบการ แต่การตัดสินใจดังกล่าวนั้นอาจมีผลต่อการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจมหภาคทั้งนโยบายการเงินและนโยบายอัตราแลกเปลี่ยน เนื่องจากอัตราแลกเปลี่ยนเป็นตัวแปรทางเศรษฐกิจที่ส่งผ่านผลกระทบภายนอก (External shock) จากต่างประเทศเข้ามาสู่ภายในประเทศ ยกตัวอย่างเช่น หากผู้ส่งออกไทยรับชำระค่าสินค้าเป็นสกุลเงินเยนมากขึ้น เงินทุนสำรองระหว่างประเทศของไทยก็จะประกอบด้วยสกุลเงินเยนมากขึ้นเช่นกัน หากสกุลเงินเยนอ่อนค่าเทียบกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ก็จะทำให้มูลค่าเงินสำรองระหว่างประเทศของไทยในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ลดลง นอกจากนี้ การที่สกุลเงินเยนมีสัดส่วนมากขึ้นในเงินทุนสำรองระหว่างประเทศก็จะทำให้อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน มีบทบาทมากขึ้นต่อการค้าและการลงทุนระหว่างไทยและญี่ปุ่น ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงนโยบายการเงินหรือนโยบายอัตราแลกเปลี่ยนของประเทศญี่ปุ่นก็จะส่งผลต่อมูลค่าของสกุลเงินเยนที่ถือครองโดยผู้ส่งออกไทย[7]

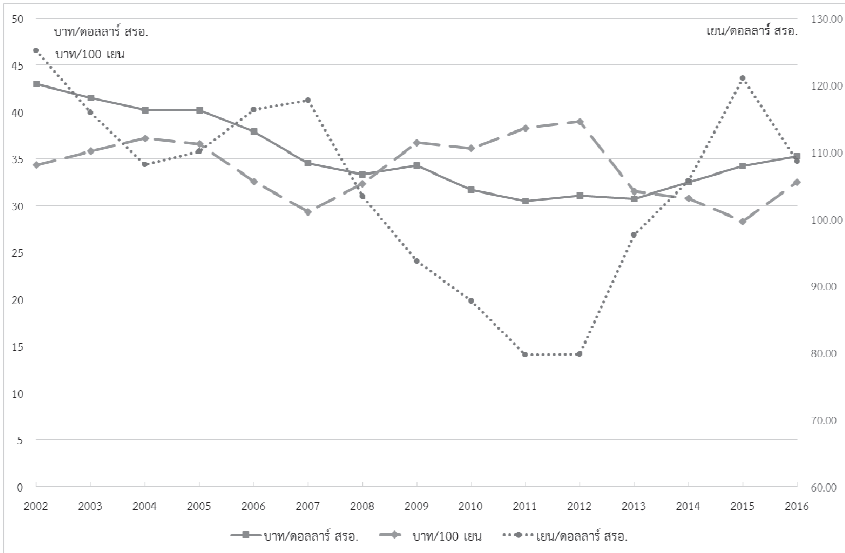
[6] Devereux and Shi (2013) ระบุว่าสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. มีบทบาทเป็น vehicle currency เพราะประเทศอื่น ๆ นอกจากประเทศสหรัฐอเมริกามีการซื้อขายเงินดอลลาร์ สรอ. ทางอ้อมระหว่างกันผ่านการค้าและการลงทุน นั่นคือสองประเทศใช้สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. แทนที่จะใช้สกุลเงินของตนเองในการค้าและการลงทุนระหว่างกันเงินดอลลาร์ สรอ. จึงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนระหว่างสกุลเงินต่าง ๆ (A medium of exchange between currencies)

[7] ผู้ส่งออกไทยในบริบทนี้รวมบริษัทสัญชาติญี่ปุ่นที่เข้ามาประกอบกิจการในไทย

งานวิจัยที่ผ่านมาส่วนใหญ่ศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการค้าระหว่างประเทศโดยใช้อัตราแลกเปลี่ยนที่อยู่ในรูปสกุลเงินท้องถิ่นต่อสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. เช่น Bahmani-Oskooee and Satawatananon (2012) ศึกษาการส่งออกของไทยโดยใช้อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. Rahmatsyah, Rajaguru and Siregar (2002) ใช้อัตราการค้า (Terms of trade) ที่คำนวณจากดัชนีราคาสินค้าส่งออกของไทยกับดัชนีราคาสินค้าส่งออกของญี่ปุ่น และพบว่าเมื่อดัชนีราคาสินค้าส่งออกไทยเพิ่มขึ้นโดยเปรียบเทียบกับดัชนีราคาสินค้าส่งออกญี่ปุ่นการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นจะลดลง

งานวิจัยนี้ ต้องการศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นโดยพิจารณาอัตราแลกเปลี่ยนระหว่าง 3 สกุลเงิน ได้แก่ สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. สกุลเงินเยน และสกุลเงินบาท นั่นคืองานวิจัยจะพิจารณาอัตราแลกเปลี่ยนทวิภาคี (Bilateral Exchange Rate) 3 ประเภท ได้แก่ บาท/ดอลลาร์ สรอ. บาท/100 เยน และเยน/ดอลลาร์ สรอ. เนื่องจากการเคลื่อนไหวของอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภทนั้นไม่ได้เคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกันเสมอไป ภาพที่ 3 แสดงให้เห็นว่า ในช่วงปี ค.ศ. 2004 – ค.ศ. 2007 สกุลเงินบาทแข็งค่าเทียบกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. และสกุลเงินเยน แต่สกุลเงินเยนอ่อนค่าเทียบกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. และในช่วงปี ค.ศ. 2009 – ค.ศ. 2011 สกุลเงินบาทและสกุลเงินเยนแข็งค่าเทียบกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. แต่สกุลเงินบาทกลับอ่อนค่าเทียบกับสกุลเงินเยน ซึ่งการเคลื่อนไหวของอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภทที่แตกต่างกันนั้นอาจส่งผลต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นแตกต่างกันด้วย

ภาพที่ 3: อัตราแลกเปลี่ยนระหว่างสกุลเงินบาท สกุลเงินเยน และสกุลเงินดอลลาร์ สรอ.

ที่มา: ธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.) และ FRED Economic Data

หมายเหตุ: แกนซ้ายสำหรับอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. และบาท/100 เยน แกนขวาสำหรับอัตราแลกเปลี่ยนในรูป เยน/ดอลลาร์ สรอ.

งานวิจัยนี้จะศึกษาการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในภาพรวม หมวดสินค้าอุตสาหกรรม หมวดสินค้าเกษตรกรรม และหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร ซึ่งมีความสำคัญเป็นลำดับที่หนึ่ง ลำดับที่สอง และลำดับที่สาม (ตารางที่ 2) โดยใช้แบบจำลองดุลยภาพแยกส่วน (Partial Equilibrium) ที่ใช้ในการศึกษาของ Huchet-Bourdon and Korinek (2011) และ Bahmani-Oskooee and Satawatananon (2012) และงานวิจัยนี้เลือกใช้วิธีการประมาณค่าแบบ Auto-Regressive Distributed Lag (ARDL) หรืออาจเรียกว่า Bounds Test Approach to Cointegration ที่เสนอโดย Pesaran, Shin and Smith (2001) ที่แก้ปัญหาทางเศรษฐมิติในการประมาณค่าข้อมูลอนุกรมเวลาที่ไม่มีเสถียรภาพ

งานวิจัยนี้พิจารณาการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการค้าระหว่างไทยและญี่ปุ่นที่สำคัญคือความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย – ญี่ปุ่น (JTEPA) ที่มีผลบังคับใช้เมื่อปี ค.ศ. 2007 โดยงานวิจัยจะศึกษาบทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007) และตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

ตารางที่ 2: สัดส่วนสินค้าการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น แยกตามหมวดสินค้า

หมวดสินค้า	ค.ศ. 2012	ค.ศ. 2013	ค.ศ. 2014	ค.ศ. 2015	ค.ศ. 2016
สินค้าเกษตรกรรม (กสิกรรม, ปศุสัตว์, ประมง)	15.14	14.12	12.66	13.47	13.66
สินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร	10.53	10.05	9.96	9.60	8.96
สินค้าอุตสาหกรรม	72.04	74.58	76.19	75.68	77.11
สินค้าแร่และเชื้อเพลิง	2.30	1.25	1.18	1.25	0.26

ที่มา: ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวงพาณิชย์ โดยความร่วมมือจากกรมศุลกากร

2. ทบทวนวรรณกรรม

2.1 บทบาทระหว่างประเทศของสกุลเงินเยน

เงินมีหน้าที่หลัก 3 ประการ คือ (1) เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน (A medium of exchange) (2) เป็นแหล่งสะสมมูลค่า (A store of value) และ (3) เป็นหน่วยวัดมูลค่า (A measure of value) หน้าที่หลักดังกล่าวไม่ได้ถูกจำกัดเพียงธุรกรรมทางเศรษฐกิจในประเทศเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมธุรกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศด้วย ที่ผ่านมาในอดีตจนถึงปัจจุบันเงินสกุลดอลลาร์ สรอ. มีบทบาท

หลักในการเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนทั้งในภาคการค้าและภาคการลงทุนระหว่างประเทศ ในขณะที่เงินสกุลเยนมีบทบาทหลักในการเป็นแหล่งสะสมมูลค่า เนื่องจากเงินสกุลเยนมีสัดส่วนค่อนข้างมากในตลาดทุนระหว่างประเทศ (Long-term capital market) นอกจากนี้ หากเทียบกับเงินสกุลดอลลาร์ สรอ. แล้ว เงินสกุลเยนนับว่ามีบทบาทในภาคเศรษฐกิจระหว่างประเทศค่อนข้างน้อยหากเทียบกับขนาดเศรษฐกิจ (Economic size) ของญี่ปุ่น แม้ในภาคการค้าระหว่างประเทศของญี่ปุ่นเอง ผู้ส่งออกญี่ปุ่นมักส่งออกสินค้าโดยกำหนดราคาสินค้าในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. เป็นหลัก ทั้งการส่งออกไปสหรัฐอเมริกา ประเทศในทวีปยุโรป หรือแม้แต่ประเทศในทวีปเอเชีย[8]

รัฐบาลญี่ปุ่นได้ตระหนักถึงความสำคัญในการเพิ่มบทบาทของเงินเยนในภาคเศรษฐกิจระหว่างประเทศมาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1980 ยกตัวอย่างเช่น การประกาศใช้กฎหมายควบคุมอัตราแลกเปลี่ยนและการค้า (The Foreign Exchange and Trade Control Law) ในปี ค.ศ. 1980 เพื่อเปิดเสรีการเคลื่อนย้ายเงินทุนระหว่างประเทศ (Liberalization of capital inflows) การมีข้อตกลงเงินเยน-ดอลลาร์ สรอ. (The Yen-Dollar Agreement) ซึ่งมีบทบาทในช่วงปี ค.ศ. 1984 ถึง ค.ศ. 1987 ในการเปิดเสรีตลาดการเงิน (Financial market liberalization) เป็นต้น ต่อมาในปี ค.ศ. 1988 ธนาคารกลางของญี่ปุ่น (Bank of Japan) ได้ส่งเสริมให้ตลาดเงินภายในประเทศ (Domestic money market) รองรับสินทรัพย์ที่มีอายุไถ่ถอนสั้นลง (Shorter maturities) ในปี ค.ศ. 1990 ข้อจำกัดต่างๆ ในการเคลื่อนย้ายเงินทุนระหว่างประเทศถูกยกเลิกทั้งหมด การดำเนินนโยบายและมาตรการต่างๆ ข้างต้นทำให้อุปสรรคของเงินเยนในภาคการค้าระหว่างประเทศลดลง และทำให้เงินเยนเคลื่อนย้ายระหว่างประเทศได้อย่างเสรีมากขึ้น และที่สำคัญทำให้ภาคการเงินของญี่ปุ่นเชื่อมต่อกับภาคการเงินโลกมากขึ้น นอกจากนี้ รัฐบาล

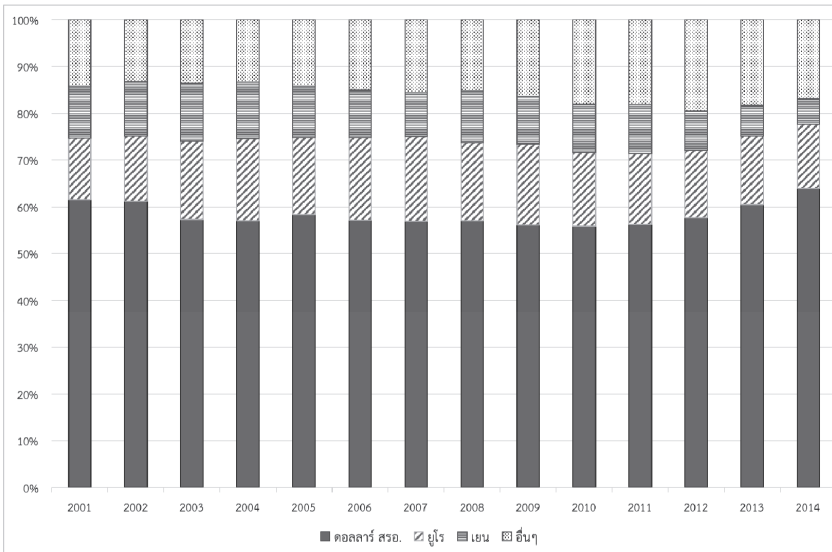
[8] ยกตัวอย่างเช่น Sato (1999) Ogawa (2001) และ Ito et al. (2010) เป็นต้น

ญี่ปุ่นได้พยายามสนับสนุนบทบาทของเงินเยนในการทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน ผ่านการรวมกลุ่มทางการเงินในภูมิภาคเอเชีย เช่น ข้อตกลงว่าด้วยการแลกเปลี่ยนเงินตราแบบทวิภาคี (Bilateral currency swap agreements) ชื่อ The Chiang Mai Initiative (CMI) ในปี ค.ศ. 2000 และการจัดตั้งกองทุนพันธบัตรเอเชีย (Asian Bond Funds: ABFs) เป็นต้น

ถึงแม้ว่ารัฐบาลญี่ปุ่นพยายามผลักดันให้สกุลเงินเยนมีบทบาทมากขึ้น บทบาทดังกล่าวกลับมีแนวโน้มลดลงหากพิจารณาจากหนี้ระยะยาวของภาครัฐและที่ภาครัฐการันตี (ภาพที่ 4) สัดส่วนหนี้ประเภทดังกล่าวในสกุลเงินเยนลดลงจากร้อยละ 11.16 ในปี ค.ศ. 2001 เหลือเพียงร้อยละ 5.49 ในปี ค.ศ. 2014 ในขณะที่สัดส่วนหนี้ประเภทดังกล่าวในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. เพิ่มขึ้นเล็กน้อยจากร้อยละ 61.54 ในปี ค.ศ. 2001 เป็นร้อยละ 64.01 ในปี ค.ศ. 2014 นอกจากนี้ ตารางที่ 3 แสดงสถานภาพระหว่างประเทศของสกุลเงินเยนก่อนมีนโยบายหรือมาตรการต่างๆ สัดส่วนของ claims และ liabilities ใน global cross-border bank positions เพิ่มขึ้นจากเพียงไม่ถึงร้อยละ 1 ในช่วงทศวรรษ 1970 จนสัดส่วนของ claims สูงสุดเป็นร้อยละ 21.80 ในปี ค.ศ. 1995 และสัดส่วนของ liabilities สูงสุดเป็นร้อยละ 14.73 ในปี ค.ศ. 1988 และหลังจากนั้นสัดส่วนทั้งสองก็ลดลงอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งสัดส่วนของ claims เหลือเพียงร้อยละ 3.90 และสัดส่วนของ liabilities เหลือเพียงร้อยละ 3.32 ในปี ค.ศ. 2015 และเมื่อพิจารณาบทบาทของสกุลเงินเยนในการเป็นเงินสำรองระหว่างประเทศ พบว่าบทบาทดังกล่าวมีไม่มากนักและมีแนวโน้มลดลงเช่นกันจากร้อยละ 6.77 ในปี ค.ศ. 1995 เป็นเพียงร้อยละ 4.03 ในปี ค.ศ. 2015

ภาพที่ 4 โครงสร้างหนี้ระยะยาวของภาครัฐและที่ภาครัฐการันตีของโลกจำแนกตามสกุลเงิน

หน่วย: ร้อยละของทั้งหมด

ที่มา: The World Bank, International Debt Statistics

ตารางที่ 3 สถานภาพระหว่างประเทศของสกุลเงินเยน ปี ค.ศ. 1995 – ค.ศ. 2015

หน่วย: ร้อยละของทั้งหมด

ปี ค.ศ.	Global cross-border bank positions:[1]		Global official forex reserves[2]
	Claims	Liabilities	
1977	0.56	0.72	-
1978	0.97	1.27	-
1979	0.96	0.74	-
1980	1.44	1.40	-
1981	1.53	1.56	-
1982	1.59	1.56	-
1983	2.25	2.23	-
1984	3.20	2.94	-
1985	5.93	5.55	-
1986	9.24	8.27	-
1987	15.81	13.39	-
1988	17.30	14.73	-
1989	15.91	13.61	-
1990	15.40	12.27	-
1991	19.81	13.49	-
1992	18.25	11.02	-
1993	19.53	12.58	-
1994	20.92	13.82	-
1995	21.80	14.40	6.77
1996	18.68	12.03	6.71

ตารางที่ 3 (ต่อ) สถานภาพระหว่างประเทศของสกุลเงินเยน ปี ค.ศ. 1995 – ค.ศ. 2015

หน่วย: ร้อยละของทั้งหมด

ปี ค.ศ.	Global cross-border bank positions:[1]		Global official forex reserves[2]
	Claims	Liabilities	
1997	17.80	11.11	5.77
1998	17.28	11.30	6.24
1999	15.91	10.36	6.37
2000	13.21	9.17	6.06
2001	8.94	5.93	5.04
2002	8.08	5.44	4.94
2003	6.21	4.49	4.42
2004	5.31	4.30	4.28
2005	5.19	3.89	3.96
2006	3.44	2.92	3.46
2007	4.71	3.82	3.18
2008	5.36	4.83	3.47
2009	4.38	3.71	2.90
2010	5.12	4.36	3.66
2011	5.12	4.06	3.61
2012	5.31	3.85	4.09
2013	4.18	3.19	3.82
2014	3.70	3.40	3.90
2015	3.90	3.32	4.03

ที่มา: [1]Bank of International Settlements (BIS) [2]International Monetary Fund (IMF)

งานศึกษาเชิงประจักษ์หลายงาน เช่น Dominguez (1999) Ogawa (2001) Oi et al. (2004) Ito et al. (2010) Kenen (2012) และ Takagi (2012) มีผลการศึกษาที่สอดคล้องกันว่า สกุลเงินเยนยังคงมีบทบาทในภาคการเงินและการค้าระหว่างประเทศน้อย เนื่องจากอุปสรรคสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ (1) พฤติกรรมของผู้ส่งออกญี่ปุ่นในการกำหนดราคาสินค้าส่งออกตามโครงสร้างตลาดของสินค้า (Pricing to Market: PTM) ที่ส่งไปขายในประเทศปลายทาง และทำให้ต้องกำหนดราคาเป็นสกุลเงินท้องถิ่น (Local Currency Pricing: LCP) ของประเทศปลายทางที่ส่งสินค้าไปขาย (2) ลักษณะของสินค้าส่งออกที่มักแลกเปลี่ยนกันภายใต้สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. (3) ความผันผวนของสกุลเงินเยนที่สูงกว่าโดยเปรียบเทียบกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. และ (4) การเป็นสกุลเงินหลักของโลก (Vehicle currency) ของสกุลเงินดอลลาร์ สรอ.

อุปสรรคประการแรกของเงินเยนในการมีบทบาทเพิ่มขึ้นในการค้าระหว่างประเทศมาจาก พฤติกรรมของผู้ส่งออกญี่ปุ่นในการกำหนดราคาส่งออกสินค้าส่งออกตามโครงสร้างตลาดของสินค้า (Pricing to Market: PTM) ที่ส่งไปขายในประเทศปลายทาง และทำให้ผู้ส่งออกญี่ปุ่นต้องกำหนดราคาเป็นสกุลเงินท้องถิ่น (LCP) เพื่อเพิ่มหรือคงความสามารถในการแข่งขันในตลาดนั้น ๆ และเพื่อลดความเสี่ยงจากความผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยน นอกจากนี้ การค้าภายในบริษัทเดียวกัน (Intra-firm trade) โดยส่งออกจากสำนักงานใหญ่ (Japanese headquarters) ไปบริษัทย่อย (Subsidiaries) ในสหรัฐอเมริกา และไปบริษัทย่อย (subsidiaries) ในเอเชียซึ่งจะส่งออกไปตลาดสหรัฐอเมริกาอีกต่อหนึ่ง มักจะกำหนดสกุลเงินส่งออกเป็นดอลลาร์ สรอ. เช่นกัน โดยสำนักงานใหญ่จะเป็นผู้รับภาระความเสี่ยงจากอัตราแลกเปลี่ยน (Exchange rate risk) ทั้งหมดไว้เอง

อุปสรรคประการที่สองคือ ลักษณะของสินค้าที่ส่งออก สินค้าขั้นต้น (Primary goods) และสินค้าทุน (Capital goods) มักแลกเปลี่ยนกันภายใต้สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. เป็นหลัก เนื่องจากสินค้าเหล่านี้มีค่าความยืดหยุ่นต่อราคาสูง (High price elasticity) หรือสามารถทดแทนกันง่าย เช่น เคมีภัณฑ์ (Chemical products)

และวัสดุโลหะ (Metals and metallic products) เป็นต้น การซื้อขายภายใต้สกุลเงินหลักเพียงสกุลเดียว (Numeraire currency) จะสามารถสะท้อนการเปลี่ยนแปลงราคาของประเภทข้างต้นได้ดีที่สุด โดย Sato (1999) พบว่าผู้ส่งออกญี่ปุ่นกำหนดราคาสินค้าส่งออกประเภทแผงวงจรไฟฟ้ารวม (Integrated circuits) ไปสหรัฐอเมริกา ประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออก (East Asia) และประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia) ในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. Oi et al. (2004) แนะนำให้รัฐบาลญี่ปุ่นส่งเสริมการเพิ่มความสามารถในการแข่งขันของผู้ส่งออกญี่ปุ่น โดยเพิ่มความแตกต่างของสินค้า (Degree of differentiated product) และเพิ่มส่วนแบ่งตลาดของสินค้า (Market share) เพื่อให้ผู้ส่งออกญี่ปุ่นสามารถกำหนดราคาส่งออกเป็นสกุลเงินเยนได้มากขึ้น

อุปสรรคประการที่สามคือ ความผันผวนของสกุลเงินเยนที่สูงกว่าโดยเปรียบเทียบกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ภาพที่ 5 แสดงดัชนีค่าเงินที่แท้จริง (Real Effective Exchange Rate) รายเดือน ช่วง มกราคม ค.ศ. 1994 – มีนาคม ค.ศ. 2017 ของสกุลเงินเยนและสกุลดอลลาร์ สรอ.จากภาพที่ 5 สกุลเงินเยนผันผวนมากในช่วงเวลาดังกล่าวเทียบกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. โดยส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของดัชนีค่าเงินที่แท้จริงของสกุลเงินเยนมีค่า 17.78 ในขณะที่ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของดัชนีค่าเงินที่แท้จริงของสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. มีค่าเพียง 9.24 ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออก (East Asia) หลายประเทศใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนที่ผูกค่าเงินกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. (A de facto dollar peg regime) มากกว่าใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนแบบตะกร้าเงิน (A currency-basket regime) อย่างไรก็ตาม การผูกค่าเงินไว้กับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. เป็นการสะท้อนว่าประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกนำเข้าความผันผวนของนโยบายการเงินและความผันผวนของสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 5 ดัชนีค่าเงินที่แท้จริง (Real Effective Exchange Rate) ของญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา (ปีฐาน ค.ศ. 2010) ช่วง มกราคม ค.ศ. 1994 – มีนาคม ค.ศ. 2017

ที่มา: Bank of International Settlements (BIS)

อุปสรรคประการที่สี่ คือ ลักษณะของเงินดอลลาร์ สรอ. ในการเป็นสกุลเงินหลักของโลก (Vehicle currency) เมื่อตัวแทนทางเศรษฐศาสตร์ (Economic agents) จำนวนมากเต็มใจเลือกเงินดอลลาร์ สรอ. เป็นเงินสกุลหลักเพื่อเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน จะทำให้เกิดผลกระทบภายนอกเชิงเครือข่าย (Network externality) คือหน่วยเศรษฐกิจอื่นจะเลือกเงินดอลลาร์ สรอ. เพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนด้วย ผลกระทบภายนอกเชิงเครือข่ายส่งผลให้ต้นทุนธุรกรรม (Transaction cost) ของการใช้เงินสกุลดอลลาร์ สรอ. ลดลง ซึ่งก็จะยิ่งทำให้การใช้เงินดอลลาร์ สรอ. เป็นที่กว้างขวางมากขึ้น การเปลี่ยนจากใช้เงินสกุลดอลลาร์ สรอ. ไปเป็นสกุลเงินอื่นก็จะยากมากขึ้น

2.2 บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออก

อัตราแลกเปลี่ยนเป็นตัวแปรทางเศรษฐกิจที่สะท้อนราคาของสินค้าที่มีการซื้อขายระหว่างประเทศ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนย่อมส่งผลต่อการค้าระหว่างประเทศทั้งการนำเข้าและการส่งออก ในทางทฤษฎี ปริมาณการส่งออกตอบสนองต่อค่าเงินภายในประเทศในทิศทางตรงกันข้าม กล่าวคือ สกุลเงินในประเทศที่อ่อนค่าลง (อัตราแลกเปลี่ยนเพิ่มขึ้น) ทำให้ปริมาณการส่งออกของประเทศนั้นสูงขึ้น เพราะสินค้าส่งออกของประเทศนั้นมีราคาถูกลงโดยเปรียบเทียบในสายตาชาวต่างชาติ ในทางกลับกัน เมื่อสกุลเงินในประเทศแข็งค่าขึ้น (อัตราแลกเปลี่ยนลดลง) ปริมาณการส่งออกจะลดลง เพราะสินค้าส่งออกของประเทศนั้นมีราคาแพงขึ้นในสายตาชาวต่างชาติ อย่างไรก็ตาม ภายใต้รูปแบบการค้าของโลกยุคปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไป บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกก็อาจจะเปลี่ยนแปลงไปด้วย

งานศึกษาเชิงประจักษ์ที่ผ่านมา ศึกษาบทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนที่มีต่อการค้าระหว่างประเทศทั้งในระดับภาพรวม (Aggregate Level) ระดับประเทศคู่ค้า (Bilateral Trade Level) ระดับภาคอุตสาหกรรม (Sectoral Industrial Level) หรือแม้กระทั่งระดับประเภทสินค้า (Product Level) ผลการศึกษาที่พบแตกต่างกันไปตาม แบบจำลองที่ใช้ในการศึกษา วิธีการทางเศรษฐมิติที่ใช้ในการศึกษา หรือแม้กระทั่งช่วงเวลาที่ใช้ในการศึกษา

Mitsuyo and Fukunari (2013) ศึกษาบริษัทที่อยู่ในภาคการผลิต (Manufacturing firms) ของญี่ปุ่นที่เป็น Multinational Enterprises (MNEs) ที่ส่งออกและนำเข้าสินค้า โดยงานศึกษาใช้ดัชนีค่าเงินที่แท้จริง (Real Effective Exchange Rate: REER) งานศึกษาพบว่า บริษัทเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะส่งออกได้เพิ่มขึ้น (ลดลง) เมื่อสกุลเงินเยนอ่อนค่า (แข็งค่า) เทียบกับสกุลเงินต่างประเทศ ในขณะที่การนำเข้าของบริษัทในภาคการผลิตที่เป็น MNEs กลับลดลง (เพิ่มขึ้น) เมื่อสกุลเงินเยนแข็งค่า (อ่อนค่า) เทียบกับสกุลเงินต่างประเทศ Mitsuyo and Fukunari (2013) อธิบายว่าบริษัทเหล่านี้ต้องลดการนำเข้าสินค้าที่เป็นวัตถุดิบ (Raw materials)

รวมทั้งชิ้นส่วนและส่วนประกอบ (Parts and components) ที่นำมาใช้ในการผลิตสินค้าส่งออก เนื่องจากบริษัทเหล่านี้ส่งออกได้ลดลงจากการแข็งค่าของสกุลเงินเยนเทียบกับสกุลเงินต่างประเทศ ในขณะที่ Fang et al. (2006) พบว่าเมื่อสกุลเงินท้องถิ่นอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) การส่งออกของอินโดนีเซีย ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ ไต้หวันและไทยไปสหรัฐอเมริกาจะเพิ่มขึ้น

นอกจากนี้ งานศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกหลายงานพบข้อสรุปที่สอดคล้องกันว่า การส่งออกตอบสนองต่ออัตราแลกเปลี่ยนน้อยลง โดยปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวคือ การผลิตภายใต้ห่วงโซ่อุปทานโลก (Global supply chain) ซึ่งสินค้าถูกผลิตขึ้นจากฐานการผลิตในหลายประเทศก่อนที่จะถูกนำมาผลิตเป็นสินค้าขั้นสุดท้าย Ahmed et al. (2015) พบว่าการผลิตภายใต้ห่วงโซ่อุปทานโลก (Global supply chain) สามารถอธิบายการลดลงของบทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกภาคการผลิต (Manufacturing export) ได้ถึงร้อยละ 22 โดยประเทศที่มีส่วนร่วมสูงในการผลิตภายใต้ห่วงโซ่อุปทานโลก (Global supply chain) บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกภาคการผลิต (Manufacturing export) ลดลงประมาณร้อยละ 28 โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่เข้าร่วมการผลิตภายใต้ห่วงโซ่อุปทานโลก (Global supply chain) ในลักษณะที่เป็น backward linkage กล่าวคือ เป็นการเข้าร่วมโดยผู้ผลิตในประเทศนำเข้าวัตถุดิบจากต่างประเทศในสัดส่วนสูงเพื่อมาผลิตสินค้าขั้นกลาง แล้วส่งออกไปผลิตสินค้าขั้นสุดท้ายต่อในฐานการผลิตอื่น ๆ การผลิตในลักษณะนี้ ส่วนเพิ่มการผลิตที่เกิดใหม่ภายในประเทศ (Domestic value added) จึงมีมูลค่าน้อย ในประเทศที่มีลักษณะการผลิตดังกล่าว บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนก็จะยิ่งลดน้อยลง นอกจากนี้ การที่สกุลเงินของตนเองอ่อนค่าไม่สามารถเพิ่มความสามารถในการแข่งขันได้ เนื่องจากต้นทุนของวัตถุดิบที่นำเข้ามาก็สูงขึ้นด้วยเช่นกัน ในขณะที่ประเทศที่เข้าร่วมการผลิตภายใต้ห่วงโซ่อุปทานโลก (Global supply chain) ในลักษณะ forward linkage จะสร้างมูลค่าเพิ่มจากการผลิตในประเทศเพื่อส่งออกได้มากกว่า และบทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกจะไม่ได้ลดลงมาก

ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับ Riad et al. (2012) งานศึกษานี้พบว่า จีนเข้าร่วมการผลิตภายใต้ห่วงโซ่อุปทานโลก (Global supply chain) ในลักษณะ backward linkage โดยเป็นการผลิตในอุตสาหกรรมปลายน้ำ (Downstream production) จีนจึงต้องนำเข้าสินค้าจากประเทศอื่นมาผลิตสินค้าส่งออก การเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนจึงส่งผลกระทบต่อการส่งออกของจีนน้อย ในขณะที่การส่งออกของประเทศญี่ปุ่นตอบสนองต่ออัตราแลกเปลี่ยนมากกว่า เนื่องจากญี่ปุ่นเข้าร่วมการผลิตภายใต้ห่วงโซ่อุปทานโลก (Global supply chain) ในลักษณะ forward linkage โดยเป็นการผลิตในอุตสาหกรรมต้นน้ำ (Upstream production) และนำเข้าสินค้าจากประเทศอื่นมาผลิตสินค้าส่งออกของตนน้อย

Amiti et al. (2014) สนับสนุนว่า เมื่อมีการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศมาผลิตเพื่อส่งออกมากขึ้น บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกจะลดน้อยลง งานศึกษานี้พบว่า ผู้ผลิตเพื่อส่งออกสินค้าของตนที่ครองส่วนแบ่งการตลาด (Market share) สูง มักนำเข้าวัตถุดิบมาใช้ในการผลิตในสัดส่วนสูงด้วย ผู้ผลิตเหล่านี้จึงไม่ปรับเปลี่ยนราคาสินค้าส่งออกตามการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนมากนัก ดังนั้น การส่งผ่านของอัตราแลกเปลี่ยนไปสู่ราคาสินค้าส่งออกจึงต่ำ (Low exchange rate pass-through) ในทางตรงข้าม ผู้ผลิตเพื่อส่งออกขนาดเล็กที่สินค้าของตนครอบครองส่วนแบ่งการตลาด (Market share) ต่ำ และไม่ได้นำเข้าสินค้ามาผลิตเพื่อส่งออกในสัดส่วนที่สูง จะส่งผ่านการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนไปสู่ราคาสินค้าส่งออกอย่างสมบูรณ์ (Complete exchange rate pass-through)

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าภาคบริการจะมีการนำเข้าสินค้ามาผลิตเพื่อการส่งออกในสัดส่วนที่ต่ำ อัตราแลกเปลี่ยนยังคงมีบทบาทสำคัญต่อการส่งออกในภาคบริการ Eichengreen and Gupta (2013) พบว่าการส่งออกภาคบริการ (Exports of services) ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนมากกว่าการส่งออกสินค้า (Export of goods) นอกจากนี้ การส่งออกภาคบริการแบบสมัยใหม่ (Modern services) ที่เน้นการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและทักษะแรงงานขั้นสูง เช่น การบริการด้านการสื่อสาร (Communications) การบริการด้านคอมพิวเตอร์

(Computer) และการบริการสารสนเทศ (Information) ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนมากกว่าการส่งออกในภาคบริการแบบดั้งเดิม (Traditional services) เช่น การบริการด้านการค้าและการขนส่ง (Trade and transport) การท่องเที่ยว (Tourism) การบริการทางการเงิน (Financial services) และการประกันภัย (Insurance)

นอกจากการผลิตภายใต้ห่วงโซ่อุปทานโลก (Global supply chain) และการนำเข้าสินค้าเพื่อผลิตสินค้าส่งออกแล้ว ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่สามารถอธิบายบทบาทที่ลดลงของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกได้อีก อันได้แก่ ผลิตภาพการผลิต (Productivity) และพฤติกรรมการกำหนดราคาสินค้าส่งออกตามโครงสร้างตลาดของสินค้า (Pricing to Market: PTM) ที่ส่งไปขายในประเทศปลายทาง Berman et al. (2012) ศึกษาการตอบสนองของผู้ผลิตเพื่อส่งออกต่อการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยน ทั้งในด้านราคาสินค้าส่งออกในสกุลเงินท้องถิ่นของประเทศคู่ค้าตามแนวคิด LCP ด้านปริมาณการส่งออก และการตัดสินใจเข้า-ออกจากตลาด งานศึกษานี้พบว่า ผู้ส่งออกฝรั่งเศสที่มีผลิตภาพการผลิตสูงจะตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนในด้านราคามากกว่าผู้ส่งออกที่มีผลิตภาพการผลิตต่ำ นั่นคือ เมื่ออัตราแลกเปลี่ยนในรูปยูโร (Euro) อ่อนค่าเทียบกับสกุลเงินของประเทศคู่ค้าร้อยละ 10 ผู้ผลิตที่มีผลิตภาพการผลิตสูงจะเลือกปรับขึ้นราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินยูโร (Euro) ร้อยละ 1.3 ในขณะที่ผู้ผลิตที่มีผลิตภาพการผลิตต่ำจะเลือกปรับขึ้นราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินยูโร (Euro) ร้อยละ 0.8 ซึ่งในทั้งสองกรณีราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินท้องถิ่น (Local Currency Price) ของประเทศคู่ค้าก็ยังคงลดลง ปริมาณการส่งออกของผู้ผลิตที่มีผลิตภาพสูงจึงตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนน้อยกว่าปริมาณการส่งออกของผู้ผลิตที่มีผลิตภาพต่ำ

3. กรอบแนวคิดในการศึกษา แบบจำลองที่ใช้ในการศึกษาและวิธีการศึกษา

3.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

งานวิจัยนี้พิจารณาให้ผู้ส่งออกไทยที่ส่งสินค้าไปญี่ปุ่นมีทางเลือกในกำหนดราคาสินค้า (Invoice currency) ได้ 3 สกุลเงิน ได้แก่ 1) สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. 2) สกุลเงินเยน และ 3) สกุลเงินบาท การกำหนดราคาสินค้าแต่ละสกุลเงินเกี่ยวข้องกับอัตราแลกเปลี่ยนที่แตกต่างกัน การกำหนดราคาสินค้าแต่ละสกุลเงินมีรายละเอียดดังนี้

1) การกำหนดราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. และรับชำระค่าสินค้าเป็นสกุลเงินดอลลาร์ สรอ.

กรณีนี้ผู้ส่งออกไทย (ผู้ขายสินค้า) กำหนดราคาสินค้าในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. และรับชำระค่าสินค้าเป็นเงินดอลลาร์ สรอ. และเมื่อผู้ส่งออกไทยได้รับเงินดอลลาร์ สรอ. มาก็จะต้องนำไปแลกเป็นเงินบาท ดังนั้นอัตราแลกเปลี่ยนที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดราคาสินค้าในกรณีนี้คือ บาท/ดอลลาร์ สรอ. เมื่อเงินบาทอ่อนค่า (Depreciate) เทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ผู้ส่งออกไทยสามารถลดราคาสินค้าในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ได้ และทำให้ปริมาณการส่งออกสินค้าไทยไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น ในทางตรงข้าม เมื่อเงินบาทแข็งค่า (Appreciate) เทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ผู้ส่งออกไทยอาจต้องเพิ่มราคาสินค้าในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. และทำให้ปริมาณการส่งออกสินค้าไทยไปญี่ปุ่นลดลง

ในกรณีนี้ ผู้นำเข้าญี่ปุ่น (ผู้ซื้อสินค้า) ต้องจัดหาเงินดอลลาร์ สรอ. มาเพื่อชำระค่าสินค้า หากผู้นำเข้าญี่ปุ่นไม่มีเงินดอลลาร์ สรอ. อยู่ในมือผู้นำเข้าญี่ปุ่นก็ต้องนำเงินเยนไปแลกเป็นเงินดอลลาร์ สรอ. ดังนั้นอัตราแลกเปลี่ยนที่เกี่ยวข้องกับการชำระค่าสินค้าของผู้นำเข้าญี่ปุ่นในกรณีนี้คือ เยน/ดอลลาร์ สรอ. เมื่อเงินเยนอ่อนค่า (Depreciate) เทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ผู้นำเข้าญี่ปุ่นต้องใช้เงินเยนมากขึ้นเพื่อซื้อดอลลาร์ สรอ. นั่นคือผู้นำเข้าญี่ปุ่นต้องใช้เงินเยนมากขึ้นในการชำระ

ค่าสินค้าส่งออกของไทยที่กำหนดราคาในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ซึ่งมีนัยว่าราคาสินค้าส่งออกของไทยเพิ่มขึ้น และทำให้ปริมาณการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นลดลง ในทางตรงข้ามเมื่อเงินเยนแข็งค่า (Appreciate) เทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ผู้นำเข้าญี่ปุ่นจะใช้เงินเยนลดลงเพื่อซื้อดอลลาร์ สรอ. นั่นคือผู้นำเข้าญี่ปุ่นใช้เงินเยนน้อยลงในการชำระค่าสินค้าส่งออกของไทยที่กำหนดราคาในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ซึ่งมีนัยว่าราคาสินค้าส่งออกของไทยลดลง และทำให้ปริมาณการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น

ยกตัวอย่างเช่น สินค้าส่งออกของไทยมีราคา 70 บาท อัตราแลกเปลี่ยนเป็น 35 บาท/ดอลลาร์ สรอ. และ 100 เยน/ดอลลาร์ สรอ. ผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาเป็น 2 ดอลลาร์ สรอ. และผู้นำเข้าญี่ปุ่นต้องใช้เงินเยน 200 เยน เพื่อแลกเป็นเงินสกุลดอลลาร์ สรอ. หากเงินบาทอ่อนค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. และทำให้อัตราแลกเปลี่ยนเพิ่มขึ้นเป็น 40 บาท/ดอลลาร์ สรอ. ผู้ส่งออกสามารถลดราคาลงโดยกำหนดราคาเป็น 1.75 ดอลลาร์ สรอ. แต่หากเงินเยนอ่อนค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. เป็น 120 เยน/ดอลลาร์ สรอ. ผู้นำเข้าญี่ปุ่นต้องใช้เงินเยน 210 เยน เพื่อแลกเป็น 1.75 ดอลลาร์ สรอ. นั่นคือ ถึงแม้ว่าผู้นำเข้าญี่ปุ่นจะชำระค่าสินค้าเป็นสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. แต่ก็ต้องใช้สกุลเงินเยนเพิ่มขึ้นจาก 200 เยน เป็น 210 เยน

โดยสรุปแล้ว ในกรณีนี้ อัตราแลกเปลี่ยนที่เกี่ยวข้องคือ บาท/ดอลลาร์ สรอ. และเยน/ดอลลาร์ สรอ. และการเคลื่อนไหวของอัตราแลกเปลี่ยนทั้งสองประเภทส่งผลต่อปริมาณการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นแตกต่างกัน กล่าวคือเมื่อเงินบาทอ่อนค่า (แข็งค่า) เทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ปริมาณการส่งออกสินค้าไทยไปญี่ปุ่นจะเพิ่มขึ้น (ลดลง) อย่างไรก็ตาม เมื่อเงินเยนอ่อนค่า (แข็งค่า) เทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ปริมาณการส่งออกสินค้าไทยไปญี่ปุ่นจะลดลง (เพิ่มขึ้น) ดังนั้น หากเงินบาทและเงินเยนอ่อนค่าพร้อมกันเมื่อเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ปริมาณการส่งออกสินค้าไทยไปญี่ปุ่นอาจเพิ่มขึ้น ลดลง หรือไม่เปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลทางบวกและผลทางลบ หากผลทางบวกที่ทำให้การส่งออกเพิ่มขึ้นจากการอ่อนค่าของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. มากกว่าผลทางลบที่ทำให้การส่งออกลดลง

จากการอ่อนค่าของเงินเยนเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ปริมาณการส่งออกสินค้าไทยไปญี่ปุ่นก็จะเพิ่มขึ้น แต่ถ้าหากผลทางบวกที่ทำให้การส่งออกเพิ่มขึ้นจากการอ่อนค่าของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ถูกหักล้างจากผลทางลบที่ทำให้การส่งออกลดลงจากการอ่อนค่าของเงินเยนเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ปริมาณการส่งออกสินค้าไทยไปญี่ปุ่นก็จะลดลง

2) การกำหนดราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินเยน และรับชำระค่าสินค้าเป็นสกุลเงินเยน

กรณีนี้ผู้ส่งออกไทย (ผู้ขายสินค้า) กำหนดราคาสินค้าตามสกุลเงินของท้องถิ่นหรือตลาดที่ส่งสินค้าไปขาย ที่เรียกว่า Local Currency Pricing (LCP) ซึ่งในบริบทของงานวิจัยนี้ ตลาดที่ผู้ส่งออกไทยส่งสินค้าไปขายคือประเทศญี่ปุ่น นั่นคือ ผู้ส่งออกไทย (ผู้ขายสินค้า) กำหนดราคาสินค้าเป็นสกุลเงินเยน และรับชำระค่าสินค้าเป็นเงินเยน เมื่อผู้ส่งออกไทยได้รับเงินเยนมาก็จะต้องนำไปแลกเป็นเงินบาท ดังนั้น อัตราแลกเปลี่ยนที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดราคาสินค้าในกรณีนี้คือ บาท/100 เยน โดยที่เมื่อเงินบาทอ่อนค่า (Depreciate) เทียบกับเงินเยน ผู้ส่งออกไทยสามารถลดราคาสินค้าในรูปสกุลเงินเยนได้ และทำให้ปริมาณการส่งออกสินค้าไทยไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น ในทางตรงข้าม เมื่อเงินบาทแข็งค่า (Appreciate) เทียบกับเงินเยน ผู้ส่งออกไทยอาจต้องเพิ่มราคาสินค้าในรูปสกุลเงินเยนและทำให้ปริมาณการส่งออกสินค้าไทยไปญี่ปุ่นลดลง

ยกตัวอย่างเช่น สินค้าส่งออกของไทยมีราคา 70 บาท อัตราแลกเปลี่ยนเป็น 35 บาท/100 เยน ผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาเป็น 200 เยน หากเงินบาทอ่อนค่าเทียบกับเงินเยน และทำให้อัตราแลกเปลี่ยนเพิ่มขึ้นเป็น 40 บาท/100 เยน ผู้ส่งออกสามารถลดราคาลง โดยกำหนดราคาเป็น 175 เยน

ในกรณีนี้ ผู้นำเข้าญี่ปุ่น (ผู้ซื้อสินค้า) ไม่มีภาระในการจัดหาเงินตราต่างประเทศมาเพื่อใช้ชำระสินค้า เนื่องจากผู้นำเข้าญี่ปุ่นชำระค่าสินค้าด้วยเงินเยนซึ่งเป็นสกุลเงินตราของประเทศตนเอง ดังนั้น จึงไม่มีอัตราแลกเปลี่ยนใดเข้ามาเกี่ยวข้องในด้านผู้นำเข้าญี่ปุ่น (ผู้ซื้อสินค้า)

3) การกำหนดราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินบาท และรับชำระค่าสินค้าเป็นสกุลเงินบาท

กรณีนี้ผู้ส่งออกไทย (ผู้ขายสินค้า) กำหนดราคาตามสกุลเงินของประเทศตน ที่เรียกว่า Producer Currency Pricing (PCP) ซึ่งในบริบทของงานวิจัยนี้ ประเทศผู้ส่งออกคือประเทศไทย นั่นคือ ผู้ส่งออกไทย (ผู้ขายสินค้า) กำหนดราคาสินค้าเป็นสกุลเงินบาท และรับชำระค่าสินค้าเป็นสกุลเงินบาท

ในกรณีนี้ ผู้นำเข้าญี่ปุ่น (ผู้ซื้อสินค้า) ต้องจัดหาเงินบาทมาเพื่อชำระค่าสินค้า หากผู้นำเข้าญี่ปุ่นไม่มีเงินบาทอยู่ในมือ ผู้นำเข้าญี่ปุ่นก็ต้องนำเงินเยน หรือเงินดอลลาร์ สรอ. ไปแลกเป็นเงินบาท ดังนั้น อัตราแลกเปลี่ยนที่เกี่ยวข้องกับการชำระค่าสินค้าในกรณีนี้ คือ บาท/100 เยน หรือ บาท/ดอลลาร์ สรอ. เมื่อเงินบาทอ่อนค่า (Depreciate) เทียบกับเงินเยน หรือเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ผู้นำเข้าญี่ปุ่นจะใช้เงินเยนหรือเงินดอลลาร์ สรอ. น้อยลงเพื่อซื้อเงินบาท ซึ่งมีนัยว่าราคาสินค้าส่งออกของไทยลดลงและทำให้ปริมาณการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น ในทางตรงข้าม เมื่อเงินบาทแข็งค่า (Appreciate) เทียบกับเงินเยน หรือเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ผู้นำเข้าญี่ปุ่นจะใช้เงินเยนหรือเงินดอลลาร์ สรอ. เพิ่มขึ้นเพื่อซื้อเงินบาท ซึ่งมีนัยว่าราคาสินค้าส่งออกของไทยเพิ่มขึ้น และทำให้ปริมาณการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นลดลง อย่างไรก็ตาม หากผู้นำเข้าญี่ปุ่นมีเงินบาทอยู่ในมือ ก็จะไม่มีอัตราแลกเปลี่ยนใดเข้ามาเกี่ยวข้อง

ยกตัวอย่างเช่น สินค้าส่งออกของไทยมีราคา 70 บาท อัตราแลกเปลี่ยนเป็น 35 บาท/100 เยน และ 35 บาท/ดอลลาร์ สรอ. หากผู้นำเข้าญี่ปุ่นไม่มีเงินบาทอยู่ในมือและต้องนำเงินเยนไปแลกเป็นเงินบาท ผู้นำเข้าญี่ปุ่นใช้เงิน 200 เยน หากเงินบาทอ่อนค่าเทียบกับเงินเยน ทำให้อัตราแลกเปลี่ยนเพิ่มขึ้นเป็น 40 บาท/100 เยน ผู้นำเข้าญี่ปุ่นใช้เงินเยนลดลงเป็น 175 เยน เพื่อชำระค่าสินค้านี้ในราคา 70 บาท แต่หากผู้นำเข้าญี่ปุ่นไม่มีเงินบาทอยู่ในมือและต้องนำเงินดอลลาร์ สรอ. ไปแลกเป็นเงินบาท หากสกุลเงินบาทอ่อนค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. เป็น 40 บาท/ดอลลาร์ สรอ. จากเดิมที่ผู้นำเข้าญี่ปุ่นต้องใช้เงิน 2 ดอลลาร์ สรอ. เพื่อจะแลกเป็นเงินบาท 70 บาท ก็จะใช้เพียง 1.75 ดอลลาร์ สรอ.

ตารางที่ 4 สรุปการอภิปรายข้างต้นเกี่ยวกับทางเลือกของสกุลเงินที่ใช้การกำหนดราคาสินค้าส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นโดยจำแนกเป็นอัตราแลกเปลี่ยนที่เกี่ยวข้องกับผู้ส่งออกไทย (ผู้ขายสินค้า) และอัตราแลกเปลี่ยนที่เกี่ยวข้องกับผู้นำเข้าญี่ปุ่น (ผู้ซื้อสินค้า) ในขณะที่ตารางที่ 5 สรุปผลของการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนแต่ละประเภท ซึ่งได้แก่ บาท/ดอลลาร์ สรอ. บาท/100 เยน และ เยน/ดอลลาร์ สรอ. ที่มีต่อปริมาณการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น (มูลค่าการส่งออกที่แท้จริงของไทยไปญี่ปุ่น) ในแต่ละกรณีของสกุลเงินที่ใช้ในการกำหนดราคาสินค้าส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น แยกอภิปรายได้ดังนี้

1) การอ่อนค่า (แข็งค่า) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ทำให้ปริมาณการส่งออกเพิ่มขึ้น (ลดลง) ในกรณีผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. หรือสกุลเงินบาท

2) การอ่อนค่า (แข็งค่า) ของเงินบาทเทียบกับเงินเยน ทำให้ปริมาณการส่งออกเพิ่มขึ้น (ลดลง) ในกรณีผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินเยน หรือสกุลเงินบาท

3) การอ่อนค่า (แข็งค่า) ของเงินเยนเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ทำให้ปริมาณการส่งออกลดลง (เพิ่มขึ้น) ในกรณีผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ.

เป็นที่น่าสังเกตว่า หากเงินบาทและเงินเยนอ่อนค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. พร้อมกัน และผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าส่งออกในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ปริมาณการส่งออกอาจจะเพิ่มขึ้น หรือลดลงก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลสุทธิของผลทางบวกจากการอ่อนค่าของเงินบาทเทียบกับดอลลาร์ สรอ. และผลทางลบจากการอ่อนค่าของเงินเยนเทียบกับดอลลาร์ สรอ.

ตารางที่ 4: สกุลเงินที่ใช้กำหนดราคาสินค้าส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นและอัตราแลกเปลี่ยนที่เกี่ยวข้อง

สกุลเงินที่ใช้กำหนดราคาสินค้าส่งออก	สกุลเงินที่ใช้ในการชำระค่าสินค้าส่งออก	อัตราแลกเปลี่ยนที่เกี่ยวข้องกับผู้ส่งออกไทย (ผู้ขายสินค้า)	อัตราแลกเปลี่ยนที่เกี่ยวข้องกับผู้นำเข้าญี่ปุ่น (ผู้ซื้อสินค้า)	หมายเหตุ
ดอลลาร์ สรอ. (USD)	ดอลลาร์ สรอ. (USD)	THB/USD (+) 	JPY/USD (-)	- หากผู้นำเข้าญี่ปุ่นไม่มีดอลลาร์ สรอ. (USD) ผู้นำเข้าญี่ปุ่นจะใช้เยน (JPY) เพื่อแลกเป็นดอลลาร์ สรอ. (USD) - ผู้ส่งออกไทยแลกดอลลาร์ สรอ. (USD) ที่ได้รับชำระค่าสินค้าเป็นบาท (THB)
เยน (JPY)	เยน (JPY)	THB/100JPY (+) 		- ผู้นำเข้าญี่ปุ่นชำระค่าสินค้าด้วยเยน (JPY) - ผู้ส่งออกไทยแลกเยน (JPY) ที่ได้รับชำระค่าสินค้าเป็นบาท (THB)
บาท (THB)	บาท (THB)		THB/USD (+) หรือ THB/100JPY (+) 	- หากผู้นำเข้าญี่ปุ่นไม่มีบาท (THB) ผู้นำเข้าญี่ปุ่นจะใช้ดอลลาร์ สรอ. (USD) หรือเยน (JPY) เพื่อแลกเป็นบาท (THB) - ผู้ส่งออกไทยรับชำระค่าสินค้าเป็นบาท (THB)

หมายเหตุ: เครื่องหมาย + หรือ – ในวงเล็บแสดงทิศทางความสัมพันธ์ระหว่างอัตราแลกเปลี่ยนนั้น ๆ กับปริมาณการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น

ตารางที่ 5: ผลของการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนแต่ละประเภทที่มีต่อปริมาณการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น

		บาท/ดอลลาร์ สรอ.	บาท/100 เยน	เยน/ดอลลาร์ สรอ.	ผลสุทธิ
สกุลเงินที่ใช้กำหนดราคาสินค้าส่งออก	ดอลลาร์ สรอ.	+		-	+ / -
	เยน		+		+
	บาท	+	+		+

หมายเหตุ: เครื่องหมาย + หรือ – ในวงเล็บแสดงทิศทางความสัมพันธ์ระหว่างอัตราแลกเปลี่ยนนั้น ๆ กับปริมาณการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น

3.2 แบบจำลองที่ใช้ในการศึกษา

งานวิจัยนี้ประยุกต์ใช้แบบจำลองทางการค้าระหว่างประเทศที่นำเสนอโดย Huchet-Bourdon and Korinek (2011) สมการหลักที่ใช้คือ

$$\ln X_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_t + \beta_2 \ln RER_t + \beta_3 \ln V_t + \varepsilon_{x,t} \quad \text{--- (1)}$$

โดยที่ $X_{i,t}$ คือ มูลค่าการส่งออกที่แท้จริงหมวดสินค้า i ที่ไทยส่งออกไปญี่ปุ่น ณ เวลา t

Y_t คือ รายได้ที่แท้จริงของประเทศญี่ปุ่น ณ เวลา t

RER_t คือ อัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริง ณ เวลา t

V_t คือ ความผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริง ณ เวลา t

$\varepsilon_{x,t}$ คือ ตัวรบกวน (Errors) ณ เวลา t

Bahmani-Oskooee and Ardalani (2006) และ Huchet-Bourdon and Korinek (2011) ระบุว่าสมการที่ (1) เป็นสมการลดรูป (Reduced-form Equation) ที่ได้มาจากสมการอุปสงค์และอุปทานสำหรับสินค้าส่งออก แบบจำลองนี้พิจารณาปัจจัยพื้นฐานที่มีบทบาทต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น นั่นคือ ปัจจัยด้านรายได้ของ

ญี่ปุ่น (ผู้ซื้อสินค้า) และปัจจัยด้านราคาของสินค้า จากสมการที่ (1) มูลค่าการส่งออกที่แท้จริงของหมวดสินค้า i ที่ไทยส่งออกไปญี่ปุ่นนั้นขึ้นอยู่กับตัวแปรทางเศรษฐศาสตร์ 3 ตัวแปร ได้แก่ รายได้ที่แท้จริงของญี่ปุ่น อัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริง และความผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริง ในทางทฤษฎี การเพิ่มขึ้นของรายได้ i ที่แท้จริงทำให้อำนาจซื้อที่แท้จริงของประชาชนในประเทศนั้น ๆ สูงขึ้น มีผลทำให้ประชาชนต้องการบริโภคสินค้า ทั้งสินค้าที่ผลิตในประเทศและสินค้านำเข้าเพิ่มขึ้น นั่นคือ เมื่อรายได้ที่แท้จริงของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นก็จะเพิ่มขึ้น ($\beta_1 > 0$) ในขณะที่การเพิ่มขึ้นของอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริงจะช่วยกระตุ้นการส่งออกที่แท้จริงของหมวดสินค้า i เนื่องจากราคาเปรียบเทียบของสินค้าส่งออกที่แท้จริงของหมวดสินค้า i ลดลง อย่างไรก็ตาม ค่าประมาณการของ β_2 จะมากกว่าหรือน้อยกว่าศูนย์นั้นขึ้นอยู่กับประเภทของอัตราแลกเปลี่ยนตามที่อภิปรายไว้ในส่วนที่ 3.1

งานวิจัยนี้ศึกษาโดยใช้ข้อมูลรายเดือน โดยใช้ผลผลิตอุตสาหกรรม (Industrial Production Index: IPI) เป็นตัวแปรในการประมาณการรายได้ที่แท้จริงของประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากเป็นตัวแปรที่สะท้อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นหรือการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ[9] งานวิจัยนี้พิจารณาอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริงของอัตราแลกเปลี่ยนทวิภาคีที่เป็นตัวเงิน (Bilateral Nominal Exchange Rate) ในรูป บาท/ดอลลาร์ สรอ. บาท/100 เยน และ เยน/ดอลลาร์ สรอ. โดยใช้ดัชนีราคาผู้บริโภค (Consumer Price Index: CPI) ในการคำนวณอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริงจากคำนิยามดังนี้

$$RER_t^{TH,US} = ER_t^{TH,US} \times (P^{US}/P^{TH})$$

$$RER_t^{TH,JP} = ER_t^{TH,JP} \times (P^{JP}/P^{TH})$$

$$RER_t^{JP,US} = ER_t^{JP,US} \times (P^{US}/P^{JP})$$

[9] งานวิจัยด้านนี้ส่วนใหญ่ใช้ผลผลิตอุตสาหกรรม (Industrial Production Index: IPI) เป็นตัวแปรในการประมาณการรายได้ที่แท้จริง นอกจากนี้ตัวแปรนี้ยังมีข้อดีคือเป็นข้อมูลที่มีความถี่เป็นรายเดือน

โดยที่ $ER_t^{TH,US}$ คือ อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. ณ เวลา t

$ER_t^{TH,JP}$ คือ อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน ณ เวลา t

$ER_t^{JP,US}$ คือ อัตราแลกเปลี่ยนในรูปเยน/ดอลลาร์ สรอ. ณ เวลา t

P^{TH} คือ ดัชนีราคาผู้บริโภคของไทย ณ เวลา t

P^{US} คือ ดัชนีราคาผู้บริโภคของสหรัฐอเมริกา ณ เวลา t

P^{JP} คือ ดัชนีราคาผู้บริโภคของญี่ปุ่น ณ เวลา t

สำหรับความผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริง งานวิจัยเลือกใช้แบบจำลอง Generalized AutoRegressive Conditional Heteroskedasticity (GARCH) ซึ่งเป็นแบบจำลองที่นิยมใช้ในงานวิจัยกลุ่มนี้ ตัวอย่างเช่น Rahmatsyah et al. (2002) และ Huchet-Bourdon and Korinek (2011)

แบบจำลอง GARCH กำหนดให้อัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริงถูกอธิบายโดยสมการ Autoregressive ลำดับที่ 1 [AR(1)] ดังนี้

$$RER_t = a_0 + a_1 RER_{t-1} + \epsilon_t, \qquad \epsilon_t \sim N(0, h_t^2)$$

ϵ_t คือตัวรบกวนแบบ white noise (White noise errors) โดย $E(\epsilon_t) = 0$ และ $V(\epsilon_t) = h_t^2$

แบบจำลอง GARCH (p,q) มีรูปแบบคือ

$$h_t^2 = \gamma_0 + \gamma_1 \epsilon_{t-1}^2 + \gamma_2 \epsilon_{t-2}^2 + \cdots + \gamma_p \epsilon_{t-p}^2 + \theta_1 h_{t-1}^2 + \theta_2 h_{t-2}^2 + \cdots + \theta_q h_{t-q}^2$$

โดยที่ p คือเลขลำดับของ ARCH (Lagged residual squared terms) และ q คือเลขลำดับของ GARCH (Lagged variance) การศึกษานี้พิจารณาแบบจำลอง GARCH (1, 1) ซึ่งมีรูปแบบคือ

$$h_t^2 = \gamma_0 + \gamma_1 \epsilon_{t-1}^2 + \theta_1 h_{t-1}^2$$

3.3 วิธีการศึกษา

3.3.1 การประมาณค่าแบบจำลอง

วิธีการทางเศรษฐมิติที่ใช้ในการประมาณค่าสมการการส่งออก สมการ

ที่ (1) คือ วิธีการ Auto-Regressive Distributed Lag (ARDL) หรือ Bounds Test Approach to Cointegration เป็นวิธีที่เสนอโดย Pesaran et al. (2001) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรในระยะยาว โดยใช้การทดสอบค่าสถิติ F (F-tests) โดยไม่จำเป็นที่จะต้องทดสอบคุณลักษณะ Unit-root ของตัวแปรในแบบจำลอง การประมาณค่าด้วยวิธี ARDL จะเขียนสมการการส่งออก สมการที่ (1) ให้อยู่ในรูปแบบจำลอง Conditional ARDL-Error Correction ดังนี้

$$\Delta \ln X_{i,t} = d_0 + \sum_{k=1}^{n1} d_{1k} \Delta \ln X_{i,t-k} + \sum_{k=0}^{n2} d_{2k} \Delta \ln Y_{t-k} + \sum_{k=0}^{n3} d_{3k} \Delta \ln RER_{t-k} + \sum_{k=0}^{n4} d_{4k} \Delta \ln V_{t-k} + \delta_0 \ln X_{i,t-1} + \delta_1 \ln Y_{t-1} + \delta_2 \ln RER_{t-1} + \delta_3 \ln V_{t-1} + \vartheta_t \quad \text{--- (2)}$$

สมการที่ (2) ใช้ประมาณค่าผลกระทบของรายได้ที่แท้จริงของประเทศญี่ปุ่น อัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริง และความผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริง ต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในภาพรวม และการส่งออกแยกตามหมวดสินค้า ได้แก่ หมวดสินค้าอุตสาหกรรม หมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรและหมวดสินค้าเกษตรกรรม ทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว ผลกระทบในระยะสั้นนั้นวิเคราะห์ได้จากค่าสัมประสิทธิ์ d_{1k}, d_{2k}, d_{3k} และ d_{4k} ส่วนผลกระทบในระยะยาวนั้นวิเคราะห์ได้จากค่าสัมประสิทธิ์ δ_1, δ_2 และ δ_3 ที่หารด้วยค่าสัมประสิทธิ์ δ_0 ซึ่งเรียกวิธีการนี้ว่า normalization

ค่าสัมประสิทธิ์ d_{2k} และ δ_1/δ_0 แสดงบทบาทของเศรษฐกิจของญี่ปุ่นที่มีต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในระยะสั้นและในระยะยาว ตามลำดับ ค่าสัมประสิทธิ์ d_{3k} และ δ_2/δ_0 แสดงบทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริงต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในระยะสั้นและในระยะยาว ตามลำดับ ส่วนค่าสัมประสิทธิ์ d_{4k} และ δ_3/δ_0 แสดงบทบาทของความผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริงต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในระยะสั้นและในระยะยาว ตามลำดับ

เนื่องจากข้อมูลการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นทั้งในภาพรวมและแต่ละหมวดสินค้ามีแนวโน้ม (Trend) เพิ่มขึ้น งานวิจัยจึงเพิ่มตัวแปรแนวโน้ม (Trend) ในสมการที่ (2) จึงได้เป็นสมการที่ (3) ที่จะนำไปใช้ในการประมาณค่า ดังนี้

$$\Delta \ln X_{i,t} = d_0 + \sum_{k=1}^{n1} d_{1k} \Delta \ln X_{i,t-k} + \sum_{k=0}^{n2} d_{2k} \Delta \ln Y_{t-k} + \sum_{k=0}^{n3} d_{3k} \Delta \ln RER_{t-k} + \sum_{k=0}^{n4} d_{4k} \Delta \ln V_{t-k} + d_5 Trend_t + \delta_0 \ln X_{i,t-1} + \delta_1 \ln Y_{t-1} + \delta_2 \ln RER_{t-1} + \delta_3 \ln V_{t-1} + \vartheta_t \quad \text{--- (3)}$$

โดยที่ $Trend_t$ คือ ตัวแปรแนวโน้ม (Trend)

3.3.2 ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

ข้อมูลมูลค่าการส่งออก (Export value) ของไทยไปญี่ปุ่นในภาพรวมและรายหมวดสินค้ามาจากกระทรวงพาณิชย์ เป็นข้อมูลในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. มูลค่าการส่งออกที่แท้จริงที่ใช้ประมาณการปริมาณการส่งออก (Export volume) คำนวณโดยใช้มูลค่าการส่งออก (Export value) หารด้วยดัชนีราคาสินค้าส่งออก (Export Price Index) และคูณด้วย 100 ดัชนีราคาสินค้าออกที่นำมาใช้คือ ดัชนีราคาสินค้าออกรวม ดัชนีราคาสินค้าออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรม และดัชนีราคาสินค้าออกหมวดสินค้าเกษตรกรรม ข้อมูลดัชนีราคาสินค้าส่งออกมาจากธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.) อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดของข้อมูลการคำนวณมูลค่าการส่งออกที่แท้จริงของหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร จึงใช้ดัชนีราคาสินค้าออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมแทน

ข้อมูลดัชนีราคาผู้บริโภค (Consumer Price Index: CPI) ของไทย ญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา มาจากฐานข้อมูล International Financial Statistics (IFS) ข้อมูลอัตราแลกเปลี่ยนในรูป บาท/ดอลลาร์ สรอ. และบาท/100 เยน มาจากฐานข้อมูล ธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.) ส่วนอัตราแลกเปลี่ยนในรูปเยน/ดอลลาร์ สรอ. มาจากฐานข้อมูล International Financial Statistics (IFS) ข้อมูลดัชนีผลผลิตอุตสาหกรรม (Industrial Production Index: IPI) ของญี่ปุ่นมาจากฐานข้อมูล CEIC

4. ผลการศึกษา

ส่วนนี้อภิปรายผลการศึกษาบทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภท ได้แก่ บาท/ดอลลาร์ สรอ. บาท/100 เยน และเยน/ดอลลาร์ สรอ. ต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น โดยแยกศึกษาเป็นก่อนและหลังการบังคับใช้ความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย – ญี่ปุ่น (JTEPA) ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 2007 ส่วนที่ 4.1 อภิปรายผลการศึกษาก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ ในช่วง มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม พ.ศ. 2007 และส่วนที่ 4.2 อภิปรายผลการศึกษาตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ ในช่วง พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017

4.1 ผลการศึกษาก่อนการบังคับใช้ความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย – ญี่ปุ่น (JTEPA)

ตารางที่ 6 แสดงให้เห็นว่ามีความสัมพันธ์ระยะยาวระหว่างอัตราแลกเปลี่ยนในรูป บาท/ดอลลาร์ สรอ. และเยน/ดอลลาร์ สรอ. กับการส่งออกของไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่นก่อนการบังคับใช้ JTEPA และผลการประมาณค่าแบบจำลองในตารางที่ 7 แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเป็นปัจจัยหลักในการสนับสนุนการส่งออกไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่นก่อนการบังคับใช้ JTEPA กล่าวคือการเพิ่มขึ้นของดัชนีผลผลิตอุตสาหกรรม (IPI) ของญี่ปุ่นทำให้การส่งออกของไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 0.9263– 0.9577 ก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้

เมื่อพิจารณาบทบาทของอัตราแลกเปลี่ยน การศึกษาพบว่าการเคลื่อนไหวของอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริงในรูป บาท/ดอลลาร์ สรอ. เพียงกรณีเดียวที่มีผลต่อการส่งออกไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่นก่อนการบังคับใช้ JTEPA อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกของไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นร้อยละ 0.5156 ในช่วงก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ซึ่งสอดคล้องกับกรณีที่ผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. หรือสกุลเงินบาท (ตารางที่ 5) ผลการประมาณค่าที่เป็นบวกนี้สามารถอธิบายได้ว่าในช่วงก่อนการบังคับใช้ JTEPA อัตราแลกเปลี่ยนในรูป บาท/ดอลลาร์ สรอ. และ เยน/ดอลลาร์ สรอ. มีค่าสหสัมพันธ์เพียง

0.3296 (ตารางที่ 8) ซึ่งแสดงว่าสกุลเงินเยนและสกุลเงินบาทอาจไม่ได้อ่อนค่าหรือแข็งค่าเทียบกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ไปพร้อมกัน ในช่วงก่อนการบังคับใช้ JTEPA ภาพที่ 6 แสดงให้เห็นว่าเงินบาทมีแนวโน้มแข็งค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ในขณะที่เงินเยนมีทั้งแนวโน้มแข็งค่าและอ่อนค่าเทียบกับดอลลาร์ สรอ. ในช่วงก่อนการบังคับใช้ JTEPA ยกตัวอย่างเช่น ตั้งแต่ กรกฎาคม ค.ศ. 2005 เงินบาทมีแนวโน้มแข็งค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ในขณะที่เงินเยนมีแนวโน้มอ่อนค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ดังนั้น การอ่อนค่าของเงินบาทเทียบกับดอลลาร์ สรอ. จะทำให้ราคาสินค้าส่งออกของไทยในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ลดลง และถ้าผู้นำเข้าญี่ปุ่นต้องจัดหาเงินดอลลาร์ สรอ. มาเพื่อชำระค่าสินค้าโดยผู้นำเข้าญี่ปุ่นนำเงินเยนไปแลกเป็นเงินดอลลาร์ สรอ. แต่เงินเยนไม่ได้อ่อนค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. พร้อมกับเงินบาทด้วย ผู้นำเข้าญี่ปุ่นก็ไม่ต้องใช้เงินเยนมากขึ้น นั่นคือสินค้าส่งออกไทยก็จะมีราคาลดลงในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. และทำให้ปริมาณการส่งออกในภาพรวมของไทยไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นจากการอ่อนค่าของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริงในรูปเยน/ดอลลาร์ สรอ. ไม่มีผลต่อการส่งออกไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่นก่อนการบังคับใช้ JTEPA อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ตารางที่ 6: ผลการทดสอบค่าสถิติ F เพื่อหาความสัมพันธ์ระยะยาวของแบบจำลองกรณีการส่งออกรวมของไทยไปญี่ปุ่น ก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปร[1)]	ค่าสถิติ F	ความสัมพันธ์ระยะยาว
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	3, 0, 3,0	5.6973*	มี
บาท/100 เยน	3, 0, 1, 0	3.4228***	ไม่สามารถสรุปได้
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	3, 0, 0, 0	4.6633**	มี

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ

1) จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปรถูกกำหนดโดยใช้ AIC ตัวเลขที่แสดงคือค่า n1 n2 n3 และ n4 ตามลำดับ ในสมการที่ (3) ที่แสดงไว้ในส่วนที่ 3.3.1

ตารางที่ 7: ผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ในระยะยาวของแบบจำลองกรณีการส่งออกรวมของไทยไปญี่ปุ่นก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	$\ln Y_t$	$\ln RER_t$	$\ln Y_t$	$Trend_t$
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	0.9263*	0.5156*	0.0056	0.0047*
	(0.1924)	(0.1576)	(0.0396)	(0.0007)
บาท/100 เยน	0.8894*	0.3836*	-0.0072	0.0048*
	(0.2121)	(0.1002)	(0.0148)	(0.0006)
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	0.9577*	-0.1377	-0.0131	0.0032*
	(0.2623)	(0.1535)	(0.0145)	(0.0007)

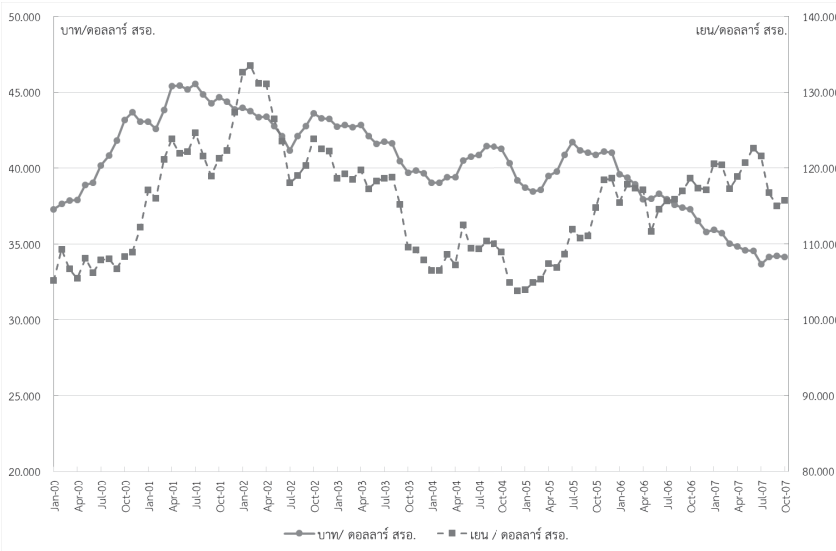
หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ
ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า Standard error ของค่าสัมประสิทธิ์จากการประมาณค่าสมการที่ (3)

ตารางที่ 8: ค่าสหสัมพันธ์ระหว่างอัตราแลกเปลี่ยนทั้งสามประเภท ก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

	บาท/ดอลลาร์ สรอ.	**บาท/100 เยน**	**เยน/ดอลลาร์ สรอ.**
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	1.0000	0.6761	0.3296
บาท/100 เยน	-	1.0000	-0.4714
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	-	-	1.0000

ที่มา: คำนวณโดยนักวิจัย

ภาพที่ 6: อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. และ เยน/ดอลลาร์ สรอ. ก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

ที่มา: International Financial Statistics (IFS)

ตารางที่ 9 แสดงให้เห็นว่าอัตราแลกเปลี่ยนในรูปเยน/ดอลลาร์ สรอ. เป็นเพียงกรณีเดียวที่มีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออกของไทยหมวดสินค้าอุตสาหกรรมไปญี่ปุ่นก่อนการบังคับใช้ JTEPA ผลการประมาณค่าแบบจำลองในตารางที่ 10 แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเป็นปัจจัยหลักที่สนับสนุนการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมของไทยไปญี่ปุ่นก่อนการบังคับใช้ JTEPA กล่าวคือ การเพิ่มขึ้นของดัชนีผลผลิตอุตสาหกรรม (IPI) ของญี่ปุ่นทำให้การส่งออกของไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 1.22 ก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้แต่การเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนทั้งสามประเภทไม่มีนัยสำคัญทางสถิติต่อการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมของไทยไปญี่ปุ่นก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้

ตารางที่ 9: ผลการทดสอบค่าสถิติ F เพื่อหาความสัมพันธ์ระยะยาวกรณีการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมของไทยไปญี่ปุ่น ก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปร[1)]	ค่าสถิติ F	ความสัมพันธ์ระยะยาว
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	3, 6, 1, 0	1.9426	ไม่มี
บาท/100 เยน	3,0,1, 0	2.4017	ไม่มี
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	3,1,0,4	3.7821***	มี

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ
1) จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปรถูกกำหนดโดยใช้ AIC ตัวเลขที่แสดงคือค่า n1 n2 n3 และ n4 ตามลำดับ ในสมการที่ (3) ที่แสดงไว้ในส่วนที่ 3.3.1

ตารางที่ 10: ผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ในระยะยาวของแบบจำลองกรณีการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมของไทยไปญี่ปุ่นก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	$\ln Y_t$	$\ln RER_t$	$\ln Y_t$	$Trend_t$
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	1.4237*	0.2444	0.0243	0.0044*
	(0.3911)	(0.3999)	(0.0764)	(0.0016)
บาท/100 เยน	1.2762*	0.4219*	-0.0118	0.0061*
	(0.2243)	(0.1174)	(0.0185)	(0.0007)
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	1.2165*	-0.2135	-0.0115	0.0047*
	(0.2599)	(0.1609)	(0.0149)	(0.0007)

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ
ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า Standard error ของค่าสัมประสิทธิ์จากการประมาณค่าสมการที่ (3)

ตารางที่ 11 แสดงให้เห็นว่าอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภทมีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออกของไทย หมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรไปญี่ปุ่นก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ ผลการประมาณค่าแบบจำลองในตารางที่ 12 แสดงให้เห็นว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเป็นปัจจัยหลักที่มีผลต่อการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรของไทยไปญี่ปุ่น และอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. มีผลต่อการส่งออกหมวดสินค้านี้ โดยการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกของไทยหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นร้อยละ 0.7170 ซึ่งสอดคล้องกับกรณีที่ผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. หรือสกุลเงินบาท (ตารางที่ 5) แต่การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินเยนเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกของไทยหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรไปญี่ปุ่นลดลงร้อยละ 0.1712 ซึ่งสอดคล้องกับกรณีผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าที่ส่งออกไปญี่ปุ่นในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. (ตารางที่ 5) ผลการประมาณค่าผลของอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. และในรูปเยน/ดอลลาร์ สรอ. ต่อการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรมีทิศทางสอดคล้องกับการส่งออกในภาพรวม ดังนั้น สามารถอภิปรายผลดังกล่าวโดยใช้คำอธิบายเดียวกันกับการส่งออกในภาพรวมได้

ตารางที่ 11: ผลการทดสอบค่าสถิติ F เพื่อหาความสัมพันธ์ระยะยาวกรณีการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรของไทยไปญี่ปุ่น ก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปร[1)]	ค่าสถิติ F	ความสัมพันธ์ระยะยาว
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	5, 4, 0, 0	7.8495*	มี
บาท/100 เยน	1, 4, 2, 0	4.9326*	มี
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	5, 4, 0, 1	6.5468*	มี

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ

1) จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปรถูกกำหนดโดยใช้ AIC ตัวเลขที่แสดงคือค่า n1 n2 n3 และ n4 ตามลำดับ ในสมการที่ (3) ที่แสดงไว้ในส่วนที่ 3.3.1

ตารางที่ 12: ผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ในระยะยาวของแบบจำลองกรณีการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรของไทยไปญี่ปุ่นก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	$\ln Y_t$	$\ln RER_t$	$\ln Y_t$	$Trend_t$
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	1.0501*	0.7170*	-0.0888***	-0.0003
	(0.2849)	(0.2425)	(0.2533)	(0.0009)
บาท/100 เยน	0.4885	0.2073	0.0210	0.0010
	(0.4757)	(0.2223)	(0.0353)	(0.0014)
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	0.3458	-0.1712*	0.0326	0.0003
	(0.3314)	(0.2192)	(0.0215)	(0.0010)

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ
ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า Standard error ของค่าสัมประสิทธิ์

ตารางที่ 13–14 แสดงผลการศึกษากรณีหมวดสินค้าเกษตรกรรมก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ ตารางที่ 13 แสดงให้เห็นว่าอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภทมีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออกของไทยหมวดสินค้าเกษตรกรรมไปญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม ตารางที่ 14 แสดงให้เห็นว่า เฉพาะอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. เท่านั้นที่มีผลต่อการส่งออกหมวดสินค้าเกษตรกรรมของไทยไปญี่ปุ่นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ในช่วงก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ โดยการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกของไทยหมวดสินค้าเกษตรกรรมไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นร้อยละ 0.5055 ซึ่งอธิบายได้จากกรณีผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าที่ส่งออกไปญี่ปุ่นในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. (ตารางที่ 5) ประเด็นที่น่าสนใจคือ ช่วงเวลาก่อนที่ JTEPA มีผลบังคับใช้นั้น มูลค่าการส่งออกที่แท้จริงของหมวดสินค้าเกษตรกรรมของไทยไปญี่ปุ่นมีแนวโน้มลดลง ในขณะที่ดัชนีผลผลิตอุตสาหกรรม (IPI) ของญี่ปุ่นมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ดังแสดงในภาพที่ 7 ดังนั้นผลการประมาณค่าของผลของการเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นต่อการส่งออกหมวดสินค้าเกษตรกรรมของไทยไปญี่ปุ่นจึงมีค่าเป็นลบ

ตารางที่ 13: ผลการทดสอบค่าสถิติ F เพื่อหาความสัมพันธ์ระยะยาวกรณีการส่งออกหมวดสินค้าเกษตรกรรมของไทยไปญี่ปุ่น ก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปร[1)]	ค่าสถิติ F	ความสัมพันธ์ระยะยาว
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	6, 6, 6, 0	6.4667*	มี
บาท/100 เยน	1, 2, 3, 0	9.1976**	มี
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	1, 2, 2, 3	12.3170*	มี

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ

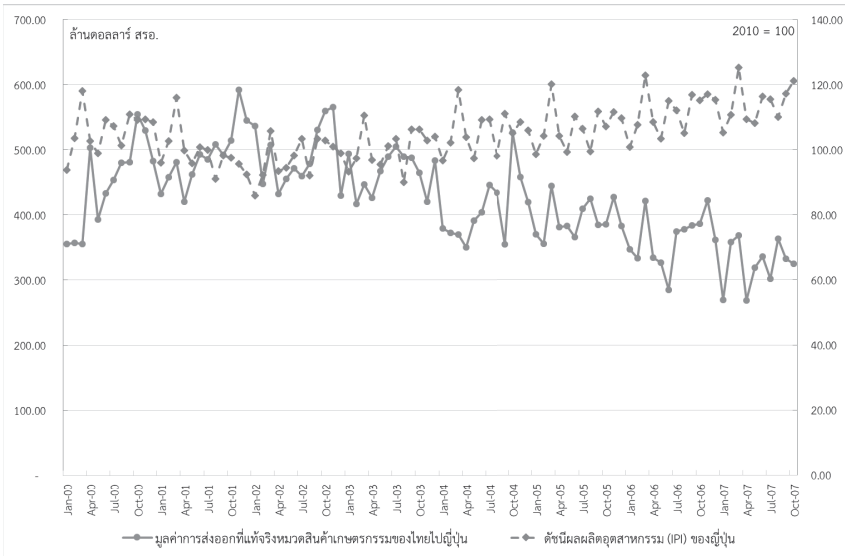
1) จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปรถูกกำหนดโดยใช้ AIC ตัวเลขที่แสดงคือค่า n1 n2 n3 และ n4 ตามลำดับ ในสมการที่ (3) ที่แสดงไว้ในส่วนที่ 3.3.1

ตารางที่ 14: ผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ในระยะยาวของแบบจำลองกรณีการส่งออกหมวดสินค้าเกษตรกรรมของไทยไปญี่ปุ่นก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	$\ln Y_t$	$\ln RER_t$	$\ln Y_t$	$Trend_t$
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	-0.8689**	0.5055***	-0.0519	-0.0028*
	(0.3953)	(0.2974)	(0.0570)	(0.0009)
บาท/100 เยน	-0.8557***	0.2724	-0.0179	-0.0024
	(0.4757)	(0.2459)	(0.0377)	(0.0014)
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	-0.8328**	0.1606	-0.0529	-0.0046*
	(0.3925)	(0.3109)	(0.0339)	(0.0013)

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ
ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า Standard error ของค่าสัมประสิทธิ์จากการประมาณค่าสมการที่ (3)

ภาพที่ 7: มูลค่าการส่งออกที่แท้จริงหมวดสินค้าเกษตรกรรมของไทยไปญี่ปุ่น และดัชนีผลผลิตอุตสาหกรรม (IPI) ของญี่ปุ่น ก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

ที่มา: มูลค่าการส่งออกที่แท้จริงหมวดสินค้าเกษตรกรรมมาจากการคำนวณของนักวิจัย และดัชนีผลผลิตอุตสาหกรรม (IPI) เป็นข้อมูลจาก International Financial Statistics (IFS)

4.2 ผลการศึกษาตั้งแต่บังคับใช้ความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย – ญี่ปุ่น (JTEPA)

ตารางที่ 15 แสดงให้เห็นว่า มีความสัมพันธ์ระยะยาวระหว่างอัตราแลกเปลี่ยนในรูป บาท/ดอลลาร์ สรอ. และเยน/ดอลลาร์ สรอ. กับการส่งออกของไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่นหลังการบังคับใช้ JTEPA ตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 ผลการประมาณค่าแบบจำลองในตารางที่ 16 แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเป็นแรงผลักดันสำคัญของการส่งออกไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่น กล่าวคือ การเพิ่มขึ้นของดัชนีผลผลิตอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกของไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 0.7335–1.0523 ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้

เมื่อพิจารณาบทบาทของอัตราแลกเปลี่ยน ผลการศึกษาพบว่า การเคลื่อนไหวของอัตราแลกเปลี่ยนมีผลต่อการส่งออกอย่างมีนัยสำคัญเฉพาะอัตราแลกเปลี่ยนในรูป เยน/ดอลลาร์ สรอ. และบาท/ดอลลาร์ สรอ. โดยการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินเยนเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกของไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่นลดลงร้อยละ 0.3601 ซึ่งสอดคล้องกับกรณีผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าเป็นสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. (ตารางที่ 5) อย่างไรก็ตาม การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 1 กลับทำให้การส่งออกของไทยในภาพรวมไปญี่ปุ่นลดลงร้อยละ 0.6916 ผลการศึกษานี้อธิบายได้จากกรณีผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าเป็นสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ถึงแม้ว่าการอ่อนค่าของเงินบาทเทียบกับดอลลาร์ สรอ. จะทำให้ราคาสินค้าส่งออกของไทยในรูปดอลลาร์ สรอ. ลดลง แต่ถ้าผู้นำเข้าญี่ปุ่นต้องจัดหาเงินดอลลาร์ สรอ. มาเพื่อชำระค่าสินค้าโดยผู้นำเข้าญี่ปุ่นนำเงินเยนไปแลกเป็นเงินดอลลาร์ สรอ. และหากเงินเยนอ่อนค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. พร้อมกับเงินบาทด้วย ผู้นำเข้าญี่ปุ่นก็ต้องใช้เงินเยนมากขึ้นเพื่อชำระสินค้าที่นำเข้าจากไทย ซึ่งมีนัยว่าสินค้าส่งออกของไทยมีราคาเพิ่มขึ้น เมื่อพิจารณาค่าสหสัมพันธ์ (correlation) พบว่าค่าสหสัมพันธ์ระหว่างอัตราแลกเปลี่ยน บาท/ดอลลาร์ สรอ. และ เยน/ดอลลาร์ สรอ. อยู่ที่ 0.6627 ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (ตารางที่ 17) ซึ่งแสดงว่าเงินบาทและเงินเยนมีแนวโน้มอ่อนค่าเมื่อเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. พร้อม ๆ กัน แต่ไม่จำเป็นต้องมีขนาดของการอ่อนค่าเท่ากัน ภาพที่ 8 แสดงให้เห็นว่าเงินบาทมีแนวโน้มแข็งค่าหรืออ่อนค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ไปพร้อม ๆ กับการอ่อนค่าหรือแข็งค่าของเงินเยนเทียบกับดอลลาร์ สรอ. ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ ดังนั้น ในช่วงเวลานี้เมื่อผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าในรูปดอลลาร์ สรอ. และเงินบาทและเงินเยนอ่อนค่าเมื่อเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. พร้อมกัน ราคาสินค้าส่งออกไทยในรูปดอลลาร์ สรอ. ก็จะมีราคาเพิ่มขึ้น ปริมาณการส่งออกในภาพรวมของไทยไปญี่ปุ่นจึงลดลง

ตารางที่ 15: ผลการทดสอบค่าสถิติ F เพื่อหาความสัมพันธ์ระยะยาวของแบบจำลองกรณีการส่งออกรวมของไทยไปญี่ปุ่น ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปร[1)]	ค่าสถิติ F	ความสัมพันธ์ระยะยาว
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	4,1,0,0	5.1755**	มี
บาท/100 เยน	3, 1, 6, 0	2.7735	ไม่มี
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	4,4,5,0	5.1414**	มี

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ
1) จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปรถูกกำหนดโดยใช้ AIC ตัวเลขที่แสดงคือค่า n1 n2 n3 และ n4 ตามลำดับ ในสมการที่ (3) ที่แสดงไว้ในส่วนที่ 3.3.1

ตารางที่ 16: ผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ในระยะยาวของแบบจำลองกรณีการส่งออกรวมของไทยไปญี่ปุ่นตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	$\ln Y_t$	$\ln RER_t$	$\ln Y_t$	$Trend_t$
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	0.7335* (0.1852)	-0.6916* (0.2097)	-0.0128 (0.0416)	0.0005 (0.0004)
บาท/100 เยน	0.9535* (0.3180)	0.4097 (0.2735)	-0.0514 (0.0404)	0.0012 (0.0010)
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	1.0523* (0.1751)	-0.3601* (0.1182)	-0.0452 (0.0351)	0.0014* (0.0005)

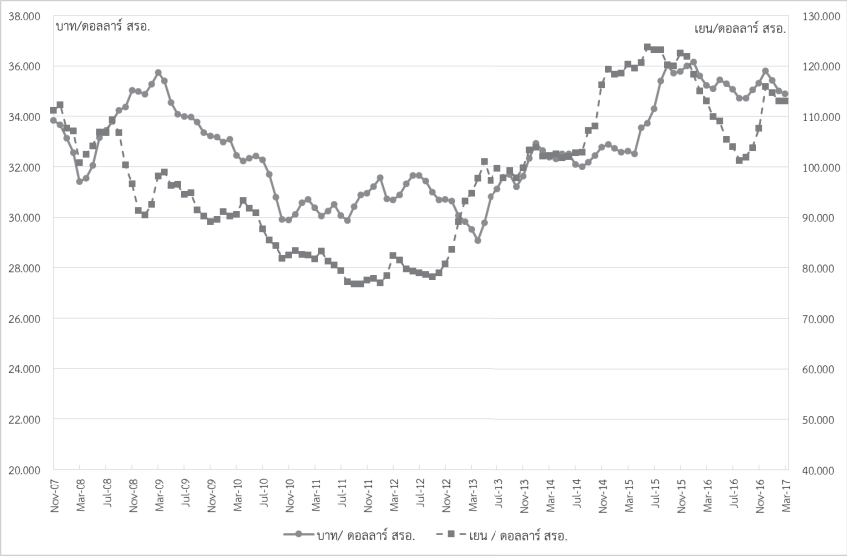
หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ
ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า Standard error ของค่าสัมประสิทธิ์จากการประมาณค่าสมการที่ (3)

ตารางที่ 17: ค่าสหสัมพันธ์ระหว่างอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภท ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

	บาท/ดอลลาร์ สรอ.	**บาท/100 เยน**	**เยน/ดอลลาร์ สรอ.**
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	1.0000	-0.3350	0.6627
บาท/100 เยน	-	1.0000	-0.9211
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	-	-	1.0000

ที่มา: คำนวณโดยนักวิจัย

ภาพที่ 8: อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. และ เยน/ดอลลาร์ สรอ. ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

ที่มา: International Financial Statistics (IFS)

ตารางที่ 18 แสดงให้เห็นว่ามีความสัมพันธ์ระยะยาวระหว่างอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. และ เยน/ดอลลาร์ สรอ. กับการส่งออกของไทยหมวดสินค้าอุตสาหกรรมไปญี่ปุ่นตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ ผลการประมาณค่าแบบจำลองในตารางที่ 19 แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเป็นปัจจัยหลักที่สนับสนุนการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมของไทยไปญี่ปุ่นหลังการบังคับใช้ JTEPA กล่าวคือการเพิ่มขึ้นของดัชนีผลผลิตอุตสาหกรรม (IPI) ของญี่ปุ่นร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมของไทยไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ “0.8508” กับ “1.0905”

สำหรับการเคลื่อนไหวของอัตราแลกเปลี่ยน ผลการศึกษาระบุว่า อัตราแลกเปลี่ยนในรูปเยน/ดอลลาร์ สรอ. และบาท/ดอลลาร์ สรอ. มีผลต่อการส่งออกของไทยหมวดสินค้าอุตสาหกรรมไปญี่ปุ่นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ โดยการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินเยนเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกของไทยหมวดสินค้าอุตสาหกรรมไปญี่ปุ่นลดลงร้อยละ 0.3368 ซึ่งสอดคล้องกับกรณีผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าเป็นสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. (ตารางที่ 5) อย่างไรก็ตาม การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกของไทยหมวดสินค้าอุตสาหกรรมไปญี่ปุ่นลดลงร้อยละ 0.8068 ผลของอัตราแลกเปลี่ยนทั้งสองประเภทต่อการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมมีทิศทางสอดคล้องกับการส่งออกในภาพรวมตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ ดังนั้นสามารถอภิปรายผลดังกล่าวโดยใช้คำอธิบายเช่นเดียวกันกับการส่งออกในภาพรวมได้

ตารางที่ 18: ผลการทดสอบค่าสถิติ F เพื่อหาความสัมพันธ์ระยะยาวกรณีการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมของไทยไปญี่ปุ่น ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปร[1)]	ค่าสถิติ F	ความสัมพันธ์ระยะยาว
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	1,2,0,4	12.8317*	มี
บาท/100 เยน	3,1,5, 0	3.4972***	ไม่สามารถสรุปได้
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	4,4,5,0	4.8631**	มี

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ

1) จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปรถูกกำหนดโดยใช้ AIC ตัวเลขที่แสดงคือค่า n1 n2 n3 และ n4 ตามลำดับ ในสมการที่ (3) ที่แสดงไว้ในส่วนที่ 3.3.1

ตารางที่ 19: ผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ในระยะยาวของแบบจำลองกรณีการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมของไทยไปญี่ปุ่นตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	$\ln Y_t$	$\ln RER_t$	$\ln Y_t$	$Trend_t$
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	0.8508*	-0.8068*	0.0496	0.0014*
	(0.1472)	(0.1554)	(0.0406)	(0.0003)
บาท/100 เยน	0.8811*	0.3831	-0.0438	0.0019**
	(0.2864)	(0.2485)	(0.0347)	(0.0009)
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	1.0905*	-0.3368*	-0.0482	0.0021*
	(0.1704)	(0.1151)	(0.0338)	(0.0006)

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ

ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า Standard error ของค่าสัมประสิทธิ์จากการประมาณค่าสมการที่ (3)

ตารางที่ 20 แสดงให้เห็นว่าอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. มีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออกของไทยหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรไปญี่ปุ่นตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้และผลการประมาณค่าแบบจำลองในตารางที่ 21 แสดงให้เห็นว่าการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกของไทยหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรไปญี่ปุ่นลดลงร้อยละ 1.6034 ซึ่งสอดคล้องกับกรณีที่ผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าที่ส่งออกไปญี่ปุ่นในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. (ตารางที่ 5) ผลการประมาณค่าที่เป็นลบสอดคล้องกับการส่งออกในภาพรวมตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ ดังนั้นจึงสามารถอภิปรายผลดังกล่าวโดยใช้คำอธิบายเช่นเดียวกันกับการส่งออกในภาพรวมได้

ตารางที่ 20: ผลการทดสอบค่าสถิติ F เพื่อหาความสัมพันธ์ระยะยาวกรณีการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรของไทยไปญี่ปุ่น ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปร[1)]	ค่าสถิติ F	ความสัมพันธ์ระยะยาว
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	4, 6, 3, 0	5.8315*	มี
บาท/100 เยน	2, 4, 0, 4	2.8161	ไม่มี
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	2, 1, 0, 0	3.5182*	ไม่สามารถสรุปได้

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ

1) จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปรถูกกำหนดโดยใช้ AIC ตัวเลขที่แสดงคือค่า n1 n2 n3 และ n4 ตามลำดับ ในสมการที่ (3) ที่แสดงไว้ในส่วนที่ 3.3.1

ตารางที่ 21: ผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ในระยะยาวของแบบจำลองกรณีการส่งออกหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรของไทยไปญี่ปุ่นตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2000 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	$\ln Y_t$	$\ln RER_t$	$\ln Y_t$	$Trend_t$
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	0.1223	-1.6034*	-0.0927***	0.0003
	(0.2581)	(0.2542)	(0.0538)	(0.0005)
บาท/100 เยน	0.5142	0.1052	0.0897	-0.0006
	(0.7081)	(0.4757)	(0.1290)	(0.0022)
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	0.3186	-0.6972**	-0.0196	0.0025***
	(0.3940)	(0.3024)	(0.0814)	(0.0013)

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ
ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า Standard error ของค่าสัมประสิทธิ์จากการประมาณค่าสมการที่ (3)

ตารางที่ 22 – 23 แสดงผลการศึกษากรณีหมวดสินค้าเกษตรกรรมตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ ตารางที่ 22 แสดงให้เห็นว่าอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภท มีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออกของไทยหมวดสินค้าเกษตรไปญี่ปุ่นตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ ตารางที่ 23 แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเป็นปัจจัยหลักที่สนับสนุนการส่งออกหมวดสินค้าเกษตรกรรมของไทยไปญี่ปุ่นหลังการบังคับใช้ JTEPA กล่าวคือ การเพิ่มขึ้นของดัชนีผลผลิตอุตสาหกรรม (IPI) ของญี่ปุ่นร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกหมวดสินค้าเกษตรกรรมของไทยไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 0.7647 – 0.8713 อย่างไรก็ตาม อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน เพียงประเภทเดียวที่มีผลต่อการส่งออกหมวดสินค้าเกษตรกรรมของไทยไปญี่ปุ่นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ โดยการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินเยนร้อยละ 1 ทำให้การส่งออกของไทย

หมวดสินค้าเกษตรกรรมไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นร้อยละ 0.6608 ซึ่งสอดคล้องกับกรณีผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าเป็นสกุลเงินเยนหรือสกุลเงินบาท (ตารางที่ 5)

ตารางที่ 22: ผลการทดสอบค่าสถิติ F เพื่อหาความสัมพันธ์ระยะยาวกรณีการส่งออกหมวดสินค้าเกษตรกรรมของไทยไปญี่ปุ่น ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2000 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปร[1)]	ค่าสถิติ F	ความสัมพันธ์ระยะยาว
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	2, 0, 0, 0	3.9022***	มี
บาท/100 เยน	2, 6, 4, 2	4.8821**	มี
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	2, 1, 1, 0	4.2583*	มี

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ

1) จำนวน Lag ที่เหมาะสมของตัวแปรถูกกำหนดโดยใช้ AIC ตัวเลขที่แสดงคือค่า n1 n2 n3 และ n4 ตามลำดับ ในสมการที่ (3) ที่แสดงไว้ในส่วนที่ 3.3.1

ตารางที่ 23: ผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ในระยะยาวของแบบจำลองกรณีการส่งออกหมวดสินค้าเกษตรกรรมของไทยไปญี่ปุ่นตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

อัตราแลกเปลี่ยนที่ใช้ในแบบจำลอง	$\ln Y_t$	$\ln RER_t$	$\ln Y_t$	$Trend_t$
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	0.8713**	0.3569	-0.0158	-0.0007
	(0.3812)	(0.3803)	(0.0740)	(0.0008)
บาท/100 เยน	0.7647**	0.6608*	-0.0229	0.0014
	(0.3200)	(0.2262)	(0.0448)	(0.0009)
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	0.5782	-0.1741	-0.0770	0.0003
	(0.3552)	(0.2483)	(0.0778)	(0.0011)

หมายเหตุ: *, **, *** แสดงว่าค่าสถิติ F มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 1% 5% และ 10% ตามลำดับ
ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า Standard error ของค่าสัมประสิทธิ์จากการประมาณค่าสมการที่ (3)

4.3 บทวิเคราะห์บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น

ส่วนนี้วิเคราะห์บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภท ได้แก่ บาท/ดอลลาร์ สรอ. บาท/100 เยน และ เยน/ดอลลาร์ สรอ. ที่มีต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่นในภาพรวม หมวดสินค้าอุตสาหกรรม หมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร และหมวดสินค้าเกษตรกรรม การส่งออกในบริบทนี้คือ ปริมาณการส่งออกที่ประมาณการโดยใช้มูลค่าการส่งออกที่แท้จริง

ตารางที่ 24 รวบรวมผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ของอัตราแลกเปลี่ยนก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007) ในส่วนที่ 5.1 มาแสดงเพื่อการวิเคราะห์ในส่วนนี้ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. มีผลทางบวกต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น กล่าวคือการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์

สรอ. ทำให้การส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในภาพรวม หมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร และหมวดสินค้าเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นถึงแม้ว่าอัตราแลกเปลี่ยนในรูปเยน/ดอลลาร์ สรอ. จะมีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในภาพรวมและทุกหมวดสินค้า แต่การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินเยนเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. มีผลทางลบต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นไม่มากนักและมีผลเฉพาะเพียงหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรเท่านั้น นอกจากนี้ ผลทางลบของการอ่อนค่าของเงินเยนเทียบเงินกับดอลลาร์ สรอ. ที่มีต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่นก็มีน้อยมาก จนไม่สามารถไปหักล้างผลทางบวกของการอ่อนค่าของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ที่มีต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น ผลการศึกษาพบว่า การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ทำให้การส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น สำหรับอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน อัตราแลกเปลี่ยนมีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออกไทยไปญี่ปุ่นเฉพาะหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร และหมวดสินค้าเกษตรกรรม แต่ก็ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

ตารางที่ 24: ผลของอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภทที่มีต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007)

	ภาพรวม	**หมวดสินค้าอุตสาหกรรม**	**หมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร**	**หมวดสินค้าเกษตรกรรม**
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	0.5156* มี	0.2444 ไม่มี	0.7170* มี	0.5055* มี
บาท/100 เยน	0.3836* ไม่สามารถสรุปได้	0.4219* ไม่มี	0.2073 มี	0.2724 มี
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	-0.1377 มี	-0.2135 มี	-0.1712* มี	0.1606 มี

หมายเหตุ: “มี” คืออัตราแลกเปลี่ยนมีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออก “ไม่มี” คืออัตราแลกเปลี่ยนไม่มีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออกและ “ไม่สามารถสรุปได้” คือไม่สามารถสรุปได้ว่าอัตราแลกเปลี่ยนมีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออก

ตารางที่ 25 รวบรวมผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ของอัตราแลกเปลี่ยนตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017) ในส่วนที่ 4.2 มาแสดงเพื่อการวิเคราะห์ในส่วนนี้ ผลการศึกษาพบว่าการเพิ่มขึ้นของอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. มีผลทางลบต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น กล่าวคือ การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ทำให้การส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในภาพรวม หมวดสินค้าอุตสาหกรรม และหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร ลดลง ซึ่งผลการประมาณค่านี้เป็นบวกในช่วงก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (ตารางที่ 24) คำอธิบายผลทางลบนี้คือตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้การเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนในรูปเยน/ดอลลาร์ สรอ. มีผลทางลบต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งการส่งออกในภาพรวม หมวดสินค้าอุตสาหกรรม และหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร ซึ่งแสดงไว้ในแถวสุดท้ายของตารางที่ 25 ผลทางลบดังกล่าว หักล้างผลทางบวกของการอ่อนค่าของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ที่มีต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น

นอกจากนี้ อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน มีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออกไทยไปญี่ปุ่นเฉพาะหมวดสินค้าเกษตรกรรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินเยน ทำให้การส่งออกของไทยหมวดสินค้าเกษตรกรรมไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นมาตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ ซึ่งมีนัยว่าผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าในรูปสกุลเงินเยนหรือสกุลเงินบาท (ตารางที่ 5) ในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน ไม่มีผลต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในช่วงก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ ตารางที่ 26 แสดงให้เห็นว่าการชำระค่าสินค้าส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นเป็นสกุลเงินเยนร้อยละ 26.83 และสกุลเงินบาทร้อยละ 7.48 รวมเป็นร้อยละ 34.31 ในช่วงปี ค.ศ. 2000 – ค.ศ. 2007 และสัดส่วนการชำระค่าสินค้าส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นเป็นสกุลเงินเยนเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 31.38 และสกุลเงินบาทเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 10.58 รวมเป็นร้อยละ 41.96 ในช่วงปี ค.ศ. 2008 – ค.ศ. 2016 กล่าวได้ว่า การกำหนดราคาสินค้าส่งออกไทยไปญี่ปุ่น

ในรูปสกุลเงินเยนหรือสกุลเงินบาทที่มีสัดส่วนเพิ่มขึ้นตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ มีส่วนทำให้อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ 100 เยน มีบทบาทต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น

ตารางที่ 25: ผลของอัตราแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ประเภทที่มีต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

	ภาพรวม	**หมวดสินค้าอุตสาหกรรม**	**หมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร**	**หมวดสินค้าเกษตรกรรม**
บาท/ดอลลาร์ สรอ.	-0.6916* มี	-0.8068* มี	-1.6034* มี	0.3569 มี
บาท/100 เยน	0.4097 ไม่มี	0.3831 ไม่สามารถสรุปได้	0.1052 ไม่มี	0.6608* มี
เยน/ดอลลาร์ สรอ.	-0.3601* มี	-0.3368* มี	-0.6972** ไม่สามารถสรุปได้	-0.1741 มี

หมายเหตุ: “มี” คืออัตราแลกเปลี่ยนมีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออก “ไม่มี” คืออัตราแลกเปลี่ยนไม่มีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออกและ “ไม่สามารถสรุปได้” คือไม่สามารถสรุปได้ว่าอัตราแลกเปลี่ยนมีความสัมพันธ์ระยะยาวกับการส่งออก

ตารางที่ 26: สัดส่วนการชำระเงินค่าสินค้าออกของไทยกับญี่ปุ่น จำแนกตามสกุลเงิน

สกุลเงินที่ใช้ในการกำหนดราคาสินค้าส่งออก	ก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ (ค.ศ. 2000 – ค.ศ. 2007)	ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (ค.ศ. 2008 – ค.ศ. 2016)
ดอลลาร์ สรอ.	65.20	57.81
เยน	26.83	31.38
บาท	7.48	10.58

ที่มา: คำนวณเป็นค่าเฉลี่ยจากข้อมูลจากธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า (1) อัตราแลกเปลี่ยนทั้งสามประเภทมีบทบาทต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น และสะท้อนว่าผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าส่งออกทั้งในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. สกุลเงินเยน และสกุลเงินบาท ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลจากธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.) (2) การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. อาจส่งผล (สุทธิ) ทางลบต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น หากกำหนดราคาสินค้าส่งออกของไทยในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. เพราะเงินบาทและเงินเยนมีแนวโน้มอ่อนค่าหรือแข็งค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. พร้อมกัน และ (3) การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินเยนส่งผลทางบวกต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น

5. บทสรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

5.1 บทสรุป

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างไทยและญี่ปุ่นมีมาอย่างยาวนานทั้งด้านการค้าและการลงทุน ญี่ปุ่นนับเป็นตลาดส่งออกสำคัญของไทยมาโดยตลอด มูลค่าการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1988 และ ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ มูลค่าการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นก็มากกว่าก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ สำหรับการชำระค่าสินค้าส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น สกุลเงินดอลลาร์ สรอ.

เริ่มมีบทบาทน้อยลง ในขณะที่สกุลเงินเยนและสกุลเงินบาทเริ่มมีบทบาทมากขึ้น ผู้ส่งออกไทยที่ส่งสินค้าไปญี่ปุ่นกำหนดราคาสินค้า (Invoice currency) โดยใช้ 3 สกุลเงินหลัก ได้แก่ สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. สกุลเงินเยนหรือสกุลเงินบาท การที่ทั้ง 3 สกุลเงินมีบทบาทในการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น อาจทำให้อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน และเยน/ดอลลาร์ สรอ. มีบทบาทต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นเช่นกัน นอกเหนือไปจากอัตราแลกเปลี่ยนในรูป บาท/ดอลลาร์ สรอ.

งานวิจัยนี้ศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. บาท/100เยน และเยน/ดอลลาร์ สรอ. ที่มีต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในภาพรวม หมวดสินค้าอุตสาหกรรม หมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร และหมวดสินค้าเกษตรกรรม งานวิจัยใช้แบบจำลองดุลยภาพแยกส่วน (Partial Equilibrium) ที่ใช้ในงานศึกษาของ Huchet-Bourdon and Korinek (2011) และ Bahmani-Oskooee and Satawatananon (2012) งานวิจัยนี้เลือกใช้วิธีการประมาณค่าแบบ Auto-Regressive Distributed Lag (ARDL) หรืออาจเรียกว่า Bounds Test Approach to Cointegration ที่เสนอโดย Pesaran, Shin and Smith (2001) นอกจากนี้ งานวิจัยนี้พิจารณาการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการค้าระหว่างไทยและญี่ปุ่นที่สำคัญคือความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย – ญี่ปุ่น (JTEPA) ที่มีผลบังคับใช้เมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 2007 โดยศึกษาบทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นก่อนJTEPA มีผลบังคับใช้ (มกราคม ค.ศ. 2000 – ตุลาคม ค.ศ. 2007) และตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ (พฤศจิกายน ค.ศ. 2007 – มีนาคม ค.ศ. 2017)

การศึกษาพบว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเป็นปัจจัยหลักในการส่งเสริมการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น ยกเว้นหมวดสินค้าเกษตรกรรมที่มีแนวโน้มลดลงช่วงก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้ และการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ทำให้การส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในภาพรวม หมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร และหมวดสินค้าเกษตรกรรมเพิ่มขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาที่ระบุว่าการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation)

ของเงินเยนเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. มีผลทางลบต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นไม่มากนักและมีผลเฉพาะหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรเท่านั้น แต่อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น

อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 2007 บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่นในภาพรวมและแต่ละหมวดสินค้าเปลี่ยนแปลงไป โดยการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ทำให้การส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นในภาพรวม หมวดสินค้าอุตสาหกรรม และหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตรลดลง คำอธิบายผลทางลบนี้คือตั้งแต่ JTEPA มีผลบังคับใช้ การเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนในรูปเยน/ดอลลาร์ สรอ. มีผลทางลบต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นอย่างมีนัยสำคัญทั้งการส่งออกในภาพรวม หมวดสินค้าอุตสาหกรรม และหมวดสินค้าอุตสาหกรรมการเกษตร ผลทางลบดังกล่าวหักล้างผลทางบวกของการอ่อนค่าของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. ที่มีต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น

นอกจากนี้ อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน มีบทบาทต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นหมวดสินค้าเกษตรกรรม โดยการอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินเยน ทำให้การส่งออกของไทยหมวดสินค้าเกษตรกรรมไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น ซึ่งสะท้อนว่าผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าในรูปสกุลเงินเยนหรือสกุลเงินบาทในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงก่อน JTEPA มีผลบังคับใช้

กล่าวโดยสรุปได้ว่า (1) อัตราแลกเปลี่ยนทั้งสามประเภทมีบทบาทต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น และสะท้อนว่าผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าส่งออกทั้งในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. สกุลเงินเยน และสกุลเงินบาท (2) การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. อาจส่งผล (สุทธิ) ทางลบต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น หากกำหนดราคาสินค้าส่งออกของไทยในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. เพราะเงินบาทและเงินเยนมีแนวโน้มอ่อนค่าเทียบกับเงินดอลลาร์ สรอ. พร้อมกัน และ (3) การอ่อนค่าที่แท้จริง (Real depreciation) ของเงินบาทเทียบกับเงินเยนส่งผลทางบวกต่อการส่งออกไทยไปญี่ปุ่น

5.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

(1) จากการที่สกุลเงินเยนและสกุลเงินบาทถูกนำมาใช้ในการค้าระหว่างประเทศไทยและญี่ปุ่นมากขึ้นนั้น งานวิจัยพบว่าอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน มีบทบาทต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น และเนื่องจากญี่ปุ่นเป็นตลาดสินค้าส่งออกสำคัญของไทยมาโดยตลอด และถ้าหากในอนาคต สกุลเงินเยนและสกุลเงินบาทถูกนำมาใช้ในการค้าระหว่างประเทศไทยและญี่ปุ่นมากขึ้นกว่าในปัจจุบัน การบริหารจัดการอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน ทั้งระดับ (Level) และความผันผวน (Volatility) ก็ควรจะได้รับการพิจารณานอกเหนือจากอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ.

เมื่อพิจารณาความผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยนในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา (มกราคม ค.ศ. 2000 – มีนาคม ค.ศ. 2017) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard deviation) ของอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ. มีค่าเป็น 4.54 ในขณะที่ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard deviation) ของอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน มีค่าเป็น 3.37 และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard deviation) ของอัตราแลกเปลี่ยนในรูปเยน/ดอลลาร์ สรอ. มีค่าเป็น 14.10 นอกจากนี้ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard deviation) ของดัชนีค่าเงินที่แท้จริง (Real Effective Exchange Rate: REER) ของสกุลเงินบาท สกุลเงินดอลลาร์ สรอ. และสกุลเงินเยน มีค่าเป็น 7.52 10.00 และ 14.64 ตามลำดับ[10] ซึ่งสะท้อนว่าสกุลเงินเยนมีความผันผวนสูงเมื่อเทียบกับสกุลเงินบาทและสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. อย่างไรก็ตาม อัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน ที่มีความผันผวนต่ำเทียบกับอัตราแลกเปลี่ยนในรูปอื่น ซึ่งอาจมีนัยว่าการบริหารจัดการอัตราแลกเปลี่ยนของไทยได้พิจารณาอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน ด้วยอยู่แล้ว

(2) จากการที่สกุลเงินเยนถูกนำมาใช้ในการค้าระหว่างประเทศไทยและญี่ปุ่นมากขึ้นนั้น จะทำให้เงินทุนสำรองระหว่างประเทศของไทยอยู่รูปสกุลเงินเยนมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงของระดับ (Level) และความผันผวน (Volatility) ของอัตรา

[10] คำนวณจากข้อมูล Bank of International Settlements (BIS)

แลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน หรือ เยน/ดอลลาร์ สรอ. ก็จะส่งผลต่อมูลค่าเงินทุนสำรองระหว่างประเทศของไทยด้วยเช่นกัน ดังนั้น การบริหารจัดการอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/100 เยน ทั้งระดับ (Level) และความผันผวน (Volatility) ก็ควรจะได้รับการพิจารณานอกเหนือจากอัตราแลกเปลี่ยนในรูปบาท/ดอลลาร์ สรอ.

(3) ถึงแม้ว่าในทางทฤษฎี การอ่อนค่าของเงินบาทเทียบกับดอลลาร์ สรอ. จะทำให้การส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปดังกล่าวอาจไม่เป็นจริงเสมอไป ยกตัวอย่างเช่น กรณีที่ผู้ส่งออกไทยกำหนดราคาสินค้าส่งออกไปญี่ปุ่นในรูปดอลลาร์ สรอ. เมื่อเงินบาทและเงินเยนอ่อนค่าเทียบกับดอลลาร์ สรอ. พร้อมกัน แต่เงินเยนอ่อนค่ามากกว่าเงินบาท ผู้นำเข้าญี่ปุ่นต้องชำระค่าสินค้าเพิ่มขึ้นจากการที่ต้องใช้เงินเยนมากขึ้นเพื่อแลกเป็นดอลลาร์ สรอ. ซึ่งผลสุทธิอาจจะทำให้การส่งออกของไทยไปญี่ปุ่นลดลง ข้อค้นพบดังกล่าวจากงานวิจัยนี้จึงมีนัยว่าการอ่อนค่าของสกุลเงินบาทเทียบกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. พร้อมกับการอ่อนค่าของสกุลเงินของประเทศคู่ค้าเทียบกับสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. อาจส่งผลทางลบต่อการส่งออกของไทยไปประเทศคู่ค้า และสำหรับผู้ส่งออกที่กำหนดราคาในรูปสกุลเงินดอลลาร์ สรอ. ก็มีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาการเคลื่อนไหวของอัตราแลกเปลี่ยนของประเทศคู่ค้า เช่น ในรูปเยน/ดอลลาร์ สรอ. ประกอบการกำหนดราคาสินค้าส่งออกไปญี่ปุ่นด้วยเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

Ahmed, S., Appendino, M. and Ruta, M. (2015). "Global value chains and the exchange rate elasticity of exports," *IMF Working Paper,* No. 252.

Amiti, M., Itskhoki, O., andKonings, J. (2014). "Importers, exporters, and exchange rate disconnect," *American Economic Review, 104*(7), 1942 - 1978.

Bahmani-Oskooee, M. and Ardalani, Z. (2006). "Exchange rate sensitivity of U.S. trade flows: Evidence from industry data," *Southern Economic Journal, 72*, 542-559.

Bahmani-Oskooee, M. and Satawatananon, K. (2012). "The impact of exchange rate volatility on commodity trade between the US and Thailand," *International Review of Applied Economics, 26*, 515 - 532.

Berman, N., Martin, P., and Mayer, T. (2012). "How do different exporters react to exchange rate changes?" *The Quarterly Journal of Economics, 127*(1), 437 - 492.

Devereux, M.B. and Shi, S. (2013). "Vehicle currency," *International Economic Review, 54*(1), 97 - 133.

Dominguez, K. (1999). "The role of the yen," *International Capital Flows,* 133 - 171.

Eichengreen, B., and Gupta, P. (2013). "The real exchange rate and export growth: are services different?" *Policy Research Working Paper,* No. 6629.

Fang, W., Lai, Y. and Miller, S. (2006). "Export promotion through exchange rate changes: Exchange rate depreciation or stabilization?" *Southern Economic Journal, 72*(3), 611 - 626.

Huchet-Bourdon, M. and Korinek, J. (2011). "To what extent do exchange rates and their volatility affect trade," *OECD Trade Policy Working Papers,* No. 119.

Ito, T., Koibuchi, S., Sato, K., Shimizu, J. (2010). "Why has the yen failed to become a dominant invoicing currency in ASIA? A firm - level analysis of Japanese exporters' invoicing behavior," *NBER Working Paper,* No. 16231.

Kenen, P. B. (2012). "Currency internationalization: an overview," *BIS Papers, 61,* 9 - 18.

Mitsuyo, A. andFukunari, K. (2013). "Trade Adjustments to Exchange Rate Changes by Japanese Manufacturing MNEs: Intra - firm and arm's length transactions," RIETI Discussion Paper Series 13 - E - 023.

Ogawa, E. (2000). "The Japanese yen as an international currency,"In Y.H. Kim and Y. Wang, eds. *Regional Financial Arrangements in East Asia: Issues and Prospects,* Seoul, Korea; Korea Institute for International Economic Policy, pp. 25 – 51.

Oi, H., Otani, A., andShirota, T. (2004). "The choice of invoice currency in international trade: Implications for the internationalization of the yen," *Monetary and Economic Studies, 22*(1), 27 - 63.

Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). "Bounds testing approaches to the analysis of level relationships," *Journal of Applied Econometrics, 16*, 289 - 326.

Rahmatsyah, T., Rajaguru, G. and Siregar, R.Y. (2002). "Exchange - rate volatility, trade and "fixing for life" in Thailand," *Japan and the World Economy, 14*, 445 - 470.

Riad, N., Errico, M. L., Henn, C., Saborowski, C., Saito, M., andTurunen, J. (2012). *"Changing patterns of global trade"* International Monetary Fund.

Sato, K. (1999). "The international use of the Japanese yen: the case of Japan's trade with East Asia," *World Economy, 22*, 547-584.

Takagi, S. and Shi, Z. (2011). "Exchange rate movements and foreign direct investment (FDI): Japanese investment in Asia 1987 – 2008," *Japan and the World Economy, 23*, 265 - 272.

Takagi, S. (2012). "Internationalising the yen, 1984 – 2003: unfinished agenda or mission impossible?" *BIS Paper,* No. 61.

บทที่ 4

การบริหารจัดการ Denken “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า” ในประเทศญี่ปุ่น

เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร

บทคัดย่อ

“เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า” หรือ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในประเทศญี่ปุ่น ที่รู้จักกันในชื่อ Denken มีที่มาจากการพัฒนาปรับปรุงกฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ในปี ค.ศ. 1975 ภายใต้การกำกับดูแลโดย สำนักงานวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการและวิทยาศาสตร์ มีเป้าหมายเพื่อให้การสนับสนุนควบคู่ไปกับการควบคุม กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมในบริเวณย่านชุมชนรูปแบบต่าง ๆ ที่รอดพ้นจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นเมืองในช่วงเศรษฐกิจก้าวกระโดดในทศวรรษที่ 1960-1970 ปัจจุบันมีการขึ้นทะเบียน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในประเทศญี่ปุ่น รวม 115 แห่ง และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มเป็น 300 กว่าแห่งภายใน 50 ปี ต่อจากนี้

โครงสร้าง ลำดับกระบวนการ ในการบริหารจัดการที่เป็นระบบระเบียบภายใต้เงื่อนไขความจำเป็นต่อการอยู่รอดของย่านชุมชนที่มีศักยภาพเชิงมรดกวัฒนธรรม ที่หวังพึ่งพาการสนับสนุนของหน่วยงานราชการในการควบคุมการก่อสร้างภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ Denken ขับเคลื่อนมาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลากว่า 40 ปี อย่างไรก็ตาม จากผลการสำรวจ

ภาคสนาม รวมถึงข้อคิดเห็นของนักวิชาการและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ พบว่า Denken เป็นเพียงหนึ่งในเครื่องมือที่ภาครัฐนำมาใช้เพื่อเก็บรักษาย่านชุมชนที่มีศักยภาพให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อประโยชน์ด้านการศึกษาเป็นหลัก หาใช่เพื่อประโยชน์ในการฟื้นฟูสภาพสังคมและเศรษฐกิจ หากทว่าย่านชุมชนที่สามารถบูรณาการ Denken ร่วมกับกิจกรรมโครงการด้านอื่น ๆ ก็สามารถยกระดับสังคมและเศรษฐกิจภายในย่านชุมชนขึ้นมาได้

1. บทนำ

ประเทศญี่ปุ่นประกาศใช้กฎหมายอนุรักษ์ศาลเจ้าและวัด ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1878 โดยมี “กรมวัดและศาลเจ้า” สังกัดกระทรวงมหาดไทย เป็นหน่วยงานรับผิดชอบ ถือเป็น “กฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม” ชุดแรก ที่บังคับใช้ในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม สาเหตุที่นำมาสู่การตรากฎหมายนี้เกี่ยวข้องโดยตรงกับการยกเลิกระบบเจ้าขุนมูลนายแบบเดิมภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเมจิ ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงกับสถานะทางการเงินของเจ้าผู้ครองเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะงบประมาณการดูแลอาคารสิ่งปลูกสร้างประเภทปราสาท ศาลเจ้าและวัด ในสังกัด ซึ่งกฎหมายชุดนี้ได้รับการปรับปรุงพัฒนาขึ้นมาเป็นลำดับตามสถานการณ์ความจำเป็นที่เกิดขึ้นทั้งก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ได้แก่ การปฏิรูปการถือครองที่ดินซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อผู้ถือครองที่ดินรายใหญ่ และเหล่าตระกูลของผู้มีอำนาจ จนไม่สามารถดูแลสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ทรงคุณค่าที่อยู่ในมือ จนนำมาสู่การปรับปรุง “กฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม” ขยายขอบเขตครอบคลุมงานอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างประเภทอื่น ๆ นอกเหนือไปจาก ศาลเจ้าและวัด และ เมื่อการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยในช่วงเศรษฐกิจก้าวกระโดดได้นำมาซึ่งการรื้อถอนอาคารบ้านเรือนทั้งในเขตเมืองและหมู่บ้านชนบทเพื่อพัฒนาเป็นเมืองสมัยใหม่ ส่งผลกระทบเป็นวงกว้าง การปรับปรุง “กฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม” ก็ได้ถูกขยายขอบเขตให้ครอบคลุม กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างภายในชุมชนดั้งเดิม ด้วยการพัฒนา “กฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม” ในส่วนงานอนุรักษ์สถาปัตยกรรม มีการเปลี่ยนแปลงจากที่เดิมครอบคลุมการขึ้นทะเบียนอนุรักษ์อาคาร

สิ่งปลูกสร้างแบบเฉพาะหลังไปสู่การขึ้นทะเบียนอนุรักษ์กลุ่มอาคารสิ่งปลูกสร้างภายในชุมชน ซึ่งถือเป็นพัฒนาการก้าวกระโดดที่มีความพิเศษแตกต่างจากกฎหมายการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในประเทศพัฒนาแล้วอื่น ๆ

การขึ้นทะเบียนอนุรักษ์กลุ่มอาคารสิ่งปลูกสร้างภายในชุมชน หมายถึง การกำหนดเขตเพื่อการอนุรักษ์กลุ่มอาคาร สถาปัตยกรรม และสิ่งปลูกสร้าง โดยคำนึงถึงความสำคัญเชิงคุณค่าทางสถาปัตยกรรมในระดับกลุ่มพื้นที่ รวมไปถึงสภาพภูมิทัศน์แวดล้อมที่ก่อให้เกิดอัตลักษณ์เฉพาะนั้น มีชื่อเรียกเฉพาะว่า “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิมทรงคุณค่า” (Denken System: 伝統的建造物群保存地区) เริ่มประกาศใช้ในปี ค.ศ. 1975 ภายใต้ความรับผิดชอบของสำนักงานวัฒนธรรม (Office of Cultural Affairs) สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ (ในขณะนั้น)

“เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิมทรงคุณค่า” มีที่มาจากความพยายามรักษาพื้นที่เฉพาะในย่านหรือหมู่บ้านที่รอดพ้นจากผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นเมืองโดยไม่คำนึงถึงรากฐานเดิมทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในช่วงทศวรรษที่ 1960 - 1970 ซึ่งถือเป็นความโชคดีที่พื้นที่เฉพาะเหล่านั้นยังสามารถรักษาสภาพอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมเอาไว้ได้ เนื่องจากอยู่ในเขตพื้นที่กันดาร ห่างไกลจากเส้นทางสัญจรหลักสมัยใหม่ เช่น ย่านเมืองเก่าที่อยู่ห่างจากแนวเส้นทางรถไฟสายใหม่ หมู่บ้านตามเกาะหรือในหุบเขาที่เข้าถึงยาก เป็นต้น โดยสาระสำคัญของกฎหมายนี้ มีความพิเศษที่การกำหนดเขตพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ ภายใต้มุมมองในเชิงมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อการศึกษาของชนรุ่นหลัง และอยู่ในการควบคุมดูแลโดยกระทรวงศึกษาธิการ ไม่ใช่การกำหนดเขตพื้นที่ภายใต้มุมมองในเชิงการจัดการตามมาตรฐานเพื่อความเป็นระเบียบของบ้านเมืองในการควบคุมดูแลโดยกระทรวงการก่อสร้าง อีกทั้ง ยังมีการประสานและบูรณาการเพื่อสร้างความยืดหยุ่นของกฎหมายในการกำกับดูแลของแต่ละกระทรวงได้ เช่น การลดหย่อนข้อบังคับด้านผังเมือง และกฎหมายควบคุมอาคารทั่วไป เพื่อรักษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมดั้งเดิมเอาไว้โดยมีการอนุโลมให้เจ้าของสิ่งปลูกสร้างนั้น ๆ ปรับปรุง

สภาพการใช้งานภายในให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต แต่คงรักษาสภาพภายนอกไว้ให้กลมกลืนกับภูมิทัศน์ย่านชุมชน ภายใต้ระเบียบที่ตกลงและกำหนดขึ้นใช้ใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิมทรงคุณค่า” นอกจากนี้ลักษณะเด่นที่สำคัญอีกประการหนึ่ง อันทำให้ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิมทรงคุณค่า” เป็นที่ยอมรับ ก็คือ การให้ความสนับสนุนในระดับต่าง ๆ สำหรับการปรับปรุงซ่อมแซมบูรณะอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง ได้แก่ เงินช่วยด้านการปรับปรุงซ่อมแซมอาคาร การลดหย่อนภาษี เป็นต้น

ผลของการประกาศใช้กฎหมายฉบับนี้ ทำให้ปัจจุบัน มี “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิมทรงคุณค่า” ขึ้นทะเบียนแล้วทั้งสิ้น 115 แห่งทั่วประเทศ หรือ คิดเป็นอัตราการขึ้นทะเบียน 3 - 4 แห่งต่อปี โดยพื้นที่ที่ได้รับการขึ้นทะเบียน ได้แก่ ย่านค้าขาย ย่านวัดวาอาราม ย่านเมืองรอบปราสาทเก่า ย่านอุตสาหกรรมพื้นถิ่น หมู่บ้านประมง หมู่บ้านเกษตรกรรม ย่านอุตสาหกรรมเก่า เป็นต้น ทั้งนี้พัฒนาการของ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิมทรงคุณค่า” มีระดับขั้นที่แตกต่างกันออกไป ตั้งแต่ กลุ่มที่ไม่มีพัฒนาการอะไรเพิ่มเติม ไปจนถึง กลุ่มที่พัฒนาการสู่แหล่งท่องเที่ยว และกลุ่มที่ได้รับหรือเตรียมยื่นขอจดทะเบียนเป็นมรดกโลก

อาจกล่าวได้ว่า “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิมทรงคุณค่า” ในประเทศญี่ปุ่นสามารถเป็นตัวแบบการอนุรักษ์เชิงก้าวหน้า ซึ่งหากวิเคราะห์และสังเคราะห์ โครงสร้างการจัดการและพัฒนาการในระดับต่าง ๆ รวมถึงมุมมองและทัศนคติของผู้เกี่ยวข้องแล้ว ก็สามารถจะนำมาเป็นแนวคิดอ้างอิงเพื่อการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย ภายใต้เงื่อนไขบริบทของประเทศไทยได้อย่างเหมาะสม

2. ข้อมูลเกี่ยวเนื่อง “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

2.1 ที่มา

“เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิมทรงคุณค่า”

เกิดขึ้นมาในยุคสมัยที่พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยและการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นเมือง เป็นไปอย่างเร่งรีบตามกระแสทุนนิยม เพื่อชะลอการเปลี่ยนแปลงและสูญหายไปของบ้านเรือนที่ทรงคุณค่าด้วยอัตลักษณ์ทางกายภาพเชิงพื้นที่ตามภูมิปัญญาดั้งเดิม ด้วยแนวคิดเฉพาะทาง ภายใต้การตัดสินใจของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งทางตรงและทางอ้อม ผ่านกระบวนการต่าง ๆ จนได้รับการขึ้นทะเบียนและประกาศเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิมทรงคุณค่า” เพื่อเข้าสู่กระบวนการควบคุมและสนับสนุน ทั้งจากหน่วยงานปกครองส่วนกลาง ได้แก่ สำนักงานวัฒนธรรม สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ และ หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ ตำบล เทศบาล ในภูมิภาคนั้น ๆ

“เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิมทรงคุณค่า” ก้าวข้ามรูปแบบการอนุรักษ์แบบเป็นหลังเดี่ยว ๆ มาสู่การอนุรักษ์กลุ่มอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง รวมไปถึงสภาพแวดล้อมโดยรอบที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน และสามารถสร้างแรงจูงใจด้านการอนุรักษ์ โดยการสนับสนุนในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งจากหน่วยงานปกครองส่วนกลาง และ หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น

ก้าวสำคัญของการพัฒนาการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในประเทศญี่ปุ่น คือ การขยายผลการอนุรักษ์จากระดับอาคารหลังเดี่ยว มาเป็นการอนุรักษ์ในระดับกลุ่มอาคารครอบคลุมทั้งบริเวณโดยรอบ โดยคำนึงถึงความสอดคล้องและต่อเนื่องทางภูมิทัศน์ของกลุ่มอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ในละแวกพื้นที่เดียวกันทั้งหมด ตลอดจนให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อการรักษาวัฒนธรรม วิถีชีวิตที่เกี่ยวเนื่องด้วย การอนุรักษ์ในระดับกลุ่มอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างในระดับครอบคลุมบริเวณกว้างดังกล่าวนี้เกิดขึ้นหลังจากมีการประกาศ เขตพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ทางสถาปัตยกรรมในปี ค.ศ. 1975 โดย สำนักงานวัฒนธรรม (Agency of Cultural Affairs) กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ตามกฎหมายว่าด้วย “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า” ที่มีเนื้อหาสาระแตกต่างจากการประกาศผังเฉพาะทางผังเมือง

โดย สำนักงานผังเมือง (Office of City Planning) กระทรวงการก่อสร้างและคมนาคม

2.2 นิยามและรายละเอียดประกอบ

เอกสารฉบับภาษาอังกฤษโดย สำนักงานวัฒนธรรม ประเทศญี่ปุ่นแปลความหมายของ Denken ว่า Preserved District แต่หากแปลขยายความตรงตามภาษาญี่ปุ่นแล้ว Denken = 伝建 มีสองนัยยะที่ต้องกล่าวถึง ได้แก่

Dentou-teki-Kenzoubutsu-gun-Hozon-Chiku 伝統的建造物群保存地区 และ Juuyou-Dentou-teki-Kenzoubutsu-gun-Hozon-Chiku 重要伝統的建造物郡保存地区 โดย แปลตามตัวอักษรได้ดังนี้

Dentou-teki 伝統的 = ดั้งเดิม
Kenzoubutsu-gun 建造物群 = กลุ่มอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง
Hozon 保存 = การอนุรักษ์
Chiku 地区 = เขตพื้นที่
Juuyou 重要 = ทรงคุณค่า

สามารถแปลความหมายโดยรวมอีกครั้งได้ดังนี้

Dentou-teki-Kenzoubutsu-gun-Hozon-Chiku 伝統的建造物群保存地区 หรือ เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิม และ

Juuyou-Dentou-teki-Kenzoubutsu-gun-Hozon-Chiku 重要伝統的建造物郡保存地区 หรือ เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า

“Dentou-teki-Kenzoubutsu-gun-Hozon-Chiku” 伝統的建造物群保存地区 หรือ เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมถูกกำหนดขึ้น ภายใต้ระเบียบในข้อที่ 1 และ ข้อที่ 2 ของกฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ข้อที่ 143 โดยมีเนื้อหาว่าด้วย “การกำหนดพื้นที่เพื่อจัดวางผังเฉพาะ ประกาศโดยหน่วยงานท้องถิ่น เพื่อการอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง ที่ได้รับการ

พิจารณาว่ามีความเป็นแบบดั้งเดิมแท้ รวมถึง องค์ประกอบอื่น ๆ นอกเหนือไปจากอาคารสิ่งปลูกสร้าง เช่น สภาพแวดล้อมที่เป็นส่วนประกอบในการคงลักษณะภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์ภายในพื้นที่นั้น ๆ ได้แก่ พื้นที่เพาะปลูก แม่น้ำ ภูเขา ป่า ทะเล" มีชื่อเรียกโดยย่อว่า "Denken Chiku" 伝建地区 หรือ "เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม"

"Juuyou-Dentou-teki-Kenzoubutsu-gun-Hozon-Chiku" 重要伝統的建造物郡保存地区 หรือ เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า ได้รับการประกาศ ภายใต้กฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมข้อที่ 144 โดย กระทรวงศึกษาธิการและวิทยาศาสตร์ เนื่องจากได้รับการพิจารณาแล้วว่ามีความเป็นแบบดั้งเดิมแท้และทรงคุณค่าเป็นพิเศษสามารถขึ้นทะเบียนเป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติได้มีชื่อเรียกโดยย่อว่า "JuuDenken" 重伝建 หรือ "Denken" 伝建 หรือ "JuuDenken Chiku" 重伝建地区 หรือ "เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า"

"เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า" มีจุดเริ่มต้นจากกระแสความตื่นตัวและการตระหนักถึงความสำคัญของอาคารบ้านเรือนแบบดั้งเดิมตามหมู่บ้านและเมืองทั่วประเทศซึ่งถูกพัฒนาสู่ความทันสมัยและความเป็นเมือง อันส่งผลต่อการสูญเสียคุณค่าเชิงอัตลักษณ์และมรดกทางภูมิปัญญาที่สั่งสมจากรุ่นสู่รุ่นของผู้คนในหมู่บ้าน ทั้งในส่วนเขตชนบทตามภูมิภาคและเขตเมือง เนื่องจากการเร่งพัฒนาที่ดินอย่างไม่มีระบบระเบียบ ทั้งเพื่อการฟื้นฟูสภาพเมืองและการกระตุ้นเศรษฐกิจภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ 1960 - 1970 จนก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักวิชาการที่ตระหนักถึงคุณค่าทางอัตลักษณ์แบบดั้งเดิมนั้น ผลักดันให้หน่วยงานปกครองส่วนกลางและท้องถิ่น ออกระเบียบเฉพาะเพื่อดำเนินมาตรการอนุรักษ์ดังกล่าว ตัวอย่างซึ่งเป็นรูปธรรมครั้งแรกที่ผลักดันให้เกิดการประกาศ "เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า" ขึ้นมา ได้แก่ ความพยายามของนายกเทศมนตรีเมือง Nichinan ในการเคลื่อนไหวและผลักดันเพื่อให้เกิดการรื้อฟื้นและอนุรักษ์ ภูมิทัศน์เมืองและปราสาทในเขต Obi เมือง Nichinan

จังหวัด Miyazaki ในช่วงต้นทศวรรษที่ 1970 ซึ่งเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการปรับปรุงกฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมในปี ค.ศ. 1975 ที่ระบุเพิ่มวัตถุประสงค์เพื่อการอนุรักษ์ภูมิทัศน์เมืองและย่านชุมชน ได้แก่ เขตเมืองรอบปราสาท เขตเมืองและหมู่บ้านพักแรม เขตเมืองหน้าวัด เขตเมืองและหมู่บ้านประมง เป็นต้น โดยในส่วนของเขต Obi นั้น ได้รับการประกาศให้เป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในวันที่ 18 พฤษภาคม ปี ค.ศ. 1977

“เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ถือเป็นก้าวใหญ่ของการปฏิวัติระบบการอนุรักษ์ทางสถาปัตยกรรม จากเดิมที่เน้นเฉพาะการอนุรักษ์อาคารสถาปัตยกรรมทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์เป็นหลังเดี่ยว เป็นการอนุรักษ์กลุ่มอาคาร สิ่งปลูกสร้างและครอบคลุมพื้นที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดยจำเพาะเป็นหน่วยองค์ประกอบที่ชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นตัวอาคารบ้านเรือน และสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ ได้แก่ ถนน ซอย สะพาน กำแพง ศาลเจ้า เสา ป้าย ประตู พืชพันธุ์ ต้นไม้ เป็นต้น อีกทั้งแนวทางการอนุรักษ์ในรูปแบบ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ยังคำนึงถึงผู้อยู่อาศัยเดิมเป็นหลัก โดยมีลักษณะการดำเนินงานภายใต้ความร่วมมือระหว่างชาวบ้าน นักวิชาการ และหน่วยงานท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นพื้นฐาน

2.3 ขั้นตอนและโครงสร้างการบริหารจัดการ

ขั้นตอนการขอขึ้นทะเบียนเพื่อประกาศเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

กระบวนการเพื่อกำหนด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ประกอบไปด้วยการดำเนินงานของสองระดับหน่วยงานคู่ขนานกันไป ได้แก่ การดำเนินงานโดยหน่วยงานปกครองท้องถิ่นและ คณะกรรมการการศึกษา (Board of Education) ระดับท้องถิ่น ในระดับเทศบาลตำบล และ เทศบาลเมือง ที่รับผิดชอบพื้นที่ในการกำหนด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” และ การดำเนินงานโดยหน่วยงานปกครองส่วนกลาง คือ คณะกรรมการการศึกษาระดับจังหวัด และสำนักงานวัฒนธรรม (Agency for Cultural Affairs) ซึ่งจะเป็นผู้ประกาศขึ้นทะเบียน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” โดยมีขั้นตอนในแต่ละฝ่ายดังต่อไปนี้

- การดำเนินงานโดยผู้เกี่ยวข้องส่วนต่าง ๆ

1) การศึกษาเพื่อหามาตรการการอนุรักษ์ คือ ขั้นตอนการการสำรวจและศึกษาประวัติที่มา ตลอดจนสภาพปัจจุบันของอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นภูมิทัศน์ ย่านชุมชน หมู่บ้าน และเมือง เพื่อประเมินคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม รวมไปถึงการสำรวจความคิดเห็นของชาวบ้าน เพื่อหาแนวทางจัดการปัญหาและประเด็นสำคัญจากมุมมองต่าง ๆ ในกรณีที่จะมีการปรับปรุงลักษณะทางกายภาพชุมชน ตลอดจนการดำเนินงานพิจารณาภาพรวมของมาตรการอนุรักษ์

อย่างไรก็ตาม ด้วยพื้นฐานงานวิจัยและสำรวจ เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ทางสถาปัตยกรรมและชุมชน มีย่านชุมชนที่มีศักยภาพหลายแห่ง ที่ได้รับการสำรวจศึกษาโดยนักวิชาการมาพอสมควรแล้ว ซึ่งส่วนใหญ่ของผลจากการศึกษาเหล่านี้ได้รับการอ้างอิง ในขั้นตอนการดำเนินงานเพื่อเตรียมความพร้อมในการยื่นขอขึ้นทะเบียน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ต่อไป นอกจากนั้น มีบางกรณีที่หน่วยงานปกครองส่วนกลาง แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกับนักวิชาการ จนพบว่ามีย่านชุมชนที่มีศักยภาพอยู่ และเสนอให้นักวิชาการส่วนกลางลงพื้นที่สำรวจศึกษาเตรียมความพร้อมด้วยเช่นกัน

2) การร่างระเบียบขั้นตอนดำเนินแผนงานอนุรักษ์ คือ ขั้นตอนการวางระเบียบ ขั้นตอน และแนวทางเชิงปฏิบัติการต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนแผนงานอนุรักษ์ภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” ได้แก่ การจัดเตรียมเอกสารแสดงแผนและผังการอนุรักษ์ แผนการกำหนด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” การตรวจสอบมาตรฐานและกฎหมายอาคาร รวมถึงแผนการเตรียมขออนุญาตในการปรับเปลี่ยนรูปแบบอาคาร แผนการช่วยเหลือด้านงบประมาณ แผนการแต่งตั้งคณะกรรมการต่าง ๆ

3) การแต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ท้องถิ่น คือ ขั้นตอนการแต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ระดับท้องถิ่นตามแผนการอนุรักษ์ เพื่อทำหน้าที่ในการพิจารณาตัดสินรายละเอียดของแนวทางตามแผนงานอนุรักษ์ และ พิจารณากำหนด

“เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” อันจะเป็นข้อมูลอ้างอิงเพื่อยื่นขอขึ้นทะเบียน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ต่อไป ตลอดจนมีหน้าที่พิจารณาตรวจสอบปัญหาและประเด็นสำคัญที่เกี่ยวกับงานด้านการอนุรักษ์ใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” และ ร่วมประชุมกับคณะกรรมการการศึกษาท้องถิ่นในบางโอกาสตามความจำเป็น

4) การกำหนด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” คือ ขั้นตอนการกำหนด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” เพื่อเตรียมบังคับใช้ผังเฉพาะ เมื่อขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” หากเป็นพื้นที่ภายในเขตเทศบาล ให้ดำเนินการโดยหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น หากเป็นพื้นที่ภายนอกเขตเทศบาล ให้ดำเนินการโดยคณะกรรมการการศึกษาของเขตปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ๆ

5) การวางแผนงานอนุรักษ์ คือ ขั้นตอนการวางแผนกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ขั้นพื้นฐาน การจำแนกอาคารเพื่อการอนุรักษ์โดยเฉพาะ การวางแผนจัดการด้านการอนุรักษ์และด้านสิ่งแวดล้อมภายในพื้นที่ขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ได้แก่ งานติดตั้งป้ายข้อมูลรายละเอียด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” งานวางแผนรองรับจัดการภัยพิบัติ งานก่อสร้างระบบสาธารณูปโภคและอาคารสาธารณะ เป็นต้น รวมถึง การกำหนดระดับขั้นของงบประมาณสนับสนุนแก่เจ้าของอาคารเพื่อการอนุรักษ์ซ่อมแซมปรับปรุง โดยทั่วไปแล้วภายในแผนงานอนุรักษ์ ต้องระบุมาตรฐานกระบวนการขออนุญาตก่อสร้าง มาตรฐานการปรับปรุงซ่อมแซมอาคาร มาตรฐานการปรับสภาพภูมิทัศน์ ประกอบด้วย ทั้งนี้การดำเนินการในขั้นตอนนี้อยู่ในความรับผิดชอบของคณะกรรมการการศึกษาท้องถิ่น

6) การออกระเบียบเพื่อผ่อนผันกฎหมายมาตรฐานการก่อสร้าง ในประเทศญี่ปุ่น คือ ขั้นตอนปฏิบัติการ โดยหน่วยงานส่วนท้องถิ่น ในการทำเรื่องขออนุญาตเป็นกรณีพิเศษไปยัง กระทรวงที่ดิน โครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคม และการท่องเที่ยว (Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism) เพื่อ

ขอผ่อนผันการดำเนินงานใด ๆ ภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ที่ไม่สอดคล้องกับกฎหมายมาตรฐานการก่อสร้าง (The building standard law of Japan) ได้แก่ กฎหมายควบคุมอาคาร กฎหมายด้านอัคคีภัย กฎหมายด้านการเปิดพื้นที่รับแสงสว่างและระบายอากาศ กฎหมายระยะถอยร่น และกฎหมายควบคุมความสูง เป็นต้น

7) การยื่นเรื่องเพื่อพิจารณา คือ ขั้นตอนสุดท้ายเพื่อยื่นเรื่องให้หน่วยงานปกครองส่วนกลางพิจารณาตัดสินว่า “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” มีคุณสมบัติพร้อมจะได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” หรือไม่ โดยหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นต้องดำเนินการรวบรวมรายงานทั้งหมดประกอบเป็นเอกสารเพื่อการพิจารณา ส่งไปยังกระทรวงศึกษาธิการและวิทยาศาสตร์ (Minister of Education and Science) ทั้งนี้หากหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น ดำเนินการจัดประชาพิจารณ์แล้ว ไม่ได้รับความยินยอมด้วยเสียงข้างมากจากชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ หรือหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นเห็นว่าไม่เหมาะสม ก็อาจเกิดกรณีที่หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นตัดสินใจไม่ยื่นเรื่องเพื่อพิจารณาได้ ดังเช่น กรณี “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” ในเมือง Tomonoura จังหวัด Hiroshima เป็นต้น

- มาตรการสนับสนุนภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

1) การสนับสนุนด้านงบประมาณ

หน่วยงานปกครองส่วนกลางจะเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณในขั้นตอนการศึกษาเบื้องต้น ในระดับของการกำหนด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” ซึ่งประกอบด้วย งานกำหนดร่างมาตรการการอนุรักษ์ และ ร่างงบประมาณตามแผนงานอนุรักษ์ เมื่อประกาศขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

2) การให้คำแนะนำ

หน่วยงานปกครองส่วนกลาง สามารถดำเนินการให้คำแนะนำได้ในทุกขั้นตอน และผู้อำนวยการของสำนักงานวัฒนธรรมยังมีหน้าที่รับรองรายงานสรุปหรือ รายงานการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในร่างระเบียบขั้นตอนดำเนินแผนงาน

อนุรักษ์การกำหนด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” และ แผนงานอนุรักษ์

3) การพิจารณาเพื่อกำหนด “เขตกลุ่มอนุรักษ์สถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” อย่างเป็นทางการ

สำนักงานวัฒนธรรมมีหน้าที่แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานพิจารณาตัดสินคุณสมบัติ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” เพื่อประกาศเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” โดยอ้างอิงจากเอกสารรายงาน รวมไปถึงการสัมภาษณ์สอบถามรายละเอียดต่าง ๆ จากผู้เกี่ยวกับโดยตรง หลังจากนั้นหน่วยงานปกครองส่วนกลางจะออกประกาศผลการพิจารณาอย่างเป็นทางการตลอดจนการแจ้งประกาศดังกล่าวไปยังหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ๆ

- งบประมาณสนับสนุนการดำเนินงานภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

สามารถจำแนกลักษณะการสนับสนุนในประเภทต่าง ๆ ได้เป็น

(ก) ประเภทที่หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นรับผิดชอบโดยตรง ได้แก่ งานปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างสาธารณะทั่วไป งานปรับปรุงอาคารเฉพาะหลังพิเศษเพื่อรักษาสภาพภูมิทัศน์พื้นที่โดยรวม และ งานวางมาตรการพร้อมดำเนินการป้องกันอัคคีภัย

(ข) ประเภทที่เจ้าของหรือผู้ถือครองกรรมสิทธิ์สิ่งปลูกสร้าง สามารถรับการสนับสนุนจาก หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ งานปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง

(ค) ประเภทที่หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินการตามแผนงานระยะยาว ได้แก่ การซื้อหรือเช่าอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง งานปรับปรุงทางกายภาพเพื่อรักษาสภาพภูมิทัศน์พื้นที่โดยรวม และงานติดตั้งแผ่นป้ายแสดงข้อมูลต่าง ๆ

(ง) ประเภทที่หน่วยงานปกครองส่วนกลางและท้องถิ่นประสานงานร่วมกัน ได้แก่ งานวางแผนและปฏิบัติการตามมาตรการยกเว้นภาษีรูปแบบต่าง ๆ ให้กับเจ้าของหรือผู้ถือครองสิ่งปลูกสร้าง

โดยมีรายละเอียดประกอบเพิ่มเติมดังนี้

1) การสนับสนุนงบประมาณในการปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง

การปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง จำแนกลักษณะงานได้สองรูปแบบ คือ งานปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างเพื่อรื้อฟื้นสภาพ และ งานปรับปรุงอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างเพื่อความกลมกลืนกับสภาพภูมิทัศน์

ในส่วนแรกสามารถแบ่งได้เป็น งานรักษาสภาพเดิมของอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง งานบูรณะสภาพอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างทั่วไปและที่เสียหายอย่างรุนแรง รวมถึงงานปรับเสริมความแข็งแรงของอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างด้วยโครงสร้างรับแผ่นดินไหว

ในส่วนที่สอง คืองานปรับปรุงเพื่อรักษาความกลมกลืนของสภาพภูมิทัศน์พื้นที่โดยรวม ได้แก่ งานตกแต่งปรับปรุงรูปลักษณ์ภายนอกของอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างทั้งในส่วนที่ถือครองกรรมสิทธิ์โดยชาวบ้านและส่วนสาธารณะ รวมถึงอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างใหม่ เพื่อรักษาไว้ซึ่งความต่อเนื่องและสอดคล้องกันของสภาพภูมิทัศน์ภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

2) การสนับสนุนงบประมาณในการซื้อหรือเช่าอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง

ในกรณีที่มีความจำเป็นเร่งด่วนเพื่อการรักษาไว้ซึ่งที่ดินหรืออาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถพิจารณาตามแผนงานอนุรักษ์ และสามารถ

ดำเนินการซื้อหรือเช่า อาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง เพื่อบริหารจัดการต่อในฐานะสิ่งปลูกสร้างสาธารณะ ได้แก่ การใช้งานเพื่อการให้ข้อมูลความรู้และประชาสัมพันธ์ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” การใช้งานเพื่อการประชุมของคนในชุมชน เป็นต้น

3) การสนับสนุนงบประมาณในการวางมาตรการพร้อมดำเนินการป้องกันอัคคีภัย

เนื่องด้วยอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ประกอบไปด้วย อาคารสถาปัตยกรรมสิ่งปลูกสร้างซึ่งมีองค์ประกอบวัสดุไม้เป็นหลัก การจัดเตรียมอุปกรณ์ป้องกันอัคคีภัย หรือสถานีดับเพลิงย่อย ถือเป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วน นอกจากนั้น แผนงานด้านมาตรการป้องกันอัคคีภัย ยังต้องทำควบคู่ไปกับงานควบคุมปลวกและแมลงที่สร้างความเสียหายแก่ อาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง หรือ งานปรับปรุงซ่อมแซมโครงสร้างกำแพงหินที่ไม่แข็งแรง เป็นต้น

4) การสนับสนุนงบประมาณในงานติดตั้งแผ่นป้ายแสดงข้อมูลต่าง ๆ

หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น มีหน้าที่ในการจัดเตรียมและติดตั้งแผ่นป้ายแนะนำ แผ่นป้ายอธิบายให้ข้อมูลความรู้ต่าง ๆ ภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” เพื่อให้ประชาชนเข้าใจขอบเขตพื้นที่ ตำแหน่งที่ตั้งของ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ตลอดจนข้อมูลความรู้เกี่ยวกับอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง

5) การสนับสนุนงบประมาณเพื่อลดภาระเจ้าของหรือผู้ถือครอง

มาตรการยกเว้นภาษีรูปแบบต่าง ๆ สำหรับเจ้าของหรือผู้ถือครองกรรมสิทธิ์อาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง จำแนกลักษณะงานได้สองรูปแบบ คือ

หนึ่ง มาตรการดำเนินงานในส่วนของการลดหย่อนภาษีที่จัดเก็บโดยหน่วยงานปกครองส่วนกลาง ได้แก่ การงดเว้นภาษีที่ดิน การลดหย่อนภาษีมรดกให้ถึงสามส่วนสิบของราคาประเมินที่ดินหรืออาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง และ

สอง มาตรการดำเนินงานในส่วนการลดหย่อนภาษีที่จัดเก็บโดยหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ การงดเว้นภาษีสินทรัพย์ถาวร (Fixed asset Tax) สำหรับอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง และ การงดเว้นหรือลดหย่อนภาษีสินทรัพย์ถาวรสำหรับที่ดินครอบคลุมบริเวณทั้งอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า และส่วนประกอบอื่น ๆ

- มาตรการควบคุมภายใน "เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า"

ภายหลังจากการประกาศให้พื้นที่ใด ๆ ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็น "เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า" แล้ว หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่นั้น ๆ ย่อมมีหน้าที่ดูแลการปรับเปลี่ยนสภาพอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง ไม่ว่าจะโดยเจ้าของหรือผู้ถือครองกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล หรือ ส่วนสาธารณะก็ตาม โดยเฉพาะการกระทำที่ส่งผลต่อสภาพภูมิทัศน์โดยรวม จำเป็นต้องผ่านขั้นตอนกระบวนการพิจารณาโดยคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ทั้งสิ้น ทั้งนี้ในระเบียบการพิจารณาการดำเนินงานเพื่อปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างภายใน "เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า" ได้แบ่งลักษณะงานออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

(ก) ประเภทการปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสถาปัตยกรรมสิ่งปลูกสร้างและองค์ประกอบแวดล้อมที่ขึ้นทะเบียนอนุรักษ์ และสามารถรับการสนับสนุนต่าง ๆ

(ข) ประเภทการปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสถาปัตยกรรมสิ่งปลูกสร้างและองค์ประกอบแวดล้อมที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนอนุรักษ์ แต่ยังคงสามารถรับการสนับสนุนต่าง ๆ

(ค) ประเภทการปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสถาปัตยกรรมสิ่งปลูกสร้างและองค์ประกอบแวดล้อมที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนอนุรักษ์ และไม่สามารถรับการสนับสนุนต่าง ๆ

สำหรับกระบวนการการพิจารณาคำร้องขอดำเนินการปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสถาปัตยกรรมสิ่งปลูกสร้าง และขอรับการสนับสนุนนั้น สามารถลำดับขั้นตอนต่าง ๆ ได้ดังนี้

1) ขั้นตอนขอคำปรึกษา เป็นขั้นตอนแรกที่เจ้าของหรือผู้ถือครองกรรมสิทธิ์อาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง ต้องเข้ามาปรึกษาในข้อสงสัยทุก ๆ เรื่องกับคณะที่ปรึกษา ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น คณะกรรมการอนุรักษ์ท้องถิ่น ผู้เชี่ยวชาญหรือสถาปนิกที่ปรึกษา

2) ขั้นตอนการพิจารณาในส่วนการสนับสนุน เป็นขั้นตอนสำหรับกรณีที่เจ้าของหรือผู้ถือครองกรรมสิทธิ์อาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง ทำเรื่องร้องขอการสนับสนุน โดยที่ประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์ท้องถิ่น ทำการคัดเลือกอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างที่เหมาะสมให้ผู้เชี่ยวชาญหรือสถาปนิกที่ปรึกษา เข้าทำการตรวจสอบในพื้นที่จริง และดำเนินการส่งผลการตรวจสอบเข้าที่ประชุม โดยคณะกรรมการดูแล “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” เพื่อพิจารณาตัดสินดำเนินการทำเรื่องส่งต่อไปยัง คณะกรรมการระดับจังหวัด และระดับชาติต่อไป

3) ขั้นตอนการพิจารณาในส่วนงานก่อสร้าง เป็นขั้นตอนการปรึกษาและตรวจสอบแบบปรับปรุงระหว่างเจ้าของหรือผู้ถือครองสิทธิ์อาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง และ ผู้เชี่ยวชาญหรือสถาปนิกที่ปรึกษาเพื่อดำเนินการยื่นขออนุญาตก่อสร้างต่อไป

4) ขั้นตอนการพิจารณาในส่วนการขออนุญาตปรับเปลี่ยนสภาพอาคาร เป็นขั้นตอนที่ทำขยายกันไปพร้อมขั้นตอนที่ (3) โดยเจ้าของหรือผู้ถือครองสิทธิ์อาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างยื่นเอกสารชี้แจงรายละเอียดในการปรับเปลี่ยนสภาพอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง มายังหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น คณะกรรมการอนุรักษ์ท้องถิ่น และ ผู้เชี่ยวชาญหรือสถาปนิกที่ปรึกษา ทั้งนี้ ในส่วนประเด็นที่สำคัญมากต้องได้รับการพิจารณาในที่ประชุมคณะกรรมการดูแล “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

5) ขั้นตอนการดำเนินงานปรับปรุงซ่อมแซมสภาพอาคาร ภายหลังจากผ่านขั้นตอนที่ (1) – (4) และผลการพิจารณาการสนับสนุนประกาศโดยผ่านคณะกรรมการระดับชาติหรือระดับจังหวัดแล้ว เจ้าของหรือผู้ถือครองสิทธิ์อาคาร

ลำดับขั้นตอนแสดงการกำหนด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่าสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างก็สามารถดำเนินการคัดเลือกผู้รับเหมาก่อสร้าง และเริ่มงานปรับปรุงซ่อมแซมได้

- ประเภท “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

ปัจจุบันมีพื้นที่ซึ่งได้รับการประกาศ เป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ทั้งสิ้น 115 แห่งและสามารถจำแนกได้เป็น 3 ประเภท ตามนิยามดังนี้

(ก) ประเภทที่หนึ่ง - เขตพื้นที่ซึ่งประกอบขึ้นจาก กลุ่มอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง อันมีอัตลักษณ์พิเศษ ออกแบบก่อสร้างด้วยภูมิปัญญาฝีมือช่างที่เป็นเลิศ

(ข) ประเภทที่สอง - เขตพื้นที่ซึ่งประกอบขึ้นจาก กลุ่มแปลงที่ดิน แนวเครือข่ายทางสัญจร อันมีลักษณะรูปแบบคงสภาพดั้งเดิมสมบูรณ์ที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์สูง

(ค) ประเภทที่สาม - เขตพื้นที่ซึ่งประกอบขึ้นจาก สภาพแวดล้อมโดยมนุษย์ผสมผสานกับพื้นที่ทางธรรมชาติ อันมีลักษณะรูปแบบที่แสดงออกอย่างชัดเจนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าของท้องถิ่นนั้น

โดย “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ยังสามารถจำแนกได้ตามลักษณะพัฒนาการของรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน และ ลักษณะการประกอบอาชีพ ได้ดังนี้

(ก) ประเภทกลุ่มบ้านนักรบ (Samurai Residence) ได้แก่ บ้านเรือนของนักรบระดับชั้นต่าง ๆ ในเขตเมืองรอบปราสาทเดิม หรือ เขตเมืองทั่วไป

(ข) ประเภทกลุ่มวัด ศาลเจ้า (Temple-Shrine Town) ได้แก่ บ้านเรือนของนักบวชรอบกลุ่มวัดและศาลเจ้า ตลอดจนบ้านเรือนชาวบ้านใกล้เคียงในเขตเมืองรอบปราสาท หรือ เขตเมืองทั่วไป

(ค) ประเภทกลุ่มร้านค้า (Merchant Town) ได้แก่ บ้านเรือนแบบร้านค้าในเขตเมืองรอบปราสาทเดิม หรือ เขตเมืองทั่วไป

(ง) ประเภทกลุ่มร้านเที่ยวยามราตรี (Tea-Houses) ได้แก่ บ้านเรือนแบบร้านบริการความบันเทิงสำหรับนักท่องเที่ยวยามราตรีในเขตเมืองรอบปราสาทเดิม หรือ เขตเมืองทั่วไป

(จ) ประเภทกลุ่มเรือนพักแรม (Post Town) ได้แก่ บ้านเรือนแบบที่พักแรม ตามจุดพักสำคัญบนถนนหลวงสายหลักในสมัยเอโดะ

(ฉ) ประเภทเมืองท่า (Port Town) ได้แก่ บ้านเรือนแบบต่าง ๆ ตามเมืองท่าสำคัญบนเส้นทางเดินเรือขนส่งสินค้าสำคัญในสมัยเอโดะ

(ช) ประเภทหมู่บ้าน (Village) ได้แก่ บ้านเรือนชาวนา ชาวไร่ ชาวเขา ชาวประมง ในเขตชนบท

(ซ) ประเภทเมืองอุตสาหกรรม (Industrial Town) ได้แก่ บ้านเรือนโรงเรือน สำหรับรองรับอุตสาหกรรมระดับครัวเรือน เช่น การเย็บถักทอผ้า หรืออุตสาหกรรมถลุงแร่

3. สาระสำคัญจากกรณีศึกษา “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

จากการสำรวจ สังเกตการณ์และสัมภาษณ์ในพื้นที่ศึกษา ทั้งเชิงลึกและเชิงกว้าง ประกอบกับการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมจากเอกสารงานวิจัยของพื้นที่ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” สามารถประมวลสาระในระดับต่าง ๆ แสดงให้เห็นลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะบางประการ ตั้งแต่ช่วงก่อนและหลังการขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ดังนี้

3.1 สาระบางประการจาก ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ชุมชน

1) ที่ตั้งของย่านชุมชน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

ลักษณะทางภูมิศาสตร์และที่ตั้งที่เข้าถึงพื้นที่ได้ลำบาก ทั้งจะด้วยสาเหตุของการขาดระบบการสัญจรสมัยใหม่ที่เข้าถึงได้สะดวก โดยเฉพาะขนส่งมวลชนระบบราง หรือ มีระยะการเดินทางด้วยรถยนต์ และขนส่งมวลชนสาธารณะอื่น ๆ ที่ใช้เวลานาน ในบางพื้นที่ ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยระบบขนส่งมวลชนสาธารณะ

2) สถานะทางเศรษฐกิจของย่านชุมชน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

การเปลี่ยนสถานะทางเศรษฐกิจที่เคยรุ่งเรืองในอดีต จากความได้เปรียบของที่ตั้งบนเครือข่ายการสัญจรแบบเก่า ได้แก่ การเป็นเมืองร้านค้ารอบปราสาท การเป็นจุดพักบนเส้นทางแสวงบุญ หรือ การเป็นเมืองพักแรมรายทาง และ ความพร้อมด้านแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การเป็นแหล่งป่าไม้เพื่อผลิตเชื้อเพลิง การเป็นแหล่งประมงชายฝั่ง กลายมาเป็นชุมชนที่สูญสิ้นศักยภาพทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม มี “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” บางแห่งสามารถดำเนินกิจกรรมรื้อฟื้นย่านชุมชนด้วยฐานทุนเดิมจากความรุ่งเรืองในอดีตได้

3.2 สาระบางประการจาก กระบวนการสู่การขึ้นทะเบียน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

1) ความเข้มแข็งของเครือข่ายชุมชน

ความเข้มแข็งของชุมชนและความสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการในระดับท้องถิ่น ด้วยระบบโครงสร้างทางสังคมก่อนและหลังสงครามโลก เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การขับเคลื่อนกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งก่อนและหลังการขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ของหลายย่านชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

2) ระยะเวลาตั้งแต่เริ่มกระบวนการ จนประกาศขึ้นทะเบียน

ระยะเวลาที่ใช้ตั้งแต่เริ่มมีการตรากฎหมาย จนถึงการขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในช่วงสิบปีแรก เป็นไปอย่างยากลำบาก ด้วยความสงสัยและไม่มั่นใจในระบบ หลายชุมชนจึงใช้เวลานานหลายปีเพื่อยืนยันเสียงข้างมากของประชาคมในการยอมรับ บางย่านชุมชนใช้เวลามากกว่าสิบปี อย่างไรก็ตาม หลังจากผ่านช่วงเริ่มต้นนั้นมา ด้วยความเชื่อมั่น ภายหลังจากมีตัวอย่างชุมชนที่ขึ้นทะเบียน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” แล้ว ประสบความสำเร็จ ชุมชนที่พร้อมด้วยศักยภาพ ก็ใช้เวลาดำเนินการยืนยันเสียงประชาคมได้เร็วขึ้น ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ชุมชนที่ใช้เวลาในการขึ้นทะเบียน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม

ทรงคุณค่า” ช้ากว่า มีปัญหาความไม่เข้าใจกันภายในประชาคม ในทางกลับกัน ชุมชนดังกล่าว มีความตื่นตัวในการมีส่วนร่วมของประชาคมสูง และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การดำเนินงานต่าง ๆ ภายหลังการขึ้นทะเบียน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมาก

3) ขั้นตอนการได้มาซึ่งเสียงข้างมาก

กระบวนการยืนยันเสียงข้างมากของประชาคม ใช้วิธีการเข้าถึงบ้านเรือนที่ได้รับคัดเลือก แบบหลังต่อหลัง ทั้งการเข้าไปให้ข้อมูลอธิบายรายละเอียดโดยเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานท้องถิ่น และ การพูดคุยรับฟังความคิดเห็นและให้คำปรึกษาโดยผู้นำชุมชน ทั้งนี้ โดยหลักการแล้ว ถ้าเสียงข้างมากของประชาคมเกินกึ่งหนึ่งก็สามารถดำเนินการยื่นเรื่องขอขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ได้แล้ว แต่ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่ เล็งเห็นว่า ควรได้เสียงเห็นด้วยมากกว่า 70% เพื่อยืนยันความคล่องตัวของกิจกรรมต่าง ๆ ภายหลังการขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

4) จาก “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” ถึง “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

“เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ส่วนใหญ่ มีความพร้อมของข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม ทั้งด้านกายภาพ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและสังคม โดยนักวิชาการท้องถิ่น ที่เชื่อมโยงองค์ความรู้ดังกล่าวกับคณะกรรมการการศึกษามาอย่างต่อเนื่อง จึงใช้เวลาไม่นานในการกำหนด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” และ เมื่อเข้าสู่กระบวนการขอขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ก็สามารถนำเสนอแผนงานอนุรักษ์ได้อย่างตรงประเด็น

3.3 สาระบางประการ จากลักษณะของผลการดำเนินงานใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม ทรงคุณค่า”

1) ผลการดำเนินงานที่ชัดเจน

องค์ประกอบพื้นฐานตามแผนพัฒนาภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ปรากฏออกมาทางกายภาพชัดเจน ตั้งแต่ แผนที่กลุ่ม

อาคารฯ และตารางอธิบายประวัติความสำคัญของชุมชน ตลอดจนจุดสำคัญของเส้นทางสัญจรหลักภายในชุมชน การจัดการพื้นผิวทางสัญจรที่กลมกลืนกับสภาพภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์ของชุมชน ไปจนถึง การจัดให้มีอาคารอนุรักษ์บริหารโดยหน่วยงานท้องถิ่นเพื่อเป็นศูนย์ข้อมูลชุมชน รวมไปถึงการจัดเตรียมเครื่องมือระบบอุปรณ์ป้องกันอัคคีภัยตามจุดต่าง ๆ กระจายทั่วชุมชน

2) คณะดำเนินงาน

“คณะกรรมการอนุรักษ์” ระดับชุมชน เป็นกลุ่มคนที่ประชาคมเลือกกันขึ้นมา และเกี่ยวข้องกับการยื่นเรื่องขอขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ตั้งแต่ต้น จึงเป็นที่เชื่อถือของชาวบ้าน ในการยื่นเรื่องเสนอพิจารณารูปแบบและงบประมาณเพื่อขอรับการสนับสนุนในการปรับปรุงบ้านเรือนก่อนส่งผ่านสู่หน่วยงานปกครองท้องถิ่น และส่วนกลางต่อไป กลไกนี้ช่วยลดภาระงานตรวจสอบโดยเจ้าหน้าที่ส่วนกลางที่มีจำนวนจำกัด และสะท้อนความต้องการที่แท้จริงภายในชุมชน

3) งบประมาณสนับสนุน

งบประมาณประจำปีของหน่วยงานส่วนกลาง (กระทรวงศึกษาธิการและวิทยาศาสตร์) ในการดูแลโครงการภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ทั้งส่วนงานปรับปรุงตามแผนที่เสนอโดยหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น และงานปรับปรุงบ้านเรือนแต่ละหลัง ถือว่ามีเพดานที่จำกัด เมื่อเทียบกับอัตราการเพิ่มขึ้นของงบประมาณ และ จำนวนโครงการภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ที่เพิ่มขึ้นทุกปี เฉลี่ยปีละ 3 แห่ง ส่งผลให้แนวโน้มที่งบประมาณจะได้รับการอนุมัติใช้ในแต่ละ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ย่อมลดลงไปตามลำดับ โดยปัจจุบัน งบประมาณที่ใช้ในการดูแลโครงการต่าง ๆ ภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ทั้ง 115 แห่ง คือ 30,000 ล้านเยน ดังนั้นยอดงบประมาณสำหรับแต่ละ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” คำนวณเฉลี่ยที่ 300 ล้านเยน ซึ่งไม่ถือว่าเป็นจำนวนเงินที่สูง เมื่อเทียบกับค่าใช้จ่ายในการปรับปรุงอาคารบ้านเรือนภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ที่บางกรณีสูงถึง 100 ล้านเยน ต่อหลัง

4) การพัฒนาทรัพยากรบุคคล

การกำหนดบทบาทของผู้มีหน้าที่ดูแล “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น ช่วยให้การส่งต่องานมีความต่อเนื่อง รวมถึง การพัฒนาความรู้เกี่ยวกับการจัดการภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ที่มีการแลกเปลี่ยนความรู้ การศึกษาดูงาน ในระดับภูมิภาค และ ระดับประเทศ ที่ดำเนินการเป็นประจำทุกปี

4. ความเห็นและข้อสังเกตบางประการต่อ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นและส่วนกลาง นักวิชาการและ ผู้นำชุมชนที่มีบทบาทในงานสำรวจ เสนอแผน และยื่นขอขึ้นทะเบียน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในประเทศญี่ปุ่น สามารถประมวลสาระในระดับต่าง ๆ แสดงให้เห็นลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะบางประการ ตั้งแต่ช่วงก่อนและหลัง การขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ดังนี้

1) ความสำคัญของกฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม

นักวิชาการญี่ปุ่น ให้ความเห็นที่สำคัญว่า ระบบ Denken “หรือ เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ไม่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง หากไม่มีการพัฒนาปรับปรุงกฎหมายในแนวทางที่เป็น “กฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม” ในปัจจุบัน เพราะในที่สุดแล้ว เครื่องมือในการควบคุมและสนับสนุนด้านต่าง ๆ ภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” จะมีผลบังคับได้หรือไม่ จำเป็นต้องมีกฎหมายรองรับเท่านั้น

2) ทางเลือกของเครื่องมือสนับสนุน

นักวิชาการญี่ปุ่น ให้ความเห็นที่สำคัญว่า เครื่องมือในการสนับสนุนกิจกรรมโครงการตามแผนอนุรักษ์ ได้แก่ เงินช่วยเหลือปรับปรุงบ้านเรือน การลดหย่อนภาษีท้องถิ่นและภาษีมรดก สามารถสร้างแรงจูงใจให้แก่ผู้ถือครองอาคารบ้านเรือนใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ให้มีส่วนร่วมในกิจกรรม

อนุรักษ์สถาปัตยกรรม แทนที่จะมีเพียงเครื่องมือในการควบคุม ที่ไม่เปิดโอกาสให้ผู้ถือครองมีหนทางและกำลังในการอนุรักษ์รักษาอาคารบ้านเรือน อย่างไรก็ตาม ก็มีข้อเสนอแนะเช่นกันว่า เครื่องมือในการสนับสนุน โดยเฉพาะ ด้านงบประมาณ สามารถใช้กลไกอื่นมาเสริมได้ เช่น กองทุนของหน่วยงานราชการในกระทรวงต่าง ๆ หรือ กองทุนของหน่วยงานเอกชน เป็นต้น หรือ แม้แต่เรื่องรูปแบบการดำเนินการดูแลใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ยังสามารถจัดตั้งเป็นหน่วยงานอิสระโดยเฉพาะ ได้เช่นกัน

3) การประยุกต์ตามบริบทแต่ละประเทศ

นักวิชาการญี่ปุ่นเน้นย้ำว่า การประยุกต์รูปแบบการดูแลภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ให้เหมาะสมกับบริบทด้านต่าง ๆ ของแต่ละประเทศเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากประสบการณ์การทดลองใช้ระบบ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในประเทศเวียดนามไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ถึงแม้จะพยายามดำเนินการตามขั้นตอนพื้นฐานอย่างเป็นระบบ แต่เมื่อถึงขั้นตอนการนำไปสู่การปฏิบัติ กลับไม่สามารถขับเคลื่อนได้โดยประชาคมและหน่วยงานท้องถิ่น ซึ่งหนึ่งในเหตุผลหลัก มาจากการมองข้ามความต้องการที่แท้จริงจากประชาคมในพื้นที่

4) การสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น

นักวิชาการญี่ปุ่น และผู้นำชุมชน เน้นย้ำถึง ความท้าทายก้าวต่อไปของการพัฒนาย่านชุมชนภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ว่าคือการส่งต่อหน้าที่ความรับผิดชอบจากคนรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ ทั้งนี้ เพราะบุคคลหลายคนที่มีส่วนในการผลักดันการขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในย่านชุมชนต่าง ๆ กลายมาเป็นผู้สูงวัย ดังนั้น โจทย์สำคัญ คือการกระตุ้นการมีส่วนร่วมของคนในรุ่นต่อไป ให้เข้าใจที่มาที่ไปและบทบาทของการเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

5. สรุปบทเรียนสำคัญจาก “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

5.1 ภาพรวมสาระของ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

1) ข้อมูลพื้นฐาน

“เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” มีที่มาจากการปรับเพิ่มหมวดรายการมรดกวัฒนธรรมในการปรับปรุงกฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม เมื่อปี ค.ศ. 1975 ปัจจุบันมี “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ทั่วประเทศญี่ปุ่น จำนวน 115 แห่ง เฉลี่ยอัตราการขึ้นทะเบียนเพิ่ม 3 - 4 แห่งต่อปี และคาดการณ์ว่าจะมีพื้นที่เข้าข่าย “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ทั้งสิ้น 300 แห่ง มีงบประมาณในการดูแลจากกระทรวงศึกษาธิการฯ ประมาณ 30,000 ล้านเยนต่อปี เฉลี่ยพื้นที่กลุ่มอาคารฯ ละ 300 ล้านเยนต่อปี สำหรับโครงการตามแผนอนุรักษ์ทั้งในส่วนท้องถิ่น และผู้ถือครองอาคารสิ่งปลูกสร้าง

2) “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในฐานะมรดกวัฒนธรรมของชาติ

สมดุลระหว่าง การประเมินคุณค่า “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในฐานะมรดกวัฒนธรรม และการสนับสนุนด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะงบประมาณจากหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นและส่วนกลางจะเป็นที่ถกเถียงกันต่อไป เพราะมีผู้ได้รับประโยชน์จากส่วนกลาง เป็นผู้ถือครองกรรมสิทธิ์อาคารสิ่งปลูกสร้างส่วนบุคคล

3) ประโยชน์ด้านการศึกษาเป็นหลัก

เป้าหมายหลักของการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรม ประเภท “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” คือ เพื่อให้เป็นทรัพยากรสนับสนุนการศึกษา ดังนั้นลักษณะแผนงานอนุรักษ์ ทั้งก่อนและหลังการขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” จึงมุ่งเน้นไปที่งานสำรวจรวบรวมฐานข้อมูล การสื่อข้อมูลความรู้ การป้องกันผลกระทบจากอุบัติภัยต่าง ๆ และ งานด้านการปรับปรุงให้กลับ

ตามสภาพเดิม แต่ไม่ปรากฏแผนการประยุกต์ที่ส่งผลทางเศรษฐกิจหรือการสร้างรายได้โดยตรง

4) การท่องเที่ยวคือผลทางอ้อม

การพัฒนา “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวระดับภูมิภาค และระดับนานาชาติ ไม่ใช่เป้าหมายที่ทุกย่านชุมชน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ต้องการ มีความเห็นในมุมกลับจากผู้นำชุมชน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ที่มีชื่อเสียงว่า การท่องเที่ยวควรเป็นเพียงแหล่งรายได้รอง แต่วิชาชีพการทำงานบนพื้นฐานเดิมในแหล่งย่านชุมชนควรเป็นแหล่งรายได้หลัก

5.2 อุปสรรค โอกาส และความพร้อมในการประยุกต์แนวทาง ญี่ปุ่น สู่ประเทศไทย

1) ความจำเป็นของกฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม

ยังไม่ปรากฏสาระที่เทียบเคียงได้กับ กฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของประเทศญี่ปุ่น ในกฎหมายอนุรักษ์ฯ ของประเทศไทย ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการขับเคลื่อนนโยบายควบคุมและสนับสนุนงานอนุรักษ์ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” อย่างเป็นรูปธรรม อย่างไรก็ตาม บทเรียนจากกรณีของ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” แสดงให้เห็นว่า ประเทศญี่ปุ่นเอง ก็มีการพัฒนาปรับปรุงเนื้อหาสาระ เพื่อให้กฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ครอบคลุมเป้าหมายและวัตถุประสงค์ ตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม

2) ความร่วมมือของหลากกระทรวง

โครงสร้างที่ซับซ้อนของความรับผิดชอบด้านมรดกวัฒนธรรมของหลากกระทรวง ได้แก่ กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงท่องเที่ยวและกีฬา และ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นทั้งปัจจัยขัดขวางและปัจจัยเสริม ในการสนับสนุนให้เกิด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในประเทศไทย ขณะที่ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในประเทศญี่ปุ่น

มีสำนักงานวัฒนธรรม ในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการฯ เป็นเจ้าภาพหลักเพียงหนึ่งเดียว ในการบริหารดูแล ในทางกลับกัน ความหลากหลายของกระทรวงที่สามารถเข้ามาร่วมบริหารดูแล สามารถสร้างโอกาสการสนับสนุนงานอนุรักษ์ และสร้างคุณค่าของ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ในรูปแบบต่าง ๆ ที่เปิดกว้างกว่า การเป็นเพียงทรัพยากรสนับสนุนด้านการศึกษา

3) “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” มาได้ก่อน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

ถึงแม้ประเทศไทยจะยังไม่มีกฎหมายที่มีสาระเทียบเคียงได้กับกฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ของประเทศญี่ปุ่น แต่ย่านชุมชนที่มีศักยภาพก็สามารถเตรียมความพร้อมก่อนที่จะตรากฎหมาย “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ด้วยการประยุกต์ใช้ขั้นตอนก่อนขึ้นทะเบียนเป็น “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” ได้ ทั้งการสำรวจรวบรวมข้อมูลเพื่อกำหนด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” และการเตรียมแผนงานอนุรักษ์โดยความร่วมมือระหว่างชาวบ้านชุมชน นักวิชาการท้องถิ่น และ หน่วยงานท้องถิ่น

5.3 ประเด็นเพื่อการศึกษาต่อไป

1) การศึกษาในเชิงลึก

กล่าวได้ว่า “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” มีคุณค่าและศักยภาพเพื่อการถอดบทเรียน อันจะนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในประเทศไทย โดยมีข้อควรพิจารณา เพื่อศึกษาในเชิงลึกต่อไป ได้แก่

- ขั้นตอนวิธีการสำรวจพื้นที่ เกณฑ์ วิธีการ จนนำไปสู่การกำหนด “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม” รวมถึงโครงสร้างแผนงานอนุรักษ์ภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

- บทบาท หน้าที่ โครงสร้าง และการคัดเลือก คณะกรรมการอนุรักษ์ท้องถิ่นและส่วนกลาง รวมถึง ความสัมพันธ์กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

- ขั้นตอน กระบวนการ และ โครงสร้าง กฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ประเทศญี่ปุ่น เปรียบเทียบกับกฎหมายที่เกี่ยวเนื่องสอดคล้อง ของประเทศไทย

- แนวทางการควบคุมและสนับสนุนอื่น ๆ ที่เป็นไปได้ ทั้งในส่วนที่อยู่ในกรอบกฎหมายลักษณะเดียวกับ กฎหมายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของญี่ปุ่น และ ส่วนที่อยู่นอกกรอบซึ่งสามารถขับเคลื่อนด้วยกำลังของประชาคมโดยตรง

2) ความร่วมมือระหว่างประเทศญี่ปุ่นและไทย

ในกรณีของประเทศไทย ซึ่งยังมีฐานความคิดด้านการอนุรักษ์ในรูปแบบเฉพาะหลัง และ เลือกที่จะใช้กฎหมายในรูปแบบเชิงบังคับ (พระเดช) ที่บางครั้งก็ไม่เอื้อประโยชน์ต่อเจ้าของสิ่งปลูกสร้างนั้นโดยไม่มีการสนับสนุน (พระคุณ) อันจูงใจให้เกิดความกระตือรือร้นที่จะลงมือหรือให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ดูแลอาคารสิ่งปลูกสร้าง ส่งผลให้ ย่านพื้นที่อันมีอัตลักษณ์เฉพาะทางสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมในย่านเมืองเก่าหรือหมู่บ้านตามชนบท สูญหายไปด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของคนในพื้นที่ ทั้งในรูปแบบการพัฒนาพื้นที่แบบรื้อแล้วสร้างใหม่ หรือในรูปแบบการสนับสนุนการท่องเที่ยวแบบไม่ยั่งยืน และ หากยังขาดซึ่งเงื่อนไขการอนุรักษ์ในลักษณะเดียวกับ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิมทรงคุณค่า” ในประเทศญี่ปุ่น และอาจเป็นการยากสำหรับโอกาสที่ประเทศไทยจะคงเหลือไว้ซึ่งเขตพื้นที่อันมีอัตลักษณ์เฉพาะทางสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรม การประสานเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ ระหว่างหน่วยงานหลักที่มีบทบาทและศักยภาพโดยตรง คือ สำนักงานวัฒนธรรม ประเทศญี่ปุ่น และกรมศิลป์ ประเทศไทย จะช่วยให้การพิจารณาพัฒนาปรับปรุง และเตรียมความพร้อมต่าง ๆ เพื่อให้ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” เป็นจริงได้

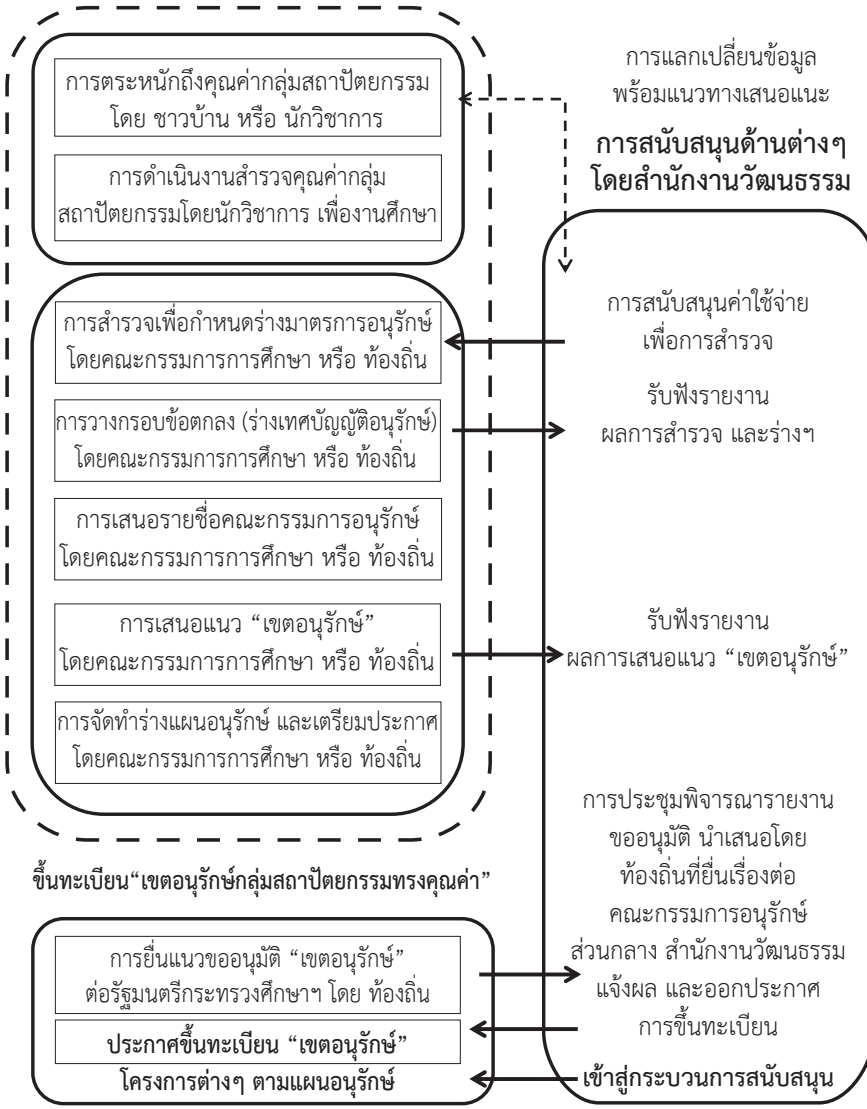
เอกสารอ้างอิง

1. Board of Education Izushi town. Report of study for measurement on preservation of Preserved district “Izushi castle town” (Japanese). 2000
2. Board of Education Ine town. Report of study for measurement on preservation of Preserved district “Ine-ura town” (Japanese). 2005
3. Agency for cultural affairs. Application of history to Machitsukuri: an information to Preserved district system (Japanese). 2009
4. http://www.denken.gr.jp/
5. การสำรวจภาคสนาม Denken: Fukusumi Hyogo
6. การสำรวจภาคสนาม Denken: Gion-Shinbashi Kyoto
7. การสำรวจภาคสนาม Denken: Gujoh-hachiman Gifu
8. การสำรวจภาคสนาม Denken: Ine-ura Kyoto
9. การสำรวจภาคสนาม Denken: Izushi Hyogo
10. การสำรวจภาคสนาม Denken: Kamigamo Kyoyo
11. การสำรวจภาคสนาม Denken: Kawagoe Saitama
12. การสำรวจภาคสนาม Denken: Kitano Hyogo
13. การสำรวจภาคสนาม Denken: Miyama Kyoto
14. การสำรวจภาคสนาม Denken: Sanneizaka Kyoto
15. การสำรวจภาคสนาม Denken: Sasayama Hyogo
16. การสำรวจภาคสนาม Denken: Shirakawa Gifu
17. การสำรวจภาคสนาม Denken: Takayama Gifu

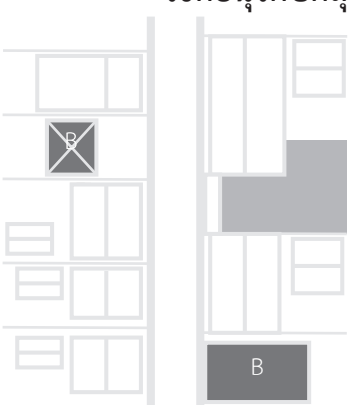

แผนที่ประเทศญี่ปุ่นแสดงตำแหน่ง “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” 115 แห่ง (ที่มา: http://www.denken.gr.jp/)

ลำดับงานเพื่อ กำหนดร่าง “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรม”

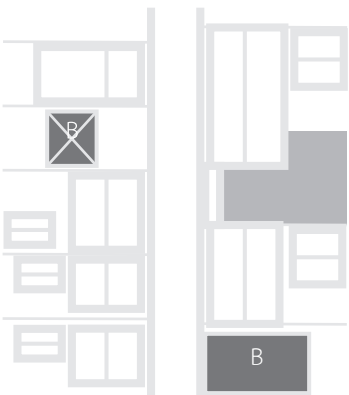

ลำดับขั้นตอนและรายละเอียดการขึ้นทะเบียน
“เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

สิ่งปลูกสร้างทั้งหมด

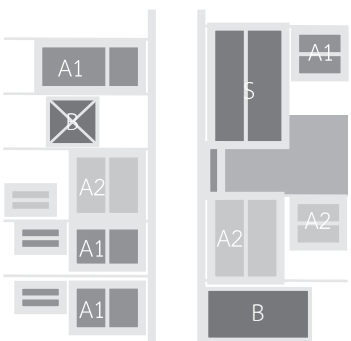
B สิ่งปลูกสร้างแบบไม่ดั้งเดิม

สิ่งปลูกสร้างทั้งหมด

B สิ่งปลูกสร้างแบบไม่ดั้งเดิม

สิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิม

สิ่งปลูกสร้างทั้งหมด

B สิ่งปลูกสร้างแบบไม่ดั้งเดิม

สิ่งปลูกสร้างแบบดั้งเดิม

A2 ไม่เห็นด้วย

A1 สิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า

S สิ่งปลูกสร้างขึ้นทะเบียนเฉพาะ

สภาพก่อนและหลังการปรับปรุงสิ่งปลูกสร้าง ภายใน “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

ตัวอย่างการกำหนดแนว “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า” Ine-ura, Kyoto Prefecture

ป้ายแสดงแนว “เขตอนุรักษ์
กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”
Kobe-kitano, Hyogo Prefecture

ป้ายแสดงสิ่งปลูกสร้างที่เข้าเกณฑ์
อาคารทรงคุณค่า ภายใน
“เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า”

บทที่ 5

การใช้พื้นที่สาธารณะในการพัฒนาชุมชนของประเทศญี่ปุ่น: กรณีศึกษาบทบาทของสถานีริมทาง หรือ Roadside Station เป็นต้นแบบของการสร้างความเข้มแข็งให้กับท้องถิ่นด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชน

เบญจางค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานิออง

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายเรื่องสถานีริมทางของประเทศญี่ปุ่นด้านการส่งเสริมอุตสาหกรรมชุมชน สถานีริมทางในญี่ปุ่นเริ่มมีตั้งแต่ ค.ศ. 1993 มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เป็นที่พักสำหรับผู้เดินทางไกล ทำหน้าที่เป็นที่พักผ่อน มีที่จอดรถและมีห้องน้ำสะอาดให้บริการ เป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับท้องถิ่นนั้น เป็นประตูที่จะเชื่อมระหว่างท้องถิ่นต่าง ๆ ปัจจุบันมีสถานีริมทางทั้งหมด 1,117 แห่งใน 47 จังหวัดทั่วประเทศ

จากการศึกษาพบว่า จุดเริ่มต้นของสถานีริมทางมีพื้นฐานมาจาก “จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตร” (農産物直売所) ซึ่งเริ่มมาจากการที่กลุ่มสตรีจากครอบครัวเกษตรกรนำผลิตผลการเกษตรมาจำหน่ายในทศวรรษที่ 1980 และขยายตัวอย่างรวดเร็วในทศวรรษที่ 1990 จนกระทั่งมีการพัฒนาเป็นร้านจำหน่ายสินค้าขนาดใหญ่ดำเนินการโดยสหกรณ์การเกษตร และจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรยังทำให้เกิดการแปรรูปผลิตผลการเกษตร รวมถึงการตั้งร้านอาหารในหมู่บ้านเกษตรกรและเกิดเป็นกิจกรรมทางธุรกิจ 3 ชนิด ที่ดำเนินธุรกิจโดยสตรีในหมู่บ้านเกษตรกรรม

และเป็นรูปแบบพื้นฐานของสถานีริมทาง โดยเฉพาะสถานีริมทางที่สร้างขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 2000 นอกจากนี้ ยังมีการออกกฎหมายที่ส่งเสริมการทำอุตสาหกรรมชุมชนโดยใช้ทรัพยากรในชุมชน คือ กฎหมายส่งเสริมอุตสาหกรรมขั้นที่ 6 และกฎหมายส่งเสริมการผลิตในท้องถิ่นบริโภคในท้องถิ่น ทำให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมชุมชน โดยเฉพาะอุตสาหกรรมขั้นที่ 6 ส่งผลให้สถานีริมทางมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว และสถานีริมทางถูกกำหนดให้มีการเชื่อมกับแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนและมีการทำการตลาดในหลายรูปแบบจึงกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นที่นิยม เนื่องจากมีกิจกรรมท่องเที่ยว มีสินค้าเฉพาะของท้องถิ่นและอาหารท้องถิ่นที่มีความโดดเด่น และเปลี่ยนจากการเป็นที่พักระหว่างการเดินทางเป็นสถานที่ท่องเที่ยวนอกจากนี้ สถานีริมทางยังส่งผลให้อุตสาหกรรมชุมชนมีการขยายตัว เป็นการสร้างรายได้ให้กับประชาชนในชนบทห่างไกล โดยเฉพาะเกษตรกรสูงอายุ และยังส่งผลต่อการกลับมายังชนบทของคนรุ่นใหม่อีกด้วย

คำสำคัญ: สถานีริมทาง, จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตร, การท่องเที่ยว, ประชากรเบาบาง

1. บทนำ

สถานีริมทาง หรือ Roadside Station ของประเทศญี่ปุ่นถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักของผู้ขับรถระยะไกล โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ผู้ขับรถที่เป็นสตรีและผู้สูงอายุ ซึ่งมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น โดยให้บริการในการพักรถและให้บริการร้านอาหาร เป็นแหล่งกระจายสินค้าผลิตภัณฑ์ของชุมชน ลดปัญหาการไม่สามารถกระจายสินค้าของท้องถิ่น และยังเป็นปัจจัยที่ช่วยสร้างและพัฒนาผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่น ทำให้สินค้าในท้องถิ่นมีคุณภาพสูงขึ้น

สถานีริมทางมีความโดดเด่นเมื่อเป็นสถานที่ที่ใช้ในการพัฒนาชุมชนของประเทศญี่ปุ่นที่สามารถสร้างรายได้ และสร้างโอกาสในการทำงานสำหรับคนในชนบท โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ เป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยว มีการจัดการอย่างเป็นระบบและหลายแห่งประสบความสำเร็จอย่างโดดเด่น การศึกษาเกี่ยวกับสถานีริมทางของญี่ปุ่นน่าจะเป็นประโยชน์และนำมาปรับใช้กับประเทศอื่นได้ โดยการศึกษาจะเน้นที่กระบวนการบริหารจัดการและวิธีการที่ทำให้สถานีริมทางกลายเป็นพื้นที่สาธารณะในการพัฒนาท้องถิ่นในชนบท ซึ่งส่งผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ท้องถิ่นด้านอุตสาหกรรม

1.1 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการทำงานของสถานีริมทางของประเทศญี่ปุ่นในด้านการเป็นพื้นที่สาธารณะใน บทบาทด้านการพัฒนาอุตสาหกรรม

2. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่ทำให้บทบาทของการเป็นพื้นที่สาธารณะของสถานีริมทางของประเทศญี่ปุ่นชัดเจนขึ้น

3. เพื่อศึกษาบทบาทของภาครัฐในการส่งเสริมสถานีริมทาง และการทำงานร่วมกับภาคประชาชนในการผลักดันให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนในการพัฒนาอุตสาหกรรม

1.2 สมมุติฐานการวิจัย

สถานีริมทาง นอกจากจะทำหน้าที่เป็นที่พักระหว่างทางของผู้เดินทางแล้ว ยังมีบทบาทในการเป็นพื้นที่สาธารณะในชุมชน และมีบทบาทในการส่งเสริมอุตสาหกรรมชุมชนได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

1.3 วิธีการศึกษาและขอบเขตการวิจัย

1.3.1 วิธีการศึกษา

1. เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ที่วิเคราะห์ข้อมูลซึ่งได้จากการศึกษาเอกสาร (Documentary research) และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสถานีริมทาง ทั้งจากหนังสือทั่วไป และโดยการสืบค้นเอกสารชั้นต้น (ภาษาญี่ปุ่น) ผ่านหอสมุดรัฐสภาในประเทศญี่ปุ่น

2. งานวิจัยครั้งนี้ จะมีการเก็บข้อมูลภาคสนาม ณ สถานีริมทางของประเทศญี่ปุ่นที่เลือกไว้จำนวน 4 แห่ง ซึ่งมีความโดดเด่นในการเป็นสถานีริมทางที่เป็นที่นิยมและมียอดขายสูง รวมทั้งเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาสินค้าท้องถิ่นอย่างมีคุณภาพ

1.3.2 ขอบเขตการวิจัย

-พื้นที่ทำการวิจัย

ผู้วิจัยเลือกสถานีริมทางที่จะสำรวจ โดยเลือกจากสถานีริมทางที่ได้รับเลือกให้เป็นสถานีริมทางต้นแบบของกระทรวงที่ดิน โครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคม และการท่องเที่ยว ในปี ค.ศ. 2013 ในฐานะเป็นสถานีริมทางที่สร้างความเข้มแข็งให้กับท้องถิ่นด้านการส่งเสริมอุตสาหกรรม และได้เลือกสถานีริมทางที่มีความโดดเด่นในการจำหน่ายสินค้าและได้รับความนิยม

สถานีริมทางที่เลือกสำรวจ ณ ประเทศญี่ปุ่น คือ

1. สถานีริมทางคะวะบะเด็นเอ็นพลาซ่า (道の駅川場田園プラザ) จังหวัดกุมมะ (สถานีริมทางต้นแบบ)

2. สถานีริมทางโทะมิอุระ（道の駅とみうら）จังหวัดชิบะ (สถานีริมทางต้นแบบ)

3. สถานีริมทางฮะงิชีมาโตะ (道の駅萩しーまーと) จังหวัดยะมะกุจิ (สถานีริมทางต้นแบบ)

4. สถานีริมทางฟุจิคะวะระคุชะ (道の駅富士川楽座) จังหวัดชิซุโอะกะ

2. ผลการศึกษาและบทวิเคราะห์

2.1 ความเป็นมาของการสถานีริมทางในประเทศญี่ปุ่น

1) การริเริ่มแนวคิดเกี่ยวกับสถานีริมทาง

ประเทศญี่ปุ่นมีการสร้างที่พักริมทางบนทางหลวงเช่น Parking Area และ Service Area รวมถึงที่พักรถที่เรียกว่า โดะไรบิง ซึ่งมาจากคำว่า Driving อันเป็นการดำเนินการโดยเอกชน และยังมีสถานีสำหรับรถบรรทุก ที่ดำเนินการโดยสมาคมรถบรรทุก เปิดให้บริการในช่วงทศวรรษที่ 1970 รวมถึงมีการสร้างที่พักริมทางในกลุ่มพื้นที่แรกในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 อันเป็นผลจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจในช่วงดังกล่าว ทำให้มีอัตราการครอบครองรถยนต์มากขึ้น รัฐบาลสั่งให้มีการสร้างที่พักริมทางในเดือนพฤศจิกายนปี ค.ศ. 1988 ควบคุมและกำกับโดยกระทรวงที่ดิน โครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคม และการท่องเที่ยว บนทางหลวงสายที่ 8 ณ เทศบาลเมืองโทะโยะซะกะ จังหวัดนีงะตะ ชื่อว่า สถานีข้อมูลการเดินทางถนนบายพาสโทะโยะซะกะ (新新バイパス豊栄道路情報ターミナル) ซึ่งปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนเป็นสถานีริมทางโทะโยะซะกะ

จุดเริ่มต้นของสถานีริมทางนั้น เริ่มขึ้นเมื่อมีการประชุมเกี่ยวกับการสร้างท้องถิ่นและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างวันที่ 27-28 มกราคม ค.ศ. 1990 จัดขึ้นโดยสมาคมแลกเปลี่ยนเพื่อเสริมสร้างท้องถิ่นในแถบชูโงะกุ ที่จังหวัดฮิโระชิมะ มีผู้เข้าร่วมประมาณ 300 คน ในการประชุมครั้งนั้น มีผู้เสนอเสนอความคิดเห็นว่ารถไฟยังมีสถานี ถนนก็ควรมีสถานีเช่นกัน ซึ่งกระทรวงที่ดิน โครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคม และการท่องเที่ยว เห็นว่าเป็นข้อเสนอที่ดี จึงทำการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนต่อไป หลังจากนั้นจึงเริ่มมีการทำการสำรวจและทดลองใช้สถานีริมทาง ระหว่างเดือนตุลาคม ค.ศ. 1991 ถึงเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1992 โดยทำการ

สำรวจใน 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดโทะชิงิ จังหวัดยะมะกุจิ และจังหวัดกิฟุ จำนวน 12 พื้นที่ มีการตั้งป้ายแสดงว่าเป็นสถานีริมทางและให้บริการ ได้แก่ ห้องน้ำ ถังขยะ โทรศัพท์ เครื่องส่งโทรสาร และนอกจากนี้ยังมีสินค้าของท้องถิ่นนั้น ๆ และร้านอาหาร

จากการทดลองทำสถานีริมทางในวันที่ 24 เมษายน ค.ศ. 1992 มีการตั้งคณะกรรมการย่อยสำหรับสถานีริมทาง และมีการเสนอรายงานขั้นต้นในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1992 และมีการเสนอข้อเสนอในเดือนธันวาคมปีเดียวกัน คณะกรรมการย่อยได้เสนอหน้าที่ของสถานีริมทางดังนี้คือ

1) เป็นที่พักผ่อน คือ มีที่จอดรถที่ผู้เดินทางสามารถใช้บริการได้ 24 ชั่วโมง และมีห้องน้ำสะอาดให้บริการ

2) เป็นแหล่งข้อมูลข่าวสาร คือ มีการให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับท้องถิ่น เช่น ประวัติศาสตร์ สถานที่ท่องเที่ยว วัฒนธรรม สินค้า และข้อมูลทั่วไปของท้องถิ่น

3) เป็นประตูที่จะเชื่อมระหว่างท้องถิ่น คือ เป็นแหล่งที่สามารถเชื่อมทั้งในท้องถิ่นเดียวกัน และระหว่างท้องถิ่นด้วย

2) จุดเริ่มต้นของสถานีริมทาง

สถานีริมทางมีแนวคิดพื้นฐานคือ เป็นสถานที่สร้างความเป็นท้องถิ่นที่จะต้องมีสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับผู้ใช้รถใช้ถนน โดยพื้นฐานแล้วจะต้องมีที่จอดรถ ห้องน้ำ และแผนกข้อมูลข่าวสาร สำหรับสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ สำหรับผู้เดินทาง เช่น สวนสาธารณะ ที่พักผ่อน หรือ พิพิธภัณฑ์นั้นขึ้นอยู่กับศักยภาพของแต่ละท้องถิ่นที่จะสามารถจัดได้ กระทรวงที่ดิน โครงสร้างพื้นฐานและการท่องเที่ยวได้ทำข้อแนะนำในการจดทะเบียนเป็นสถานีริมทาง ระบุหน้าที่ของสถานีริมทางไว้ทั้งสามด้าน ซึ่งการตั้งสถานีริมทางในขณะนั้นสามารถแบ่งได้เป็นสองแบบ คือ

1) การตั้งโดยความร่วมมือระหว่างองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นกับกระทรวงที่ดิน โครงสร้างพื้นฐานคมนาคม และการท่องเที่ยว

2) การตั้งโดยองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นด้วยตนเอง

สำหรับขั้นตอนในการก่อตั้งสถานีริมทาง เริ่มจากผู้ก่อตั้งสถานีริมทางซึ่งโดยมาก คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จดทะเบียนผ่านแผนกทางหลวงของ กระทรวงที่ดิน โครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคม และการท่องเที่ยว ปัจจุบันมี 1,117 แห่ง[1] แบ่งเป็น ภูมิภาคฮอกไกโด 119 แห่ง ภูมิภาคโทโฮะกุ 155 แห่ง ภูมิภาคโฮะกุริกุ 78 แห่ง ภูมิภาคคันโต 170 แห่ง ภูมิภาคชูบุ 127 แห่ง ภูมิภาคคิงกิ 145 แห่ง ภูมิภาคชูโงะกุ 99 แห่ง ภูมิภาคชิโกะกุ 83 แห่ง และภูมิภาคคิวชู 129 แห่ง จากจำนวนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั่วประเทศญี่ปุ่นจำนวน 1,804 แห่ง[2] หมายความว่า มีการตั้งสถานีริมทางในทุก 1 - 2 พื้นที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถานีริมทางส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชนบทห่างไกล อยู่ในหุบเขาที่มีประชากรเบาบาง สถานีริมทางประมาณครึ่งหนึ่งตั้งอยู่ในท้องถิ่นที่ไม่มีห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ซุปเปอร์มาร์เก็ต สาขาของร้านอาหารต่างประเทศ และร้านสะดวกซื้อ

สัญลักษณ์ของสถานีริมทางให้ความหมายว่า สถานีริมทางเป็นสถานที่พบปะแลกเปลี่ยนกันระหว่างท้องถิ่นต่าง ๆ จึงเป็นรูปต้นไม้และบ้าน ทางด้านซ้ายเป็นที่จอดรถและต้นไม้สองต้น แสดงให้เห็นว่าเป็นสถานที่ที่มีความสงบจากทิวทัศน์ทางธรรมชาติ ทางด้านขวามือเป็นรูปอาคารและคน เนื่องจากสถานีริมทางไม่ได้เป็นแค่ที่จอดรถ แต่ยังทำหน้าที่ให้คำแนะนำและให้ข้อมูลเกี่ยวกับท้องถิ่นด้วย ซึ่งรูปคนหมายถึงการให้ข้อมูลข่าวสาร

http://www.mlit.go.jp/road/Michi-no-Eki/emblem.html

[1] (ข้อมูลเดือนตุลาคม ค.ศ. 2016) (michi-no-eki.jp)

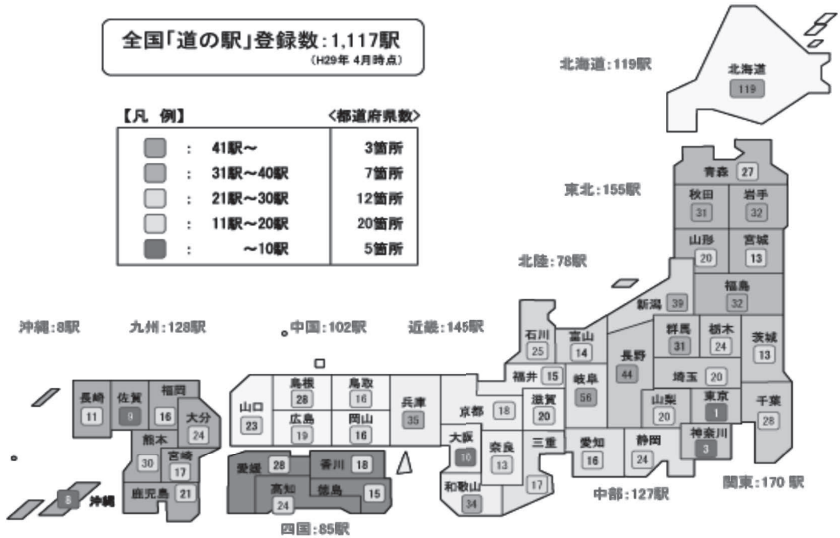
[2] (ตัวเลขของมีนาคม 2007)

สถานีริมทางมีแนวโน้มที่เปลี่ยนแปลง คือ มีความหลากหลายในการบริการมากขึ้น ในปัจจุบันพบว่า 99.2% ของสถานีริมทาง 127 แห่ง ซึ่งจดทะเบียนในช่วงปี 2008-2012 มีร้านขายสินค้าเฉพาะของท้องถิ่นนั้น ๆ และมีสถานีริมทางที่มีการเสนอบริการอาหารและเครื่องดื่มในรูปแบบของภัตตาคาร โรงอาหาร ศูนย์อาหาร จำนวน 116 แห่ง หรือประมาณ 90.6% ซึ่งทั้งสถานที่จำหน่ายสินค้าเฉพาะของท้องถิ่นและร้านอาหารนั้นเป็นการสร้างโอกาสเพื่อให้ผู้ซื้อและผู้ขายได้พบปะแลกเปลี่ยนกันและเป็นการส่งเสริมอุตสาหกรรม นอกจากนี้ ยังมีสถานีริมทางที่ให้บริการที่ออนเซ็น 19 แห่ง (14.8%) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสถานที่ที่มีบ่อน้ำแร่อยู่แล้ว มีสถานีริมทางที่มีมุมให้ผู้มาใช้บริการได้มีประสบการณ์ลองทำอาหารแปรรูปอยู่ 16 แห่ง (12.5%) มีพิพิธภัณฑ์หรืออาคารที่ให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอยู่ 8 แห่ง (6.3%) มีที่พักแบบกางเต็นท์ 10 แห่ง (7.8%) นอกจากนี้ ยังมีที่พักค้างคืนด้วย ซึ่งสถานีริมทางที่ให้บริการที่พักค้างคืนเป็นสถานที่ให้บริการด้านที่พักอยู่แล้ว

นอกจากนั้น ยังมีการตั้งเครือข่ายประสานสถานีริมทางทั่วประเทศ (道の駅連絡会) ซึ่งเป็นองค์กรที่ตั้งขึ้นจากการรวมเครือข่ายประสานสถานีริมทางแต่ละกลุ่มจังหวัด เพื่อแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสถานีริมทาง รักษาและยกระดับคุณภาพของสถานีริมทาง ฟื้นฟูท้องถิ่นและพัฒนาการบริการแก่ผู้ใช้บริการ โดยมีผู้แทนจาก 9 เขตกลุ่มจังหวัด และยังมีการจัดการที่สามารถซื้อของจากแต่ละสถานีริมทางในกลุ่มจังหวัดได้ด้วยการสั่งซื้อออนไลน์ ในชื่อเซ็งโกะกุมิจิโนะเอะคิมอลล์ (全国道の駅モール) ซึ่งสามารถเชื่อมต่อไปยังเว็บไซต์ของสถานีริมทางแต่ละแห่งได้

3) สถานีริมทางในจังหวัดต่าง ๆ

ด้านล่างคือแผนที่แสดงจำนวนของสถานีริมทางทั่วประเทศญี่ปุ่นแยกตามจังหวัดและภูมิภาค และแบ่งตามสีของตัวเลขในกล่องสี่เหลี่ยมที่มีการเขียนตัวเลขอยู่ด้านในสีชมพูคือ จังหวัดที่มีสถานีริมทางมากกว่า 41 แห่ง สีส้มคือ จังหวัดที่มีสถานีริมทางตั้งแต่ 31 - 40 แห่ง สีเขียวคือจังหวัดที่มีสถานีริมทางตั้งแต่ 21 - 30 แห่ง สีฟ้าคือจังหวัดที่มีสถานีริมทางตั้งแต่ 11 - 20 แห่ง สีน้ำเงินคือจังหวัดที่มีสถานีริมทางไม่ถึง 10 แห่ง

http://www.mlit.go.jp/road/Michi-no-Eki/list.html

สถานีริมทางได้เข้ามาช่วยทำให้พื้นที่ห่างไกลที่ประสบปัญหาประชากรลดลงได้กลับมาฟื้นฟูขึ้นอีกครั้ง ทำให้เกิดกระแสการผลิตในพื้นที่และบริโภคในพื้นที่ และมีการพัฒนาสินค้าแปรรูปทางการเกษตรที่มาจากผลิตผลการเกษตรที่ปลอดภัย และเป็นผลิตผลในท้องถิ่น และยังส่งผลให้กลุ่มสตรีมีบทบาทในการพึ่งพาตนเองในทางเศรษฐกิจได้ จากสถานการณ์ปัจจุบันพบว่า สถานีริมทางประมาณ 90% มีร้านขายสินค้าอยู่ในบริเวณสถานี และผู้ที่นำสินค้ามาจำหน่าย ได้แก่ เกษตรกร ชาวประมง และผู้ผลิตอาหารแปรรูป โดยผู้ผลิตเป็นผู้กำหนดราคาสินค้าและจ่ายค่าดำเนินการเป็นเหมือนค่าคอมมิชชั่นให้กับสถานีริมทาง ดังนั้น จะเห็นได้ว่า สถานีริมทางเปิดโอกาสให้ผู้ผลิตรายย่อย และผู้สูงอายุมีรายได้มากขึ้น และเกษตรกรสามารถกำหนดราคาสินค้าได้ด้วยตัวเองโดยไม่ต้องอิงกับราคาของสหกรณ์การเกษตร และในบางรายยังสามารถยืนที่เคาน์เตอร์จ่ายเงิน เพื่อพูดคุยกับลูกค้าได้โดยตรง และสามารถรับรู้ความต้องการของลูกค้าได้ สิ่งนี้นอกจากจะทำให้สินค้าพิเศษของท้องถิ่นเป็นที่สนใจมากขึ้นแล้ว ยังทำให้สินค้าแปรรูปของท้องถิ่นมีความโดดเด่นขึ้น

และมีบทบาทในการฟื้นฟูอุตสาหกรรมท้องถิ่นด้วยเช่นกัน การมุ่งเน้นการจำหน่ายสินค้าเกษตร สินค้าแปรรูปและร้านอาหารของหมู่บ้านเกษตรกรนี้ ทำให้สถานีริมทางไม่ใช่เป็นเพียงที่แวะพักของผู้ใช้ถนน แต่ยังเป็นสถานที่ที่ทำให้คนจากภายนอกสามารถเพลิดเพลินกับความเป็นท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย[3] ข้อมูลจากกระทรวงที่ดิน โครงสร้างพื้นฐาน คมนาคมและการท่องเที่ยว (มกราคม ค.ศ. 2015) ระบุว่า จากจำนวนสถานีริมทาง 1,040 แห่ง มียอดขายทั้งประเทศ 210,000,000,000 เยน (ค.ศ. 2013) มียอดผู้ซื้อสินค้า 210,000,000 คน (ค.ศ. 2013)[4]

จากบทบาทที่โดดเด่นของสถานีริมทางในการสร้างงาน สร้างรายได้และเป็นแหล่งพัฒนาอุตสาหกรรมของชุมชนนี้เอง ในปี ค.ศ. 2013 กระทรวงที่ดิน โครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคม และการท่องเที่ยว จึงได้ประกาศนโยบายกิจกรรมคัดเลือกสถานีริมทางเพื่อให้ความช่วยเหลือแก่สถานีริมทาง ที่มีความโดดเด่นในด้านเป็นสถานีริมทางที่เป็นศูนย์กลางการสร้างท้องถิ่น เป็นการพัฒนาสถานีริมทางที่เป็นแหล่งฟื้นฟูท้องถิ่น โดยกระทรวงที่ดินฯ เป็นผู้รับผิดชอบในการสร้างระบบของสถานีริมทางที่มีความสำคัญ และประสานให้ความช่วยเหลือในส่วนที่สำคัญและสมควรให้การสนับสนุนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ปัจจุบันมีสถานีริมทางที่ถูกคัดเลือกเป็นสถานีริมทางต้นแบบ 6 แห่ง สถานีริมทางที่มีความสำคัญ 35 แห่ง และสถานีริมทางที่สมัครขอรับการประเมิน 49 แห่ง[5]

2.2 ผลการสำรวจสถานีริมทางในประเทศญี่ปุ่น

สถานีริมทางในประเทศญี่ปุ่นมี 1,117 แห่งทั่วประเทศ ยังไม่พบตัวเลขการสำรวจหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจำนวนสถานีริมทางที่ประสบปัญหาขาดทุน แต่จากการสัมภาษณ์ผู้จัดการสถานีริมทางแต่ละแห่งได้คำตอบที่เหมือนกันคือ

---

[3] 『年5億人田舎潤す3500億円市場』http://business.nikkeibp.co.jp/article/NBD/20130416/246754/?ST=pc

[4] 重点「道の駅」の選定について~地方創生の核となる「道の駅」を重点的に応援します~http://www.mlit.go.jp/common/001067711.pdf

[5] เรื่องเดียวกัน

คาดว่าสถานีริมทางประมาณครึ่งหนึ่งประสบปัญหายอดขายและหลายแห่งประสบปัญหาขาดทุน ในขณะเดียวกันมีสถานีริมทางหลายแห่งที่ประสบความสำเร็จในการสามารถพัฒนาสินค้าให้มีความหลากหลาย และมีกิจกรรมต่าง ๆ ในบริเวณสถานีริมทางที่สามารถดึงลูกค้ามาสู่สถานีริมทางได้ รวมถึงสามารถจำหน่ายสินค้าออนไลน์ได้ด้วย เช่น สถานีริมทางมุนะงะตะ จังหวัดฟุกุโอะกะ ซึ่งเปิดให้บริการในเดือนเมษายน ค.ศ. 2008 สามารถดึงลูกค้าจากเขตเทศบาลฟุกุโอะกะและเขตเทศบาลคิตะคิวชูมาได้มาก ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 2013 มียอดขาย 1,630,000,000 เยน มีผู้ส่งสินค้าทั้งหมด 600 คน โดยที่ 32 คนมียอดขายปีละมากกว่า 10,000,000 เยน นอกจากนี้ ยังมีสถานีริมทางโมะเตะงิ จังหวัดกุมมะ เปิดให้บริการในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1996 ช่วงแรกที่เปิดบริการ มีผู้มาใช้บริการประมาณ 320,000 คน ผลิตภัณฑ์ที่เด่นคือ โอะโตะเมะมิรุคุ (おとめミルク) ไอศกรีมที่ทำด้วยมือและสตรอเบอรี่ที่ปลูกในพื้นที่ ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างมาก มียอดจำหน่ายปีละ 70,000 อันต่อปี รวมทั้งยังมีการรวมกลุ่มเกษตรกรในหมู่บ้านในการใช้ผลยูซุทุกเกรดที่มีทั้งหมดในหมู่บ้านในการแปรรูปเป็นสินค้าประเภทต่าง ๆ เช่น แยม น้ำสลัด มิโซะใส่ยูซุ และใส่ในราเมน จนกลายเป็นสินค้าที่เป็นแบรนด์ของชุมชน และส่งเสริมให้เกษตรกรรายย่อยและผู้สูงอายุมีรายได้จากการจำหน่ายผลยูซุให้กับโรงงานแปรรูปของสถานีริมทางเป็นต้น

2.2.1 สถานีริมทางคะวะบะเด็นเอ็นพลาซ่า (川場田園プラサ) จังหวัดกุมมะ

จดทะเบียนเป็นสถานีริมทางในปี ค.ศ. 1996 ในปี ค.ศ. 1971 หมู่บ้านคะวะบะถูกกำหนดเป็นหมู่บ้านที่ประสบปัญหาประชากรเบาบาง จึงมีการสร้างองค์กรพัฒนาหมู่บ้านมีระยะเวลา 30 ปี และมีแผนที่สำคัญคือ การเกษตรควบคู่ไปกับการท่องเที่ยว (農業プラス観光) และสร้างให้เป็นสถานีริมทางเพื่อตอบสนองนโยบายหลักของหมู่บ้านคือ การเกษตรควบคู่กับการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน มีจุดเริ่มต้นมาจากความร่วมมือกับประชากรในเขตเซะตะงะยะ กรุงโตเกียว มีการร่วมงานกับคณาจารย์จากมหาวิทยาลัยเกษตรกรรมแห่งประเทศญี่ปุ่น ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็น

แหล่งจำหน่ายผักปลอดภัย และส่งเสริมให้คนมาเที่ยว จึงมีการทำแผนเพื่อดำเนินการโครงการ และมีการลงทุนดำเนินงาน เป็นจำนวนเงิน 3,100,000,000 เยน โดยที่เป็นเงินช่วยเหลือจากรัฐบาลและจังหวัด กุมมะ ประมาณ 30% และเป็นเงินจากรัฐบาลกลาง โดยกระทรวงเกษตรฯ ประมาณ 64% (หมายเหตุ - ไม่รับเงินช่วยเหลือจากกระทรวงที่ดินฯ เหมือนสถานีริมทางอื่นๆ) ส่วนที่เหลือประมาณ 5.8% เป็นเงินลงทุนจากในหมู่บ้าน ประมาณ 20,000,000 เยน สถานีริมทางเปิดเป็นทางการในปี ค.ศ. 1998 ปัจจุบันเป็นบริษัทร่วมทุน บริหารโดยหน่วยงานที่รับจ้างจากภาครัฐที่เรียกว่า หน่วยงานที่สาม (第三セクター) เป็นหน่วยงานที่ไม่ใช่ภาครัฐและภาคเอกชน แต่เป็นหน่วยงานที่ตั้งขึ้นเพื่อดำเนินงานแทนภาครัฐ ควบคุมดูแลโดยภาครัฐ แต่บริหารแบบเอกชน ในปี ค.ศ. 2015 มีรายได้ประมาณ 800,000,000 เยน โดยจำแนกเป็นรายได้จากร้านซุปเปอร์มาเก็ต 500,000,000 เยน และจากจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตร 300,000,000 เยน มีผู้ลงทะเบียนเป็นคนขาย 412 คน แต่มีเพียงประมาณ 300 คนที่ส่งจำหน่ายเป็นประจำและส่งเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นเกษตรรายย่อยที่มารวมกันเป็นผู้ผลิตสินค้า เกษตรกรผู้ส่งสินค้าเป็นผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า 65 ปี ประมาณ 50% เกษตรกรมีรายได้เฉลี่ยคนละ 300,000 - 400,000 เยนต่อเดือน สถานีริมทางแห่งนี้ใช้คำสำคัญของ “ผักปลอดภัย” เป็นจุดเด่น มีการจัดการอบรมการผลิตผักปลอดภัยให้แก่เกษตรกรในพื้นที่ ปัจจุบันมีการใช้สารเคมีเพียงเล็กน้อยและมีการควบคุม สถานีริมทางแห่งนี้ไม่ได้รับสินค้าจากสหกรณ์การเกษตรมาจำหน่าย และไม่มีตัวแทนจากสหกรณ์การเกษตรมาร่วมในการบริหาร เกษตรกรผู้ส่งสินค้ามาขายที่สถานีริมทางนี้ ส่งให้กับทั้งสถานีริมทางและสหกรณ์การเกษตรของหมู่บ้าน มีการทำบาร์โค้ดเพื่อลงทะเบียนสำหรับเกษตรกร มีข้อกำหนดให้จำหน่ายผักที่ส่งในแต่ละวันไม่จำหน่ายข้ามวัน มีระบบการแจ้งเตือนเกษตรกรผู้ส่งผักทางคอมพิวเตอร์ สถานีริมทางเก็บค่าบริหารจัดการจากเกษตรกร 15% ของราคาสินค้า ในการกำหนดราคาสินค้า จะมีหน่วยที่ช่วยด้านกำหนดราคา โดยแจ้งราคาเปรียบเทียบกับสินค้าในซุปเปอร์มาร์เก็ตในเมืองแสดงผลผ่านคอมพิวเตอร์ และให้ผู้ผลิตเป็นผู้กำหนดราคาด้วยตนเอง พนักงานในร้านค้าเป็นคนมาจากหมู่บ้านนี้

ประมาณ 70% และมาจากหมู่บ้านใกล้เคียงประมาณ 30% เนื่องจากเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กมีจำนวนคนไม่มากนัก จึงมีการจ้างงานจากบริเวณใกล้เคียง มีพนักงานบริษัทแบบประจำ 35 คน และพนักงานทำงานบางเวลา 120 คน นอกจากรายได้จากการจำหน่ายสินค้าแล้ว ยังมีรายได้มาจากการเช่าร้านจำนวน 4 ร้าน ปัจจุบันเป็นสถานีริมทางที่เป็นที่นิยมอันดับ 1 ผู้ใช้บริการตอบแบบสอบถามว่า เป็นสถานที่ที่มีทิวทัศน์งดงามและอาหารอร่อย เป็นสถานีริมทางที่เครือข่ายประสานงานสถานีริมทางทั่วประเทศได้ทำการสำรวจผู้ใช้บริการ และได้รับความนิยมเป็นอันดับ 1 เป็นเวลา 5 ปีซ้อนของภูมิภาคคันโต จากการสำรวจโดยแบบสอบถามเมื่อ 5 ปีก่อน พบว่ามีคนมาเที่ยวซ้ำถึง 70% มีนักท่องเที่ยวมาเป็นจำนวนในฤดูร้อนและฤดูใบไม้ร่วงประมาณ 15,000 คนต่อวัน และใช้เวลาอยู่ที่สถานีริมทางแห่งนี้เฉลี่ยประมาณ 2.30 ชั่วโมง

2.2.2 สถานีริมทางฮะงิชิมาโตะ (道の駅萩しーまーと) จังหวัดยะมะกุจิ

เป็นสถานีริมทางที่มีความร่วมมือกับผู้ประกอบการท้องถิ่น เพื่อพัฒนาและแปรรูปสินค้าจากปลาทะเลหลากหลายชนิด และสินค้าหลายชนิดได้รับรางวัลระดับประเทศหลายครั้ง เป็นสถานีริมทางตัวอย่างของการผลิตเองบริโภคเองในพื้นที่ มีความร่วมมือกับบริษัทแปรรูปในพื้นที่ในการผลิตสินค้า และกลายเป็นสินค้ายอดนิยม มีบทบาทในการช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจโดยรวมของพื้นที่ เมืองฮะงิเป็นเมืองท่องเที่ยวในจังหวัดยะมะกุจิ มีขนาดไม่ใหญ่มากนัก และมีชื่อเสียงจากสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ คือ กลุ่มบ้านซามุไรในสมัยเอโดะ ที่ยังคงสภาพเดิมไว้เป็นจำนวนหนึ่ง มีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวประมาณปีละ 1,470,000 คน (ตัวเลขปี ค.ศ. 2016) เป็นเมืองที่มีจำนวนประชากรในเขตเทศบาลเมืองประมาณ 49,698 คน ประชากรประมาณ 40% เป็นประชากรวัยสูงอายุที่มีอายุเกิน 65 ปี สถานีริมทางแห่งนี้เปิดในฤดูใบไม้ผลิ ปี ค.ศ. 2001 เป็นสถานีที่มีนโยบาย ผลิตในท้องถิ่นบริโภคในท้องถิ่น「地産地消」และมียอดขายเป็นอันดับต้น ๆ ของสถานีริมทางในประเทศญี่ปุ่น และยังมีลูกค้าที่มาจากจังหวัดเดียวกันมากที่สุดในบรรดาสถานีริมทางทั่วประเทศญี่ปุ่น เนื่องมาจากนโยบายการตลาดที่เข้มแข็งนั่นเอง สินค้าขายดีคือ

ปลาปักเป้าของฮะงิ ซึ่งแต่เดิมราคาขายเพียงกิโลกรัมละ 300 เยน ปัจจุบันปลาโทระฟุกุ หรือ ปลาปักเป้าชนิดหนึ่งจำหน่ายได้ราว 5,000 เยนต่อกิโลกรัม กิจกรรมส่งเสริมการจำหน่ายปลาปักเป้าเริ่มในปี ค.ศ. 2007 เกิดจากความร่วมมือระหว่างภาครัฐของจังหวัดยะมะกุจิ และสมาคมชาวประมงในพื้นที่ กลุ่มพ่อค้าสินค้าแปรรูป กลุ่มธุรกิจขนส่งและกลุ่มธุรกิจท่องเที่ยว ที่ได้ร่วมกันทำโครงการประชาสัมพันธ์ปลาปักเป้าโทระฟุกุ ปัจจุบันสถานีแห่งนี้มียอดขายประมาณ 1,000,000,000 เยนต่อปี มีผู้มาใช้บริการที่สถานีริมทางปีละ 1,500,000 คน เฉลี่ยวันละ 4,109 คน และครึ่งหนึ่งจากจำนวนผู้มาใช้บริการเป็นคนในพื้นที่คือคนในเมืองฮะงิ และเป็นคนจากพื้นที่อื่น ๆ ภายในจังหวัดยะมะกุจิประมาณ 85% และถือว่าประสบความสำเร็จในนโยบายผลิตเองบริโภคเอง และให้ความสำคัญกับลูกค้าในพื้นที่ สถานีริมทางแห่งนี้ได้รับการคัดเลือกจากกระทรวงที่ดิน โครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคม และการท่องเที่ยว ให้เป็นสถานีริมทางที่มีความร่วมมือกับผู้ประกอบการท้องถิ่นที่จะพัฒนาและแปรรูปสินค้าจากปลาหลากหลายชนิด และมีสินค้าหลายชนิดได้รับรางวัลระดับประเทศหลายครั้ง เป็นสถานีริมทางตัวอย่างของการผลิตเองบริโภคเองในพื้นที่มีความร่วมมือกับบริษัทแปรรูปในพื้นที่ในการผลิตสินค้า และกลายเป็นสินค้ายอดนิยม มีบทบาทในการช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจโดยรวมของพื้นที่การบริหารจัดการของสถานีริมทางเป็นการรวมตัวของ 17 กลุ่มผู้ผลิต บริหารในรูปแบบบริษัท คือมีร้านมารวมกันที่สถานีริมทางแห่งนี้ประมาณ 17 ร้าน ยอดขายที่ได้ทั้งหมดจะใส่ไว้ในกองกลางของสถานีริมทางในเบื้องต้น เมื่อหักค่าเช่าที่ ค่าตู้โชว์ ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า และค่าใช้จ่ายส่วนกลางแล้วจะคืนเงินที่เหลือให้กับร้านค้า ไม่ใช้งบประมาณและไม่รับเงินช่วยเหลือของเมือง เงินเดือนพนักงานมาจากการบริหารจัดการ มีผู้จัดการ 1 คน เจ้าหน้าที่ 17 คน ทำงานในสำนักงาน 4 คน ดูแลด้านการตลาด บัญชี และบุคลากรอีก 13 คนประจำอยู่ที่ร้านค้าในสถานีริมทาง ความโดดเด่นของสินค้าในร้านคือปลาที่จำหน่ายในร้านนี้มีราคาถูกกว่าที่อื่น ปลามีความสดหากเทียบกับปลาที่ขายที่ร้านซุปเปอร์มาร์เก็ตทั่วไปในเมือง ลูกค้าของสถานีริมทางเป็นลูกค้าประจำจากร้านค้าในบริเวณนี้ โรงแรมที่พักตากอากาศ รวมถึงคนที่อาศัยอยู่เพียงครอบครัวเล็ก นอกจากนี้

ยังมีสินค้าหลากหลาย ทั้งของสดและของแห้ง รวมทั้งมีร้านอาหารที่ใช้ปลาที่เพิ่งขึ้นมาจากท่าเรือ ทำให้อาหารทะเลขึ้นชื่อในเรื่องความสดใหม่และราคาไม่แพง และยังมีเทคนิคการขาย เช่น มีเจ้าหน้าที่ของร้านคอยช่วยอธิบายเกี่ยวกับสินค้า มีการให้ชิมฟรีในช่วงเปิด นอกจากนี้ ยังมีการทำสินค้าให้มีความเหมาะสมกับลูกค้า เช่น ทำแพ็คจำหน่ายขนาดเล็กลง และสินค้ามีราคาถูกลง และยังมีการอำนวยความสะดวกให้แก่ลูกค้าด้วยการให้บริการหั่นและทำความสะอาดปลาให้แก่ลูกค้าที่ต้องการ ทำให้มีผู้นิยมมาซื้อสินค้ามากขึ้น และจากการรวมพื้นที่การปกครองกับเมืองข้างเคียงเมื่อปี ค.ศ. 2005 ทำให้มีพื้นที่ของเมืองกว้างขึ้น และมีสินค้าที่เพิ่มขึ้น เช่น ผักและผลไม้ รวมถึงผลิตภัณฑ์จากโรงเรียน เช่น แยม และมีการจัดกิจกรรมตลาดเช้าตั้งแต่ 9 โมงเช้าของทุกวันศุกร์ การตลาดของร้าน เมื่อเปิดร้านในช่วง 3 ปีแรก มียอดขายไม่มากนัก จึงมีการแนะนำปลาของชาวฮะงิ ในรายการโทรทัศน์ท้องถิ่น (NHK ท้องถิ่น) เป็นเวลา 5 นาที ซึ่งทำมาได้ประมาณ 6 ปีแล้ว และยังมีการเสนอในรายการทีวีท้องถิ่นเมื่อถึงฤดูกาลของปลาชนิดต่าง ๆ ทำให้มีรายการโทรทัศน์ให้ความสนใจและมาทำรายการที่เมืองฮะงินี้ นอกจากนี้ ยังมีการเผยแพร่บนเว็บไซต์ หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น และนิตยสารต่าง ๆ

2.2.3 สถานีริมทางฟุจิคะวะระคุซะ (道の駅富士川楽座) จังหวัดชิซุโอะกะ

สภาพของหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านที่ประสบปัญหาประชากรเบาบางอย่างต่อเนื่อง และยังประสบปัญหาของประชากรวัยสูงอายุที่มีประชากรที่มีอายุมากกว่า 65 ปีประมาณ 50% เป็นหมู่บ้านที่เข้าข่ายวิกฤติสำหรับประชากร และมีปัญหาอื่น ๆ เช่น ปัญหาประชากรไม่สามารถจับจ่ายซื้อของได้สะดวกเนื่องจากร้านค้าปิดตัวลง สถานีริมทางแห่งนี้เปิดตัวในวันที่ 21 มีนาคม ค.ศ. 2000 ร่วมทุนจากงบประมาณของประเทศ จังหวัดชิซุโอะกะ เมืองฟุจิคะวะ ธนาคารชิซุโอะกะและสำนักงานบริษัทท้องถิ่น ในช่วงแรกได้รับการสนับสนุนจากสหกรณ์การเกษตรจังหวัดชิซุโอะกะ เนื่องจากสินค้าที่โดดเด่นเป็นสินค้าทางการเกษตร เช่น ส้มแมนดาริน และกีวี สถานีริมทางแห่งนี้บริหารในรูปแบบของบริษัทและจ้างผู้จัดการมาทำการบริหาร

สถานีริมทางแห่งนี้มีจุดเด่นคือ ร้านอาหารที่เห็นทิวทัศน์ของภูเขาไฟฟูจิอย่างชัดเจน มีสินค้าที่หลากหลาย มีทั้งอาหารทะเลที่มีความสดใหม่ อาหารญี่ปุ่นท้องถิ่น และอาหารแบบตะวันตก สถานีริมทางแห่งนี้เป็นตัวอย่างของการเพิ่มการจ้างงานในท้องถิ่น ทั้งร้านเช่าเพื่อจำหน่ายผักและผลไม้เป็นของคนในท้องถิ่น ในปี ค.ศ. 2010 มีคนมาใช้บริการ 3,900,000 คน และมียอดขาย 1,800,000,000 เยน รายได้มาจากการเช่าร้าน 300,000,000 เยนต่อปี ทำกำไรตั้งแต่เปิดให้บริการและไม่เคยขาดทุน มีเจ้าหน้าที่ 27 คน แต่มีคนเข้ามาทำงานรวมทั้งผู้เช่าร้าน กลุ่มทำงานบางเวลา และกลุ่มทำงานพิเศษประมาณ 300 คน ซึ่งในขณะที่ร้านค้าและกิจการต่าง ๆ ในพื้นที่ประสบปัญหาต้องปิดตัวลงหลายแห่งแต่กลับมีการจ้างงานเป็นจำนวนมากที่สถานีริมทาง มีเกษตรกรร่วมส่งสินค้าจำหน่ายจำนวนประมาณ 120 คน ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ทำให้มีรายได้ต่อคนอย่างต่ำประมาณ 100,000 เยนต่อปี จึงเป็นสถานที่ที่มีความหมายกับคนในพื้นที่มาก สินค้าประมาณ 80 - 90% เป็นสินค้าของจังหวัดชิซุโอะกะ นอกจากนี้ ยังมีการส่งสินค้าไปจำหน่ายในจังหวัดอื่น ๆ และมีการรับสินค้าตามฤดูกาลจากจังหวัดเหล่านั้นมาจำหน่ายได้แก่ จังหวัดคะโกะชิมะ จังหวัดนีงะตะ จังหวัดอะโอะโมะริ จังหวัดโอะกินะวะ จังหวัดอะกิตะ จังหวัดไอจิ และจังหวัดคุมะโมะโตะ ในช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์มีการเปิดตลาดขายสินค้า มีสินค้าที่หลากหลายขึ้น เช่น สินค้าจากกลุ่มแม่บ้าน จึงมีนักท่องเที่ยวมาเยือนในช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์เป็นจำนวนมาก โดยที่ 50% เป็นลูกค้าจากในจังหวัดชิซุโอะกะ และอีก 50% มาจากนอกจังหวัด สถานีริมทางจึงมีบทบาทช่วยให้หมู่บ้านที่ประสบปัญหาประชากรเบาบางแห่งนี้ กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นที่นิยม สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในพื้นที่ และเป็นแหล่งจ้างงานสำหรับคนในพื้นที่ได้เป็นจำนวนมากเช่นกัน

2.2.4 สถานีริมทางโทะมิอุระ (道の駅とみうら) จังหวัดชิบะ

สถานีริมทางโทะมิอุระ จังหวัดชิบะ เริ่มตั้งเมื่อปี ค.ศ. 1993 (กลุ่มแรกที่จดทะเบียนเป็นสถานีริมทาง) ใช้ผลไม้ที่เรียกว่า บิวะ ผลสีเหลืองผลิตได้มากในท้องถิ่นเป็นวัตถุดิบที่สำคัญ เริ่มสร้างในรูปแบบของศูนย์ชุมชน (Community Center) ปัจจุบันบริหารงานในรูปแบบของบริษัท หุ้นส่วนเป็นบริษัทเพื่อประชาชนในพื้นที่

และนำกำไรไปดำเนินการเพื่อประโยชน์ของท้องถิ่น ไม่ได้มีการจ่ายเงินปันผลแต่มุ่งทำประโยชน์ให้ประชาชนในพื้นที่แทน และบริษัททำการเช่าพื้นที่จากเทศบาลเมือง โดยจ่ายแต่เพียงค่าเช่า ส่วนเทศบาลรับผิดชอบค่าสาธารณูปโภคเช่น ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า และค่าเก็บขยะ ส่วนกระบวนการผลิตนั้น สถานีริมทางไม่ได้สร้างโรงงานเพื่อผลิตของตนเอง เนื่องจากใช้งบประมาณเป็นจำนวนมาก แต่ใช้วิธีจ้างบริษัทที่ผลิตสินค้าประเภทนั้นอยู่แล้วให้ทำการผลิตโดยใช้วัตถุดิบของเมืองนี้เท่านั้น สถานีริมทางแห่งนี้รับผลบิวะโดยตรงจากเกษตรกร ทำให้เกษตรกรมีรายได้มากกว่าการส่งให้สหกรณ์การเกษตร อีกทั้งยังรับผลบิวะทุกขนาดเพื่อนำไปแปรรูป และส่งต่อไปยังบริษัทซึ่งผลิตสินค้าตามความต้องการของสถานีริมทางและสิทธิการจำหน่ายเป็นของสถานีริมทาง บริษัทไม่สามารถนำไปจำหน่ายเองได้ มีการส่งสินค้าจำหน่ายตามที่ต่าง ๆ ของจังหวัดชิบะ รายได้ของสถานีริมทางประมาณ 300,000,000 เยนต่อปีเป็นรายได้มาจากการจำหน่ายสินค้าและบริการคือร้านอาหาร ไม่มีรายได้จากการเช่าร้านเหมือนสถานีริมทางอื่น ๆ สถานีริมทางแห่งนี้ ส่งผลให้เกิดการจ้างงานของคนในพื้นที่ โดยมีพนักงานเป็นคนในพื้นที่ 70% และคนจากพื้นที่ใกล้เคียง 30% นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นคนมาจากนอกพื้นที่ สถานีริมทางแห่งนี้ใช้ทรัพยากรที่มีในหมู่บ้าน คือ ผลบิวะ แต่มีการทำแพคเกจการท่องเที่ยวและจำหน่ายแพคเกจที่บริษัทท่องเที่ยวในเมืองใหญ่ ปัจจุบันมีการเพิ่มสินค้าทางการเกษตรเพื่อจัดงานเทศกาล ได้แก่ สตรอเบอรี่และดอกไม้ ส่วนสินค้าแปรรูปนั้น สถานีริมทางแห่งนี้พัฒนาสินค้าจากผลิตผลทางการเกษตรของเมือง คือ ผลบิวะ นำมาแปรรูปและสร้างสินค้าใน แบรนด์ของตนเองจากผลบิวะของเมืองนี้เท่านั้นและผลิตสินค้าได้ประมาณ 50 ชนิด เช่น แยม ลูกอม เยลลี่ แกงกะหรี่ สบู่ แชมพู ผ้าเช็ดหน้า ฯลฯ สินค้าที่ขายดีที่สุดคือ เยลลี่จากผลบิวะ เริ่มผลิตสินค้ามุ่งเน้นที่กลุ่มลูกค้าสตรี มีเมนูในร้านอาหารที่ทำด้วยผลบิวะ เช่น ไอศกรีมบิวะที่ขายดีมากเป็นอันดับ 1 และยังมีพื้นที่ที่ได้ถ่ายทอดวัฒนธรรมของท้องถิ่นด้วย

2.3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเริ่มต้นของสถานีริมทาง

ปัญหาประชากรเบาบางที่กระจายอยู่ในชนบททั่วประเทศญี่ปุ่นในขณะนี้

มีกระบวนการแก้ปัญหาเพื่อความอยู่รอดและมีการสร้างเครือข่ายโดยใช้พื้นที่สาธารณะ อันเป็นปัจจัยที่ส่งผลไปสู่พื้นฐานที่ดีในการสร้างและพัฒนาสถานีริมทาง คือ

2.3.1 การพัฒนาจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตร (โนซังบุทสึโชะกุไบโจ 農産物直売所) จุดเริ่มต้นพื้นที่สาธารณะยุคปัจจุบันในเขตเกษตรกรรมห่างไกล

จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตร หรือ Farmer's Market (農産物直売所) แปลความหมายจากภาษาญี่ปุ่น คือ สถานที่จำหน่ายโดยตรงสำหรับสินค้าการเกษตร เป็นแหล่งจำหน่ายสินค้าทางการเกษตรที่เกษตรกรนำมาจำหน่ายโดยตรงต่อผู้ซื้อ ปัจจุบันมีจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรในเขตเกษตรกรรมห่างไกลจำนวน 23,560 แห่ง (ตัวเลขจากกระทรวงเกษตร ป่าไม้และการประมง (ค.ศ. 2005)) ทั้งที่เปิดเป็นประจำและเปิดเป็นช่วง มีจุดเริ่มต้นมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ในช่วงปี ค.ศ. 1970 เป็นต้นมา จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรนี้มีพัฒนาการมาจาก "จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรที่ไม่มีผู้ขายประจำอยู่" (無人販売所) ซึ่งเกษตรกรจำหน่ายสินค้าทางการเกษตรที่ไม่ได้คุณภาพดีพอที่จะส่งขายให้กับสหกรณ์การเกษตร แต่เดิมเป็นเพียงร้านแบบเพิงขนาดเล็กหน้าที่นาหรือหน้าบ้านของเกษตรกร นอกจากนี้ ปัญหาราคาข้าวตกต่ำลงในทศวรรษที่ 1970 ส่งผลให้สมาชิกเพศชายจากครอบครัวเกษตรกรรายย่อย ต้องออกไปประกอบอาชีพอื่นเพื่อเป็นการหาเลี้ยงชีพ และเกษตรกรรมกลายเป็นเพียงอาชีพเสริมของเกษตรกรรายย่อยเป็นจำนวนมาก มีการใช้เครื่องจักรในการทำเกษตรกรรมมากขึ้นเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของเกษตรกร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นรุ่นปู่ย่าตายายและภรรยาของหัวหน้าครอบครัว รวมทั้งสตรีบางส่วนต้องไปทำงานพิเศษที่โรงงานทอผ้าและเย็บผ้าเพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ของครอบครัว หลังจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมของประเทศไปยังประเทศจีนและประเทศอื่น ๆ ในทวีปเอเชีย เนื่องจากมีค่าแรงที่ต่ำกว่า ส่งผลให้กลุ่มสตรีในหมู่บ้านขาดรายได้ และเริ่มให้ความสนใจกับการจำหน่ายสินค้าที่จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรมากขึ้น ในช่วงหลังของทศวรรษที่ 1980 จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรที่ไม่มีผู้ขายประจำอยู่นี้จึงได้พัฒนากลายเป็นจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรที่มีผู้ขายประจำอยู่ โดยการ

รวมตัวของสตรีในหมู่บ้านเกษตรกรรม ซึ่งรวมกันจำหน่ายสินค้าทางการเกษตรโดยผลัดเปลี่ยนกันมาเป็นผู้ขาย และเป็นจุดเริ่มต้นของจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตร ซึ่งในช่วงแรกถูกต่อต้านและไม่ได้รับการสนับสนุนจากสหกรณ์การเกษตร การตั้งจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรโดยกลุ่มสตรีได้รับความนิยมมากขึ้นในระยะต่อมา เนื่องจากเป็นจุดเริ่มต้นที่สตรีจากครอบครัวเกษตรกรที่เข้าร่วมทำงานที่จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรสามารถมีสมุดฝากเงินในชื่อของตนเองเป็นครั้งแรก ส่งผลให้มีการตั้งจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรอย่างแพร่หลาย ตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษที่ 1990 จนถึงปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า เป็นธุรกิจที่สามารถสร้างขึ้นและขยายตัวอย่างรวดเร็ว แม้ในช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นชะลอตัวดังเช่นในช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่แตก

ต่อมา การประสบความสำเร็จของจุดจำหน่ายสินค้าทางการเกษตรโดยกลุ่มสตรีนี้ ได้รับความสนใจจากภาครัฐ โดยภาครัฐให้งบประมาณสนับสนุนการตั้งจุดจำหน่ายสินค้า และการตั้งโรงงานแปรรูปสินค้าทางการเกษตร รวมถึงการตั้งกลุ่มผู้ประกอบการอย่างเป็นระบบ การให้คำแนะนำในการบริหารจัดการ การดูแลทางด้านการออกใบอนุญาตสถานประกอบการแปรรูปและการจัดการด้านสุขอนามัย นอกจากนี้ การประสบความสำเร็จอย่างโดดเด่นของกลุ่มสตรีในหมู่บ้านเกษตรกรรมทั่วประเทศญี่ปุ่นนี้ ส่งผลให้สหกรณ์การเกษตรเริ่มสนใจต่อกิจกรรมนี้ และเริ่มเข้าร่วมกิจกรรมของจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรและการแปรรูปสินค้าการเกษตร โดยมีสหกรณ์การเกษตรส่วนหนึ่งเข้าร่วมให้การสนับสนุนกิจกรรมและร่วมธุรกิจในราวทศวรรษที่ 1980 และสหกรณ์การเกษตรทั่วประเทศญี่ปุ่นเริ่มเข้าร่วมกิจกรรมการจำหน่ายสินค้าการเกษตรและกิจกรรมการแปรรูปสินค้าการเกษตรของกลุ่มสตรีอย่างจริงจังตั้งแต่ทศวรรษที่ 2000 เป็นต้นมา

ลักษณะและขนาดของจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรโดยทั่วไป คือ มีจำนวนของผู้ส่งสินค้าโดยเฉลี่ยประมาณ 100 คน รัศมีตลาดในการจำหน่ายคือ พื้นที่ที่ใช้เวลาเดินทางไม่เกิน 1 ชั่วโมง มีจำนวนประชากรไม่เกิน 10,000 คน มีเป้าหมายของยอดขายเฉลี่ยปีละ 100,000,000 เยน ปัจจุบันจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรในประเทศญี่ปุ่นมีประมาณ 23,560 แห่ง หลายแห่งเป็นร้านค้าที่เป็นส่วนหนึ่งในสถานี

ริมทาง มียอดจำหน่ายเฉลี่ยแห่งละ 35,870,000 เยนต่อปี บางแห่งมียอดจำหน่ายสูงถึง 20,000,000,000 เยน[6] จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรในประเทศญี่ปุ่นปัจจุบันสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ชนิด คือ

1. จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรที่กลุ่มสตรีเกษตรกรตั้งขึ้นด้วยตนเอง (自立型) คือ จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรในช่วงเริ่มต้นราวช่วงทศวรรษที่ 1980 ตั้งโดยกลุ่มสตรีในหมู่บ้านเกษตรกรรมส่วนใหญ่เป็นเพิงขนาดเล็กและบริหารจัดการกันเอง การลงทุนได้รับเงินช่วยเหลือจากภาครัฐบางส่วนและลงทุนกันเองในบางส่วน จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรหลายแห่ง มีการขยายกิจการด้วยการทำโรงงานแปรรูปสินค้าการเกษตรขนาดเล็กในหมู่บ้าน และร้านอาหารในหมู่บ้าน ที่เรียกว่า ธุรกิจ 3 อย่าง (三点セット＝農産物直売所・農産物加工・農産レストラン) และสามารถสร้างแบรนด์ของสินค้าของชุมชนซึ่งก่อให้เกิดรายได้ให้กับคนในชุมชนในวงกว้าง

2. จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (市町村型) คือ จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรที่มีการพัฒนาจากจุดจำหน่ายสินค้าที่ตั้งขึ้นด้วยตนเอง คือ ตั้งขึ้นโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น บริหารโดยกลุ่มในท้องถิ่น เช่น สมาคมการค้าและอุตสาหกรรม หรือ หน่วยงานที่สาม ที่ไม่ใช่ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน (第三セクター) จุดจำหน่ายสินค้าเหล่านี้ มีบทบาทสำคัญต่อกิจการของสถานีริมทาง โดยเฉพาะสถานีริมทางที่สร้างตั้งแต่ ค.ศ. 2000 และส่วนใหญ่เป็นธุรกิจ 3 อย่างตั้งแต่เริ่มสร้าง คือ มีจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตร อาคารแปรรูปสินค้า และร้านอาหาร ทั้งยังมีกลยุทธ์ที่เป็นการสร้างแบรนด์ในชุมชนและสามารถขยายวงกว้างของธุรกิจไปยังพื้นที่ใกล้เคียง

3. จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรที่มีความร่วมมือกับสหกรณ์การเกษตร (JA 型) คือ จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรที่พัฒนาขึ้นในช่วงหลัง เนื่องจากสหกรณ์การเกษตรส่วนใหญ่ไม่สนับสนุนการตั้งจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรของกลุ่มสตรี

[6] (ตัวเลขปี ค.ศ. 2005 จากมูลนิธิแลกเปลี่ยนระหว่างเมืองและหมู่บ้านเกษตรกรและหมู่บ้านประมง (Farm Stay Japan: 都市農山漁村交流活性化機 ได้รับเงินสนับสนุนจากกระทรวงเกษตร ป่าไม้และการประมง)

ในช่วงเริ่มต้น แต่เมื่อเห็นความสำเร็จของจุดจำหน่ายสินค้า จึงยอมรับและเริ่มมีการสร้างจุดจำหน่ายสินค้าโดยคำแนะนำและดูแลของสหกรณ์การเกษตรทั่วประเทศญี่ปุ่นในปี ค.ศ. 1997 ในรูปแบบกิจกรรมที่เรียกว่า Farmers Market เป็นจุดจำหน่ายสินค้าที่มีพื้นที่มากกว่า 300 ตารางเมตร และมีผู้ส่งสินค้ามาจำหน่ายมากกว่า 300 คน ส่วนใหญ่เป็นจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรขนาดใหญ่ ตัวอย่างร้านที่ดำเนินการโดยสหกรณ์การเกษตรที่ใหญ่ที่สุด คือ ร้านอิโตะไซไซ ของ JA อิโตะชิมะ เทศบาลเมืองฟุกุโอะกะ จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตร ที่ดำเนินงานโดยสหกรณ์การเกษตรนั้นมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว หลังจากการลงมติในที่ประชุมของสหกรณ์การเกษตรทั่วประเทศญี่ปุ่น ที่สนับสนุนการเปิดจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรซึ่งดำเนินงานโดยสหกรณ์การเกษตรตั้งแต่ปี ค.ศ. 2013 เป็นต้นมา

การจำหน่ายสินค้าโดยตรงโดยเกษตรกร ณ จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรนั้นส่งผลดีโดยตรงต่อเกษตรกร โดยเฉพาะเกษตรกรผู้สูงอายุและสตรีในหลาย ๆ ด้าน คือ

1) เป็นการสร้างจุดจำหน่ายสินค้าที่ก่อให้เกิดรายได้ของผู้สูงอายุและสตรี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อย

2) เป็นการประหยัดค่าขนส่งสินค้าและผู้บริโภคสามารถซื้อสินค้าที่มีความสดใหม่และราคาไม่แพง

3) เกษตรกรสามารถกำหนดราคาสินค้าได้ด้วยตัวเอง

4) ทำให้เกษตรกรสามารถสร้างอุตสาหกรรมขั้นที่ 6 ได้ คือ เป็นทั้งผู้ผลิตวัตถุดิบ ผู้แปรรูปและ ผู้จำหน่าย (อุตสาหกรรมขั้นที่ 1+2+3) และยังส่งผลต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วยเช่นกันและมีรายได้เพิ่มมากขึ้น

2.3.2 การพัฒนาสินค้าเกษตรแปรรูป

นอกจากการตั้งจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรแล้ว ยังมีการพัฒนาธุรกิจสินค้าแปรรูป เริ่มต้นจากกิจกรรมของกลุ่มพัฒนาคุณภาพชีวิต (生活改善グループ) ของสตรีในหมู่บ้านเกษตรกร ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของสหกรณ์การเกษตรในนามของกลุ่มแม่บ้านสหกรณ์การเกษตรเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ควบคุมโดยสหกรณ์การเกษตร

เพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาโภชนาการในหมู่บ้าน เริ่มต้นกิจกรรมตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เริ่มให้ความรู้แก่สตรีในหมู่บ้านชนบทในการพัฒนาและแปรรูปอาหารต่าง ๆ เช่น มิโซะ ผักดอง และกับข้าวต่าง ๆ การจำหน่ายสินค้าการเกษตร ณ จุดจำหน่ายสินค้าทางการเกษตรนี้ทำให้การแปรรูปสินค้าทางการเกษตรขยายตัว เนื่องจากมีผลิตผลทางการเกษตรที่ไม่สามารถจำหน่ายได้ทั้งหมด จึงมีการตั้งโรงงานขนาดเล็กในหมู่บ้านเพื่อแปรรูปสินค้าการเกษตรในท้องถิ่นขึ้น และมีบางส่วนมีการตั้งร้านอาหารในหมู่บ้านโดยใช้ผลิตผลทางการเกษตรของจุดจำหน่ายสินค้า ปรากฏการณ์ของการตั้งจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตร โรงงานแปรรูปขนาดเล็กในหมู่บ้าน และร้านอาหารของเกษตรกรในหมู่บ้านนี้ เป็นแนวโน้มของการประกอบธุรกิจโดยชุมชนซึ่งส่วนใหญ่ดำเนินการโดยสตรีในเขตชนบท และสร้างรายได้ให้กับสตรีจากครอบครัวเกษตรกรเป็นอย่างมาก

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเริ่มธุรกิจแปรรูปสินค้าทางการเกษตรของสตรีในชนบทนั้น มีทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ได้แก่

ปัจจัยภายใน

1) สตรีในหมู่บ้านมีเวลาในการทำธุรกิจมากขึ้น เพราะหมดภาระครอบครัวแล้ว

2) ความต้องการสร้างกลุ่มในชุมชนเป็นการสร้างทุนทางสังคมในท้องถิ่นที่มั่นคง

ปัจจัยภายนอก

1) การลดจำนวนลงของโรงงานทอผ้าและเย็บผ้า ส่งผลต่อการเลิกจ้างสตรี ทำให้สตรีในหมู่บ้านเกษตรกรต้องหารายได้จากแหล่งอื่นคือ การตั้งธุรกิจ

2) การรวมกลุ่มทำธุรกิจ “เกษตรกรรมชุมชน” (Community Farming 集落営農) จากการที่สังคมญี่ปุ่นกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุและพื้นที่ทำเกษตรกรรมในหมู่บ้านถูกทิ้งร้างทำให้เกิดการทำธุรกิจในชุมชนที่เรียกว่า “เกษตรกรรมชุมชน”[7] ขึ้น ซึ่งช่วยลดภาระการทำเกษตรกรรมของสตรีสูงอายุ

ซึ่งเป็นแรงงานหลักของครอบครัวที่ทำเกษตรกรรมเป็นงานเสริม ส่งผลให้สตรีจำนวนมากมีเวลาประกอบธุรกิจการแปรรูปได้ในหลายพื้นที่

กลุ่มแปรรูปสินค้าการเกษตรของสตรีในชนบทนี้มีพัฒนาการคล้ายกับจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรและแบ่งเป็น 3 แบบ คือ

1) แบบพื้นฐานที่เป็นการแปรรูปขนาดเล็กโดยครอบครัวเกษตรกร – เป็นการแปรรูปขนาดเล็กในกลุ่มครอบครัวเกษตรกร มีแกนนำเป็นสตรีในครอบครัวเกษตรกรเพื่อเพิ่มรายได้เกิดจากการรวมกลุ่มกันในเองในชุมชนแปรรูปอาหารอาหารทั่วไป

2) แบบพัฒนาที่มีการสนับสนุนจากภาครัฐและเป็นการแปรรูปมุ่งเน้นการใช้วัสดุในท้องถิ่น – เป็นการแปรรูปที่มุ่งเน้นการใช้วัสดุในท้องถิ่น มีแกนนำเป็นผู้ผลิตในท้องถิ่นและสมาชิกในท้องถิ่น เพื่อสร้างแบรนด์ของผลิตภัณฑ์อาหารโดยใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น และเป็นการเชื่อมระหว่างผลิตผลทางการเกษตรกับผลิตภัณฑ์แปรรูป

3) แบบวิวัฒนาการเป็นการแปรรูปขนาดใหญ่ ภายใต้ความร่วมมือระหว่างเกษตรกรกับภาคเอกชนและภาคอุตสาหกรรม – เป็นการแปรรูปที่เป็นความร่วมมือระหว่างเกษตรกรในหมู่บ้านร่วมกับภาคเอกชนและภาคอุตสาหกรรม มีแกนนำเป็นผู้ผลิตในภาคเกษตรกรรม ผู้ผลิตอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดเล็กและอุตสาหกรรมผลิตอาหาร เพื่อผลิตในรูปแบบของการพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหาร

---

[7] จากคำบัญญัติของกระทรวงเกษตรฯ คำว่า เกษตรกรรมชุมชน หมายถึง การทำเกษตรกรรมในเชิงธุรกิจร่วมกันของคนหรือกลุ่มครอบครัวเกษตรกรในพื้นที่ของหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งในรูปแบบของหุ้นส่วน มีการลงทุนด้านเครื่องจักรและวัสดุร่วมกัน และทำงานร่วมกันทั้งหมดตั้งแต่การผลิตไปจนถึงการจำหน่าย หรือทำเพียงบางส่วน หลายแห่งเป็นกลุ่มคนวัยหนุ่มในชุมชน ซึ่งรวมตัวกันเช่าที่นาของครอบครัวเกษตรกรผู้สูงอายุที่ไม่สามารถทำเกษตรกรรมได้ด้วยตนเอง เกษตรกรรมชุมชนนี้สามารถช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำเกษตรกรรม ช่วยให้ทำเกษตรกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยลดปัญหาที่เกิดจากประชากรลดลงในหมู่บ้านชนบท และยังช่วยลดภาระการทำเกษตรกรรมของสตรีสูงอายุซึ่งเป็นแรงงานหลักของครอบครัวที่ทำเกษตรกรรมเป็นงานเสริม ส่งผลให้สตรีจำนวนมากมีเวลาประกอบธุรกิจการแปรรูปได้ในหลายพื้นที่

แปรรูปแบบใหม่ ที่เป็นความร่วมมือระหว่างผู้ผลิตจากหลายภาคส่วนและสินค้าสร้างสรรค์ มีองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและสมาคมการค้าและอุตสาหกรรมเป็นผู้ประสานและจัดการ โดยภาครัฐเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องงบประมาณ ทำงานร่วมกับภาคเอกชนในการกระจายสินค้าส่งจำหน่ายในตลาดระดับประเทศ

จะเห็นได้ว่า ปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่เกิดขึ้นนั้น ส่งผลต่อกิจกรรมการเริ่มธุรกิจการแปรรูปผลิตผลการเกษตร และส่งผลต่อการเริ่มธุรกิจของสตรีในชนบทเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาระบบการส่งสินค้าจากชนบทของไปรษณีย์แห่งประเทศญี่ปุ่น ที่เรียกว่า ฟุรุซะโตะบิน (ふるさと便)[8] รวมถึงการจำหน่ายสินค้าแปรรูปที่จุดจำหน่ายสินค้าทางการเกษตรและสถานีริมทาง ทำให้ธุรกิจการแปรรูปมีช่องทางในการจำหน่ายสินค้ามากขึ้น ส่งผลให้กลุ่มสตรีสามารถสร้างอุตสาหกรรมการแปรรูปขนาดย่อยในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก

นอกจากจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรและโรงงานแปรรูปแล้ว ยังมีร้านอาหารในหมู่บ้านซึ่งเกิดขึ้นจากแนวคิดของสตรีจากครอบครัวเกษตรกร ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับจุดจำหน่ายสินค้าทางการเกษตรเกิดขึ้นทั่วประเทศญี่ปุ่นในเวลาต่อมา และร้านอาหารในหมู่บ้านเกษตรกรเหล่านี้ กลายเป็นเสน่ห์ของท้องถิ่นและได้รับความนิยมจากทั้งคนในท้องถิ่นและผู้มาเยือนและเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของสถานีริมทาง ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในท้องถิ่น

2.4 นโยบาย “ผลิตในท้องถิ่นและบริโภคในท้องถิ่น” และนโยบาย “การพัฒนาอุตสาหกรรมขั้นที่ 6” (คือ อุตสาหกรรมขั้น 1+2+3=6)

คำว่า “ผลิตในท้องถิ่นและบริโภคในท้องถิ่น” (地産地消) เป็นคำที่ปรากฏในแผน 4 ปีของแผนกพัฒนาคุณภาพชีวิตในหัวข้อ “นโยบายการพัฒนาคุณภาพอาหารในท้องถิ่น” ของกระทรวงเกษตร ป่าไม้และประมงในปี ค.ศ. 1981 และเริ่มปรากฏในสื่อต่าง ๆ นโยบายนี้มีที่มาจากปัญหาสุขภาพของคนญี่ปุ่น ซึ่งมาจากการ

[8] การจำหน่ายสินค้าการเกษตรและสินค้าการเกษตรแปรรูปที่ดำเนินการโฆษณาทางอินเตอร์เน็ต สามารถสั่งซื้อออนไลน์และส่งทางไปรษณีย์ ส่วนใหญ่ดำเนินการโดยองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นหรือสหกรณ์การเกษตร ร่วมกับเกษตกรในพื้นที่

บริโภคอาหารที่มีรสเค็มจนเกินไปและประสบปัญหาเสียชีวิตจากเส้นโลหิตในสมองตีบเป็นอันดับ 1 รัฐบาลจึงมีนโยบายที่จะพัฒนาอาหารแบบดั้งเดิมเพื่อส่งเสริมสุขภาพที่ดีของประชาชน ด้วยแผนการพัฒนาผลิตผลทางการเกษตรอย่างเป็นระบบและขยายการบริโภคในท้องถิ่น จึงเป็นที่มาของคำว่า “ผลิตในท้องถิ่นและบริโภคในท้องถิ่น” ซึ่งมีความหมายว่า เป็นการบริโภคอาหารที่ผลิตได้ในท้องถิ่นซึ่งผลิตโดยท้องถิ่น เป็นการส่งเสริมผลิตผลทางการเกษตรและการทำประมงของท้องถิ่น ซึ่งส่งผลต่อการเพิ่มการพึ่งพาตนเองได้ทางอาหาร และกิจกรรมการพัฒนาอุตสาหกรรมขั้นที่ 6 ด้วยการแปรรูปสินค้าและจำหน่าย ณ จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรและแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังเป็นการลดค่าขนส่งสินค้าในท้องถิ่น ทำให้ผู้บริโภคสามารถบริโภคอาหารที่มีความสดใหม่และมีราคาไม่แพงมาก ทั้งยังเป็นการเพิ่มการพึ่งพาตนเองด้านอาหารของท้องถิ่น เพิ่มการผลิตที่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้ มีการใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นเพื่ออนุรักษ์อาหารดั้งเดิมของท้องถิ่น เป็นการเพิ่มการบริโภคสินค้าทางการเกษตรและการประมงในท้องถิ่น และเปิดโอกาสให้ผู้ผลิตรายย่อยมีรายได้เพิ่มขึ้น กิจกรรมที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ การจำหน่ายสินค้าทางการเกษตรและการประมงที่จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตรในท้องถิ่น การใช้ผลิตผลทางการเกษตรและการประมงในท้องถิ่นเพื่อแปรรูปสินค้า การใช้ผลิตผลทางการเกษตรและการประมงของท้องถิ่นในโรงอาหารของโรงเรียน โรงอาหารของพนักงานองค์กรปกครองท้องถิ่นและบ้านคนชรา และการทำกิจกรรมสร้างเสริมประสบการณ์ในการทำเกษตรกรรมของผู้บริโภค

คำว่า “อุตสาหกรรมขั้นที่ 6” คือ การทำธุรกิจโดยผสมผสานระหว่างอุตสาหกรรมขั้นที่ 1 ขั้นที่ 2 และขั้นที่ 3 จึงกลายเป็นอุตสาหกรรมขั้นที่ 6 ด้วยการทำการตลาดโดยใช้อุตสาหกรรมขั้นที่ 3 ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมบริการ เช่น ธุรกิจการท่องเที่ยว เช่น ออนเซ็น ร้านอาหาร หรือจุดจำหน่ายสินค้าการเกษตร (หรือสถานีริมทาง) เป็นธุรกิจหลักในการดึงลูกค้าเพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมขั้นที่ 1 และ 2 เป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ผู้ประกอบการอุตสาหกรรมการเกษตรและการประมง ทำให้สามารถฟื้นฟูท้องถิ่นโดยรวมได้

กฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับนโยบายดังกล่าว ได้แก่

1) แผนพัฒนาพื้นฐานของอาหาร เกษตรกรรมและหมู่บ้านเกษตรกรรม (เดือนมีนาคม ค.ศ. 2010) เป็นแผนพัฒนาเพื่อส่งเสริมการผลิตในท้องถิ่นและบริโภคในท้องถิ่น

2) กฎหมายการพัฒนาอุตสาหกรรมขั้นที่ 6 และการผลิตในท้องถิ่นบริโภคในท้องถิ่น (เดือนธันวาคม ค.ศ. 2010) เป็นกฎหมายเกี่ยวกับการส่งเสริมการใช้ผลิตผลทางการเกษตรและประมงของท้องถิ่น ด้วยการสร้างกิจการธุรกิจใหม่ของเป็นเกษตรกรและชาวประมง

3) นโยบายพื้นฐานเกี่ยวกับการส่งเสริมการใช้ผลิตผลทางการเกษตรและการประมงของท้องถิ่น ด้วยการส่งเสริมการเชื่อมระหว่างเกษตรกรและชาวประมงกับกิจการที่เกี่ยวข้อง (เดือนมีนาคม ค.ศ. 2011) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการผลิตในท้องถิ่นและบริโภคในท้องถิ่น เป็นส่งเสริมการใช้ผลผลิตทางการเกษตรและประมงในท้องถิ่น รวมทั้งส่งเสริมการใช้ผลผลิตทางการเกษตรและประมงที่สถานีริมทาง จุดจำหน่ายสินค้าการเกษตร โรงอาหารของโรงเรียน บริษัทและร้านอาหารในท้องถิ่น เป็นต้น

ผลจากการออกกฎหมายและนโยบายดังกล่าว ทำให้มีการรณรงค์การผลิตในท้องถิ่นและบริโภคในท้องถิ่นทั่วประเทศญี่ปุ่น รวมถึงขยายผลการใช้ผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่น

2.5 การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น

ปัจจัยภายนอกซึ่งส่งผลต่อบทบาทของภาครัฐในการสนับสนุนท้องถิ่นนั้นมีจุดเริ่มต้นจากปัญหาในช่วงเศรษฐกิจพัฒนาสูงสุดในทศวรรษที่ 1960 คือ สิ่งแวดล้อมทางเกษตรกรรม โดยเฉพาะการขยายตัวของที่อยู่อาศัยและโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่บริเวณชานเมืองหลวง ปัญหาราคาที่ดินและการขาดแคลนแรงงาน รวมไปถึงการลดลงของปริมาณพื้นที่เกษตรกรรม รัฐบาลของคณะรัฐมนตรีฟุกุดะได้ประกาศแผนพัฒนาฉบับที่ 3 เรียกว่า แผนพัฒนาประเทศโดยรวมฉบับที่ 3

(第三次全国総合開発計画) ในปี ค.ศ. 1977 เพื่อลดปัญหาของเมืองใหญ่และการเป็นประเทศอุตสาหกรรม เพื่อสร้างสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์เพื่อการอยู่อาศัยในธรรมชาติและวัฒนธรรมที่มั่นคงมีผล 10 ปี จนถึงปี ค.ศ. 1987 และมีจุดมุ่งหมายเพื่อสนับสนุนการตั้งถิ่นฐานของประชาชน จากแผนดังกล่าว รัฐบาลได้ออกมาตรการที่จะควบคุมการกระจุกตัวของประชากรและอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่ และสนับสนุนการพัฒนาท้องถิ่นเพื่อแก้ปัญหาประชากรหนาแน่นและประชากรเบาบาง ผลของแผนพัฒนาฉบับนี้ทำให้พื้นที่ท้องถิ่นได้รับการสนับสนุนให้มีการสร้างเอกลักษณ์เฉพาะตัวของท้องถิ่นนั้น เมื่อผนวกกับผลของแผนพัฒนาฉบับที่ 2 ซึ่งได้สร้างเครือข่ายสำหรับการคมนาคมและการสื่อสารระหว่างรัฐบาลท้องถิ่น ประกอบกับแนวโน้มของ “ยุคของท้องถิ่น”[9] (地方時代) ทำให้แผนพัฒนาฉบับที่ 3 มีบทบาทอย่างมากในการทำให้บทบาทของรัฐบาลท้องถิ่นเข้มแข็งทั้งในด้านอำนาจและงบประมาณ กระแสการเข้าสู่ยุคแห่งท้องถิ่นทำให้การพัฒนามุ่งเน้นไปยังการพัฒนาท้องถิ่นที่ส่งเสริมให้คนอาศัยในพื้นที่ของตนการสร้างสิ่งแวดล้อมโดยรวมสำหรับการอยู่อาศัยของมนุษย์ และการแก้ปัญหาในท้องถิ่น ด้วยเป้าหมายการพึ่งพาตนเองได้ด้วย “การสร้างท้องถิ่น” (地域づくり)

ปัญหาการกระจุกตัวของประชากรและการรวมศูนย์ของกรุงโตเกียวมีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ และปัญหาการว่างงานในพื้นที่ห่างไกลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอุตสาหกรรมและกระแส Globalization ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นโดยคณะรัฐมนตรีนากาโซเนะ ได้ออกประกาศแผนพัฒนาประเทศโดยรวมฉบับที่ 4 (第四次全国総合開発計画) ในปี ค.ศ. 1987 ซึ่งมีผลบังคับใช้จนกระทั่งถึงปี

[9] ช่วงที่เรียกว่า ยุคแห่งท้องถิ่น (地方の時代) ในทศวรรษที่ 1980 โดยเริ่มจากการจัดสัมมนาในหัวข้อ “First Local Period Symposium” ที่เมืองโยโกฮาม่า ในหัวข้อ “The Period of Local” ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1978 จัดร่วมกัน “Workshop of Metropolitan Local Autonomy” ซึ่งก่อตั้งโดยรัฐบาลท้องถิ่น 5 แห่ง คือ กรุงโตเกียว จังหวัดไซตะมะ จังหวัดคะนะงะวะ เทศบาลเมืองโยโกฮาม่า และเทศบาลเมืองคาวาซากิ ซึ่งที่ประชุมมีความเห็นไปในทางเดียวกันว่า “ปัญหาในสังคมอุตสาหกรรม ปัญหาเมืองใหญ่ สิ่งแวดล้อม แหล่งพลังงาน อาหารและปัญหามนุษย์ เป็นปัญหาที่ซับซ้อนเกินกว่ารัฐบาลท้องถิ่นจะสามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง แต่หากพิจารณาแล้ว ปัญหาเหล่านี้จะไม่สามารถแก้ไขได้โดยปราศจากความร่วมมือของรัฐบาลท้องถิ่น ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูปอำนาจท้องถิ่นโดยรัฐบาลท้องถิ่นเอง”

ค.ศ. 2000 จากแผนฉบับนี้ รัฐบาลได้สนับสนุนการออกมาตรการเพื่อพัฒนาเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และลดปัญหาการกระจุกตัวที่กรุงโตเกียว และผลของแผนดังกล่าวทำให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายระหว่างรัฐบาลกลาง รัฐบาลท้องถิ่นและภาคประชาชน และมีการแบ่งหน้าที่ระหว่างรัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่นมีความชัดเจนมากขึ้น

ในเดือนมีนาคม ปี ค.ศ. 1998 รัฐบาลญี่ปุ่นโดยคณะรัฐมนตรีฮะชิโมะโตะได้ออกประกาศแผนฉบับที่ 5 คือ “Grand Design for 21st Century: Promotion for Independent of Local and Creation of Beautiful Country” เพื่อสนับสนุนและยืนยันการแบ่งบทบาทที่สำคัญของภาคส่วนต่าง ๆ คือ รัฐบาลท้องถิ่น ประชาชนในท้องถิ่น กลุ่มอาสาสมัคร และภาคธุรกิจ และสนับสนุนการมีส่วนร่วมและการสร้างเครือข่ายระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ถูกประกาศใช้ระหว่างปี ค.ศ. 2000 - 2015 ด้วยกระบวนการพัฒนาคือ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมและการมีความร่วมมือเพื่อสร้างประเทศให้ตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมโลก

นอกจากนั้น คณะกรรมการพิเศษเพื่อนโยบายการฟื้นฟูหมู่บ้านในหุบเขาได้ประกาศในหัวข้อเกี่ยวกับนโยบายพัฒนาหมู่บ้านในหุบเขาฉบับใหม่ในปี ค.ศ. 1990 คือ การนำวัตถุดิบจากอุตสาหกรรมขั้นที่ 1 เช่น การจำหน่ายผลิตผลการเกษตร ผลิตภัณฑ์นมและวัวเนื้อ และอาหารทะเลในสภาพที่ไม่ได้แปรรูป และการจำหน่ายผลิตผลที่มีการแปรรูปหรือมีการผสมกับสินค้าการเกษตรอื่น ๆ รวมถึงมีการจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวในท้องถิ่น หรือมีระบบการส่งทางไปรษณีย์หรือระบบการเป็นเจ้าของร่วม และยังมีการส่งเสริมการท่องเที่ยว ด้วยการให้นักท่องเที่ยวได้มีประสบการณ์ในการทำการเกษตรกรรมและการพักค้างคืนที่บ้านของเกษตรกรในท้องถิ่น

ในปี ค.ศ. 1994 คณะทำงานเกี่ยวกับปัญหาประชากรเบาบางประกาศนโยบายฟื้นฟูท้องถิ่นที่มีประชากรเบาบางมีใจความสำคัญคือ ท้องถิ่นมีความจำเป็นที่จะต้องใช้วิธีการบริหารจัดการแบบหลากหลายเกี่ยวกับอุตสาหกรรมของท้องถิ่น

ให้มีการจัดการเบ็ดเสร็จในท้องถิ่นสำหรับผลิตภัณฑ์พิเศษเฉพาะของท้องถิ่น เช่น การผลิต การแปรรูป การกระจายสินค้าและการจำหน่าย เพื่อเป็นการฟื้นฟูท้องถิ่นที่มีประชากรเบาบาง

2.6 แนวโน้มความนิยมการท่องเที่ยวด้วยตนเองของคนญี่ปุ่น

สิ่งหนึ่งที่ส่งผลต่อการขยายตัวของการท่องเที่ยวสถานีริมทาง และเพิ่มความนิยมของการท่องเที่ยวตามสถานีริมทางคือ ความนิยมในการท่องเที่ยวด้วยตนเองของคนญี่ปุ่นโดยเฉพาะการท่องเที่ยวโดยรถยนต์ ซึ่งเป็นที่นิยมตั้งแต่ช่วงพัฒนาเศรษฐกิจสูงสุดราวทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา

ในปี ค.ศ. 1956 รัฐบาลประกาศแผนการพัฒนาการท่องเที่ยว 5 ปี ทำให้เกิดการพัฒนาถนน สายรถไฟ โรงแรมที่พัก โรงแรมสำหรับเยาวชนและอื่น ๆ ที่จะอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งการพัฒนาช่วงนี้เกี่ยวข้องกับสถานีริมทาง คือ จากแผนพัฒนาการท่องเที่ยว ประกอบกับประชาชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้น เริ่มมีการท่องเที่ยวเป็นหมู่คณะโดยรถบัสคันใหญ่และรถส่วนตัวมากขึ้นจึงมีการเริ่มสร้างถนนเพื่อการท่องเที่ยวและมีความนิยมในการท่องเที่ยวออนเซ็นทำให้มีการสร้างที่พักขนาดใหญ่ในบริเวณพื้นที่บ่อน้ำร้อน

ช่วงพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่กิจกรรมของมวลชน (ช่วงต้นปี 1960 - ช่วงต้นปี 1970) เป็นช่วงที่การท่องเที่ยวมีการขยายตัวอย่างมากจากการจัดกีฬาโอลิมปิกในปี ค.ศ. 1964 มีการสร้างถนนซุปเปอร์ไฮเวย์ในแถบคันไซ สร้างรถไฟชินคันเซ็นสายโทไคโดและคนญี่ปุ่นมีการท่องเที่ยวต่างประเทศมากขึ้น มีการสร้างเรือขนาดใหญ่เพื่อการท่องเที่ยว ในปี ค.ศ. 1969 ทำให้เกิดการขยายตัวของการท่องเที่ยวทางเรือไปยังฮอกไกโดและโอกินาว่าและประเทศใกล้เคียง ในปี ค.ศ. 1967 เป็นปีที่คนญี่ปุ่นซื้อรถยนต์ส่วนตัวครบ 10,000,000 คัน ประกอบกับมีการจัดงานโอซาก้าเอ็กซ์โป ในปี ค.ศ. 1970 จึงเป็นช่วงที่คนญี่ปุ่นท่องเที่ยวด้วยรถยนต์ส่วนตัวจนกลายเป็นเรื่องปกติในชีวิต ต่อมาการท่องเที่ยวแบบครอบครัวและแบบหมู่คณะของพนักงานบริษัทลดลงระดับหนึ่ง รัฐบาลแก้ปัญหาด้วยการให้การรถไฟ

แห่งประเทศจัดงาน “Discover Japan Campaign” ด้วยกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวสถานที่ที่เรียกว่า “เกียวโตน้อย” (小京都) ในช่วงเศรษฐกิจพัฒนาสูงสุดของประเทศญี่ปุ่น เช่น เมืองคานาซาว่า เมืองฮะงิ และเมืองสึโนะยะ และสถานที่ท่องเที่ยวใหม่ ๆ เช่น หมู่บ้านชาวนาชิรางาวะโกทำให้มีการท่องเที่ยวเฟื่องฟูเป็นอย่างมาก แม้กระทั่งตามหมู่บ้านเกษตรกรและหมู่บ้านชาวประมงก็มีการสร้างสถานที่ท่องเที่ยว เช่น ลานสกีและชายหาดเพื่อการท่องเที่ยว รวมไปถึงการสร้างโรงแรมแบบญี่ปุ่น

จากช่วงพัฒนาไปสู่ช่วงดูแลรักษา (ช่วงปลาย 1970 - ช่วงต้น 1980) จากเหตุการณ์วิกฤติการณ์น้ำมันในปี ค.ศ. 1973 ทำให้โครงการสิ่งก่อสร้างชะลอตัวลง ในปี ค.ศ. 1975 มีการแก้ไขกฎหมายการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมทำให้มีการสร้างระบบการจัดกลุ่มสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม และเกิดกระแสการอนุรักษ์บ้านเรือนแบบโบราณ มีการพุ่งเป้าไปยังกลุ่มบ้านเรือนแบบโบราณ เช่น สึมะโกะ คะกุโนะดะเตะ โออุจิและอุจิโกะ นอกจากนี้ยังมีการสร้างสวนสนุกโตเกียวดิสนีแลนด์และหมู่บ้านฮอลันดาที่จังหวัดนางาซากิในช่วงเวลาเดียวกันนี้ช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่ การพัฒนารีสอร์ทและยุคการขุดบ่อน้ำร้อน (ช่วงปลาย 1980 - ช่วงต้น1990) ในปี ค.ศ. 1987 เป็นช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่จึงมีการสร้างรีสอร์ทขนาดใหญ่ สนามกอล์ฟและลานสกีเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก และในปี ค.ศ. 1988 มีการประกาศกองทุนการพัฒนาท้องถิ่น (ふるさと創生資金) ทำให้มีการสร้างบ่อน้ำแร่ขึ้นทั่วประเทศญี่ปุ่น และเกิดกระแสการพัฒนาท้องถิ่นเป็นอย่างมากช่วงความหลากหลายของรสนิยมในการท่องเที่ยวและช่วงการพัฒนาการท่องเที่ยวทั่วประเทศ (ช่วงปลาย 1990 - 2000) ซึ่งเป็นช่วงหลังเศรษฐกิจฟองสบู่ เป็นช่วงที่นักท่องเที่ยวเริ่มให้ความสนใจกับการท่องเที่ยวพักผ่อนและชื่นชมเสน่ห์ของท้องถิ่นมากขึ้น เช่น วัฒนธรรมท้องถิ่น อุตสาหกรรม กลุ่มบ้านโบราณ และการแลกเปลี่ยนกับประชาชนในท้องถิ่นมากขึ้น และในขณะเดียวกัน หลายจังหวัดในท้องถิ่นเริ่มมีกระแสการสร้างทุนในท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเป็นการฟื้นฟูท้องถิ่น และเริ่มมีการท่องเที่ยวในแบบที่นักท่องเที่ยวสามารถสัมผัสประสบการณ์ของท้องถิ่น เช่น การร่วม

ทำการเกษตรการท่องเที่ยวแบบชื่นชมธรรมชาติ และการค้นหาความโดดเด่นทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้นที่นิยม ซึ่งความนิยมท่องเที่ยวด้วยตนเองนี้ ส่งผลถึงการท่องเที่ยวตามสถานีริมทางเป็นอย่างมากในปัจจุบัน

3. บทสรุป

สถานีริมทางของประเทศญี่ปุ่นเริ่มตั้งขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1984 โดยตั้งขึ้นเพื่อเป็นที่พักริมทางที่ให้บริการที่จอดรถและห้องน้ำตลอด 24 ชั่วโมง มีร้านอาหารและแหล่งข้อมูลข่าวสารของท้องถิ่นเป็นโมเดลหลักในช่วงเริ่มแรก ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาสถานีริมทาง ส่งผลให้ท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่นมีทุนเดิมที่ดีจากการทำธุรกิจของกลุ่มสตรีในหมู่บ้านเกษตรกร คือ

1) จุดจำหน่ายสินค้าซึ่งมีจำนวนประมาณ 23,650 แห่งและเป็นพื้นฐานที่ดีของการตั้งสถานีริมทาง

2) การแปรรูปอาหารและร้านอาหารในชุมชน ที่พัฒนาขึ้นในช่วงเวลาที่เป็นคู่ขนานกับการพัฒนาสถานีริมทาง

3) นโยบาย “ผลิตในท้องถิ่นและบริโภคในท้องถิ่น และ “นโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมขั้นที่ 6” เพื่อส่งเสริมการสร้างรายได้ของเกษตรกรโดยเฉพาะเกษตรกรในหมู่บ้านชนบทห่างไกลซึ่งเป็นพื้นที่วิกฤตของประเทศญี่ปุ่น

4) กระแสการเปลี่ยนแปลงบทบาทของภาครัฐที่จะต้องฟื้นฟูท้องถิ่น ทำให้สถานีริมทางได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในด้านการลงทุนที่ให้ความช่วยเหลือในด้านงบประมาณบางส่วนและจากหลายภาคส่วน และการให้คำแนะนำดูแลจากภาคเอกชนในท้องถิ่น ประกอบกับการบริหารงานในรูปแบบของเอกชนเป็นส่วนใหญ่และเป็นการพัฒนาโดยประชาชน

5) กระแสความนิยมในการท่องเที่ยวด้วยตนเองของคนญี่ปุ่น

ปัจจัยเหล่านี้ทำให้สถานีริมทางมีการพัฒนาจนกลายเป็นพื้นที่สาธารณะในท้องถิ่น ที่ส่งผลต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชน การส่งเสริมอาชีพและดูแลผู้สูงอายุ การสร้างงานให้กับคนรุ่นใหม่ และยังเป็นแหล่งพักผ่อนเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีเสน่ห์

ของท้องถิ่น มีสินค้าและอาหารที่มีเอกลักษณ์น่าสนใจ และสร้างรายได้ให้กับท้องถิ่นเป็นอย่างมาก

ในกรณีของประเทศไทยร้านค้าประชารัฐสุขใจ เป็นอีกก้าวหนึ่งของการใช้โมเดลของประเทศญี่ปุ่นในการพยายามขยายตลาดของสินค้าท้องถิ่นและส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งก่อนหน้านี้มีการใช้โมเดลของสถานีริมทางที่สร้างขึ้นในช่วงแรกในการสร้างที่พักริมทางของทางหลวง เช่น ที่จังหวัดลำปาง แต่ยังคงเป็นการจัดการแบบ Top Down โดยภาครัฐ ปัจจุบันกลายเป็นอาคารให้เช่าเพื่อประกอบธุรกิจโดยเอกชนเพียงรายเดียว และหาสินค้าท้องถิ่นมาวางจำหน่าย ซึ่งผิดจุดประสงค์เดิมของการเป็นสถานีริมทางของประเทศญี่ปุ่น หากไม่ทำการแก้ไข ผู้วิจัยคาดว่า ร้านค้าประชารัฐจะไม่สามารถหารายได้พอที่จะเลี้ยงตัวเองได้ และจะมีร้านค้าประชารัฐสุขใจในประเทศไทยหลายแห่งที่ต้องปิดตัวลงหลังจากการช่วยเหลือจากภาครัฐสิ้นสุดลง

เอกสารอ้างอิงภาษาญี่ปุ่น

[1] 川口明子『地域経済の活性化に資する「道の駅」のあり方』開発こうほう(Hokkaido Development Association),vol.632 2016.3,pp.11-16

[2]川口明子『道の駅における地場産品活用の実態と追加価値向上策』観光文化,vol.225 2015.4,pp.17-29

[3]香月敏孝・小林茂典・佐藤孝一・大橋めぐみ『農産物直売所の経済分析』農林水産政策研究第16号(2009):pp.21-63

[4]古口達也『道の駅もてぎの取り組みについて』,交通工学 Vol.48 No.22013,pp.23-26

[5]貞光一成『萩市の水産業振興策と行政支援のあり方について』,地域漁業研究 第５０巻,第１号2009、pp.109-113

[6]道路保全技術センター『道の駅の本～個性豊かなにぎわいの場づくり』,1993,ぎょうせい

[7]多田貴幸『道の駅の役割と今後の取組』,道路 vol.8 2012,pp.12-15

[8]国土交通省道路局『2008－2012年道の駅登録数の推移と施設構成』,月刊レジャー産業,2013.02,pp.72-79

[9]船橋邦子『道の駅は地域の活性化・農村女性の自立・農業の再生に役立つか？』,女性たちの２１世紀,

Vol.15 2011.3,pp.26-29

[10]津田康英・麻生憲一『道の駅における登録と機能の広がり』、地域創造学研究、vol.23.4 2013.3,pp.25-47

[11]岡本憲明『全国主要道の駅調査～売り上げ高首位「あらい」（新潟）、２位「富士川楽座」（静岡）』,日経グローカル vol.133 2009.10,pp.24-35

[12]松永桂子『道の駅と女性加工グループの相乗効果―広島県北広島町「早乙女たちの台所」「よりんさいや」』, 地域開発、vol.553 2010.10,pp.32-36

[13]現場レポート『道の駅で地元が元気！ローカルだからできる地産地消のビジネスモデル』,商業界,2014.1,pp.8-13

[14]中澤さかな『全国共通の道の駅から脱皮、地域振興を総合プロデュース』,AFCフォーラム,vol.733 2011.9,pp.29-31

[15]共立総合研究所『進化する道の駅―現代の宿場、道の駅を核とした地域活性化』,vol.143 2011, pp.31-42

[16]堀繁『サービスエリア、道の駅のオープンスペース』,休憩施設・道の駅・オープンスペース,vo.48 2013.4,pp.8-15
[17]斎藤英知『観光振興における道の駅の拠点性―山口市の道の駅を中心とした周遊地に関する考察』山口経済学 雑誌,vol.61.6 2013.1,pp.617-638
[18]日経BP社『過疎地の再生モデル４つの「ない」を解消』、vol.1688 2013.4,pp.30-37
[19]泉優子『特集進化する道の駅－道の駅の誕生、そして今』,Civil Engineering Journal,2007.9, pp.10-13
[20]牧哲史『特集進化する道の駅―道の駅の原点回帰と今後の期待』,-Civil Engineering Journal,2007.9,pp.14-18
[21]大年邦雄『特集進化する道の駅―東南海・南海地震を見据えた地震・津波への対応』,Civil Engineering Journal, 2007.9, pp.26-31
[22]宮内実『道の駅の新たな展開―都市と農山村の架ける橋―道の駅川場田園プラザ』,道路,vol.849 2011.12,pp.20-22
[23]小坂田稔『高齢者の介護予防に果たす道の駅の役割と効果―農村地域における介護予防活動の新たな取り組みのあり方』,美作大学・美作大学短期大学部紀要,vol.54 2009,pp.5-17
[24]松本大地『繁盛道の駅に見るこれからの商いのモノサシ』,商業界,vol.67 2014,pp.14-17
[25]中澤さかな『道の駅萩しーまーとの役割－地物産物を核とした地域振興の総合プロデュース』,地域漁業研 究,vol.50 2009, pp.115-119
[26]上幸雄『トイレで社会を変える』,Life and Environment vol.57.6 2012, pp.46-45
[27]国土交通省道路局国道・防災課『道の駅について』,道路,vol.833 2010.8, pp.12-15
[28]山本祐之『道の駅における地域振興機能としての農産物直売所の現代と効果に関する一考察―関東地方の道の 駅を対象として』,Journal of the City Planning Institute of Japan, vol.47.3,2012.10,pp.985-990
[29]川島哲『道の駅を活用した珠洲市活性化策』,金沢星稜大学総合研究所,vol.33 2013, pp.1-6
[30]佐藤快信『道の駅の地域振興に関する―考察』,現代社会学部紀要,vol.10.1 2012, pp.53-62

[31]山本裕子『中山間地域の拠点機能の必要性―道の駅の役割と拠点機能についての考察』, 地域活性研究, vol. 4 2013, pp. 371-380

[32]山本裕子『全国「道の駅」のアンケート調査報告書』, Journal for Regional Policy Studies, 2014 pp. 89-103

[33]水尾衣里『道の駅情報提供施設の利用実態調査に関する研究』, 人間学研究, vol. 8 2010, pp. 45-58

[34]喜三男熊田『道の駅とマーケティング千戦略の実践』, 名古屋外国語大学現代国際学部, vol. 6 2010. 3, pp. 145-192

[35]一幸遠藤・松本行真『震災復興に向けた道の駅の現状と課題』, 日本都市学会年報, vol. 45 2015. 5, pp. 227-236

[36]牛田泰正『食からまちおこしその持続する条件-４つのケース産直市場A・道の駅I・6次産業Y・農産法人H からの考察』弘前医療福祉大学短期大学部紀要、vol. 3(1) 2015, pp. 1-8

[37]剛菊池・谷口尚弘・大垣直明『北海道における地域活性化としての「道の駅」活用に関する研究-「道の駅」分布と施設現状における基礎的考察』, 北海道工業大学研究紀要, vol. 34 2006. 3, pp. 319-325

[38]正木聡『観光者行動における観光施設としての「道の駅」の研究-観光ガイドブックで観る栃木県の「道の 駅」における観光施設としての考察』, 地域活性学会研究大会論文集, vol. 6 2014. 7, pp. 208-211

เว็บไซต์

https://www.npo-homepage.go.jp/data/report9_1.html

http://www5.cao.go.jp/seikatsu/whitepaper/h19/01_honpen/html/07sh020103.html#07sh020102b

http://www.koho.or.jp/consulting/research.html#koukasokutei

http://www.pjk.com/projectkusatsu/yi_huihuo_dong_bao_gao/entori/2014/2/5_hui_pai_shi_cha_(machidzukuri_zong_xiang).html

http://www.mlit.go.jp/road/Michi-no-Eki/

https://www.ib-ja.or.jp/shunkan/gourmetmap.htm

https://www.ib-ja.or.jp/shunkan/chokubaijo/52kukizaki.htm

http://www.mantentosa.com/sightseeing/try/katuomaturi/km_ipponzuri.html

http://www.kazekoubou.net/index.shtml

http://www.michi-no-eki.jp/about/

http://www.michi-no-eki.jp/
http://www.skr.mlit.go.jp/road/Michi-no-Eki/index_skk.html
http://www.motegiplaza.com/
http://www.city.unnan.shimane.jp/www/contents/1359628597585/index.html
http://kanko-shinko-kosha.my-store.jp/
http://www.kanto-michinoeki.jp/
http://www.aguri-kubokawa.co.jp/
http://www.michinoekimunakata.co.jp/
http://www.denenplaza.co.jp/
http://mypage.fukanavi.com/riceland/catalog/index.html
http://kazenooka.tonofurusato.jp/
http://seamart.axis.or.jp/
http://www.maff.go.jp/j/wpaper/w_maff/h27/pdf/hakusyo_zenbun3.pdf
www.waseda.jp/sem-inoue/file/.../2015_sotsuron_roadsidestation.pdf
http://www.jsapa.or.jp/chisan/What%20tisantishou/intro.html

บทที่ 6

บูรณาการหลักสากลบนปทัสถานญี่ปุ่น: วิเคราะห์วาทกรรมที่ให้ความชอบธรรมแก่สิทธิป้องกันตนเองร่วม[1]

ธีวินท์ สุพุทธิกุล

บทคัดย่อ

สิทธิป้องกันตนเองร่วม (Right of Collective Self-Defense) เข้ามามีบทบาทสำคัญในการปรับยุทธศาสตร์ความมั่นคงรอบล่าสุดของญี่ปุ่นภายใต้รัฐบาลอาเบะ ชินโซ (2012) การตีความรัฐธรรมนูญใหม่โดยหันมายอมรับให้ใช้สิทธินี้ได้แบบจำกัด มีนัยสำคัญอย่างไรในการรับมือปัญหาความมั่นคงที่ญี่ปุ่นเผชิญในทศวรรษ 2010 จากการวิเคราะห์วาทกรรมของกลุ่มการเมืองและแวดวงความคิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายรัฐบาลญี่ปุ่นและฝ่ายสนับสนุนการตีความรัฐธรรมนูญ พบว่าสิทธินี้ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสร้างดุลยภาพใหม่ที่คำนึงถึงทั้งความจำเป็นเชิงยุทธศาสตร์และหลักบรรทัดฐานสันตินิยมภายในประเทศ โดยมีเป้าหมายเพื่อยังคงแนวทางดั้งเดิมในการรับประกันความปลอดภัยของญี่ปุ่น นั่นคือ มุ่งอาศัยความเป็นพันธมิตรร่วมกับสหรัฐฯ เป็นแกนหลักในการปกป้องประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นกลไกป้องปรามภัยคุกคาม สิทธิที่ดูเหมือนมีความชอบธรรมระดับสากลนี้ ที่จริงแล้วมี “ความไม่ชัดเจน” อยู่มาก ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นและฝ่ายสนับสนุนสิทธินี้สามารถ “อ้างความเป็น

---

[1] บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย “สิทธิป้องกันตนเองร่วมในการวางยุทธศาสตร์ความมั่นคงของญี่ปุ่น: กรณีทศวรรษ 1990 และ ทศวรรษ 2010” โดยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สากล” ซึ่งยึดโยงกับกฎหมายระหว่างประเทศ ขณะที่สามารถ “เลือกสรร” เฉพาะส่วนที่ตอบสนองความต้องการมาประกอบสร้างเป็นแนวทางของตนได้อย่างยืดหยุ่น สอดรับกับทั้งบรรทัดฐานที่มีอยู่และความจำเป็นในกรณีญี่ปุ่น ซึ่งก็คือนัยของการยอมรับให้ใช้สิทธินี้โดยจำกัดและมีเงื่อนไขข้อแม้นั่นเอง

คำสำคัญ: สิทธิป้องกันตนเองร่วม วาทกรรม การตีความรัฐธรรมนูญ ความมั่นคง ญี่ปุ่น

1. บทนำ

ความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่มุ่งให้ความสำคัญต่อยุทธศาสตร์และความมั่นคงของญี่ปุ่นเกิดขึ้นอย่างชัดแจ้งและจริงจังในแบบรอบด้านนับตั้งแต่รัฐบาลนำโดยพรรคเสรีประชาธิปไตย (Liberal Democratic Party / LDP) และนายกรัฐมนตรี Abe Shinzô กลับมาบริหารประเทศใหม่ปลายปี 2012 ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ประกอบไปด้วยการวาง “ยุทธศาสตร์ความมั่นคงแห่งชาติ” (National Security Strategy) จัดตั้ง “สภาความมั่นคงแห่งชาติ” (National Security Council) ออก “แผนการป้องกันประเทศ” ฉบับใหม่ (National Defense Program Guideline) ปรับ “แผนความร่วมมือด้านการป้องกันประเทศญี่ปุ่น - สหรัฐฯ” (Guidelines for Japan-US Defense Cooperation) ผ่อนคลายกฎระเบียบในการส่งออกอาวุธ ตลอดจนผ่านกฎหมายต่าง ๆ ทั้งกฎหมายป้องกันความลับแห่งชาติไปจนถึง “กฎหมายความมั่นคงใหม่” (Legislation for Peace and Security of Japan หรือ New Security Law) ซึ่งล้วนผ่อนปรนอุปสรรคดั้งเดิมในการป้องกันประเทศและบทบาทของกองกำลังป้องกันตนเอง (Self-Defense Forces / SDF) ลง การปรับและจัดตั้งกลไกทั้งหมดนี้ เกิดภายในเวลาเพียง 3 ปีหลังจากที่ LDP กลับขึ้นมาบริหารประเทศใหม่ อาจกล่าวได้ว่ามีแรงจูงใจหลักมาจากสภาพแวดล้อมความมั่นคงในภูมิภาคที่ไม่แน่นอนตั้งแต่ย่างเข้าทศวรรษที่ 2010 เป็นต้นมา

ปัญหาที่ญี่ปุ่นเผชิญในทศวรรษนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นภัยคุกคามโดยตรงต่ออธิปไตยและเป็นภัยทางทหารตามมุมมองความมั่นคงแบบดั้งเดิม (Traditional security) ที่ญี่ปุ่นไม่ได้เผชิญหรือจัดเป็นวาระแห่งชาติมานับจากยุคสงครามเย็น แต่อย่างที่ Suzuki Shogo ชี้ให้เห็นจากการวิเคราะห์วาทกรรมในสื่อของญี่ปุ่นช่วงทศวรรษ 2010 ว่าความรู้สึกว่าจีน “เป็นอื่น” (Other) และเป็นภัยที่ชัดแจ้งดูเหมือนจะกลายเป็นฉันทามติทั้งในสื่อฝ่ายซ้ายและขวา ส่งผลให้เกิดอัตลักษณ์ร่วมใหม่ว่าญี่ปุ่นได้กลายสถานะเป็น “เหยื่อ” ที่ถูกจีนข่มเหงรังแก[2] อย่างไรก็ตาม ฉันทามติ

[2] Shogo Suzuki, “The Rise of the Chinese ‘Other’ in Japan’s Construction of Identity: Is China a Focal Point of Japanese Nationalism?” *The Pacific Review,* 28:1 (2015).

ก็ยังไม่ได้เกิดขึ้นแน่ชัดว่าญี่ปุ่นควรจัดการปัญหาความมั่นคงนี้อย่างไร ท่ามกลางบรรยากาศเช่นนี้ รัฐบาล Abe ได้ริเริ่มกระบวนการปรับจุดยืนเรื่อง “สิทธิป้องกันตนเองร่วม” (Right of Collective Self-Defense / RCSD) ด้วยการจัดตั้ง*คณะกรรมการพิจารณาปรับโครงสร้างพื้นฐานกฎหมายความมั่นคง (Advisory Panel on Reconstruction of the Legal Basis for Security หรือ Anpohôseikon)* ในปี 2013 โดยมีนักวิชาการชื่อ Kitaoka Shinichi ทำหน้าที่เป็นรองประธาน (รักษาการแทนประธาน) คณะกรรมการนี้ได้จัดทำรายงานพื้นฐานสำหรับแก้ไขการตีความรัฐธรรมนูญมาตรา 9[3] ที่รัฐบาลประกาศในรูปมติคณะรัฐมนตรีในวันที่ 1 กรกฎาคม 2014[4] โดยเปลี่ยนจุดยืนที่ยึดถือมาแต่เดิมนับแต่ปี 1981 อันมีสาระสำคัญว่าญี่ปุ่น “มี” สิทธิป้องกันตนเองร่วมตามกฎหมายสากล (กฎบัตรสหประชาชาติ) แต่ “ไม่อาจใช้” สิทธินี้ได้เพราะเกินขอบเขตต่ำสุดเท่าที่จำเป็นในการป้องกันตนเองตามที่รัฐธรรมนูญมาตรา 9 ยอมรับ การตีความโดย Cabinet Legislation Bureau (CLB) ครั้งนั้น บรรจุเป็นส่วนหนึ่งในเนื้อหารายงานประจำปีของทบวงและกระทรวงป้องกันประเทศญี่ปุ่นเรื่อยมาจนกระทั่งมีการตีความใหม่ในครั้งล่าสุด

1.1 คำถามการศึกษา

RCSD รับใช้ยุทธศาสตร์ความมั่นคงของญี่ปุ่นอย่างไร จากการที่รัฐบาลญี่ปุ่นหันมายอมรับให้ใช้สิทธินี้ได้โดยจำกัด จากเดิมที่ยึด ณ จุดยืนที่ปฏิเสธไม่ใช้สิทธินี้มาเป็นเวลาเนิ่นนาน? จากการสำรวจวาทกรรมของกลุ่มการเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายสนับสนุนการตีความรัฐธรรมนูญใหม่ ทั้งผู้ที่มีส่วนโดยตรงในการวางนโยบายและแวดวงความคิดความเห็นในสังคมญี่ปุ่น พบว่า RCSD ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในความพยายามสร้างดุลยภาพใหม่เพื่อรักษาสถานะดั้งเดิม (Status quo) หรือปรับในแบบค่อยเป็นค่อยไปในแนวทางการรับประกันความมั่นคงของญี่ปุ่น

---

[3] *Report of the Advisory Panel on Reconstruction of the Legal Basis for Security (Anpohôseikon)* (May 15, 2014), accessed Sep 28, 2017 http://www.kantei.go.jp/jp/singi/anzenhosyou2/dai7/houkoku_en.pdf

[4] *Cabinet Decision on Development of Seamless Security Legislation to Ensure Japan’s Survival and Protect its People* (Jul 1, 2014), accessed Sep 28, 2017 http://japan.kantei.go.jp/96_abe/decisions/2014/__icsFiles/afieldfile/2014/07/03/anpohosei_eng.pdf

โดยยังคงยึดวิธีการใช้ระบบพันธมิตรเป็นแกนหลักในการคุ้มครองปกป้องประเทศ การหันมายอมรับให้ปฏิบัติใช้สิทธิโดยมีเงื่อนไข ในด้านหนึ่งช่วยสร้างดุลยภาพใหม่ระหว่างความจำเป็นเชิงยุทธศาสตร์ความมั่นคงกับหลักกฎหมายและปทัสถานต่อต้านสงครามภายในญี่ปุ่นที่ยังทรงอิทธิพลอยู่ ในอีกด้านหนึ่งการปรับจุดยืนนี้ช่วยรักษาสมดุลในการไม่ถูกพันธมิตรสำคัญอย่างสหรัฐฯ “ทอดทิ้ง” (Abandoned) ให้เผชิญกับภัยคุกคามตามลำพัง ขณะที่ก็เผื่อทางหนีทีไล่ไม่ให้ถูกลากไป “ติดบ่วง” (Entrapped) ความขัดแย้งที่ไม่จำเป็น

เหตุที่ RCSD กลายเป็นเครื่องมือที่สอดรับกับวัตถุประสงค์ 2 มิติข้างต้น เพราะหลักการที่ดูเหมือนมีสถานะที่ชอบธรรมระดับสากลนี้ที่จริงแล้วมี “ความไม่ชัดเจน” อยู่ในหลายแง่ ทำให้รัฐบาลและฝ่ายสนับสนุนสิทธินี้สามารถ “อ้างความเป็นสากล” ซึ่งยึดโยงกับหลักจารีตและกฎหมายระหว่างประเทศ ขณะที่สามารถ “เลือกสรร” เฉพาะส่วนที่ตอบสนองความต้องการมาประกอบสร้างเป็นแนวทางของตนได้อย่างยืดหยุ่นสอดรับกับความจำเป็น ในกรณีญี่ปุ่น ความหมายที่ไม่ตายตัวของ RCSD มีประโยชน์ทำให้ญี่ปุ่นสามารถ “แบ่งรับแบ่งสู้” หลักสากลนี้ได้ สิ่งที่สะท้อนให้เห็นเรื่องนี้อย่างเป็นรูปธรรมคือ ขณะที่วาทกรรมของฝ่ายสนับสนุนมักเน้นว่า RCSD ซึ่งเข้าใจกันทั่วไปว่าคือสิทธิการใช้กำลังเพื่อช่วยป้องกันชาติอื่นเมื่อถูกโจมตีเป็น “สิทธิประจำตัวของรัฐ” (Inherent right of nations) ตามกฎบัตรสหประชาชาติมาตรา 51 แต่เราก็เห็นการผลิตซ้ำข้อถกเถียงในประเด็นพื้นฐานที่สุดอย่าง “คำจำกัดความ” ของสิทธินี้ ซึ่งน่าสังเกตว่า ในหมู่นักกฎหมายระดับนานาชาติก็ไม่มีฉันทามติว่า สิทธิที่ระบุในกฎบัตรฯ ตั้งใจให้มีขอบเขต หลักเกณฑ์และครอบคลุมพฤติกรรมการใช้กำลังลักษณะไหนบ้าง[5] ความคลุมเครือในนิยามกลายเป็นหัวใจสำคัญในการผลิตวาทกรรมเพื่อให้ความชอบธรรมแก่การใช้ RCSD ในแบบญี่ปุ่นที่ “ไม่เหมือนที่ใดในโลก”[6]

---

[5] Josef L. Kunz, “Individual and Collective Self-Defense in Article 51 of the Charter of the United Nations,” *The American Journal of International Law* (Oct 1947), p. 872; D. W. Bowett, “Collective Self-Defence under the Charter of the United Nations,” *British Year Book of International Law* (1955-1956), p. 130.

[6] Abe Shinzo, “‘Heiwaanzen Hosei’ Watashi ga Teinei ni Wakariyasuku Gosetsumeishimasu (I will explain thoroughly and plainly about ‘the legislation for peace and security’),”*Will* (Aug 2015), p. 39.

ประเด็นที่ปรากฏในวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นด้วยว่า ในการปรับจุดยืน ข้อพิจารณาที่ฝ่ายสนับสนุนหยิบยกขึ้นให้ความสำคัญและถือเป็นกลยุทธ์ในการให้ความชอบธรรมต่อการปรับนโยบายคือ การเน้นให้เห็นภัยคุกคามที่ทวีความรุนแรงขึ้น การเน้นความสำคัญมากขึ้นของระบบพันธมิตรกับสหรัฐฯ และการเน้นถึงความพยายามรักษาแนวทางและบรรทัดฐานที่ยึดถือมาแต่เดิม มากกว่าล้มล้างหรือสร้างความแตกหัก วาทกรรมที่จะนำเสนอต่อไปเพื่อสนับสนุนคำตอบในการศึกษาข้างต้นให้เห็นเป็นรูปธรรม โดยส่วนใหญ่แล้วประกอบด้วยข้อเขียน บทสัมภาษณ์ บทสนทนา ทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและโดยอ้อมกับ RCSD และความมั่นคงของญี่ปุ่นที่เผยแพร่ผ่าน “นิตยสารสารพัน” (General Interest Magazines / *sôgôzasshi*) สำนักหลัก ๆ ในญี่ปุ่น ระหว่างปี ค.ศ. 2014 - ค.ศ. 2016 ที่ปัญหา RCSD กลายเป็นวาระแห่งชาติ

นิตยสารเหล่านี้เป็นกระบอกเสียงให้แก่วาทกรรมในแนวสนับสนุนและคัดค้านการยอมรับ RCSD ในงานศึกษานี้จึงอาศัยวาทกรรมจากสื่อประเภทนี้ในกรอบเวลาดังกล่าวเป็นข้อมูลหลัก ขณะที่อาศัยทัศนะเชิงนโยบายที่เผยแพร่โดยทางการตลอดจนหนังสือทั้งที่เป็นงานวิชาการเข้มข้นและที่มุ่งให้ความรู้ทั่วไปแก่สาธารณชนประกอบการวิเคราะห์ ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นขอบเขต (Perimeter) ของการถกเถียงและรูปแบบ (Patterns) ที่ตัวแสดงในญี่ปุ่นใช้สร้างคำอธิบายและวิธีการโน้มน้าวมติมหาชนให้เข้าใจความหมาย เกิดภาพลักษณ์ต่อประเด็นปัญหาและมีทัศนะไปในทางใดทางหนึ่ง รูปแบบที่สังเกตเห็นได้เด่นชัดในวาทกรรมของทั้งสองฝ่ายคือ ความพยายาม “ผสาน” (Fuse) ตรรกะเชิง “หลักการ” (Principled ideas) อันเป็นแนวทางให้เหตุผลที่อาศัยการตัดสินเชิงความถูกต้องตามค่านิยม บรรทัดฐานและความชอบธรรมทางสังคม กับตรรกะเชิง “ผลตอบแทน” (Causal ideas) ในการดำเนินนโยบาย อันเป็นแนวทางให้เหตุผลที่อาศัยการพิจารณาผลประโยชน์และการบรรลุเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์เป็นเกณฑ์ในการสนับสนุนหรือคัดค้านนโยบาย[7]

[7] Judith Goldstein and Robert O Keohane, eds, *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change* (Ithaca: Cornell University Press, 1993).

การนำเสนอเนื้อหาแบ่งเป็น 3 ส่วน โดยเริ่มจากการให้ภาพการปรับนโยบายที่เกิดขึ้นเป็นรูปธรรมนับแต่ปี ค.ศ. 2014 จนกระทั่งการออก “กฎหมายความมั่นคงใหม่” ในปลายปี ค.ศ. 2015 ถัดไปเป็นเนื้อหาว่าด้วยการวิเคราะห์รูปแบบการใช้วาทกรรมเป็นเครื่องมือสนับสนุนและต่อต้านโดยแบ่งสำรวจวาทกรรมฝ่ายต่อต้านและฝ่ายสนับสนุนตามลำดับ เราจะเห็นว่า วาทกรรมที่ต่อต้านการตีความใหม่ของรัฐบาลซึ่งมีหัวหอกสำคัญคือสื่อฝ่ายซ้ายอย่างนิตยสาร *Sekai* และ *Asahi Shimbun* ให้ความสำคัญกับตรรกะเชิงหลักการที่ยึดกฎหมายและบรรทัดฐานในญี่ปุ่นเป็นจุดตั้งต้น ไม่ว่ารัฐธรรมนูญมาตรา 9 นโยบายความมั่นคงแบบจำกัด ตลอดจนแนวทางการตีความปี ค.ศ. 1981 ของ CLB วาทกรรมฝ่ายนี้ผนวกตรรกะเชิงหลักการเข้ากับตรรกะเชิงยุทธศาสตร์โดยยกชูคำต้องห้ามที่ปลุกเร้าอารมณ์ต่อต้านในสังคมญี่ปุ่นได้ง่าย ได้แก่ “สงคราม” โดยเน้นให้เห็น “ความเสี่ยง” ต่าง ๆ จากการยอมรับให้ใช้ RCSD

ส่วนถัดไปจะเป็นการวิเคราะห์รูปแบบวาทกรรมของฝ่ายสนับสนุนซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการสนับสนุนคำตอบของงานนี้ที่ว่า การเลือกใช้ RCSD เป็นความพยายามสร้างดุลยภาพใหม่ เพื่อรักษาสถานะที่เป็นอยู่ในวิธีการประกันความอยู่รอดปลอดภัยมากกว่าการล้มล้างหลักการและแนวทางดั้งเดิม โดยจะเริ่มด้วยการสำรวจตรรกะเชิงผลตอบแทนก่อน เราจะเห็นว่าฝ่ายนี้ซึ่งนำโดยรัฐบาลและสื่อฝ่ายขวาอย่างนิตยสาร *Chuokoron, Voice, Will* และ *Seiron* มักเน้นไปที่ยุทธศาสตร์การป้องกันประเทศ (National Defense) โดยชี้ให้เห็นความจำเป็นของ RCSD ในฐานะ “เครื่องมือกระชับพันธมิตร” ญี่ปุ่น-สหรัฐฯ ซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไก “ป้องปราม” (Deterrence) ให้มีความน่าเชื่อถือในยามที่ภัยคุกคามเด่นชัดมากขึ้น ในการให้เหตุผลโน้มน้าวเราจะเห็นแนวทางที่อาจเรียกว่าการ “ขยายภัยคุกคาม” (Threat inflation) เพื่อสร้างฐานสนับสนุนต่อการปรับท่าทีให้ญี่ปุ่นตื่นตัวขึ้นในกลไกระบบพันธมิตร

ตรรกะเชิงผลตอบแทนนี้ถูกให้เหตุผล “ผนวก” เข้าหาตรรกะเชิงหลักการ เราจะเห็นว่าฝ่ายนี้ยึด“กฎหมายสากล” เป็นจุดตั้งต้นในการโต้แย้ง กลุ่มนี้โจมตีการตีความปี ค.ศ. 1981 ว่า “ผิดเพี้ยน” ทำให้เกิดสภาพที่ฐานคติและการถกเถียงเรื่อง

สิทธิป้องกันตนเองในญี่ปุ่น “แปลกไปจากสากล” (Normative Anomaly) การเน้นย้ำสภาพแปลกแยกแตกต่างจากมาตรฐานโลกเฉกเช่นคำดูแคลนที่เรียกโลกทัศน์แบบญี่ปุ่นว่า “กาลาปากอส” (Galapagos)[8] มีส่วนสร้างความชอบธรรมต่อการตีความใหม่ โดยชี้ให้เห็นว่า การยอมรับให้ใช้ RCSD หาใช่เรื่องแปลกไม่ กลับเป็นการปรับเข้าหาบรรทัดฐานสากลด้วยซ้ำ นอกจากนี้ การกำหนดให้ใช้สิทธิได้ “ในกรอบจำกัด” โดยกำหนดเงื่อนไขที่ดูเหมือนยึดโยงกับเกณฑ์สากล พร้อมกับเกณฑ์ที่ยกให้ “การป้องกันตนเอง (Self-Defense)” เป็นหัวใจหลักในการพิจารณาใช้สิทธิ ช่วยเสริมฐานความชอบธรรมทั้งในแง่ความเหมาะสมในเชิงหลักการ และความจำเป็นขั้นต่ำสุดทางนโยบาย การเน้นย้ำประโยชน์ของระบบพันธมิตรที่แข็งแกร่งในเชิง “การกันไว้ก่อน” หรือ “ป้องปราม” ชาติที่อาจเป็นศัตรูไม่ให้เข้ามาคุกคามตั้งแต่ต้นทำให้ฝ่ายสนับสนุนอ้างได้ว่า แม้ในทางกฎหมายญี่ปุ่นอาจใช้ RCSD ได้ แต่ท้ายที่สุดอาจ “ไม่ต้อง” ใช้จริงในทางปฏิบัติก็ได้

2. ยุทธศาสตร์ใหม่ที่มีสิทธิป้องกันตนเองร่วมเป็นแกนกลาง

รูปธรรมที่เกิดขึ้นจากกระบวนการพิจารณายุทธศาสตร์ใหม่ให้สอดรับกับสถานการณ์ความมั่นคงปรากฏในรูป “กฎหมายความมั่นคงใหม่” ซึ่งผ่านรัฐสภาในเดือนกันยายนปี ค.ศ. 2015 และมีผลบังคับใช้เดือนมีนาคมปีถัดมา กฎหมายนี้กำหนดให้ตรากฎหมายใหม่ และแก้ไขกฎหมายที่มีอยู่เดิมหลายฉบับที่ว่าด้วยการป้องกันประเทศและ SDF โดยมีหลักแนวคิดสำคัญ 3 ประการได้แก่ การป้องกันตนเอง (Self-Defense) ความมั่นคงร่วม (Collective Security) และสิทธิป้องกันตนเองร่วม (Right of Collective Self-Defense)[9] ประเด็นทั้งสามนี้ได้รับการพิจารณาเป็น

---

[8] “Tokushu: Shudantekijieiken toiu sentaku – Garapagosu Anpokan karano Dakkyaku (Feature: The choice of right of collective self-defense – abandon the Galapagos security vision),” *Chuokoron* (Jun 2014).

[9] Kitaoka Shinichi, “Kenponi Koshitsushite Kokka no Anzen wo Wasureruna – Anpohoseikon Hokokusho no Igi (Adhere to constitution without forgetting state security – the significance of the report of security legislation advisory panel),” *Chuokoron* (Jun 2014), p. 72.

วาระหลักนับย้อนไปตั้งแต่ใน *Anpohôseikon* ที่หารือกันมาก่อนเมื่อปี ค.ศ. 2007 - ค.ศ. 2008[10] ในช่วงรัฐบาล Abe สมัยแรกและอีกครั้งเมื่อคณะกรรมการนี้พร้อมสมาชิกเกือบจะคงเดิมกลับมาทำงานใหม่ในปี ค.ศ. 2013 รายงานซึ่งส่งให้รัฐบาลในเดือนพฤษภาคม ปี ค.ศ. 2014 นำไปสู่การมีมติคณะรัฐมนตรี ในวันที่ 1 กรกฎาคม ปีเดียวกัน ตีความรัฐธรรมนูญโดยยอมรับให้ใช้ RCSD ได้อย่างจำกัด การตัดสินใจนี้นำไปสู่การผลักดัน “กฎหมายความมั่นคงใหม่” ในปีถัดมาท่ามกลางกระแสต่อต้านจากฝ่ายที่คัดค้าน ซึ่งแสดงออกด้วยการประท้วงทั้งในและนอกรัฐสภา

2.1 สิทธิป้องกันตนเองร่วม

การเปลี่ยนแปลงจุดยืนว่าด้วย RCSD อันเป็นประเด็นสนใจหลักในบทความนี้ ทำให้ SDF สามารถปฏิบัติการร่วมกับกองกำลังของพันธมิตรอย่างสหรัฐฯได้ในหลากหลายสถานการณ์มากขึ้น ถือเป็นหัวใจสำคัญของการปรับนโยบายที่มีเป้าหมายกระชับระบบพันธมิตรให้แน่นแฟ้น เพิ่มความน่าเชื่อถือและเป็นกลไกคานอำนาจเพื่อการ “ป้องปราม” ภัยไม่ให้เกิดหรือกล้าเข้ามาคุกคามญี่ปุ่นตั้งแต่ต้น สิทธินี้ถือเป็นแกนกลางของการปรับนโยบาย เพราะมีความสำคัญทั้งในแง่หลักการเชิงบรรทัดฐานและในแง่ยุทธศาสตร์ ในเชิงบรรทัดฐานเมื่อเทียบกับหัวข้อ “การป้องกันตนเอง” และ “ความมั่นคงร่วม” จะเห็นว่าขณะที่สองประเด็นนี้เป็นการขยายกรอบการดำเนินงานที่ญี่ปุ่นปฏิบัติอยู่แล้วและยอมรับอยู่แล้ว ให้มีความยืดหยุ่นครอบคลุมและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น แต่กรณี RCSD เป็นการเปลี่ยนจุดยืนชุดใหญ่ จากเดิมที่ใช้เป็น “ข้อต้องห้าม” กลายเป็นว่า “ให้ใช้ได้” ซึ่งแต่เดิมการปฏิเสธสิทธินี้ถือเป็นปัจจัยที่ประกอบสร้างแนวทางการป้องกันประเทศและหลักกฎหมายด้านความมั่นคงที่เป็นเอกลักษณ์แบบญี่ปุ่นมาตั้งแต่ต้นยุคหลังสงคราม การไม่ให้ใช้สิทธินี้ทำให้การมีแสนยานุภาพและบทบาทของ SDF จำกัดอยู่ในขั้น “ต่ำสุดเท่าที่จำเป็น” ดังนั้น

[10] คณะกรรมการชุดนี้ซึ่งเป็นที่รู้จักในชื่อ *Yanai Commission* ตามชื่อประธาน Yanai Shunji (ต่อมาไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษา International Tribunal for the Law of the Sea) ได้ส่งมอบรายงานแก่รัฐบาล Fukuda Yasuo ในปี 2008 แต่การเปลี่ยนรัฐบาลทำให้ความเคลื่อนไหวหยุดนิ่งเท่านั้น

การยกเลิกจุดยืนนี้จึงเป็นการปฏิวัติแบบขนานใหญ่ ราวกับเป็นการทิ้งข้อจำกัดอันเป็นองค์ประกอบสำคัญของหลัก “การป้องกันโดยแท้จริง” *(Senshubôei)* ที่ญี่ปุ่นวางเป็นกรอบด้านการทหารมานาน

ในการตีความใหม่ รัฐบาลได้ปรับการให้ “นิยาม” ของ RCSD จากที่ใช้ต่อกันมานับแต่การตีความปี ค.ศ. 1981[11] โดยคำจำกัดความใหม่ระบุว่า RCSD หมายถึง “การตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เมื่อชาติอื่นซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับญี่ปุ่นถูกโจมตีด้วยกำลังแล้วส่งผลต่อความอยู่รอดของญี่ปุ่น”[12] และยอมให้ใช้สิทธินี้ได้เพียง “จำกัด” โดยระบุเงื่อนไข 3 ประการต่อท้ายนิยามข้างต้น นั่นคือ สถานการณ์ที่ชาติอื่นถูกโจมตีนั้นต้อง “ส่งผลคุกคามความอยู่รอดของญี่ปุ่นและเป็นภัยอันชัดแจ้งต่อสิทธิในชีวิต เสรีภาพและการแสวงหาความสุขของประชาชน โดยไม่มีหนทางอื่นที่เหมาะสมในการหยุดยั้งการโจมตี และใช้กำลังในระดับต่ำสุดเท่าที่จำเป็น”[13]

ภายใต้กฎหมายใหม่ ญี่ปุ่นได้แก้ไขกฎหมายให้ SDF สามารถปกป้องกองกำลัง ตลอดจนยุทโธปกรณ์ของสหรัฐฯได้ในสภาวะปกติ (Peacetime) รวมทั้งส่งเสบียงและสนับสนุนกองกำลังสหรัฐฯ ได้การแก้ไขกฎหมาย SDF ยังเป็นการเปิดทางให้แก่ปฏิบัติการคุ้มกันกองเรือรบของสหรัฐฯ (Escort mission) ในน่านน้ำญี่ปุ่นได้ นอกจากนั้น รัฐบาลยังได้ออก *กฎหมายว่าด้วยสถานการณ์ที่มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อสันติภาพและความมั่นคงของญี่ปุ่น* (Law concerning situation that will have an important influence on Japan’s peace and security/*jûyôeikyôjitai hô*) ในสถานการณ์ที่มีอิทธิพลอย่างสำคัญ หรือกรณีที่ญี่ปุ่นเผชิญภาวะฉุกเฉินหรือการ

---

[11] การตีความที่ใช้มานับแต่ปี 1981 ซึ่งระบุอยู่ในรายงานประจำปีของทบวง / กระทรวงป้องกันประเทศญี่ปุ่น หรือ *Defense of Japan* ให้นิยามสิทธิป้องกันตนเองร่วมเพื่อเป็นพื้นฐานการปฏิเสธไม่ให้ใช้ว่า *“สิทธิการใช้กำลังเพื่อหยุดยั้งการโจมตีต่อรัฐอื่นที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับรัฐตน ถึงแม้ว่ารัฐตนเองจะไม่ได้ถูกโจมตีก็ตาม”* คำนิยามที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งในการตีความของ CLB นี้ ถูกโจมตีอย่างมากในกระแสการถกเถียงช่วงทศวรรษ 2010 โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่สนับสนุนให้ใช้สิทธิป้องกันตนเองร่วมได้

[12] *Cabinet Decision on Development of Seamless Security Legislation.*

[13] Ibid.

คุกคามที่ยังไม่ถึงขั้นถูกโจมตีด้วยกำลัง (Gray-zone scenarios) ญี่ปุ่นสามารถส่งเสบียงและการสนับสนุนให้แก่กองกำลังชาติอื่นที่ปฏิบัติการเพื่อรับมือกับกรณีข้างต้นได้หากได้รับการร้องขอโดยไม่จำกัดแค่กองกำลังสหรัฐฯ นอกจากนั้น ในกรณีเช่นนี้ SDF ยังสามารถส่งเสบียงและสนับสนุนกองกำลังสหรัฐฯได้ในพื้นที่นอกเขตอธิปไตยของญี่ปุ่น ซึ่งนโยบายนี้เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้มาก่อน และยังดำเนินภารกิจคุ้มกันกองกำลังและยุทโธปกรณ์ของสหรัฐฯได้อีกด้วย ตัวอย่างสถานการณ์ (Scenarios) ที่ *Anpohôseikon* คาดว่าญี่ปุ่นอาจจำเป็นต้องใช้ RCSD ประกอบด้วยอย่างน้อย 3 กรณี ได้แก่ การให้การคุ้มกันเรือรบสหรัฐฯในทะเลหลวง การยิงสกัดขีปนาวุธที่อาจพุ่งเป้าไปยังสหรัฐฯและการกวาดทุ่นระเบิดตามเส้นทางเดินเรือสากล ทั้งหมดนี้ล้วนอยู่นอกขอบเขตกฎหมายที่มีอยู่เดิม

3. วาทกรรมฝ่ายต่อต้าน: คงการตีความเดิมเพื่อเลี่ยงความเสี่ยงและสงคราม

สำหรับเนื้อหาวาทกรรมในแนวต่อต้าน เราจะเห็นการให้เหตุผลบนตรรกะเชิงหลักการ ด้วยการเน้นความสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญต่อต้านการทหาร กลุ่มนี้ผลิตซ้ำข้อสนับสนุนแนวการตีความปี ค.ศ. 1981 ในฐานะเกณฑ์ความถูกต้องตามหลักกฎหมายและเน้นย้ำการรักษาสถานะเดิมของการตีความนี้เอาไว้ ขณะที่โจมตีมติคณะรัฐมนตรี ปี ค.ศ. 2014 ว่าขัดกับหลักความถูกต้องทั้งในเชิง “เนื้อหา” ซึ่ง “ขัดรัฐธรรมนูญ” *(Iken)* และ “วิธีการ” ซึ่ง “ขัดวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญ” *(Hirikken)*[14] หรือ “หลักรัฐธรรมนูญนิยม” (Constitutionalism) กลุ่มนี้ต่อต้านการใช้วิธีการตีความและมองวิธีการแก้รัฐธรรมนูญว่าเหมาะสมกว่าข้อเรียกร้องของฝ่ายนี้ดูเหมือนขัดแย้งกันในเชิงเป้าหมายกล่าวคือ ขณะที่พยายามปกป้องจิตวิญญาณสันตินิยมของรัฐธรรมนูญ แต่ก็ผลักดันให้ “แก้ไข” รัฐธรรมนูญมากกว่า

[14] Kurizaki Shūhei, “‘Shūdantekijieikenōkshi niyoru Yokushiryoku Kōjō’ wa Hontō ka: Gēmuriron kara kangaeru (Is it true that ‘deterrence power can be enhanced by the exercise of right of collective self-defense’? : Thinking from game theory),”*Sekai* (Sep 2015), p. 79.

ให้รัฐบาล “ตีความ” ตามอำเภอใจ สาเหตุเป็นเพราะฝ่ายนี้คิดว่า RCSD จะพิจารณาในแง่ไหนก็ไม่อาจทำให้สอดคล้องกับหลักกฎหมายที่เป็นอยู่ได้โดยชอบธรรม แต่ความชอบธรรมที่จะได้จากการแก้ไขรัฐธรรมนูญก็ไม่ใช่สิ่งที่รัฐบาลจะได้มาง่าย ๆ เนื่องจากต้องฝ่าอุปสรรคหลายด่านตั้งแต่การได้มติ 2 ใน 3 จากทั้งสองสภาและเสียงส่วนใหญ่ในการลงประชามติตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ในมาตรา 96 ของรัฐธรรมนูญ ดังนั้นจึงมองได้ว่า การได้มาซึ่งความชอบธรรมทางการเมืองด้วยวิธีนี้มีโอกาสแทบจะเท่ากับศูนย์[15] ถือเป็นกลยุทธ์ของฝ่ายคัดค้านในการยับยั้งการปรับนโยบายและหลักการที่มีมาแต่เดิม นอกจากนั้น ฝ่ายนี้ยังตั้งข้อกังขาต่อสถานะของ RCSD ว่าเป็นแนวคิดเชิงกฎหมายที่มีความเห็นพ้องเป็นสากลและปฏิบัติเป็นจารีตมาช้านานจริงหรือไม่ ซึ่งการตั้งข้อสังเกตดังกล่าว เป็นแนวทางการหักล้างของฝ่ายสนับสนุนที่อ้างความเป็นสากลของสิทธินี้ เราจะเห็นอีกด้วยว่า ตัวแสดงฝ่ายคัดค้านมีสังกัดแบบข้ามพ้นเส้นแบ่งของพรรคการเมือง (Non-partisan) โดยมีตัวแสดงใน LDP หรืออดีตแกนนำพรรคไม่น้อยที่ไม่เห็นด้วยกับการปรับจุดยืนใหม่และแสดงทัศนะต่อต้านผ่านช่องทางต่าง ๆ

3.1 ตรรกะเชิงหลักการของฝ่ายต่อต้าน

การแก้ไขข้อตีความไปจนถึงการออกกฎหมายใหม่ สำหรับฝ่ายคัดค้านแล้วมีผลเทียบเท่ากับการยอมให้ญี่ปุ่น “ทำสงคราม” การเลือกหยิบยกและย้ำวลีนี้ในวาทกรรมจนกลายเป็นคำสำคัญ (Key word) มีพลังอย่างมากในเชิงยุทธวิธีโจมตีฝ่ายสนับสนุน ควบคู่ไปกับกระตุ้นสาธารณชนให้ตั้งข้อกังขาต่อรัฐบาล นั่นเป็นเพราะคำสำคัญคำนี้มีสถานะเป็นขั้วตรงข้ามกับหลักคุณค่าและความถูกต้องของญี่ปุ่นมาตลอดยุคหลังสงคราม ฝ่ายคัดค้านไม่ได้ใช้มาตรา 9 เป็นจุดตั้งต้นอย่างเข้มงวด แต่มุ่งใช้ข้อตีความปี ค.ศ. 1981 เป็นมาตรวัดว่าการปฏิรูปของรัฐบาลขัดกฎหมายหรือไม่ ใจความของการตีความครั้งนั้นที่ระบุว่าญี่ปุ่นมี RCSD ตามกฎหมายสากล แต่ไม่อาจใช้สิทธินี้ได้เพราะเกินความจำเป็นขั้นต่ำสุดในการป้องกันประเทศ ถูกนำมาตอกย้ำ

[15] Building Japan Initiative Foundation, *Quiet Deterrence: Building Japan’s New National Security Strategy* (Tokyo: Rebuild Japan Initiative Foundation, 2014), p. 61.

ในฐานะเงื่อนไขที่ทำให้นโยบายความมั่นคงเป็นที่ยอมรับได้ตามบรรทัดฐานญี่ปุ่น ดังนั้น ศักยภาพที่เกินกว่าขั้นต่ำสุดจึงถือได้ว่าเป็น “ศักยภาพทำสงคราม” (War potential / *senryoku*) ซึ่งต้องห้ามตามมาตรา 9 วรรค 2 และการใช้กำลังนอกกรอบนี้จึงถือว่าไม่ชอบธรรมหรือไม่ต่างจากการ “ทำสงคราม” นั่นเอง

Kôno Yôhei อดีตเลขาธิการคณะรัฐมนตรีของรัฐบาล LDP (ต้นทศวรรษ 1990) ได้กล่าวปกป้องการตีความในปี ค.ศ. 1981 ว่า “เป็นหลักคิดสำคัญที่เกื้อหนุนญี่ปุ่นในยุคหลังสงครามมาเกือบ 70 ปี โดยถือเป็นข้อสรุปจากการถกเถียงอย่างจริงจังมาหลายระลอกระหว่างนักการเมืองในประเด็นว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมาตรา 9 หรือแนวทางสันตินิยมกับ SDF”[16] Kôno มองกระแสผลักดันการตีความว่าสะท้อนการที่ “นักการเมืองจำนวนมากขึ้นไม่ตระหนักถึงปณิธานอันแรงกล้าที่ประชาชนมีต่อสันติภาพและต้องการเปลี่ยนรูปแบบประเทศจากที่เป็นอยู่”[17] การยอมรับ RCSD ก็ไม่ต่างกับ “การเปลี่ยนปณิธานของประชาชนต่อสันติภาพไปสู่ปณิธานที่จะจับอาวุธเข้าสงคราม”[18] Kôno วิจารณ์การเลือกใช้วิธีการตีความเอาเองว่า เป็นเรื่องน่าตกใจที่ “รัฐบาลทำสิ่งที่ตนต้องการโดยไม่สนใจข้อจำกัดของรัฐธรรมนูญและเสียงวิจารณ์ทั้ง ๆ ที่เป็นการตีความกฎหมายสำคัญที่กระทบต่อชะตากรรมของชาติและประชาชน”[19]

Urata Ichirô นักวิชาการกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งมหาวิทยาลัยเมจิ โจมตีการปรับจุดยืนเชิงกฎหมายด้วยวิธีการตีความว่าเป็น “พฤติการณ์ลัดเลี่ยงกฎหมาย *(Dappôkôi)*” และมองว่าตามวิถีแห่งรัฐธรรมนูญ “การแก้รัฐธรรมนูญตามมาตรา 96 ที่กำหนดว่าต้องได้รับเสียง 2 ใน 3 ในรัฐสภาและต้องทำประชามติ” เป็นแนวทาง

---

[16] Kôno Yôhei, “Heiwa eno Kettsui wo Saikakunin seyo (Reconfirm the determination toward peace),” *Sekai* (May 2014), p. 63.

[17] Ibid., p. 64.

[18] Ibid.

[19] Ibid., p. 63.

ที่ถูกต้องกว่า เขาย้ำว่าแนวความคิด “ตามระบอบที่ยึดรัฐธรรมนูญเป็นที่ตั้งนั้น รัฐธรรมนูญควรเป็นไปตามเจตจำนงของประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ซึ่งคือหลักรัฐธรรมนูญนิยมที่เข้าใจกันทั่วไป เป็นการเน้นย้ำถึงอำนาจอธิปไตยของประชาชนและสอดคล้องกับแนวทางที่สนับสนุนให้แก้ไขรัฐธรรมนูญ” มากกว่าให้รัฐบาลตีความตามอำเภอใจ[20]

จากข้อเท็จจริงข้างต้น สกู๊ปในนิตยสาร *Sekai* เรียกรัฐบาล Abe ว่า “เผด็จการ” (*Senseishugi*)[21] และว่า “ต้องทำทุกวิถีทางเพื่อหยุดยั้งความมุทะลุที่จะทำให้มาตรา 9 ไร้ความหมาย ทำให้ระบอบประชาธิปไตยและสันตินิยมของญี่ปุ่นล่มสลาย”[22] ความเห็นที่น่าสนใจที่เสริมทัพวาทกรรมต่อต้านการเลือกใช้วิธีตีความเพื่อทลายข้อจำกัดพบอยู่ในบทสัมภาษณ์ Ishikawa Kenji นักวิชาการกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งมหาวิทยาลัยโตเกียว เขากล่าวว่า ถึงกฎหมายจะไม่ขัดรัฐธรรมนูญ แต่ก็อาจขัดหลักรัฐธรรมนูญนิยม และว่ามาตรา 96 ได้บัญญัติกระบวนการสำหรับ “ปฏิวัติ” *(Kakumei)* กฎหมายสูงสุดไว้ นัยของการปฏิวัติคือ การให้ประชาชนผู้กุมอำนาจในการบัญญัติกฎหมายเคลื่อนไหวเพื่อยุติความต่อเนื่องของระบบกฎหมายที่เป็นอยู่ และยังเป็นการให้กติกาในรัฐธรรมนูญได้ทำงาน “การที่รัฐบาล Abe ตัดสินตีความเพื่อยุติความต่อเนื่องของระบบกฎหมายโดยไม่ฟังเสียงประชาชน ไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เคลื่อนไหวหรือให้กติกาในรัฐธรรมนูญได้ทำงานเลยนั้น . . . ในทางนิติศาสตร์แล้วถือว่าเป็นการทำ “รัฐประหาร” (Coup d'etat) และสิ่งที่เห็นตามมาคือกระแสความเคลื่อนไหวของประชาชนเพื่อต่อต้านการรัฐประหาร (Anti-coup d'etat) นั่นเอง”[23]

---

[20] Urata Ichirô, *Shûdantekijieiken Genteiyônin towa Nanika – Kenpôteki, Hihanteki Bunseki (What is the recognition of the limited exercise of the right of collective self-defense? : Constitutional and critical analysis)* (Tokyo: Nihonhyoronsha, 2016), p. 95.

[21] “Tokushû: ‘Iken’ Anpôhôan wo Haian ni (Feature: Scrap the ‘unconstitutional’ security bill),” *Sekai* (Aug 2015), p. 51.

[22] “Tokushû: Shûdantekijieiken wo Tou (Feature: Inquire about right of collective self-defense),” *Sekai* (May 2014) p. 61.

[23] Ishikawa Kenji, “Shûdantekijieiken toiu Hototogisu no Tamago: ‘Hirikken’ Seiken niyoru Kûdetâ ga Okita (Lesser cuckoo’s egg called right of collective self-defense: The coup d’etat has been committed by ‘non-constitutionalist’ regime),” *Sekai* (Aug 2015) p. 61.

เป็นที่น่าสังเกตว่านักวิชาการกฎหมายรัฐธรรมนูญไม่น้อย มีส่วนในการเผยแพร่วาทกรรมแนวคัดค้าน แต่ก็ไม่น่าแปลกใจและเมื่อดูผลสำรวจความคิดเห็นโดย *TV Asahi* ในปี ค.ศ. 2015 พบว่าในจำนวนนักวิชาการกฎหมายรัฐธรรมนูญ 151 คน ที่ตอบการสำรวจ มีถึง 133 คน ที่แสดงความเห็นว่าการให้ใช้ RCSD ได้นั้นขัดรัฐธรรมนูญ[24] เหตุการณ์ที่ยิ่งตอกย้ำว่าเสียงส่วนใหญ่ของบรรดานักวิชาการกฎหมายรัฐธรรมนูญต่อต้านการตีความครั้งนี้คือ เมื่อผู้ที่เข้าให้ความเห็นต่อคณะกรรมาธิการรัฐธรรมนูญ สภาผู้แทนฯ เดือนมิถุนายน ปี ค.ศ. 2015 ทั้งหมด 3 คนรวมถึงบุคคลที่ฝ่ายรัฐบาลเป็นผู้คัดเลือก Hasebe Yasuo จากมหาวิทยาลัยวะเซดะ ตอบเป็นเสียงเดียวกันว่าการใช้ RCSD ขัดรัฐธรรมนูญ Hasebe กล่าวภายหลังว่า “การที่การตีความเรื่อง RCSD ไม่เคยเปลี่ยนแปลงจนกระทั่งทุกวันนี้ถือเป็นความสอดคล้องต่อเนื่องมาของรัฐบาลสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ SDF ก่อตั้งในปี ค.ศ. 1954 รัฐบาลคงจุดยืนเดียวกันมาตลอดว่า ไม่ยอมรับให้ใช้ RCSD ใช้ได้ก็แต่เพียงสิทธิป้องกันตนเองโดยลำพังเท่านั้น”[25] ในเรื่องวิธีการก็เช่นกัน ในการผ่านกฎหมายความมั่นคงใหม่ “สิ่งที่เห็นคือรัฐบาลใช้วิธีการขายแบบยกเข่ง (*Dakiawase hambai*) ชุดกฎหมายที่ทำให้ต้องแก้ไขกฎหมายหลายฉบับ การเอาทั้งหมดรวมเป็นก้อนเดียวแล้วยื่นเสนอให้พิจารณาดูเป็นวิธีการที่ดุดันไปหน่อย (*Rambô*)”[26]

นอกจากใช้บรรทัดฐาน “ในประเทศ” เป็นเกณฑ์วัดความถูกต้องเหมาะสมแล้ว อีกรูปแบบของวาทกรรมประเภทที่เสนอตรรกะเชิงหลักการในฝ่ายนี้ยังมุ่งตั้งคำถามต่อ “ความชอบธรรมระดับสากล” ของ RCSD ด้วยนักกฎหมาย เช่น Sakata Masahiro อดีตผู้อำนวยการ CLB (ช่วงต้นทศวรรษ 2000) แสดงความกังขาว่า “ขณะที่สิทธิป้องกันตนเองโดยลำพังถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติระหว่างประเทศมาช้านาน

---

[24] ผลสำรวจนี้มีอ้างถึงใน Ishikawa, “Shûdantekijieiken toiu Hototogisu no Tamago (Lesser cuckoo’s egg called right of collective self-defense),” p. 61.

[25] Hasebe Yasuo, “Hasebe Yasuo Kyôju ni Kiku: Anpôhôan wa Naze Iken nanoka (Ask Prof. Hasebe Yasuo: Why is the new security bill unconstitutional?),” *Sekai* (Aug 2015), p. 56.

[26] Ibid., p. 54.

โดยเป็นที่ยอมรับกันแล้วในศตวรรษที่ 19 แต่สำหรับ RCSD ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นสิทธิตามจารีตระหว่างประเทศมาก่อนที่จะปรากฏในกฎบัตรสหประชาชาติ แน่นอนว่าเป็นหลักการใหม่ที่เกิดมาในยุคหลังสงคราม”[27]

Takami Katsutoshi ก็แสดงทัศนะในทำนองเดียวกันโดยกล่าวว่า การใช้ RCSD เพื่อช่วยเหลือรัฐอื่นป้องกันการโจมตีโดยที่ไม่เกี่ยวกับการป้องกันรัฐตนเองหรือผลประโยชน์ของชาติตนตามกฎหมาย (*Jikoku hôeki*) นอกจากจะเป็นปัญหาต่อรัฐธรรมนูญญี่ปุ่นแล้ว ยังย้อนแย้ง (*Mujun*) กับระบบความมั่นคงร่วมของสหประชาชาติที่ยอมรับให้สิทธิป้องกันตนเองเป็นข้อยกเว้นขั้นต่ำสุดในหลักการห้ามใช้กำลัง”[28] Urata Ichirô กล่าวว่า “ก่อนจะมาเป็นปัญหาในรัฐธรรมนูญสิทธินี้เป็นปัญหาถกเถียงในระดับสากลมานานแล้ว”[29] การอ้าง RCSD เพื่อให้ความชอบธรรมแก่การใช้กำลังเห็นได้ในหลายกรณี ไม่ว่าจะเป็นสหรัฐฯในสงครามเวียดนาม หรือสหภาพโซเวียตต่ออัฟกานิสถาน หรือสหรัฐฯต่อนิการากัว เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่ก็ถูกโจมตีว่า เป็นการใช้สิทธิในทางที่ผิด *(Ranyô)* จึงอาจกล่าวได้ว่า “การบิดเบือนใช้ RCSD ในทางที่ผิด ที่จริงก็คือคุณสมบัติหลักของสิทธินี้นั่นเอง”[30]

3.2 ตรรกะเชิงผลตอบแทนของฝ่ายคัดค้าน

สำหรับวาทกรรมที่เสนอตรรกะเชิงผลตอบแทนหรือการให้เหตุผลแย้งบนพื้นฐานการคำนวณผลได้ผลเสียเชิงยุทธศาสตร์ของฝ่ายนี้ มีเป้าหมายโจมตีหลักเหตุผลที่รัฐบาลและฝ่ายสนับสนุนเสนอว่า RCSD จำเป็นต่อการรับมือความไม่มั่นคงที่ญี่ปุ่นเผชิญอยู่ ข้อโต้แย้งของฝ่ายคัดค้านชี้ให้เห็นถึงโทษของการใช้สิทธินี้ โดยเน้น

---

[27] Aoi Miho and Sakata Masahiro, “Kore wa Kenpô Mondai da: ‘Kaishaku’ de Hewashugi wo Suteteyoi noka (This is a constitutional problem: Is it alright to abandon pacifism by ‘reinterpretation’?),” *Sekai* (May 2014), pp. 72-73.

[28] Takami Katsutoshi, “Shûdantekijieiken ‘Genteikôshi’ no Kyojitsu: ‘Hogohôeki’ no Shiten kara (The truth about the ‘limited exercise’ of right of collective self-defense: From the viewpoint of ‘legally protected interest’),” *Sekai* (Sep 2015), p. 72.

[29] Urata Ichirô, Maeda Tetsuo and Handa Shigeru, *Handobukku Shûdantekijieiken (Right of collective self-defense handbook)* (Tokyo: Iwanamishoten, 2014), p. 2.

[30] Ibid., p. 6.

"ความเสี่ยงต่อการเข้าไปพัวพันในสงคราม" *(Makikomareron)*[31] อย่างเช่นการติดบ่วงยุทธศาสตร์การทหารของสหรัฐฯและปัญหาความคลุมเครือของเกณฑ์หรือ "ขีดจำกัด" ในการใช้กำลังของญี่ปุ่น กลุ่มนี้ยังผลิตซ้ำคำสำคัญอย่าง "ไปยังอีกฟากฝั่งของโลก" (*Chikyu no ura made*) เพื่อเน้นถึงขอบเขตที่เกินเลยจากการประกันความปลอดภัยของญี่ปุ่นออกไปมาก

Hasebe Yasuo แสดงความกังวลว่า การตีความใหม่จะทำให้การใช้กำลังเป็นไปได้แบบไม่มีขีดจำกัด แม้รัฐบาลจะวางเงื่อนไขว่า การใช้สิทธินี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เป็น "ภัยชัดเจนต่อญี่ปุ่น" แต่เขากล่าวว่า อย่างที่นายกฯ เอ่ยในรัฐสภาว่า SDF อาจไปทำภารกิจ "ไกลถึงช่องแคบฮอร์มุซ ซึ่งก็คือไปใช้กำลังในอีกฟากฝั่งของโลก ทำให้เห็นความเหลื่อมล้ำ (Gap) ที่ยากจะเข้าใจด้วยเหตุผลระหว่างเนื้อความที่ดูเป็นข้อจำกัดกับความตั้งใจที่แท้จริงของรัฐบาล . . . เช่นนี้แล้ว แทนที่จะเรียกว่าขีดจำกัดมีความคลุมเครือ (*Genkai ga fumeikaku*) น่าจะเรียกว่าไม่มีขีดจำกัดเสียมากกว่า"[32]

Matsui Yoshirô นักวิชาการกฎหมายระหว่างประเทศแห่งมหาวิทยาลัยนะโงยะ วิเคราะห์การใช้ RCSD ของญี่ปุ่นว่า แท้จริงคือความพยายามขยายบทบาทในกรอบพันธมิตรมากกว่าการคำนึงถึงการป้องกันประเทศ โดยมุ่งสร้างระบบ "พันธมิตรแบบร่วมรบได้" (*Tatakau dômei*) ในระดับโลก เราอาจมองทัศนะของ Matsui ว่าเป็นการช่วยเน้นย้ำคำสำคัญของฝ่ายคัดค้านนั่นคือ การขยายบทบาทการทหาร "ไปยังอีกฟากฝั่งของโลก" เขามองว่ากระบวนการนี้ดำเนินมาระยะหนึ่งแล้วด้วยการปรับกฎหมายให้ผ่อนคลายข้อห้ามของ SDF ลงเป็นขั้น ๆ ตั้งแต่ให้เข้าร่วมปฏิบัติการรักษาสันติภาพ (Peacekeeping operations / PKO) ได้ในทศวรรษ 1990 Matsui กล่าวว่า "การผันระบบพันมิตรไปสู่ *Tatakau dômei* ดำเนินไปใน

---

[31] Takahashi Yôichi, "Shûdantekijieiken wa 'Seitôbôei' da: Takoku no Anzen ni Omoi ga Itaranai Nihonjin no Hazukashisa (Right of collective self-defense is 'legitimate defense': Japanese embarrassment for not being considerate about other countries' security)," *Voice* (Jul 2014), p. 114.

[32] Hasebe, "Hasebe Yasuo Kyôju ni Kiku (Ask Prof. Hasebe Yasuo)," p. 52.

2 วิธีได้แก่ การให้ใช้ RCSD เพื่อเข้าร่วมสงครามที่นำโดยสหรัฐฯ และการใช้กำลังอย่างแข็งขันในปฏิบัติการด้านสันติภาพ ด้วยเสาหลักทั้ง 2 นี้ รัฐบาลทำให้บทบาทของระบบพันธมิตรขยายจากตะวันออกไกลไปสู่ระดับโลก”[33]

ประเด็นเรื่องการพัวพันในสงครามนี้ยังเชื่อมโยงกับการย้ำถึงความเสี่ยงของเจ้าหน้าที่ SDF ในภารกิจใหม่ ๆ ที่กฎหมายเปิดทางให้เข้าร่วมได้ ไม่ว่าจะเป็นในกรอบความมั่นคงร่วมหรือการป้องกันตนเองร่วมก็ตาม *สมาคมวิจัยปัญหาสิทธิป้องกันตนเองร่วม (Shûdantekijieiken mondai kenkyukai)* ซึ่งมีท่าทีกังขาต่อการตีความใหม่ได้ยกชูประเด็นความเสี่ยงในแง่นี้โดยชี้ว่า “ในการอภิปรายในรัฐสภา รัฐบาลได้แต่เลี่ยงที่จะตอบคำถามอย่างชัดเจนว่า กฎหมายใหม่จะทำให้เจ้าหน้าที่ SDF เผชิญความเสี่ยงมากกว่าเดิมหรือไม่ ‘ความเสี่ยง’ ที่ว่านี้คืออันตรายจากการที่ SDF เข้าไปพัวพันในการสู้รบ อันตรายจากการ ‘เป็นผู้ฆ่าและถูกฆ่า’ (*Koroshi, Korosareru*) ในพื้นที่ขัดแย้ง” และว่า “ขณะที่รัฐบาลเสนอให้หน้าที่ของ SDF ขยายออกไปอย่างก้าวกระโดด แต่กลับมีท่าทีในการถกอภิปรายเรื่องอันตรายที่จะเกิดตามมาแค่แบบนามธรรม ในฐานะผู้ออกนโยบายเรื่องนี้ถือว่าไร้ความรับผิดชอบ”[34] ประเด็นและคำสำคัญที่ *สมาคมวิจัยฯ* เน้นย้ำประกอบเป็นส่วนหนึ่งของภาพใหญ่ของวาทกรรมฝ่ายคัดค้านไม่ว่าจะเป็น “สงคราม” “สนามรบ” “การสู้รบ” และ “อันตราย”

---

[33] Matsui Yoshirô, “Nichibei Anpôtaisei no Henyô to Shûdantekijieiken (Transformation of US-Japan alliance system and right of collective self-defense),” *Sekai* (Mar 2015), p. 141.
[34] Shûdantekijieiken Mondai Kenkyukai (Research Group for Problem of Right of Collective Self-Defense), “Anzenhôshô Hôsei no Shôten: 3 (Focus of the security legal system: 3),” *Sekai* (Aug 2015), p. 71.

4. วาทกรรมฝ่ายสนับสนุน: สิทธิอันชอบธรรมที่ตอบสนองความจำเป็น

วาทกรรมของฝ่ายสนับสนุนโต้แย้งข้อถกเถียงของฝ่ายค้านด้วยแนวทางที่เน้นว่า RCSD ตอบสนองความจำเป็นเชิงยุทธศาสตร์ขณะที่ก็สอดคล้องกับความชอบธรรมเชิงบรรทัดฐาน ศูนย์กลางของวาทกรรมฝ่ายนี้อยู่ที่การย้ำถึงวัตถุประสงค์เพื่อ “ป้องปราม” ซึ่งมีนัยที่ช่วยประนีประนอมทั้งในเชิงยุทธศาสตร์และปทัสถาน ในขณะที่ฝ่ายคัดค้านมองการใช้สิทธินี้ว่าเป็นการใฝ่สงคราม ฝ่ายสนับสนุนแย้งว่าการให้ใช้สิทธินี้ได้ จะทำให้สงครามไม่เกิดและส่งผลในการธำรงสันติภาพ โดยมุ่งให้ระบบพันธมิตรกับสหรัฐฯเป็นกลไกที่น่าเชื่อถือมากขึ้นในการถ่วงคานอำนาจกับศัตรูและเลี่ยงสงคราม[35] อีกทั้งการกำหนดเงื่อนไขและข้อจำกัดในการใช้สิทธิก็ช่วยเลี่ยงการพัวพันในสงครามที่ไม่กระทบญี่ปุ่นโดยตรงได้ แนวทางนี้ยังสอดคล้องกับบรรทัดฐานสากลและหลักการที่ยึดถือเรื่อยมาในญี่ปุ่น การปฏิรูปกฎหมายเพื่อกรุยทางให้ใช้สิทธิได้ “ในท้ายที่สุด ก็เพื่อจะได้ไม่ต้องใช้สิทธินี้จริง ๆ” ซึ่งก็คือนัยหลักของการป้องปราม

เราจะเห็นในส่วนนี้ว่า วาทกรรมที่ฝ่ายสนับสนุนเสนอทั้งที่เป็นตรรกะเชิงยุทธศาสตร์และหลักการนั้นตอกย้ำแนวทางการพยายามรักษาสถานะเดิมของวิธีการประกันความอยู่รอดของญี่ปุ่น หรือเป็นการปรับเปลี่ยนอย่างจำกัดมากกว่าการล้มล้างแนวทางเดิม ซึ่งก็คือการยังคงเรียกหาการคุ้มครองจากพันธมิตรสหรัฐฯและขยายบทบาททางทหารเพียงจำกัด ความยืดหยุ่นที่แฝงอยู่ในแนวคิด RCSD เป็นประโยชน์อย่างมากในการใช้เป็นเครื่องมือประนีประนอมทั้งในแง่หลักการและยุทธศาสตร์ ในแง่แรกฝ่ายสนับสนุนอาศัยความเป็นสากลของสิทธินี้โจมตีความ “ผิดเพี้ยน” จากบรรทัดฐานสากล (Normative anomaly) ของฐานคติและข้อถกเถียงที่แพร่หลายในญี่ปุ่น ในขณะที่ก็เลือกรับบางนัยเข้ามาผสานต่อยอดกับเงื่อนไขกฎหมายและบรรทัดฐานภายในที่มีอยู่เดิม (Localization)[36] ในอีกแง่ สิทธินี้ช่วยตอบสนองความ

---

[35] Komori Yoshihisa, “Nichibeidômei wa Tsuyomatta (US-Japan alliance has become stronger),” *Voice* (Oct 2015), p. 57.

[36] Amitav Acharya, “How Ideas Spread: Whose Norms Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism,” *International Organization,* Vol. 58, No. 2 (2004)

ต้องการด้านความมั่นคงด้วยการเป็นเครื่องมือรั้งสหรัฐฯ ให้ยังคงเห็นคุณค่าที่จะคุ้มกันความปลอดภัยให้ญี่ปุ่น ขณะที่เน้นย้ำถึงสถานะการเป็น “สิทธิ” ไม่ใช่ “หน้าที่” เพื่อเปิดช่องให้สามารถ “ตัดสินเชิงนโยบาย” (*Seisaku handan*) ว่าจะใช้สิทธิหรือไม่และเมื่อใดได้อย่างยืดหยุ่น[37] เนื่องจากการให้เหตุผลของฝ่ายนี้มุ่งเน้นปัญหาเรื่องความจำเป็นด้านความมั่นคงและยุทธศาสตร์เป็นประเด็นตั้งต้น จึงเห็นสมควรสำรวจวาทกรรมที่เสนอตรรกะเชิงผลตอบแทนเป็นอันดับแรก

4.1 ตรรกะเชิงผลตอบแทนของฝ่ายสนับสนุน

4.1.1 การขยายภัยคุกคาม

วาทกรรมที่เสนอตรรกะเชิงยุทธศาสตร์พบได้ทั่วไปในการให้เหตุผลต่อนโยบาย ไม่ว่าในรายงานของ *Anpohôseikon* ตลอดจนคำชี้แจงของผู้กำหนดนโยบายอย่างของนายกฯ Abe และ Kitaoka Shinichi ในแง่ของการแสดงให้เห็นถึงภัยคุกคามและความไม่พร้อมของกลไกกฎหมายที่มีอยู่เดิม นายกฯ Abe ได้ชี้แจงลงนิตยสาร *Will* หลังจากที่กฎหมายความมั่นคงใหม่ผ่านสภาได้ไม่นานโดยเน้นถึงบริบทด้านความมั่นคงที่ตึงเครียดขึ้น อย่างเช่นการพัฒนานิวเคลียร์และขีปนาวุธของเกาหลีเหนือ การขยายงบประมาณทางทหารของจีนและท่าทีของจีนทั้งกรณีเกาะเซงคะคุและทะเลจีนใต้ซึ่งสะท้อนชัดเจนถึง “ความพยายามใช้กำลังเพื่อเปลี่ยนแปลงสถานะที่เป็นอยู่”[38] รวมถึงการที่จีนละเมิดเขตอธิปไตยญี่ปุ่นบ่อยครั้งเมื่อไม่นานมานี้ ส่งผลให้เกิดกรณีที่ SDF ต้องนำเครื่องบินขึ้นสกัดเป็นการฉุกเฉิน (Scramble) เพิ่มขึ้นถึง 7 เท่าจากเมื่อสิบปีก่อน[39]

---

[37] *Reportof the Advisory Panel,* p. 30; Ishiba Shigeru, *Nihonjin no tame no ‘Shûdantekijieiken’ Nyûmon (Introduction to ‘right of collective self-defense for Japanese)*, 2nd ed. (Tokyo: Shinchosha, 2015), pp. 77-78.

[38] Abe, “‘Heiwaanzen Hôsei’ Watashiga Teinei ni Wakariyasuku Gosetsumeishimasu (I will explain thoroughly and plainly about ‘the legislation for peace and security’),” p. 33.

[39] Ibid., p.34.

งานของ Kitaoka บางชิ้นสะท้อนให้เห็นชัดเจนถึงเทคนิก “การขยายภัยคุกคาม” (Threat inflation) เพื่อสร้างฐานสนับสนุนสำหรับการปรับนโยบาย เขาเสนอว่า แทนที่จะหวาดกลัวการฟื้นฟูลัทธิทหารญี่ปุ่น[40] ปัญหาที่น่าวิตกคือจีนต่างหาก เพราะจีนในยุคนี้ประกอบไปด้วยเงื่อนไขที่เคยชักนำญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามในอดีตมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นความต้องการขยายดินแดนและแสนยานุภาพ ความคิดว่าตนเองเหนือกว่าชาติอื่น การไม่แยแสเสียงประชาคมนานาชาติหรือการคว่ำบาตร (เพราะมี veto ใน UNSC) มีปัญหาในการควบคุมกองทัพ ไปจนถึงการที่ประชาชนขาดเสรีภาพในการแสดงออก “5 เงื่อนไขที่เคยเป็นเหตุให้ญี่ปุ่นขยายอำนาจทางทหารพบเห็นได้ทั้งหมดในจีนเวลานี้”[41] นักวิชาการอย่าง Takahashi Yoichi อดีตข้าราชการกระทรวงการคลังได้ย้ำในทำนองเดียวกันโดยใช้ Democratic Peace Theory เป็นหลักเหตุผลให้ต้องระแวดระวังจีน เขาเน้นว่าญี่ปุ่นกับสหรัฐฯ ต่างเป็นชาติที่มีค่านิยมและกระบวนการประชาธิปไตยทำให้สงครามเกิดได้ยาก ต่างจากจีนที่เป็นรัฐเผด็จการ[42] ญี่ปุ่นเผชิญกับปัญหาข้อพิพาทพรมแดนกรณีหมู่เกาะเซงคะคุจากการผงาดของจีน ไม่ต่างจากชาติอาเซียนในกรณีทะเลจีนใต้ “ความเป็นไปได้ที่ญี่ปุ่นจะเผชิญวิกฤตด้านดินแดนดูจะเป็นเรื่องจริงจังยิ่งขึ้นทุกที เห็นทีคนญี่ปุ่นคงต้องมี ‘ความตระหนักถึงวิกฤต’ (*Kikiishiki*) และ ‘ตื่นตัว’ ร่วมกันอย่างที่นายกฯ Abe รู้สึกอยู่ในเวลานี้”[43]

---

[40] Kitaoka Shinichi, “Peace in the Modern Era and the Right of Collective Self-Defense,” *Asia-Pacific Review*, Vol. 20, No. 2 (2013), p. 87.

[41] Ibid.

[42] Takahashi, “Shûdantekijieiken wa‘Seitôbôei’ da (Right of collective self-defense is ‘legitimate defense’),” p. 116.

[43] Ibid.; ทัศนะที่คล้ายคลึงกันในประเด็นความตื่นตัวต่อภัยคุกคามดู Komori, “Nichibeidômei wa Tsuyomatta (US-Japan alliance has become stronger),” pp. 62-63.

รัฐมนตรีป้องกันประเทศ Nakatani Gen ได้ให้เหตุผลผ่านบทสัมภาษณ์ในเดือนเมษายน ปี ค.ศ. 2015 ว่า ในการรับมือกับสภาพแวดล้อมความมั่นคงที่เปลี่ยนไป ญี่ปุ่นยังมีระบบกฎหมายที่ไม่เพียงพอ[44] ญี่ปุ่นจำเป็นต้องคำนึงถึงสถานการณ์ทุกรูปแบบเพื่อที่จะสามารถ 'สนองตอบได้อย่างไร้รอยต่อ (*Kiremenonai taiô*)'"[45]

4.1.2 พันธมิตรที่ไว้วางใจในฐานะกลไกป้องปราม

ในแง่วิธีการรับมือภัยคุกคามนั้น เห็นได้ชัดว่ามีความเห็นพ้องกันอยู่ในแนวคิดกระแสหลักว่าพันธมิตรกับสหรัฐฯเป็นแก่นแกนของนโยบายความมั่นคงของญี่ปุ่น[46] และแม้ว่าบรรดาผู้นำจะเน้นถึงสภาพแวดล้อมเชิงยุทธศาสตร์ที่เปลี่ยนไปอย่างมากดังกล่าวข้างต้น แต่นั่นกลับทำให้ระบบพันธมิตรในฐานะกลไกหลักในการรับมือกับรัฐที่อาจเป็นภัยยิ่งสำคัญมากขึ้น การใช้ RCSD เป็นวิธีการส่งสัญญาณให้พันธมิตรเห็นความตั้งใจและความกระตือรือร้นของญี่ปุ่น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ "ญี่ปุ่นแสดงความตั้งใจปกป้องพันธมิตร โดยมุ่งหวังให้พันธมิตรปกป้องญี่ปุ่น" นั่นเอง

นายกฯ Abe ได้ยึดตรรกะนี้มาตั้งแต่ก่อนขึ้นเป็นผู้นำประเทศในรอบแรก ในหนังสือ *Utsukushî kuni e* (*สู่ประเทศที่งดงาม*) ปี 2006 เขาชี้ให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมของระบบพันธมิตรที่สหรัฐฯ เป็นผู้ใช้ RCSD ฝ่ายเดียวเพื่อคุ้มครองญี่ปุ่น "เหตุใดคนหนุ่มสาวชาวสหรัฐฯ ถึงต้องเสี่ยงชีวิตเพื่อปกป้องญี่ปุ่น . . . สิ่งสำคัญคือต้องทำให้ทั้งทหารสหรัฐฯ ผู้ต้องเสี่ยงภัย ครอบครัวทหารเหล่านั้นและประชาชนสหรัฐฯ ที่ส่งทหารออกมาเห็นความสำคัญ (*Nattoku*) ที่จะต้องป้องกันญี่ปุ่น เพื่อให้เกิดสิ่งนี้จึงต้องเสริมสร้างความสัมพันธ์แบบไว้เนื้อเชื่อใจกัน (*Shinrai kankei*)"[47]

---

[44] Nakatani Gen and Ushio Masato, "Jieitai wa Hôjin wo Sukueruka: 'Kiremenonai Taiô' de Kokusai Tero no Kyoi ni Sonaeru (Can SDF rescue Japanese people?: Prepare for threat of international terrorism by 'seamless response')," *Voice* (Apr 2015), p. 83.

[45] Ibid., p. 82.

[46] Abe Shinzô, *UtsukushîKuni e (Toward a beautiful country)* (Tokyo: Bungeishunju, 2006), p. 129.

[47] Ibid., pp. 130-131.

การหันมาใช้ RCSD มีส่วนสำคัญในความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมและเมื่อระบบพันธมิตรมีความแน่นแฟ้นและเข้มแข็งในสายตารัฐที่อาจเป็นศัตรูก็จะส่งผลในเชิงป้องปราม “ในที่สุดผลก็คือ ญี่ปุ่นอาจไม่จำเป็นต้องใช้ทั้งสิทธิป้องกันตนเองหรือ RCSD ด้วยซ้ำ”[48]

Ishiba Shigeru แกนนำใน LDP เสนอตรรกะที่คล้ายคลึงกัน เขาแสดงข้อกังขาว่าการที่ญี่ปุ่นฝ่ายเดียวไม่สามารถใช้ RCSD ได้หรือ “ระบบพันธมิตรที่มีความสัมพันธ์แบบอสมมาตรในบทบาทหน้าที่ (*Hitaishôtekina sômukankei*) อย่างเดียวนั้นจะช่วยธำรงอำนาจป้องปรามได้แค่ไหน เพื่อรักษาสันติภาพและเสถียรภาพของภูมิภาคตลอดจนอธิปไตยและสันติภาพของญี่ปุ่น จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงสภาพที่ญี่ปุ่นไม่สามารถใช้ RCSD”[49] และว่า “เมื่อพันธมิตรเข้มแข็งแล้วอำนาจป้องปรามในเอเชียแปซิฟิกก็จะเพิ่มขึ้นตามไปด้วย เมื่อญี่ปุ่นหันมาใช้ RCSD แล้ว เรื่องที่ญี่ปุ่นต้องเข้าสงครามร่วมกับสหรัฐฯ ในที่ต่าง ๆ ของโลกอย่างที่บางกลุ่มเข้าใจนั้นจะไม่เกิดขึ้นอย่างแน่นอน เพราะเป็นการยกระดับอำนาจป้องปรามเพื่อเลี่ยงความขัดแย้งระหว่างประเทศไม่ให้เกิดในภูมิภาคนี้ (*Kokusaifunsô wo kaihisuru*)”[50]

4.2 ตรรกะเชิงหลักการของฝ่ายสนับสนุน

สำหรับรูปแบบวาทกรรมที่มุ่งเสนอตรรกะในเชิงหลักการของฝ่ายสนับสนุนนั้น จะเห็นว่าส่วนใหญ่มุ่งความสำคัญไปที่การเน้นย้ำให้เห็นประเด็นใหญ่ 2 เรื่อง อันได้แก่ 1) ความเป็นสากลของ RCSD ควบคู่กับความ “ผิดเพี้ยน” ของตรรกะเชิงหลักการและฐานคติในญี่ปุ่น 2) การรักษาความต่อเนื่องสอดคล้องกับแนวทางป้องกันประเทศเดิมด้วยการยึดนิยามของสิทธินี้แบบแคบที่สุด และปรับใช้ให้เป็นเอกลักษณ์แบบญี่ปุ่น วาทกรรมลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลและฝ่ายสนับสนุนมุ่งสร้าง

---

[48] Ibid., p. 131.

[49] Ishiba Shigeru, “Kobetsutekijieiken dewa Muri ga Aru (There are limits to right of individual self-defense),” *Chuokoron* (Jun 2014), p. 93.

[50] Ibid., pp. 93-94.

ความประนีประนอมกับบรรทัดฐานภายในประเทศที่มีอยู่และปรับในแบบที่ยังยึดโยงกับวิธีการรับประกันความมั่นคงที่เคยทำมาแต่เดิม

4.2.1 ความแปลกแยกเชิงปทัสถาน: สิทธิที่มีแต่ใช้ไม่ได้

วิธีการให้ความชอบธรรมแก่ RCSD คือการเผยแพร่วาทกรรมที่ย้ำความไม่ปกติในเชิงหลักการและบรรทัดฐานของญี่ปุ่น (Normative anomaly) ที่ผิดแผกแปลกประหลาดไปจากนานาชาติ เป้าหมายของการโจมตีของวาทกรรมรูปแบบนี้คือการตีความของ CLB ปี ค.ศ. 1981 สรุปใจความสำคัญได้ว่าญี่ปุ่น “มี” RCSD ตามกฎหมายระหว่างประเทศ แต่ “ใช้ไม่ได้” ตามรัฐธรรมนูญเพราะเกินกว่าระดับต่ำสุดเท่าที่จำเป็นในการป้องกันตนเอง ขณะที่ฝ่ายคัดค้านมักยึดการตีความนี้เป็นเกณฑ์วัดความถูกต้องและทำให้การหันมาใช้สิทธิเป็นเรื่องที่ไม่ว่าอย่างไรก็ขัดกับกฎหมาย ฝ่ายสนับสนุนมองสาระสำคัญของการตีความที่ยึดถือมาหลายทศวรรษว่า “เป็นของมีตำหนิ” (*Kekkanhin*)[51] ที่เสนอตรรกะอันบกพร่อง (Errorneous)[52] จึงควรพิจารณาแก้ไขใหม่

Abe Shinzô ในหนังสือ *Utsukushî kuni e* ได้ชี้ให้เห็นถึงความบกพร่องของตรรกะนี้ เขากล่าวว่าน่าแปลกที่ประชาคมญี่ปุ่นยอมรับได้โดยไม่ตั้งคำถามเท่าไหร่ทั้งที่ดูแล้วผิดเพี้ยนจากสากล กฎบัตรสหประชาชาติมาตรา 51 บัญญัติว่า RCSD เป็น “สิทธิประจำตัวรัฐ” คู่กับสิทธิป้องกันตนเองโดยลำพัง เขาชี้ว่า “รัฐธรรมนูญญี่ปุ่นร่างขึ้นหลังกฎบัตรสหประชาชาติเสียด้วยซ้ำ การมองว่าญี่ปุ่นมี RCSD เป็นสิทธิประจำตัวถือเป็นเรื่องปกติ ประชาคมนานาชาติเข้าใจร่วมกันในหลักที่ว่าการมีสิทธิย่อมหมายถึงความสามารถที่จะใช้ได้ แต่ตรรกะที่ว่ามีสิทธิแต่ใช้ไม่ได้จะอธิบายให้ใครเข้าใจได้”[53]

---

[50] Ibid., pp. 93-94.

[51] Sase Masamori, *Ichiban Yokuwakaru! Shûdantekijieiken (The most comprehensible! Right of collective self-defense)* (Tokyo: Kairyusha, 2014), pp. 132-133.

[52] Kitaoka, “Peace in the Modern Era and the Right of Collective Self-Defense,” p. 83.

[53] Abe, *Utsukushî Kuni e (Toward a beautiful country)*, p. 132.

Ishiba Shigeru เป็นอีกผู้หนึ่งที่ผลักดันการตีความใหม่ด้วยการเผยแพร่ข้อเขียนเชิงให้ความรู้ที่เข้าถึงได้ง่าย เขาอ้างอิงงานของ Sase Masamori และผลิตซ้ำข้อโต้แย้งในแบบคล้ายคลึงกันซึ่งย้ำความแปลกประหลาดของการถกเถียงในญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตีความในปี ค.ศ. 1981 โดยชี้ว่า "ที่หลายคนรู้สึกสงสัย คือ 'สิทธิที่มีแต่ใช้ไม่ได้' มีอยู่จริงหรือ"[54] เขาอ้างข้อความของ Sase ที่ว่า "'สิทธิ' (*Kenri*) กับ 'การใช้' (*Kôshi*) ย่อมแยกกันไม่ได้ (*Fukabun*)" Ishiba ย้ำว่าสิ่งที่ Sase เสนอน่าจะเป็นแนวคิดที่เป็นปกติทั่วไป (*Futsû no kangaekata*) ไม่ใช่หรือ ผู้ที่เน้นให้เห็นเรื่องนี้อีกคนคือ Momochi Akira นักนิติศาสตร์ผู้มีข้อเขียนสนับสนุนการตีความหลายชิ้น คำวิจารณ์ของเขาเล็งเป้าไปยังนักวิชาการกฎหมายรัฐธรรมนูญในญี่ปุ่นส่วนใหญ่ที่มองการตีความใหม่ว่าขัดรัฐธรรมนูญ โดยชี้ให้เห็นความผิดปกติและแปลกแยกจากบรรทัดฐานสากลของวงการนี้ในญี่ปุ่น[55] เขาย้ำว่า ตามหลักสากล RCSD เป็น "สิทธิประจำตัว" หรือเรียกว่าเป็น "สิทธิโดยธรรมชาติ" (*Shizenken*) ด้วยเหตุนี้ แม้ว่ารัฐธรรมนูญจะไม่บัญญัติเกี่ยวกับสิทธินี้แต่ตามกฎหมายสากลเป็นเรื่องปกติที่ญี่ปุ่นย่อมมีและใช้สิทธินี้ได้[56] สิทธิหลาย ๆ อย่างของรัฐแม้จะไม่ได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่เพราะเป็นที่ยอมรับเป็นสากลจึงถือว่าทุกรัฐมีสิทธินั้น ๆ[57] เขาเสนอว่าควรจะมองในทางกลับกันมากกว่าว่าในมาตรา 9 ไม่มีตรงไหนที่ระบุห้ามหรือระบุว่าสิทธินี้ขัดรัฐธรรมนูญ เมื่อไม่ได้ห้าม ดังนั้นในฐานะชาติภาคีของสหประชาชาติการใช้สิทธิตามกฎบัตรฯจึงถือเป็นเรื่องที่ทำได้ปกติและไม่ขัดรัฐธรรมนูญ

---

[54] Ishiba, Nihonjin no tame no '*Shûdantekijieiken' Nyûmon (Introduction to 'right of collective self-defense for Japanese)*, p. 71.

[55] ข้อวิจารณ์วงวิชาการกฎหมายรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่นที่คล้ายคลึงกันดู Sase Masamori, *Shûdantekijieiken – Aratana Ronsô no tameni (The right of collective self-defense – For new debates)* (Tokyo: Ichigeisha, 2012), pp. 21-22.

[56] Momochi Akira, "Kenpôgakusha no Hensetsu to Musekinin: 'Kokkafuzai' no Kenpôron wa Hijôshiki dearu (The betrayal and irresponsibility of constitutional scholars: Constitutional debate 'without the existence of state' is not normal)," *Voice* (Sep 2015), p. 56.

[57] Ibid.

4.2.2 ผสานหลักสากลบนปทัสถานแบบญี่ปุ่น

วาทกรรมประเภทที่เสนอตรรกะเชิงหลักการเพื่อให้ความชอบธรรมแก่นโยบาย นอกจากจะเน้นย้ำความเป็นสากลของ RCSD พร้อมไปกับความไม่ปกติเชิงบรรทัดฐานในฐานคติเกี่ยวกับสิทธินี้ที่ครอบงำทัศนคติของคนญี่ปุ่นแล้ว ฝ่ายสนับสนุนยังพยายามอธิบายการปรับจุดยืนให้สอดคล้องกับกรอบบรรทัดฐานเดิมที่สังคมการเมืองญี่ปุ่นยึดถือมา จุดนี้เองเราจะเห็นว่า ความที่สิทธินี้แม้จะมีการกำหนดไว้ในกฎบัตรฯและสนธิสัญญาสากลหลายฉบับ แต่การขาดความเห็นพ้องต้องกันในเนื้อหาและวัตถุประสงค์โดยเห็นได้จากข้อถกเถียงเรื่องนิยามความหมาย เปิดช่องให้ผู้กำหนดนโยบายสามารถสร้างความเชื่อมโยงเชิงหลักการให้สอดรับกับบรรทัดฐานที่มีอยู่ภายในญี่ปุ่นได้ กล่าวคือ วาทกรรมลักษณะนี้ย้ำให้เห็นเกณฑ์การใช้สิทธิที่พิจารณา “การป้องกันตนเอง” เป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้และการยังคงยึดแนวทาง “ต่ำสุดเท่าที่จำเป็น” ในการป้องกันประเทศเป็นหัวใจสำคัญ เราจะเห็นด้วยว่าการกำหนดเงื่อนไขหรือเกณฑ์พิจารณาสำหรับการใช้สิทธิเป็นความพยายาม “คัดสรร” เอาบางส่วนของหลักสากลนี้มาปรับใช้ให้ตอบสนองหลักการและความจำเป็นของญี่ปุ่น

ข้อถกเถียงเรื่องคำจำกัดความของ RCSD กลายเป็นส่วนสำคัญในการแสดงตรรกะเชิงหลักการเพื่อ “แบ่งรับแบ่งสู้” แนวคิดสากลนี้มาประยุกต์เป็นแบบญี่ปุ่น D. W. Bowett ในบทความปี ค.ศ. 1955 ได้สรุปขอบเขตความเห็นที่ขัดแย้งกันในเรื่องนิยามสิทธินี้ออกเป็น 3 ทฤษฎี ได้แก่ 1) ทฤษฎีที่มองการใช้สิทธินี้เป็นเรื่อง “หน้าที่ในการธำรงสันติภาพและจัดการกับพฤติกรรมละเมิด” หรือก็คือการลงโทษ (Sanction) ต่อรัฐก้าวร้าวที่คุกคามระเบียบและสันติภาพ[58] เมื่อเทียบกับกฎหมายเอกชน การใช้สิทธินี้อาจหมายถึงการช่วยป้องกันใครก็ได้ แม้แต่คนแปลกหน้าจากการถูกคุกคาม โดยถือเป็นการกระทำเพื่อธำรงระเบียบและความสงบในสังคมเป็นหลัก 2) ทฤษฎีที่มองเรื่องนี้เป็นเรื่องการปกป้องผู้อื่นบนเงื่อนไขว่าผู้นั้น “มีความ

[58] Bowett, “Collective Self-Defence,” p. 134.

สัมพันธ์ใกล้ชิดกับตน" (Proximate relationships) เมื่อเทียบกับกฎหมายเอกชน สิทธิป้องกันตนเอง "ขยายครอบคลุมถึงสมาชิกครอบครัวและบริวารของบุคคลนั้น ตลอดจนผู้ที่อยู่ใต้การคุ้มครองตามหน้าที่อันเป็นที่ยอมรับ บูรณภาพและสวัสดิภาพของครอบครัวหรือบริวารถือได้ว่าเป็นผลประโยชน์ที่บุคคลมีสิทธิที่จะปกป้อง" เงื่อนไขเรื่องความใกล้ชิดนี้เป็นตัวแยกความแตกต่างของ "การป้องกันตนเอง" ออกจากการป้องกันคนแปลกหน้าที่บุคคลนั้นไม่รู้จักหรือไม่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องเป็นพิเศษ[59] 3) ทฤษฎีที่มองเรื่องนี้เป็นการปกป้อง "ผลประโยชน์ตามกฎหมาย" (Legally recognized interest) ของตนเองร่วมกันกับผู้อื่น หรือพูดได้ว่าเป็นการใช้สิทธิป้องกันตนเองโดยลำพังร่วมกับรัฐอื่น โดยมีเงื่อนไขว่า "ฝ่ายที่มีส่วนในการดำเนินการร่วมกันต่างมีสิทธิป้องกันตนเองโดยลำพัง" นั่นคือ ต่างฝ่ายต่างเป็นผู้ถูกละเมิด "ผลประโยชน์ตามกฎหมาย" ไม่ว่าจะในกรณีที่ถูกโจมตีเองโดยตรงหรือกรณีที่ชาติเพื่อนบ้านถูกโจมตี[60]

คำอธิบายเสริม Bowett คือ ข้อถกเถียงระหว่าง 3 ทฤษฎีนี้ดำเนินเรื่อยมาตั้งแต่ช่วงการร่างกฎบัตรฯ[61] การที่มีความพยายามทำให้มาตรา 51 ที่บัญญัติถึงสิทธินี้บรรจุอยู่ท้ายบทที่ 7 ซึ่งว่าด้วยมาตรการรับมือภัยต่อสันติภาพ แทนที่จะอยู่ในบทที่ 8 ที่ว่าด้วยการรวมกลุ่มภูมิภาค ดูจะสะท้อนถึงความตั้งใจที่จะทำให้สิทธินี้กลายเป็นเครื่องมือเสริมหรืออุดช่องโหว่ให้กับ "กลไกความมั่นคงร่วม" (Collective security) โดยไม่อิงกับการต้องมีกลุ่มความมั่นคงระดับภูมิภาคหรือพันธมิตรเป็นเงื่อนไขล่วงหน้าในการใช้สิทธิ แม้ว่า Bowett มองการถือนิยามแบบนี้ว่าเป็นการเข้าใจผิด[62] แต่เมื่อมองความตั้งใจของกลุ่มชาติละตินอเมริกา ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มให้บัญญัติสิทธินี้ลงในกฎบัตรฯ จะเห็นว่ามีความต้องการให้มาตรา 51 เป็นกลไกเผื่อไว้ในกรณีที่ UNSC ไม่ทำงานซึ่งสอดคล้องตามนิยามทฤษฎีที่ 1

---

[59] Ibid., p. 133.

[60] Ibid., p. 136.

[61] Kunz, "Individual and Collective Self-Defense"; Walter S. G. Kohn, "Collective Self-Defense under a Revised UN Charter," *Social Research* (Jan 1955).

[62] Bowett, "Collective Self-Defence," p. 136.

Ishiba Shigeru ตระหนักรู้ในปัญหาว่าด้วยนิยามนี้ เขามองว่า มีวิธีคิด 3 รูปแบบแอบแฝงอยู่ใน RCSD ที่ต้องจำแนกแยกแยะและสร้างความเข้าใจที่เหมาะสมสำหรับใช้เป็นหลักในการปรับนโยบายของญี่ปุ่น วิธีคิดที่ว่านั้น แบ่งโดยการ “สลับคู่คำ” หรือแนวคิดที่ประกอบเข้าเป็น “การป้องกันตนเองร่วม” (Collective self-defense) อย่างแรกคือ “การเข้าช่วยป้องกันรัฐอื่นที่ถูกข้าศึกโจมตี” ซึ่งรัฐที่ถูกโจมตีนั้นอาจเป็นพันธมิตรกับชาติที่ให้การช่วยเหลือ แต่หากรัฐที่ช่วยเหลือไม่ได้ถูกข้าศึกโจมตีโดยตรงเสียเองการช่วยป้องกันก็ยากที่จะเรียกว่าเข้าข่ายการ “ป้องกันตนเอง” น่าจะถือเป็นแค่การ “ป้องกันร่วม” (Collective defense) เฉย ๆ เสียมากกว่า อย่างที่สองคือ “การดำเนินมาตรการร่วมกันเพื่อป้องกันตัวตนร่วม” นั่นคือการมองรัฐอื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐที่เป็นพันธมิตรว่าเป็นกลุ่มก้อนตัวตนเดียวกัน และมีผลประโยชน์เกี่ยวพันกันอย่างแนบแน่นแยกจากกันไม่ได้ เมื่อพันธมิตรถูกข้าศึกโจมตีจึงส่งผลเสมือนตนเองถูกโจมตีไปด้วยโดยปริยาย กรณีเช่นนี้เน้นสภาพการมี “ตัวตนร่วมกัน” (Collective self) เป็นพื้นฐานในการใช้ RCSD อย่างที่สาม คือ “การใช้สิทธิป้องกันตนเองพร้อม ๆ กันร่วมกับรัฐอื่น” กรณีนี้วางอยู่บนเงื่อนไขที่ว่ารัฐที่ดำเนินมาตรการป้องกัน ต่างฝ่ายต่างถูกข้าศึกโจมตีในเวลาเดียวกัน ทำให้ต้องใช้สิทธิป้องกันตนเองโดยลำพังพร้อม ๆ กัน กรณีนี้อาจรวมไปถึงการที่รัฐอื่นถูกโจมตีแล้วส่งผลกระทบต่อความอยู่รอดปลอดภัยของรัฐเราเอง เสมือนรัฐเราเองถูกโจมตีด้วยก็ได้ ในแง่นี้ความหมายของ RCSD เน้นไปที่องค์ประกอบของการ “ป้องกันตนเอง” (Self defense) ที่ชัดเจนกว่าสองกรณีแรก[63]

แม้จะมีแนวทางอธิบายต่างไป แต่เราสามารถเห็นความคล้ายคลึงกันของการจำแนกประเภทคำจำกัดความที่ไม่ต่างจากของ Bowett มากนัก สำหรับ Ishiba การชี้ให้เห็นถึงปัญหานี้นำไปสู่การถกเถียงเพื่อเลือกรับแนวทางที่เหมาะกับสถานการณ์ของญี่ปุ่น จากข้อถกเถียงเรื่องนิยามข้างต้น จะเห็นต่อไปว่าวาทกรรมในญี่ปุ่นที่สนับสนุนการปรับจุดยืนโดยส่วนใหญ่มุ่งให้เหตุผลเข้าหาทฤษฎีที่ 3 ที่เน้น

[63] Ishiba, *Nihonjin no tame no ‘Shûdantekijieiken’ Nyûmon (Introduction to ‘right of collective self-defense for Japanese)*, pp. 27-28.

องค์ประกอบ “การป้องกันตนเอง” ในแบบที่แจ้งชัดที่สุดคือ เกี่ยวเนื่องโดยตรงกับความมั่นคงของญี่ปุ่น และแบบแคบที่สุดคือมอง “ตนเอง” ที่ต้องปกป้องว่าหมายถึงแค่ “รัฐตนเอง” แม้เราอาจเห็นได้ว่า นิยามข้อ 2 กับ 3 มีความทับซ้อนกันอยู่ แต่การวางเงื่อนไขเสริมเข้าไปในหลักเกณฑ์การใช้สิทธิ ทำให้นโยบายญี่ปุ่นอยู่บนนิยามที่ 3 กล่าวคือไม่ได้มองการโจมตีรัฐที่ใกล้ชิดอย่างพันธมิตรสหรัฐฯ “ในทุกกรณี” ว่าเทียบเท่าการโจมตีญี่ปุ่นเหมือนว่าทั้งสองมี “ตัวตนร่วมกัน” (*Shûdanteki jiko*) การโจมตีพันธมิตรจึงไม่ทำให้ญี่ปุ่นต้องใช้สิทธิโดยอัตโนมัติอันเป็นความคาดหวังที่แฝงอยู่ในทฤษฎีที่ 2 วาทกรรมจำนวนมากเน้นย้ำข้อเท็จจริงที่ว่าเพราะเป็น “สิทธิ” ญี่ปุ่นจึงอาจเลือกที่จะไม่ใช้ก็ได้ ต่างจาก “หน้าที่” อันมีผลผูกมัดให้ต้องปฏิบัติตาม[64]

การใช้สิทธิหรือไม่ขึ้นกับการพิจารณา “สถานการณ์” ว่ากระทบกับรัฐตนโดยตรงหรือไม่ เงื่อนไขเช่นนี้นี่เองที่แยกนโยบายที่ยึดทฤษฎีที่ 3 เป็นเกณฑ์ออกจากสองข้อแรก ทฤษฎีนี้ยังมีตรรกะต่อไปด้วยว่าขณะที่ไม่ผูกมัดกับการต้องช่วยพันธมิตรเสมอไป การใช้สิทธินี้ก็ไม่จำกัดเฉพาะการป้องกันพันธมิตรเท่านั้น อาจเป็นรัฐใด ๆ ก็ได้ ข้อพิจารณาที่สำคัญกว่าคือ ผลกระทบต่อความมั่นคงและอยู่รอดของญี่ปุ่นเองหรือ “การป้องกันตนเอง” เช่นนี้แล้ว จะเห็นด้วยว่า การยึดนิยามนี้เป็นเกณฑ์ช่วยให้ฝ่ายสนับสนุนอธิบายการใช้สิทธิให้สอดรับกับหลัก “ป้องกันตนเองโดยแท้จริง” และ “ระดับต่ำสุดเท่าที่จำเป็น” ซึ่งเป็นบรรทัดฐานนโยบายความมั่นคงภายในญี่ปุ่นที่มีอยู่แต่เดิมได้ ในขณะเดียวกัน ก็ยังอ้างความเป็นสากลให้แก่นโยบายที่เต็มไปด้วยเงื่อนไขและเปิดช่องทางหนีทีไล่ที่จะ “ไม่ต้องใช้สิทธิ” ไว้มากมาย

นิยามของ RCSD ที่เกิดขึ้นในการตีความครั้งใหม่ซึ่งเห็นได้ชัดว่าสอดคล้องกับทฤษฎีที่ 3 คือการให้ความหมายว่า เป็นการใช้กำลังช่วยป้องกันรัฐอื่นที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด (*Missetsuna kankei*) เมื่อรัฐนั้นถูกโจมตี โดยการโจมตีนั้นกระทบต่อความอยู่รอด“เสมือนการโจมตีรัฐตนเอง” (*Jikokunitaisuru kôgekitominashite*) นิยามนี้ได้รับการเน้นย้ำทั้งในเอกสารของทางการ[65] และวาทกรรมของฝ่ายสนับสนุน

---

[64] *Report of the Advisory Panel.*

[65] Ibid.; *Cabinet Decision on Development of Seamless Security Legislation.*

อันที่จริงแล้วนิยามที่ใกล้เคียงทฤษฎีที่ 2 ซึ่งอาจผูกมัดญี่ปุ่นให้ต้องช่วยป้องกันพันธมิตรอย่างสหรัฐฯ ในทุกกรณี เป็นนิยามที่การตีความในปี ค.ศ. 1981 ใช้อธิบายสิทธินี้มาก่อน ปัญหาเรื่องนิยามนี้เป็นอีกหนึ่งจุดสำคัญที่ทำให้การตีความครั้งดังกล่าวถูกโจมตีจากฝ่ายสนับสนุนในปัจจุบัน นิยามดังกล่าวที่ว่านี้หมายถึง “การช่วยป้องกันรัฐอื่นที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเมื่อถูกโจมตี แม้ว่ารัฐตนไม่ถูกโจมตีโดยตรงก็ตาม (*Kôgekisareteinai nimokakawarazu*)” ปัญหาที่ฝ่ายสนับสนุนการปรับจุดยืนชี้ให้เห็นคือวลีที่ว่า “แม้รัฐตนไม่ถูกโจมตีโดยตรงก็ตาม” ที่ใส่เข้าไปในนิยามโดยไม่จำเป็นนี้ยิ่งเป็นการเน้นถึงความไม่เกี่ยวข้องของเหตุการณ์มากกว่าการมองการโจมตีรัฐอื่นนั้นว่าเป็นปัญหาสำหรับรัฐตนด้วย ดังนั้น นิยามนี้จึงผิดเพี้ยนไปจากที่ควรจะเป็น การไม่เจาะจงให้มีองค์ประกอบของ “การป้องกันตนเอง” ชัดเจนอยู่ในคำจำกัดความ[66] โดยระบุเพียงว่าเป็นการช่วยป้องกันรัฐที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดนั้นทำให้เข้าใจได้ว่า สิทธินี้คือการช่วยป้องกันรัฐอื่นที่ใกล้ชิดแบบอัตโนมัติ โดยไม่มีเงื่อนไขใด ๆ

การยึดนิยามตามทฤษฎีที่ 3 ถือว่าเป็นการวางเงื่อนไขสำหรับการใช้สิทธิที่แคบที่สุด โดยยึดการพิจารณา “เชิงสถานการณ์” ที่กระทบต่อญี่ปุ่นเป็นสำคัญ แนวทางนี้ช่วยให้รัฐบาลประนีประนอมและบูรณาการสิทธิสากลนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของบรรทัดฐานที่มีอยู่เดิม โดยเฉพาะแนวทาง “ต่ำสุดเท่าที่จำเป็น” ในการป้องกันตนเองได้อย่างไร้รอยต่อ นายกฯ Abe มองความเชื่อมโยงที่ว่าออกเป็น 2 ด้าน โดยด้านหนึ่งมองว่า การยกระดับกลไก “ป้องปราม” ส่งผลในเชิง “เลี่ยงสงคราม” ซึ่งคือการไม่ต้องใช้ RCSD ในความเป็นจริง อีกด้านการกำหนดเกณฑ์การใช้ที่เน้น “การป้องกันตนเอง” สอดรับกับหลักการที่ญี่ปุ่นมีอยู่เดิมและป้องกันการพัวพันในสงครามที่ไม่จำเป็น ในประเด็นแรก เขากล่าวว่า “การสานสัมพันธ์ญี่ปุ่น-สหรัฐฯ ให้ยิ่งเข้มแข็งมากขึ้นนอกจากจะช่วยให้การป้องกันญี่ปุ่นมีประสิทธิภาพมากขึ้นแล้วยังเป็นการ “ป้องกันล่วงหน้า” ไม่ให้ต้องมีการสู้รบเกิดขึ้นอีกด้วย (*Tatakai wo mizen ni fusegu*)

---

[66] Ishiba, *Nihonjin no tame no ‘Shûdantekijieiken’ Nyûmon (Introduction to ‘right of collective self-defense for Japanese)*, p. 81.

หรือเป็นการเพิ่มศักยภาพการ ‘ป้องปราม’ เพื่อหยุดยั้งความตั้งใจ (*Takurami wo kujiku*) ของรัฐอื่นที่มีเจตนาจะก่อสงครามกับญี่ปุ่น”[67] ในบทความปี ค.ศ. 2015 เขายืนยันว่ายุทธศาสตร์ใหม่ไม่ได้เปลี่ยนแปลง “หลักการพื้นฐาน” (*Kihontekina ronri*) ของการตีความเดิมแม้แต่น้อยโดยอ้าง “คำตัดสินคดีซึนะงะวะ”

คำตัดสินศาลฎีกาคดีซึนะงะวะ (1959) เป็นคำพิพากษาว่าฐานทัพสหรัฐฯ ในญี่ปุ่นและสนธิสัญญาพันธมิตรกับสหรัฐฯ ขัดกับรัฐธรรมนูญมาตรา 9 หรือไม่ แม้ศาลไม่ได้มีคำตัดสินในประเด็นหลังโดยมองเป็นเรื่อง “ที่มีความเป็นการเมืองสูง” (Highly political nature) ซึ่งศาลไม่มีอำนาจตัดสินฝ่ายเดียวเพราะเกี่ยวพันกับอำนาจการพิจารณาตัดสินใจของฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหารด้วย อย่างไรก็ตาม ในประเด็นฐานทัพฯ ศาลตัดสินว่าไม่ขัดรัฐธรรมนูญ และเสนอความเห็นที่เกี่ยวโยงกับข้อถกเถียงเรื่อง “การป้องกันตนเอง” ในยุคปัจจุบันหลายประการได้แก่ แม้มาตรา 9 ยึดหลักสันตินิยมแต่ไม่ได้ปฏิเสธสิทธิป้องกันตนเอง สันตินิยมไม่ได้หมายถึง “ปลอดการป้องกันหรือปราศจากการต่อต้าน” (Defenselessness and non-resistance) “รัฐบาลควรสามารถดำเนินมาตรการที่จำเป็นเพื่อปกป้องความอยู่รอดสันติภาพและความมั่นคงของญี่ปุ่นได้” ฐานทัพสหรัฐฯไม่นับเป็น “ศักยภาพทำสงคราม” เพราะไม่ได้อยู่ในการควบคุม - บังคับบัญชาของญี่ปุ่นเอง กลับถือเป็นสิ่งที่ชดเชยความอ่อนด้อย (Supplement any deficiency) ทางทหารจากการมีอยู่ของมาตรา 9 เสียด้วยซ้ำ และในการแสวงหาความช่วยเหลือทางทหารรัฐบาลควรสามารถ “เลือกหนทางและวิธีการ” ที่เหมาะสมกับบริบทระหว่างประเทศได้[68] แม้ฝ่ายต่อต้านการตีความปี 2014 จะมองคำตัดสินนี้ว่าไม่เกี่ยวอะไรกับประเด็น RCSD[69] แต่ความเห็นของหัวหน้าผู้พิพากษา Tanaka Kôtarô มักถูกหยิบยกเป็นข้อสนับสนุน

---

[67] Abe, “‘Heiwaanzen Hôsei’ Watashiga Teinei ni Wakariyasuku Gosetsumeishimasu (I will explain thoroughly and plainly about ‘the legislation for peace and security’),” pp. 33-34.

[68] Alfred C. Oppler, “The Sunakawa Case: Its Legal and Political Implications,” *Political Science Quarterly,* Vol. 76, No. 2 (Jun 1961), pp. 247-249.

[69] ดูอย่างเช่นHasebe, “Hasebe Yasuo Kyôju ni Kiku (Ask Prof. Hasebe Yasuo)”; Ishikawa, “Shûdantekijieiken toiu Hototogisu no Tamago (Lesser cuckoo’s egg called right of collective self-defense).”

สิทธินี้โดยฝ่ายที่สนับสนุนรัฐบาล[70] Tanaka กล่าวว่า “ทุกวันนี้ชาติต่าง ๆ พึ่งพาอาศัยกันอย่างใกล้ชิด เมื่อเกิดวิกฤตในชาติหนึ่งย่อมส่งผลโดยตรงต่อชาติอื่นด้วย การป้องกันตนเองจึงหมายถึงการป้องกันพันธมิตรด้วย และการร่วมมือกับพันธมิตรป้องกันประเทศก็หมายถึงการป้องกันตนเองด้วย” และเสนอให้ญี่ปุ่น “ละทิ้งความคิดที่ยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง ที่มองผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก” เขากล่าวว่ามุมมองนี้สอดคล้องกับอารัมภบทของรัฐธรรมนูญญี่ปุ่นที่ระบุว่า “ไม่มีชาติใดรับผิดชอบแต่เพียงรัฐตนเองเท่านั้น (No nation is responsible to itself alone)”[71]

Abe อ้างคำตัดสินนี้โดยเน้นเรื่อง “มาตรการป้องกันตนเองที่จำเป็น” เขาเห็นว่าไม่ควรแยกสิทธิป้องกันตนเองแบบลำพังกับแบบร่วมกันออกจากกันในการพิจารณามาตรการที่จำเป็น และควรขึ้นอยู่กับการตัดสินใจเชิงนโยบายของรัฐบาลและมติของรัฐสภา มากกว่าถือเป็นประเด็นกฎหมายเพียงอย่างเดียว การคำนึงถึงข้อนี้ก็เป็นเหตุที่ทำให้ศาลฎีกาเลี่ยงการตัดสินดังที่กล่าวมาแล้ว[72] เขาชี้ว่า “เรากำลังอยู่ในยุคที่การป้องกันตนเองไม่สามารถกระทำได้เพียงรัฐเดียวอีกต่อไป” เช่นนี้แล้วเขาแสดงให้เห็นว่า “ระดับต่ำสุดเท่าที่จำเป็น” ในการป้องกันตนเองนั้นอาจนับรวม RCSD เข้าไปได้ด้วย ซึ่งสอดคล้องกับนิยามตามทฤษฎีที่ 3

Yokobatake Yûsuke ผู้อำนวยการ CLB ซึ่งเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญคนหนึ่งในการรับรองนโยบายของรัฐในเชิงหลักกฎหมายก็ได้เสนอทัศนะสนับสนุนที่รวมเป็นส่วนหนึ่งในวาทกรรมรูปแบบนี้ ภายใต้การนำของ Yokobatake นั้น CLB ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการคัดกรองกฎหมายให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ

---

[70] Kitaoka, “Kenpôni Koshitsushite Kokka no Anzen wo Wasureruna (Adhere to constitution without forgetting state security), p. 78; Nishi Osamu, “Kaishaku Kaiken wa Rikkenshugi wo Okasanai: Jiei to Taei wa Fukabun no Kankei (The constitutional reinterpretation does not violate constitutionalism: Inseparable relations between self-defense and defense of others),” *Chuokoron* (Jun 2014), p. 100.

[71] Oppler, “The Sunakawa Case,” pp. 250-251.

[72] Abe, “‘Heiwaanzen Hôsei’ Watashiga Teinei ni Wakariyasuku Gosetsumeishimasu (I will explain thoroughly and plainly about ‘the legislation for peace and security’),” p. 38.

มีจุดยืนสนับสนุนการอนุญาตให้ใช้ RCSD แบบจำกัด ตัวอย่างการแสดงทัศนะในเรื่องนี้ของ Yokobatake มีบางกรณีที่อ้างอิง “คำตัดสินคดีซึนะงะวะ” อย่างเช่นในการตอบกระทู้ในรัฐสภาเดือนมิถุนายน ปี ค.ศ. 2015 เขาชี้ให้เห็นถึงความสอดคล้องของกฎหมายความมั่นคงใหม่กับแนวทางดั้งเดิม โดยถือเป็นการเน้นย้ำการเลือกรับทฤษฎีที่ 3 ตามนิยามของ RCSD ข้างต้นมาเป็นพื้นฐานการอธิบายนโยบาย เขากล่าวว่า “บางส่วน” ของ RCSD นั้นสามารถถือเป็นส่วนหนึ่งใน “มาตรการป้องกันตนเองที่จำเป็น” ได้ ซึ่งศาลฎีกามีความเห็นว่าเป็นอำนาจอันชอบธรรมของรัฐบาล “หากจำกัดขอบเขตสิทธินี้ให้อยู่ในกรอบการป้องกันประเทศตนเองก็ทำให้อยู่ภายใต้หลักการที่ยอมรับกันมาแต่เดิมได้” และว่าในขอบเขตที่ศาลยอมรับนั้น “จะเป็นการง่ายถ้าจะนับแต่การใช้กำลังป้องกันตนเองตามหลักสิทธิป้องกันตนเองโดยลำพัง แต่คงยากที่จะรวมสิทธิการใช้กำลังเพื่อป้องกันรัฐอื่นที่เรียกในทางกฎหมายระหว่างประเทศว่า RCSD ทั้งหมดเข้าไปด้วยได้” แต่ในกรณีที่เมื่อรัฐอื่นถูกโจมตีแล้วถือเป็นภัยคุกคามต่อความอยู่รอดของญี่ปุ่น และเป็นไปตามเงื่อนไข 3 ข้อที่กฎหมายกำหนดขึ้นมา “ก็สามารถถือได้ว่าไม่เกินเลยขอบเขตมาตรการเพื่อป้องกันตนเองของญี่ปุ่นตามที่เสนอในคำตัดสินคดีซินะงะวะ จึงตีความได้ว่า RCSD ในลักษณะนี้เป็นส่วนหนึ่งของสิทธิป้องกันตนเองที่คำตัดสินของศาลให้การยอมรับ”[73] ในอีกวาระหนึ่ง Yokobatake ยังได้เปรียบเปรยวิธีการ “แบ่งรับแบ่งสู้” สิทธิสากลนี้เข้ามาใช้ด้วยการสร้างเงื่อนไขว่า เสมือนเป็น “การขจัดส่วนที่มีพิษออกจากปลาปักเป้าเพื่อทำให้คนเราสามารถบริโภคได้อย่างปลอดภัย”[74]

---

[73] “Hôseikyokuchôkan, Shûdantekijieiken ‘Sunagawa Hanketsu de Kyoyô’ (Head of the Cabinet Legislation Bureau, ‘the Supreme Court decision in the Sunagawa case allows the right of collective self-defense)” *Nihon Nikkei Shimbun*, accessed Sep 28, 2017, https://www.nikkei.com/article/DGXLASFS15H1E_V10C15A6EAF000/

[74] “‘Fugu nara Kan Hasuseba . . .’ Hôseikyokuchôkan ga Irei no Yawaraka Tôben (‘If a puffer fish’s liver were taken out . . .’ the head of the Cabinet Legislation Bureau’s rare soft reply)” *Sankei News,* accessed Sep 28, 2017, http://www.sankei.com/politics/news/150619/plt1506190038-n1.html

การเสนอตรรกะที่ผูกสิทธิสากลนี้เข้ากับบรรทัดฐานที่มีอยู่เดิมในญี่ปุ่น ยังพบในงานของ Ishiba Shigeru ซึ่งตั้งคำถามว่า เหตุใดจึงถือว่า RCSD เกินขอบเขต "ต่ำสุดเท่าที่จำเป็น" เขาอธิบายว่า "หากชาติเพื่อนบ้านที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับญี่ปุ่นถูกโจมตีโดยรัฐที่ก้าวร้าวจนอ่อนแอลงโดยที่ญี่ปุ่นไม่ใช้ RCSD เพื่อร่วมต่อสู้กับชาติเพื่อนบ้านเพื่อขจัดการรุกรานแล้ว ญี่ปุ่นอาจจะเลี่ยงการถูกโจมตีเป็นรายต่อไปไม่ได้"[75] Ishiba เน้นให้เห็นว่าการยึดนิยามที่ถูกต้องของ RCSD อย่างในทฤษฎีที่ 3 ซึ่งเน้นเงื่อนไข "การป้องกันตนเอง" เป็นหลัก จะทำให้ญี่ปุ่นใช้มาตรการสากลนี้ในกรอบบรรทัดฐานดั้งเดิมของญี่ปุ่นได้ เขาย้ำว่า "ความจำเป็น" (*Hitsuyôsei*) ถือเป็นข้อพิจารณาสำคัญในการใช้สิทธิ โดยอ้างถึงเกณฑ์สากลที่ศาลระหว่างประเทศตั้งขึ้นในการพิจารณาคดีนิการากัว (1986) ไม่ว่า การต้องมี "การร้องขอความช่วยเหลือ" จากชาติที่ถูกรุกรานก่อน ตลอดจนหลัก "ความจำเป็น" และ "ความสมควรแก่เหตุ" (*Kinkôsei*) ในการใช้สิทธิ ในกรณี 'ที่รัฐอื่นถูกโจมตี' แล้ว 'ส่งผลต่อความเป็นความตายของรัฐเรา' เสมือน 'รัฐเราถูกโจมตีเสียเอง' นั้น การโจมตีตอบโต้ถือเป็นการใช้ RCSD ที่กฎหมายระหว่างประเทศยอมรับ"[76] ด้วยการพิจารณาเช่นนี้ Ishiba ชี้ว่าจำเป็นต้องเปลี่ยนจุดยืนจากเดิมที่เคยมองสิทธินี้ว่า "ไม่อยู่ในระดับต่ำสุดเท่าที่จำเป็น" หันมายอมรับว่า "สิทธินี้ส่วนหนึ่ง (*Ichibu*) อยู่ในขอบเขตระดับต่ำสุดเท่าที่จำเป็น" ซึ่งนี่ก็คือนัยของการให้ใช้สิทธิ "เพียงจำกัด" และตามเงื่อนไขที่ตั้งอยู่บนการพิจารณาความจำเป็นในแง่ผลกระทบด้านความมั่นคงต่อรัฐตน[77]

Kitaoka Shinichi ก็เสนอข้อโต้แย้งในทำนองเดียวกันโดยกล่าวว่า "'ระดับต่ำสุดเท่าที่จำเป็น' เปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการของเทคโนโลยีทางทหาร

---

[75] Ishiba, *Nihonjin no tame no 'Shûdantekijieiken' Nyûmon (Introduction to 'right of collective self-defense for Japanese)*, pp. 76-77.

[76] Ibid., pp. 87-88.

[77] Ishiba, "Kobetsutekijieiken dewa Muri ga Aru (There are limits to right of individual self-defense)," p. 95.

และบริบทระหว่างประเทศ จึงเป็นไปไม่ได้ที่จะขีดเส้นจำกัดแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในเชิงกฎหมาย”[78] ขณะที่การตีความดั้งเดิมมักมีฐานคติที่ว่า “การใช้ RCSD จะทำให้ญี่ปุ่นต้องครอบครองกำลังเกินกว่าระดับต่ำสุดเท่าที่จำเป็น” Kitaoka แย้งว่า “การร่วมมือกับหุ้นส่วนที่ไว้ใจได้ถือเป็นเครื่องประกันความมั่นคงที่ได้ผล ช่วยให้รัฐนั้นคงศักยภาพทางทหารของตนไว้เพียงในระดับพอประมาณ รัฐที่ตั้งใจจะป้องกันตนเองตามลำพังต่างหากที่ต้องสั่งสมแสนยานุภาพทางทหารไว้มาก ๆ”[79] ดังนั้น จึงควรต้องมองว่า RCSD “บางส่วนหรือทั้งหมด” สอดคล้องกับหลักต่ำสุดเท่าที่จำเป็น[80] ยิ่งเมื่อคำนึงว่าการปรับจุดยืนให้ใช้สิทธิได้ ส่งผลหลักในเชิง “ป้องปราม” การให้ใช้สิทธิได้จะทำให้โอกาสใช้กำลังทหารเพิ่มมากขึ้นเหมือนที่บางกลุ่มวิตก ที่จริงแล้วความเสี่ยงที่ต้องใช้กำลังจะยิ่งลดลงเพราะเป็นการป้องกันล่วงหน้าไม่ให้ความขัดแย้งทางทหารเกิดขึ้นแต่ต้น[81] เขากล่าวด้วยว่า “การปกป้องรัฐธรรมนูญอย่างเข้มงวดอย่างเดียวอาจไม่ทำให้ญี่ปุ่นปกป้องสันติภาพได้เสมอไป . . . แม้ว่ารัฐธรรมนูญจะสำคัญในฐานะกฎหมายสูงสุดภายในประเทศ แต่การปกป้องสันติภาพจำเป็นต้องคำนึงถึงรัฐธรรมนูญไปจนถึงกฎหมายระหว่างประเทศที่ถือว่าเป็นหลักสากลระดับโลก ตลอดจนดุลอำนาจทางทหาร การใช้การปกป้องรัฐธรรมนูญเป็นจุดตั้งต้นเป็นเรื่องไม่ถูกต้อง สิ่งสำคัญอันดับแรกควรเป็นการพิจารณาว่าทำอย่างไรจึงจะรักษาความมั่นคงของญี่ปุ่นได้”[82]

---

[78] Kitaoka Shinichi, “A ‘Proactive Contribution to Peace’ and the Right of Collective Self-Defense: The Development of Security Policy in the Abe Administration,”*Asia-Pacific Review*, Vol. 21, No. 2 (2014), p. 13.

[79] Kitaoka, “Peace in the Modern Era and the Right of Collective Self-Defense,” p. 88.

[80] Kitaoka Shinichi, “Kankoku wa Naze Shûdantekijieiken wo Osorerunoka(Why does South Korea fear the right of collective self-defense?),”*Voice* (Jan 2014), p. 138.

[81] Ibid.

[82] Kitaoka, “Kenpôni Koshitsushite Kokka no Anzen wo Wasureruna (Adhere to constitution without forgetting state security), p. 79.

Takahashi Yoichi มองว่าการใช้สิทธินี้มีเงื่อนไขที่เป็นสากลจำกัดไว้อยู่แล้ว การปฏิบัติตามเงื่อนไขนี้ ย่อมทำให้ญี่ปุ่นจำกัดการใช้สิทธิในกรอบที่เน้น “การป้องกันตนเอง” และเลี่ยงการพัวพันในสงครามของรัฐอื่นได้ เขาชี้ว่า “ข้อถกเถียงที่เน้นการจะข้ามไปยังอีกฟากฝั่งของโลกถือเป็นแนวคิดที่สุดโต่งไป (*Kyokuron*) เพราะถ้ายึดตามหลักการป้องกันโดยชอบธรรมแล้ว การใช้สิทธิจะต้องเป็นไปตามเกณฑ์ว่า ภัยนั้น‘ใกล้จะถึง’ ‘จำเป็นต้องป้องกัน’ และ ‘สมควรแก่เหตุ’ การส่ง SDF ไปอีกฟากฝั่งของโลกจึงยากที่จะถือว่าเข้าเกณฑ์นี้ได้ ข้อวิตกนี้จึงเป็นการแสดงความเห็นที่สุดโต่งไป”[83] Momochi Akira นักวิชาการกฎหมายรัฐธรรมนูญเน้นว่า “ในการใช้ RCSD หากกำหนดขอบเขต (*Gentei*) ให้ใช้เฉพาะกรณีที่เสมือนว่า ‘รัฐตนเองถูกโจมตี’ ตรงตามความหมายนี้แล้ว เรื่องที่จะต้องติดตามสหรัฐฯ ไปยังอีกฟากฝั่งของโลกก็คงเป็นไปไม่ได้ การกำหนดขอบเขตการใช้สิทธิอย่างในการตีความรอบใหม่ให้ใช้ได้โดยจำกัดแค่ในกรณีที่ ‘เป็นภัยอย่างชัดแจ้งที่คุกคามความอยู่รอดของรัฐ ตลอดจนสิทธิต่อชีวิต เสรีภาพและการแสวงหาความสุขของประชาชน’ ก็จะสามารถรักษาความสอดคล้องกับการตีความที่มีอยู่เดิมที่ว่า ‘สามารถใช้สิทธิป้องกันตนเองได้ในระดับต่ำสุดเท่าที่จำเป็น’ ”[84]

Yomiuri Shimbun หนังสือพิมพ์ฝ่ายขวาที่ให้การสนับสนุนการปรับยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงให้ยืดหยุ่นมาอย่างต่อเนื่อง ได้แสดงความเห็นในบทบรรณาธิการ (Editorial) หลายครั้งเกี่ยวกับ RCSD เพื่อชี้ให้เห็นถึงแนวทางที่ประนีประนอมของรัฐบาลเพื่อสร้างความสอดคล้องในเชิงหลักการ ตัวอย่างเช่น หลังการออกมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2014 บทบรรณาธิการกล่าวว่า “ทั้งที่เดิมทีแล้วเป็นเรื่องของการแก้ไขรัฐธรรมนูญ แต่รัฐบาลได้ใช้วิธีแก้ไขการตีความซึ่งมีแนวทางที่ต่างออกไปแทน เรียกได้ว่าเป็นการปรับการตีความเดิม (ปี ค.ศ. 1981)

---

[83] Takahashi, “Shûdantekijieiken wa‘Seitôbôei’ da (Right of collective self-defense is ‘legitimate defense’),” p. 114.

[84] Momochi, “Kenpôgakusha no Hensetsu to Musekinin (The betrayal and irresponsibility of constitutional scholars),” p. 56.

ซึ่งจำกัดมากเกินไปนั้น ให้มีความเหมาะสมมากยิ่งขึ้น โดยถือเป็นการใช้อำนาจในส่วนของฝ่ายบริหารในการตีความ จากนั้นฝ่ายนิติบัญญัติจะมีส่วนร่วมในการพิจารณากฎหมายและรับรองตรวจสอบการใช้สิทธิต่อไป ซึ่งเป็นไปตามหลักการแบ่งสรรอำนาจตามรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว จึงยากที่จะเรียกว่าเป็นการ 'ขัดวิถีทางรัฐธรรมนูญ'" และว่า "กระแสความแตกตื่นที่เกิดจากการปลุกปั่นของกลุ่มฝ่ายซ้ายหรือฝ่ายเสรีนิยมที่วิตกว่าความเคลื่อนไหวนี้ 'เป็นการปูทางสู่สงคราม' ก็เป็นเรื่องเข้าใจผิด เพราะใช่ว่าญี่ปุ่นจะไปปกป้องรัฐอื่นแบบที่ไม่เกี่ยวข้องใด ๆ กับการป้องกันรัฐตนเองเลย เรื่องที่จะต้องร่วมในสถานการณ์อย่างสงครามอิรักจึงสามารถตัดออกไปได้เลย"[85] ในช่วงที่มีการพิจารณากฎหมายความมั่นคงใหม่ ปี ค.ศ. 2015 *Yomiuri Shimbum* ได้ย้ำทัศนะข้างต้นด้วยการเสนอว่า RCSD ที่ใช้แบบจำกัดโดยถือเป็นมาตรการป้องกันตนเองที่เลี่ยงไม่ได้นั้นเป็นการใช้ RCSD แบบญี่ปุ่นที่ต่างไปจากแนวทางตามกฎหมายสากล "เมื่อพิจารณาในแง่การสร้างเสริมอำนาจป้องปราม จริง ๆ แล้วการยอมรับให้ใช้สิทธินี้ได้เต็มรูปแบบเหมือนอย่างชาติอื่น ๆ เป็นเรื่องที่ดีกว่า แต่เมื่อต้องคำนึงถึงความสอดคล้องกับการตีความที่ผ่านมา การยอมรับให้ใช้สิทธิโดยจำกัดเงื่อนไขถือได้ว่าเป็นทางเลือกที่สอดคล้องกับความเป็นจริง"[86]

---

[85] "Shûdantekijieiken Yokushiryoku Kôjô e Igifukai 'Yônin' (The 'recognition' of the right of collective self-defense that has significance for enhancing deterrence capability" *Yomiuri Shimbun* (Sep 2, 2014).

[86] "Shûdantekijieiken Genteiyônin wa Kenpôihan dewanai (The limited recognition of the right of collective self-defense is not unconstitutional)" *Yomiuri Shimbun* (Jun 6, 2015)

5. บทสรุป

จากการสำรวจวาทกรรมของกลุ่มการเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายสนับสนุนการตีความรัฐธรรมนูญใหม่ ทั้งผู้ที่มีส่วนโดยตรงในการวางนโยบายและแวดวงความรู้ความคิดในสังคมญี่ปุ่นพบว่า RCSD ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในความพยายามสร้างดุลยภาพใหม่เพื่อรักษาสถานะดั้งเดิม หรือปรับในแบบค่อยเป็นค่อยไปในแนวทางที่ประกันความอยู่รอดปลอดภัยของญี่ปุ่น การหันมายอมรับให้ปฏิบัติใช้สิทธิโดยมีเงื่อนไข ในด้านหนึ่ง ช่วยสร้างดุลยภาพใหม่ระหว่างความจำเป็นเชิงยุทธศาสตร์กับหลักกฎหมายและปทัสถานต่อต้านสงครามภายในญี่ปุ่นที่ยังทรงอิทธิพลอยู่ ในอีกด้านหนึ่ง การปรับจุดยืนนี้ช่วยรักษาสมดุลในการไม่ถูกพันธมิตรสำคัญอย่างสหรัฐฯ “ทอดทิ้ง” (Abandoned) ให้เผชิญภัยคุกคามตามลำพัง ขณะที่ก็เผื่อทางหนีทีไล่ไม่ให้ถูกลากไป “ติดบ่วง” (Entrapped) ความขัดแย้งที่ไม่จำเป็น

เหตุที่ RCSD กลายเป็นเครื่องมือที่สอดรับกับวัตถุประสงค์สองมิติข้างต้น เพราะหลักการที่ดูเหมือนมีสถานะที่ชอบธรรมระดับสากลนี้ ที่จริงแล้วมี “ความไม่ชัดเจน” อยู่ในหลายแง่ ทำให้รัฐบาลและฝ่ายสนับสนุนสิทธินี้สามารถ “อ้างความเป็นสากล” ขณะที่สามารถ “เลือกสรร” เฉพาะส่วนที่ตอบสนองความต้องการมาประกอบสร้างเป็นแนวทางของตนได้อย่างยืดหยุ่นสอดรับกับความจำเป็นในกรณีญี่ปุ่น ซึ่งก็คือนัยของการยอมรับด้วยเงื่อนไขให้ “ใช้ได้โดยจำกัด” เราจึงอาจมองการเมืองเรื่องการผลักดันสิทธินี้ว่า เป็นกระบวนการนำเอาบรรทัดฐานสากลเข้ามากร่อนเซาะอิทธิพลของค่านิยมดั้งเดิมภายในญี่ปุ่น เพื่อก้าวข้ามข้อจำกัดด้านหลักกฎหมาย แต่นั่นก็ไม่อาจละเลยกระบวนการที่ตัวแสดงในญี่ปุ่นพยายามอธิบายและปรับหลักสากลนี้ให้สอดรับกับปทัสถานภายในประเทศ ความหมายที่ไม่ตายตัวของ RCSD มีประโยชน์ให้ญี่ปุ่นสามารถ “แบ่งรับแบ่งสู้” หลักสากลนี้ได้ ประเด็นที่ปรากฏในวาทกรรมสะท้อนให้เห็นว่า ในการปรับจุดยืน ประเด็นที่ฝ่ายสนับสนุนหยิบยกขึ้นให้ความสำคัญและถือเป็นกลยุทธ์ในการให้ความชอบธรรมต่อการปรับนโยบายคือการเน้นให้เห็นภัยคุกคามที่ทวีความรุนแรงขึ้น การเน้นความสำคัญมากขึ้นของระบบพันธมิตรกับสหรัฐฯ ขณะที่ก็เน้นย้ำตรรกะเชิงหลักการ โดยชี้ให้เห็นถึงความเป็นสากล

ของ RCSD ควบคู่กับความ “ผิดเพี้ยน” ของฐานคติเดิมในญี่ปุ่น นอกจากนั้นแล้ว ก็ยังย้ำถึงการรักษาความต่อเนื่อง สอดคล้องกับแนวทางการป้องกันประเทศที่เป็นอยู่ ด้วยการยึดนิยามของสิทธินี้แบบแคบที่สุด และปรับใช้ให้เป็นเอกลักษณ์แบบญี่ปุ่น วาทกรรมลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลและฝ่ายสนับสนุนมุ่งสร้างความประนีประนอมกับบรรทัดฐานภายในประเทศ และปรับในแบบที่ยังยึดโยงกับวิธีการรับประกันความมั่นคงที่ทำมาแต่เดิมมากกว่าล้มล้างหรือสร้างความแตกหักในเชิงหลักการ

ภาคผนวก

โครงการประสานงาน Japan Watch (สันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น)

ความเป็นมาของโครงการ

โครงการประสานงาน Japan Watch (สันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น) ได้รับการริเริ่มขึ้นเพื่อให้เป็นหน่วยสนับสนุนการศึกษาวิจัยและเผยแพร่ความรู้และข้อมูลเกี่ยวกับญี่ปุ่นที่มีนัยสำคัญต่อประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์ คือ

1. ริเริ่มและสนับสนุนโครงการวิจัยเกี่ยวกับญี่ปุ่นที่มีผลกระทบต่อประเทศไทยในประเด็นสำคัญทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม
2. สร้างฐานข้อมูลเกี่ยวกับญี่ปุ่นที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะและการกำหนดนโยบายของไทย (J-Think-Tank)
3. จัดประชุมสัมมนาระดมสมอง (JWP Forum) เพื่อนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์
4. ผลิตสื่อเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับญี่ปุ่นในรูปแบบต่าง ๆ สู่สาธารณะ
5. ประสานงานความร่วมมือกับหน่วยงานอื่น ๆ เช่น สมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทย มูลนิธิญี่ปุ่น มหาวิทยาลัยและสถาบันวิจัย ทั้งในญี่ปุ่นและไทยที่ทำการศึกษาวิจัยเรื่องญี่ปุ่นศึกษา

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ให้การสนับสนุนโครงการนี้มาโดยตลอดนับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งในปี 2003 บนความตระหนักว่า ญี่ปุ่นเป็นประเทศมหาอำนาจที่มีบทบาทและอิทธิพลต่อโลก ภูมิภาค และต่อประเทศไทยทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การปรับเปลี่ยนโครงสร้างภายในประเทศหรือบทบาท และพฤติกรรมการแสดงออกของญี่ปุ่น ส่งผลต่อไทย ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งรวดเร็ว รุนแรงและเป็นไปอย่างช้า ๆ ด้วยเหตุนี้ ประเทศไทยจึงมีความจำเป็นต้องทำความรู้จักและเข้าใจประเทศญี่ปุ่น เพื่อประโยชน์ในการกำหนดนโยบายและการวางแผนการพัฒนาประเทศหรือกำหนดจุดยืนของประเทศ ต่อประเทศญี่ปุ่นและต่อประเทศอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา โครงการได้ผลิตผลงานในหลายรูปแบบ ทั้งงานวิจัย เอกสารเผยแพร่ (ทั้งในรูปแบบของหนังสือและวารสาร รวมทั้งสื่อออนไลน์) และการประชุมสัมนาสาธารณะต่าง ๆ เพื่อให้ความรู้เรื่องญี่ปุ่นเป็นประโยชน์แก่ผู้กำหนดนโยบายที่เกี่ยวข้องของไทยและเสริมสร้างความเข้าใจแก่สาธารณชนในสังคมไทยในวงกว้างด้วย

รายชื่อโครงการวิจัย

ปี	ชื่อโครงการ	ชื่อนักวิจัย
2004	การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นและผลกระทบต่อประเทศไทย: กรณีศึกษาแรงกดดันด้านการเปิดเสรีทางการค้าต่อภาคเกษตรของญี่ปุ่นและการปรับตัวเชิงนโยบาย	รศ.ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ
2005	ญี่ปุ่นกับประชาคมเอเชียตะวันออก: ผลประโยชน์ ความเป็นไปได้ และผลกระทบต่อประเทศไทย	ผศ.ดร.กิตติ ประเสริฐสุข
2005	ทัศนะและความคาดหวังของภาคเกษตรไทยต่อความร่วมมือภาคเกษตรระหว่างไทยกับญี่ปุ่นภายใต้ JTEPA	รศ.ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ
2006	ระบบเศรษฐกิจ-การเมืองยุคหลังฟองสบู่แตก: ความเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่อง	รศ.ดร.ไชยวัฒน์ ค้ำชู
2006	โครงการพัฒนาข้อเสนอการวิจัยเรื่องนโยบายและมาตรการความปลอดภัยด้านอาหารของญี่ปุ่นกับผลกระทบและความพร้อมของไทย	ผศ.ดร.ปัทมาวดี โพชนุกูล ซูซูกิ
2006	การเจรจาการค้าของญี่ปุ่น: จากการแก้ไขข้อพิพาทสู่ FTA	ผศ.ดร.กิตติ ประเสริฐสุข
2006	นโยบายของกระทรวงเศรษฐกิจและการค้าระหว่างประเทศของญี่ปุ่นที่มีผลต่อการปรับโครงสร้างเครือข่ายการผลิตภายในเอเชียและผลกระทบต่อประเทศไทย	รศ.ไว จามรมาน

ปี	ชื่อโครงการ	ชื่อนักวิจัย
2006	ตลาดสินค้าเกษตรญี่ปุ่นโอกาสของสินค้าเกษตรไทย	ผศ.หงษ์ฟ้า ทรัพย์บุญเรือง
2006	บทบาทใหม่ของญี่ปุ่นในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในเขตการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในเขตอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	ผศ.ดร.ไมตรี อินทร์ประสิทธิ์
2007	ระบบเศรษฐกิจการเมืองญี่ปุ่น: ความเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่อง	รศ.ดร.ไชยวัฒน์ ค้ำชู
2007	ความต้องการคุณภาพของแรงงานไทยในธุรกิจและอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น: กรณีศึกษาหน่วยราชการ ธุรกิจและอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก	อ.พราวพรรณ พลบุญ
2007	กลุ่มผลประโยชน์กับการกำหนดนโยบายสาธารณะในประเทศญี่ปุ่น: พลวัตรของการเปลี่ยนแปลงและนัยที่มีต่อประเทศไทย	รศ.ดร.ไชยวัฒน์ ค้ำชู
2008	การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นและผลกระทบต่อประเทศไทย: กรณีศึกษาภาคเกษตรและนโยบายความมั่นคงทางอาหารของญี่ปุ่นกับความร่วมมือระหว่างประเทศด้านเกษตรของญี่ปุ่นในเอเชีย	รศ.ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ นายเอกสิทธิ์ หนุนภักดี
2009	การเกษตรแบบมีสัญญากับความเข้มแข็งของชุมชน: กรณีศึกษาการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในจีนและในไทย	นายเอกสิทธิ์ หนุนภักดี
2009-2010	การพัฒนากฎหมายและการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการจัดการปัญหาพลังงานนิวเคลียร์ของประเทศญี่ปุ่น: บทเรียนต่อประเทศไทย	นายชาญวิทย์ ชัยกันย์

ปี	ชื่อโครงการ	ชื่อนักวิจัย
2011	บทบาทของเงินลงทุนทางตรงระหว่างประเทศจากญี่ปุ่นที่มีต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจในกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงและผลกระทบต่อไทย	รศ.ดร. ชโยดม สรรพศรี
2011	การศึกษาผลของการเปิดเสรีการค้าบริการระหว่างประเทศไทยและญี่ปุ่น ภายใต้ความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย-ญี่ปุ่น (JTEPA)	รศ.ดร.สมชาย สุขสิริเสรีกุล
2016	ย้อนพินิจจุดเริ่มต้นการอพยพชาวญี่ปุ่นสู่สยามใน “รายงานการเดินทางสำรวจประเทศสยาม”	พันเอกหญิง ผศ.นงลักษณ์ ลิ้มศิริ
2016	แนวปฏิบัติที่ดีสู่ความสำเร็จในการพัฒนาธุรกิจการ์ตูนไทย: บทเรียนจากความสำเร็จของธุรกิจคาแรกเตอร์ญี่ปุ่น	ผศ.ดร.ศุภเจตน์ จันทร์สาส์น ผศ.ดร.ศศิประภา พันธนาเสวี
2016	สิทธิป้องกันตนเองร่วมในการวางยุทธศาสตร์ความมั่นคงของญี่ปุ่น: กรณีศึกษาทศวรรษ 1990 และทศวรรษ 2010	อ.ดร.ธีวินทร์ สุพุทธิกุล
2016	บทบาทของอัตราแลกเปลี่ยนต่อการส่งออกของไทยไปญี่ปุ่น	ผศ.ดร.พิสุทธิ์ กุลธนวิทย์
2016	การบริหารจัดการ Denken “เขตเพื่อการอนุรักษ์กลุ่มอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่าในญี่ปุ่น”	ผศ.ดร.เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร
2016	การใช้พื้นที่สาธารณะในการพัฒนาชุมชนของประเทศญี่ปุ่น กรณีศึกษาบทบาทของสถานีริมทาง หรือ Roadside Station เป็นต้นแบบของการสร้างความเข้มแข็งให้กับท้องถิ่นด้านการพัฒนาอุตสาหกรรม	ผศ.เบญจางค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานิออง
2017	การสร้างคนคุณภาพแบบญี่ปุ่น	ศ.วรินทร วูวงศ์

ปี	ชื่อโครงการ	ชื่อนักวิจัย
2017	มาตรการชดเชยเพื่อการฟื้นฟูบูรณะหลังภัยพิบัติในระดับท้องถิ่น : บทเรียน-เรียนรู้จากประเทศญี่ปุ่น (กรณีศึกษารัฐบาลท้องถิ่นจังหวัดคุมะโมะโตะและจังหวัดเชียงราย)	อ.ดร.วรรณวลี

รายชื่อหนังสือ

ปี	ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้เขียน/บรรณาธิการ
2004	ความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่นในศตวรรษใหม่: ความเป็นหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจ กับการประสานผลประโยชน์แห่งชาติ	รศ.ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ
2004	ญี่ปุ่นกับความเป็นหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจกับประเทศไทย	รศ.ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ
2005	สหกรณ์การเกษตรญี่ปุ่น เกษตรกร และนักการเมือง: ความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลง	นายเอกสิทธิ์ หนุนภักดี
2005	การเปิดเสรีทางการค้ากับการปรับตัวของเกษตรกรญี่ปุ่น และบทบาทของรัฐ	รศ.ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ
2006	Japan-ASEAN Beyond Economics Partnership Toward an East Asian Community	รศ.ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ
2006	นโยบายของกระทรวงเศรษฐกิจและการค้าระหว่างประเทศของญี่ปุ่นที่มีผลต่อการปรับโครงสร้างเครือข่ายการผลิตภายในเอเชียและผลกระทบต่อประเทศไทย	รศ.ไว จามรมาน
2006	ญี่ปุ่น: ประเทศที่กำลังเปลี่ยนแปลง	รศ.ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ
2006	การเจรจาการค้าของญี่ปุ่น: จากการแก้ไขข้อพิพาทสู่ FTA	ผศ.ดร.กิตติ ประเสริฐสุข

ปี	ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้เขียน/บรรณาธิการ
2007	ระบบเศรษฐกิจการเมืองญี่ปุ่น: ความเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่อง	รศ.ดร.ไชยวัฒน์ ค้ำชู
2012	ญี่ปุ่นอย่างที่เป็นลำดับที่ 1 ข้อพิพาทระหว่างญี่ปุ่นกับจีนเรื่องหมู่เกาะเซนกากุ/เตียวหยู	นายเอกสิทธิ์ หนุนภักดี
2012	ญี่ปุ่นอย่างที่เป็นลำดับที่ 2 ประชาสังคมต้านรัฐในญี่ปุ่น	นายเอกสิทธิ์ หนุนภักดี
2017	ญี่ปุ่นอย่างที่เป็นลำดับที่ 3 ขบวนการการค้าที่เป็นธรรมในประเทศญี่ปุ่น	นางสาวสิรินทิพย์ นรินทร์ศิลป์

รายชื่อบทความในวารสาร

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
2006	JWP V.1 No.1	JWP V.1 No.1	JWP V.1 No.1
		รายงานความก้าวหน้าโครงการวิจัยศึกษาเปรียบเทียบการสร้างชุมชนเข้มแข็งในไทยและญี่ปุ่น	ปัทมาวดี โพชนุกูล ซูซูกิ ศิริพร วัชชวัลคุ เอกสิทธิ์ หนุนภักดี ปัญญ์ ปิยะศิลป์ นฤมล กล้าทุกวัน
		Decentralization, Democratic Governance, and Civil Society in Comparative Perspective	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
		ผู้นำใหม่กับการสร้างประเทศที่งดงาม	ศิริพร วัชชวัลคุ
		พระโอรสองค์แรกในรอบ 41 ปี ของญี่ปุ่น การยุติวิกฤตการณ์อย่างแท้จริง	มณีนุช สัมมาชีวกิจ

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
		เจ้าหญิงคิโกะ vs เจ้าหญิงมาซาโกะ: ผู้หญิงญี่ปุ่นในอุดมคติ	มณีนุช สัมมาชีวกิจ
		มองญี่ปุ่นผ่าน FREETER และ NET	มณีนุช สัมมาชีวกิจ
2008	JWP V.1 No.1	JWP V.1 No.1	JWP V.1 No.1
		มหาวิทยาลัยในประเทศญี่ปุ่นกับการปรับตัวในยุคปัจจุบัน: การตอบสนองต่อปัญหาอัตราการเกิดต่ำและประชากรอายุ 18 ลดลงอย่างต่อเนื่อง	รณชัย บุญสุริยาธรรม
		การเปลี่ยนแปลงกระบวนการให้ความช่วยเหลือด้านเงินให้เปล่าของญี่ปุ่นต่อประเทศไทยในทศวรรษที่ 1990-2005 กรณีศึกษา: โครงการความร่วมมือด้านเศรษฐกิจแบบให้เปล่าขั้นพื้นฐานและความมั่นคงของมนุษย์	สุวรรณี เนียมใย
		Administrative Litigation in Japan' Justice System and the Signification of its Statistics	ชาญวิทย์ ชัยกันย์
	JWP V.1 No.2	JWP V.1 No.2	JWP V.1 No.2
		The 1st Thai-Japanese Students' Scientific Exchange Meeting	ศิริพร วัชชวัลคุ
		กระทรวงใหม่กับวิถีทางไปสู่ยุคหลัง 'หลังสงคราม' ของญี่ปุ่น	ศิริพร วัชชวัลคุ

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
2008		ต้นทุนการปฏิบัติตามมาตรการความปลอดภัยด้านอาหาร (Food Safety): กรณีการผลิตและส่งออกมะม่วงของไทยในญี่ปุ่น	ผาณิต ชัยรุ่งโรจน์ปัญญา
		การกระจายอำนาจในประเทศญี่ปุ่นปัจจุบัน	สมุทร ทุ่งสาลีเกษตร
		ชาวญี่ปุ่นรุ่นใหม่กับอัตลักษณ์ของประเทศญี่ปุ่น	มณีนุช สัมมาชีวกิจ
		Japan's Agriculture Policy Regime	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
	JWP V.1 No.3	JWP V.1 No.3	JWP V.1 No.3
		การประชุมวิชาการระดับชาติเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 1	ปิยวรรณ ศรุธณี
		นโยบาย ODA ของญี่ปุ่นกับแนวคิดการพัฒนาของธนาคารโลก: กรณีศึกษา "กรอบการพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ" และ "เอกสารยุทธศาสตร์การบรรเทาปัญหาความยากจน"	ภาคภูมิ ทิพคุณ
		โครงการชุมชนเข้มแข็ง กรณีศึกษาชุมชนเข้มแข็งในประเทศญี่ปุ่น	ปัทมาวดี โพชนุกูล ซูซูกิ ศิริพร วัชชวัลคุ เอกสิทธิ์ หนุนภักดี ปัญญ์ ปิยะศิลป์ นฤมล กล้าทุกวัน

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
2008		“Special Corporation and the Bureaucracy: Why Japan Can’t Reform”	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
	JWP V.1 No.4	JWP V.1 No.4	JWP V.1 No.4
		คนหลากสีกับการเดินทางของงานวิจัย	ปิยวรรณ ศุรธณี
		ประสบการณ์การทำงานวิจัยภาคสนาม	กมลวรรณ สมดี
		ปิดฉากการเมืองญี่ปุ่นยุคหลังสงคราม ?	ศิริพร วัชชวัลคุ
		การแยกขยะในประเทศญี่ปุ่น: บทบาทของภาครัฐและภาคประชาชน	วีนา ชคัตตรพงษ์
		รายงานความก้าวหน้าโครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นและผลกระทบต่อประเทศไทย: กรณีศึกษาภาคเกษตรและนโยบายความมั่นคงทางอาหารของญี่ปุ่นกับความร่วมมือระหว่างประเทศด้านเกษตรของญี่ปุ่นในเอเชีย	ศิริพร วัชชวัลคุ เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
		รายงานความก้าวหน้าโครงการวิจัยการศึกษาความช่วยเหลือจากต่างประเทศกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนในประเทศไทย: กรณีศึกษาความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาในระดับรากหญ้าของญี่ปุ่นในประเทศไทย (foreign Aid and the Promotion of Sustainable Development: The Case Study of Japanese ODA-GGP Project in Thailand)	ศิริพร วัชชวัลคุ วรธิดา ไชยปะ กรันย์ มคะปุญโญ

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
2008		Local Voices, National Issues: The Impact of Local Initiative in Japanese Policy-Making Edited by Sheila A. Smith	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
	JWP V.2 No.1	JWP V.2 No.1	JWP V.2 No.1
		Getting to know the academic community Next door: The Second GMSARN International Conference 2007	พรรณยุพา ธรรมวัตร
		การประชุมวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์แห่งชาติ ครั้งที่ 8	กมลวรรณ สมดี
		บันทึกก้าวแรกบนเส้นทางวิจัย: เก็บตกประสบการณ์ภาคสนาม	พรรณยุพา ธรรมวัตร
		ความพยายามของญี่ปุ่นในการแก้ไขบทบัญญัติมาตรา 9 แห่งรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน	ชาญวิทย์ ชัยกันย์
		สถานภาพของบุราคุมินในญี่ปุ่น (The Status of Burakumin in Japan)	จิราภรณ์ ทองทวี
		The Role of Japan towards Environmental Issue	อรนุช อังคภากรณ์กุล
		Institutions, Incentive and Electoral Participation in Japan by Yusaku Horiuchi	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
2008	JPW. V.2 No.2	JPW V.2 No.2	JPW V.2 No.2
		A Summary Assessment of the Second National Academic Conference of Japan Studies Network-Thailand at Chulalongkorn University on May 8, 2008	
		การเกษตรแบบมีสัญญา ความยากจน และความมั่นคงทางอาหาร	ศิริพร วัชชวัลคุ
		บทบาทภาครัฐ และภาคสังคมใน “การฟื้นฟูท้องถิ่น” ของญี่ปุ่น: กรณี OVOP (One Village One Product) ของ โออิตะ	ณรงค์ศักดิ์ พิชญพิศุทธิ์
		The Role of Japan toward The Nuclear Crises on the Korean Peninsula since 1990s	ปิยดา จูตะวิริยะ
		“End hunger in Our Lifetime: Food Security and Globalization” by C. ford Runge, Benjamin Senauer, Phillip G. Pardey, Mark W. Rosegrant.	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
	JWP V.2 No.3	JWP V.2 No.3	JWP V.2 No.3
		1 ปี กับ JTEPA	ตรีเทพ นพคุณ
		การเคลื่อนย้ายทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นและนัยต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของประเทศไทย: กรณีศึกษาการเรียนการสอนภาษาญี่ปุ่นในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ในเขตภาคใต้	นิศากร ทองนอก

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
2008		Thai- Japanese economic relations after the economic crisis 1997: The case of JTEPA	รุ่งนภา ลัคนาพรวิสิฐ
		เกิดอะไรขึ้นกับรอบเอว	กมลวรรณ สมดี
		อนาคตของการทำงานร่วมกันในภูมิภาค	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
		Change in Japan's security policy after the Cold War: The emergence of Japan as a normal state?	Lakana Petsakul
		"LCS": สภาวะโลกร้อนในถุงผ้า	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
		การพัฒนาอุตสาหกรรมในภูมิภาคของญี่ปุ่น กรณีนาโกยาและบริเวณใกล้เคียง (greater Nagoya Japan's regional Industrial Development: Case Study of Greater Nagoya (GN)	ภาคภูมิ ทิพคุณ
2009	V.3 No. 1	V.3 No. 1	V.3 No. 1
		The NEAT Working Group Meeting on East Asian Food Security	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
		การเลือกตั้งญี่ปุ่น 2009	
		สัมภาษณ์ ศ.ดร.ไชยวัฒน์ ค้ำชู และ รศ.ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ เรื่องการเลือกตั้งญี่ปุ่น	
		ญี่ปุ่น ณ จุดเปลี่ยน การเมืองญี่ปุ่น ณ จุดเปลี่ยน ตอนที่ 1	

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
2009		การแนะแนว ให้คำปรึกษา และข้อเสนอแนะทางปกครองแก่ประชาชนในประเทศญี่ปุ่น	ชาญวิทย์ ชัยกันย์
		รายงานการวิจัย ผลกระทบจากการลงนามความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างไทย-ญี่ปุ่น (Japan-Thailand Economic Partnership Agreement: JTEPA) ที่มีต่อการส่งออกเสื้อผ้าสำเร็จรูปของไทย	วันเพ็ญ สิงห์คำ
		ตลาดการเมืองญี่ปุ่นก่อนการเลือกตั้งทั่วไป 30 สิงหาคม 2009	นุตประวีณ์ สมดี
		Sustainable and the Civil Commons: Rural Communities in the Age of Globalization By Jennifer Summer	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
	JWP V.3 No.2	JWP V.3 No.2	JWP V.3 No.2
		ประสบการณ์ในการศึกษาดูงานและทำการวิจัยด้านพลังนิวเคลียร์ในประเทศญี่ปุ่น	ชาญวิทย์ ชัยกันย์
		Comment over a relations of U.S. military base	
		การพัฒนาอุตสาหกรรมในภูมิภาคของญี่ปุ่น: กรณีนาโกยาและบริเวณใกล้เคียง (greater Nagoya Japan's Regional 'Industrial Development: Case Study of Greater Nagoya (GN) (ตอนจบ)	ภาคภูมิ ทิพคุณ

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
2009		Soft Power ของญี่ปุ่น: จากนโยบายเชิงรับสู่เชิงรุก Japan's Soft: Form Passive to Proactive Policy	ชุตินันท์ ทักษิณาภินันท์
		การแต่งงานที่ผ่านการจัดการในญี่ปุ่น	นุตประวีณ์ สมดี
		Norms, Interest, and Power in Japanese Foreign Policy By Yoichiro Sato (Editor) Keiko Hirata (Editor)	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
	V.3 No.3	V.3 No.3	V.3 No.3
		ประสบการณ์ในการศึกษาดูงานและทำการวิจัยด้านพลังงานนิวเคลียร์ในประเทศญี่ปุ่น (ตอนที่ 2)	ชาญวิทย์ ชัยกันย์
		Comment on "East Asian community"	
		บทสัมภาษณ์ คุณไพศาล หรูพาณิชย์กิจ Counsellor Department of ASEAN Affairs Ministry of Foreign Affairs ต่อเรื่อง "บทบาทของญี่ปุ่นกับการสร้างประชาคมเอเชียตะวันออก"	
		ญี่ปุ่น ณ จุดเปลี่ยน/ Japan in Transition การเมืองญี่ปุ่น ณ จุดเปลี่ยน (2)	ศิริพร วัชชวัลคุ
		รายงานการวิจัยเอเชียตะวันออกบนเส้นทางสู่การเป็นประชาคม (East Asia on a road toward a community)	ไพศาล หรูพาณิชย์กิจ
		Japan Anatomy "2009 Global Compact China-Japan Korea Roundtable Conference"	นุตประวีณ์ สมดี

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
2009		Beyond Japan: The dynamics of East Asian Regionalism	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
2010	V.3 No.4	V.3 No.4	V.3 No.4
		การประชุมวิชาการระดับชาติ เครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 4 ณ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
		สรุปการบรรยายเรื่อง การเปลี่ยนแปลงระเบียบการเมืองในเอเชียตะวันออกโดย Prof. Dr. Takashi Shiraishi (กรรมาธิการบริหาร คณะกรรมการนโยบายวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สำนักนายกรัฐมนตรีประเทศญี่ปุ่น	ฐานิตา แย้มสิริ (ผู้ถอดความ)
		โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นและผลกระทบต่อประเทศไทย: กรณีศึกษาภาคเกษตรและนโยบายความมั่นคงทางอาหารของญี่ปุ่นกับความร่วมมือระหว่างประเทศด้านเกษตรของญี่ปุ่นในเอเชีย	ศิริพร วัชชวัลคุ เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
		ภาพลักษณ์บะหมี่กึ่งสำเร็จรูปในงานประชุม “World Instant Noodles Summit” ครั้งที่ 7	นุตประวีณ์ สมดี
		The State of Civil Society in Japan by Schwartz and Pharr (Editors)	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
2011	V.4 No.1	V.4 No.1	V.4 No.1
		การประชุมวิชาการระดับชาติเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 4	ศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
		สัมภาษณ์ รศ.ดร.โสภารัตน์ จารุสมบัติ ต่อประเด็นสิ่งแวดล้อม การค้า การพัฒนา และบทบาทของญี่ปุ่น	
		สรุปการบรรยายเรื่อง การเปลี่ยนแปลงระเบียบการเมืองในเอเชียตะวันออก (ตอน 2) โดย Prof. Dr. Takashi Shiraishi (กรรมาธิการบริหาร คณะกรรมการนโยบายวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สำนักนายกรัฐมนตรี ประเทศญี่ปุ่น	ฐานิตา แย้มสิริ (ผู้ถอดความ)
		การพัฒนาระบบการระงับข้อพิพาททางเลือกในคดีสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย : ศึกษาเปรียบเทียบกับประเทศญี่ปุ่น	ชาญวิทย์ ชัยกันย์
		โครงการ “การศึกษาทางกฎหมาย และการพัฒนาเครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์เพื่อประเมินผลกระทบทางเศรษฐกิจจากการจัดทำความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย-ญี่ปุ่น โดยคำนึงถึงต้นทุนสิ่งแวดล้อม : กรณีศึกษาอุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์”	สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม
		การกลับมาของระบบลูกขุนในคดีอาญา	นุตประวีณ์ สมดี
		Globalization and Sustainable Development	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี

ปี	ชื่อวารสาร	ชื่อบทความ	ชื่อผู้เขียน
2011	JPW V.4 No.2	JPW V.4 No.2	JPW V.4 No.2
		การประชุมวิชาการระดับชาติเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 5	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี
		สรุปการสัมมนา JWP Forum หัวข้อ “ญี่ปุ่น 2011: ความเปลี่ยนแปลงและความเป็นไปได้” โดย รศ.ดร.ปัทมาวดี โพชนุกูล ซูซูกิ และ รศ.ดร.ศิริพร วัชชวัลคุ	
		การให้ความช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติในเหตุการณ์ “Great Eastern Earthquake”	สกุลกร ยาไทย
		“Civic Engagement in Postwar Japan”	เอกสิทธิ์ หนุนภักดี

การจัดสัมนา/อภิปรายทางวิชาการ

ปี	ชื่อกิจกรรม
2004	การจัดอภิปรายทางวิชาการร่วมกับคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง “ญี่ปุ่นกับความเป็นหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจกับประเทศไทย” ณ ห้องประชุมชั้น 5 คณะเศรษฐศาสตร์ วันที่ 20 มกราคม 2004
2004	การจัดสัมมนาทางวิชาการร่วมกับคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง “ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ในศตวรรษใหม่” ณ ห้องประชุม ร. 202 คณะรัฐศาสตร์ วันที่ 23 สิงหาคม 2004
2005	การประชุมทางวิชาการนานาชาติ เรื่อง “Japan ASEAN Beyond the Economic Partnership: Toward East Asian Community?” ร่วมกับโครงการปริญญาโทภาคภาษาอังกฤษ สาขาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ Japan Foundation ในวันที่ 30 กันยายน 2005
2017	เวทีสันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น เรื่องความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 130 ปี วันที่ 23 พฤศจิกายน 2560 ณ ห้องสายสุรี จุติกุล คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น